

ISSN 2091-5187

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ЖУРНАЛ

№2

2026

SERVIS

ILMIY-AMALIY JURNAL 2026 -yil, 2-soni

Muassis: Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi tomonidan 2008-yil 31-dekabrda
0561-raqam bilan ro‘yxatga olingan.
O‘zR OAK Riyosatining 19.03.2017 y., 239/5-sonli qarori bilan e’tirof etilgan

Tahririyat a’zolari:

Mas’ul kotib:

i.f.d., prof. M.Q.Pardayev

Muharrirlar:

i.f.d., dotsent F.A.Safarov
PhD, dotsent I.M.Pardayeva
PhD, I.Sh.Ernazarova

Texnik muharrir:

katta o‘qituvchi F.O.O‘roqov

Korrektor:

PhD, dotsent v.b.
T.I.Yahyoyev

Sahifalovchi:

PhD, dotsent v.b.
H.N.Ochilova

1 yilda 4 marotaba
chop etiladi.

**O‘zbekiston hududida
tarqatiladi.**

Tahririyat manzili:

140100, Samarqand shahar,
Amir Temur ko‘chasi, 9-uy,

tel.: +998(66)233-28-38,
+998(97)913-74-40

faks: +998(366)231-12-53
el.pochta:

samisiservis@mail.ru

Tahrir hay’ati raisi:

M.E.Po‘latov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti rektori,
i.f.d., professor

Tahrir hay’ati raisi o‘rinbosari:

O.M.Pardayev – SamISI prorektori, iqtisod fanlari doktori,
professor

Tahrir hay’ati a’zolari:

M.M.Muxammedov – SamISI professori, iqtisod fanlari
doktori

D.R.Zaynalov – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

O.M.Murtazayev – TDIUSF direktori, iqtisod fanlari doktori,
professor

M.R.Boltabayev – TDIU professori, iqtisod fanlari doktori

R.X.Ergashev – QarMII professori, iqtisod fanlari doktori

B.K.G‘oibnazarov – iqtisod fanlari doktori, professor

I.S.To‘xliyev – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

K.B.Urazov – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

D.H.Aslanova – iqtisod fanlari nomzodi, professor

Q.J.Mirzayev – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

B.I.Isroilov – TDIU professori, iqtisod fanlari doktori

G.M.Shodiyeva – SamISI professori v.b., iqtisod fanlari doktori

S.N.Toshnazarov – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

R.N.Normaxmatov – SamISI professori, texnika fanlari doktori

A.Bektemirov – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

M.T.Alimova – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

Z.Dj.Adilova – TDIU professori, iqtisod fanlari doktori

Sh.O.Quvondiqov – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

L.N.Xalikova – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

F.A.Safarov – SamISI dotsenti, iqtisod fanlari doktori

A.M.Karimova – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

I.B.Mattiyev – SamISI professori, pedagogika fanlari doktori

B.F.Boronov – SamISI professori v.b., iqtisod fanlari doktori

A.N.Xoliqulov – SamISI professori, iqtisod fanlari nomzodi

X.A.Raximov – SamISI dotsenti, PhD

S.A.Babanazarova – SamISI dotsenti, PhD

H.N.Ochilova – SamISI dotsenti v.b., PhD

I.R.Berdikulova – SamISI dotsenti v.b., PhD

A.Q.G‘apparov – SamISI dotsenti v.b., PhD

MUNDARIJA:

NAZARIYA VA METODOLOGIYA	
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Озода Мамаюнусовна Пардаева Янги Ўзбекистоннинг бойлиги бўлган инсон капиталининг ривожланишида оиланинг ўрни	5
Мурод Мухаммедович Мухаммедов Макроиктисодий барқарорликни таъминлашда иш ҳақи ва нархлар мувозанатининг аҳамияти	9
Dr. Okszana KISZIL Between the two worlds: migrant children and adaptation strategies	12
Зарина Муродовна Мухаммедова Ўзбекистонда облигациялар бозорини ривожлантиришнинг иқтисодий муаммолари ва стратегик йўналишлари	17
SANOAT VA QISHLOQ XO‘JALIGI	
Junaydillo Sadiyevich Fayziyev Qishloq xo‘jaligida yetishtiriladigan sigir sutining sifat ko‘rsatkichlari	20
Джунайдилло Садиевич Файзиев, Азизахон Мамасидикова Положительные и отрицательные аспекты использования пальмового масла в пищевой промышленности	23
TADBIRKORLIK, MEHNAT, BANDLIK VA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH	
Lola Nazarovna Xalikova, Shamsiddin Kiyamiddinovich Yuldashev, Muxammadjon Mansur o‘g‘li Xojiyev O‘zbekistonda iqlim o‘zgarishining mehnat unumdorligiga ta’siri	28
Anvar Nematovich Xoliqulov Innovatsion iqtisodiyot sharoitida mehnatning xarakteri va manfaatlar mushtarakligi	33
XIZMAT KO‘RSATISH VA SERVIS	
Абдумалик Бектемиров, Дилшод Фархадович Насиров Оценка эффективности инновационно-инвестиционной стратегии предприятий сферы услуг Республики Узбекистан	36
Рузибой Нормухоматов, Уктам Абдуғани ўғли Абдурайимов, Шерзод Мирзаали ўғли Музаффаров Соғломлаштириш хизматларида B2 витамини (рибофлавин)нинг ўрни, очилиш тарихи, аҳамияти, манбалари, етишмаслигининг олдини олиш йўллари	43
Обид Мамаюнусович Пардаев Иссиқлик таъминоти хизматларини кўрсатишда энергия ресурсларини тежаш ва улардан самарали фойдаланиш йўллари	46
Феруз Нематуллаевич Абилов Агросервис хизматларини ривожлантириш асосида аҳолини камбағалликдан чиқариш механизмини такомиллаштириш	50
Zebo Eshmaxmatovna Normurodova Maishiy xizmatlar samaradorligini oshirishda sinergetik, messijerlik va geffen samaralarining o‘rni (Qashqadaryo viloyati misolida)	55
Nargiz Toxirovna Sattarova, Sultonbek Azizovich Baxromov O‘zbekistonda servis iqtisodiyoti: xizmat ko‘rsatish sifatini boshqarishning zamonaviy usullari va tendensiyalari	59

TURIZM VA MEHMONXONA XO‘JALIGI	
Jahongir Rasulovich Zaynalov, Muxabbat Ismatjon qizi Umirzoqova Kambag‘allikni qisqartirishda turizm xizmatlarining o‘rni	63
Озода Мамаюнусовна Пардаева “Ақлли туризм” соҳасида оилавий тадбиркорлик тизимини ривожлантириш йўналишлари	67
Райхона Садриддиновна Амриддинова, Мехринисо Мирзохидовна Кахрамонова Тренды устойчивого туризма и их применение в Узбекистане	71
Farida Abduxalimovna Axmedjanova, Kamola Abdumurodova, Dilnoza Shokirova O‘zbekistonda turistik xizmatlarni standartlashtirish va sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish yo‘llari	77
Ziyovuddinxon Toshbolta o‘g‘li Bakayev Turizm va mehmondo‘stlik industriyasida turistik dala hovlilar tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar samaradorligini oshirish yo‘llari	80
Камилла Бахромовна Суюнова Современные маркетинговые подходы в туризме	87
Muhriddin Husniddin o‘g‘li Qilichov Buxoro tarixiy markazidagi meros obyektlarida turistik sig‘im imkoniyatlari	91
Raxmatulla Hayitboyev, Bobir Zoirovich To‘qsonov Buxoro viloyatida turizmni rivojlantirish istiqbollari	98
Лариса Алижоновна Мусабаева, Тимур Ибодуллаевич Ибрагимов Гули Авазхон қизи Ганиева Оценка конкурентоспособности туристических предприятий на региональном рынке	102
Nurbek Janon o‘g‘li Toshev Mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda turizm sohasining konseptual modelini takomillashtirish	105
Raxmatulla Hayitboyev, Shohzod Baxtiyor o‘g‘li Sadinov, Feruz Yorqin o‘g‘li Hasanov Navoiy viloyatida turizmni rivojlantirish istiqbollari	110
Nilufar Xabibjonovna Xolboyeva, Rayxona Sadriddinovna Amriddinova Gruziya tajribasi asosida O‘zbekistonning rekreatsion turizm sektorini rivojlantirish imkoniyatlari	113
Kamol Sharifovich Yuldashev Buxoro viloyatida avtoturistlar uchun “Avtoturargoh” loyihasini amalga oshirish istiqbollari	116
Temurbek Salomov Ziyorat turizmining barqarorligini oshirish va xizmatlar sohasiga ta’siri	122
MENEJMENT VA MARKETING	
Azizjon Isroiljonovich Ibroximov, Mashxura Toirxonovna Alimova Oliy ta’lim muassasalarida KPI tizimini samarali joriy etish va yuritish	126
Xilola Nematovna Ochilova Boshqarish tizimida raqobatbardoshlikni oshirishda karyerani rivojlantirish texnologiyalarining ahamiyati	130
Navruzbek Zarifovich Niyatov Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirish	135
Samar Safarovich Bozorov Mintaqa milliy turizm bozorining kotent marketing brendining shakllanish darajasi	139
Sadulla Shodiyevich Urazov Tashkilot boshqaruvida CAPI modelidan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari	143

Sevinch Shomurot qizi Arziyeva Gilam ishlab chiqarish korxonalarida iste'molchilar xulq-atvorini o'rganish va marketing qarorlarida qo'llash	147
Xilola Nematovna Ochilova, Mirzohid Azamat o'g'li Iskandarov Boshqaruvda menejment tamoyillarining o'rni, ahamiyati va zaruriyati	151
Nigina Marupovna Usmanova Xizmat ko'rsatish sohasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida tutgan o'rni hamda holat tahlili	155
INNOVATSIYA VA RAQAMLI IQTISODIYOT	
Xayrulla Qilichovich Qarshiboyev Iqtisodiy jarayonlarni modellash tirishda chiziqli regressiya modelidan foydalanish	162
Malika Axmad qizi Qurbonova Hududiy boshqaruvda raqamli iqtisodiyot samaradorligini ekonometrik baholash	166
Nargiz Toxirovna Sattarova Mintaqaviy tadbirkorlik subyektlarini raqamli ekotizimga integratsiyalash orqali hududiy raqobatbardoshlikni ta'minlash	169
Gullola Mirkamolovna Toxirova Savdo korxonalarida innovatsion rivojlanish va barqaror iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik	172
Sanjar Safarovich Bazarov Iqlimga moslashuvchan asalarichilikni rivojlantirishda raqamli monitoring tizimlarini baholash	175
MOLIYA, PUL MUOMALASI VA KREDIT	
Shavkat Sobirovich Oltayev Milliy iqtisodiyot taraqqiyotida eksport faoliyatining ahamiyati	180
Nargiza Muzafarovna Babaeva Mikromoliyaviy tashkilotlarning kichik biznesni qo'llab-quvvatlashdagi roli	183
BUXGALTERIYA HISOB, IQTISODIY TAHLIL VA AUDIT	
Тўлқин Исматулла ўғли Яхёев Қурилиш хизматлари кўрсатувчи корхоналарда 5-сон МХХС стандарти асосида активлар ҳисобини юритиш	191
Jahongir Bakhodirovich Ergashev Savdo korxonalari iqtisodiy samaradorligini moliyaviy ko'rsatkichlar asosida tahlil qilish	194
Давлат Комилов Уразов Актуальные вопросы трактовки, классификации и оценки качества аудиторских услуг	198
Asror Maxmanazar o'g'li Yusupov Qo'shma korxonalarda aktivlarni xalqaro standartlar asosida tashkil etishning o'ziga xos jihatlari	205
Alisher Bobaqulovich Ravshanov Chorvachilik xo'jaliklarida qoramollarni hisobga olish muammolari	210
Nilufar Abdaxatovna Abdukadirova Umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyati samaradorligini kompleks iqtisodiy tahlil qilish va baholashning zamonaviy yondashuvlari	215
TA'LIM, KADRLAR TAYYORLASH VA PEDAGOGIKA	
Farrux Shadiyorovich Shanazarov Ta'lim va ijtimoiy xizmatlarning inson kapitalini shakllantirishdagi o'rni	218
Зулфия Самиевна Ганиева, Лазиз Абдирашидович Наврузов Социально-когнитивные механизмы формирования математических компетенций: синтез идей Л.С. Выготского и принципов RIE	223
E'TIBORGA MOLIK MASALALAR	
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев Жамоада яхши етакчининг борлиги – жамоанинг бахти	227

NAZARIYA VA METODOLOGIYA

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

Озода Мамаюнусовна Пардаева – Тошкент Давлат Иқтисодиёт университети Самарқанд филиалида кафедра мудири, доцент, PhD.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ БОЙЛИГИ БЎЛГАН ИНСОН КАПИТАЛИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ОИЛАНИНГ ЎРНИ

Аннотация. Мазкур мақолада Янги Ўзбекистон тараққиётининг муҳим омили бўлган инсон капиталини шакллантириш ва ривожлантиришда оиланинг ўрни таҳлил қилинган. Оилада фарзанд тарбияси, таълимга муносабат, меҳнатсеварлик, ахлоқий қадриятлар ва ижтимоий масъулият каби омиллар инсон капитали сифатини белгилаши илмий асосланган. Шунингдек, давлат сиёсати, таълим тизими ва маҳалла институти билан ҳамкорликда оиланинг инсон капиталини ривожлантиришдаги аҳамияти ёритилган.

Калит сўзлар: инсон капитали, оила, Янги Ўзбекистон, таълим, тарбия, ижтимоий ривожланиш, маънавият, меҳнат маданияти.

Кириш. Бугунги глобаллашув ва инновацион тараққиёт шароитида ҳар қандай давлатнинг ҳақиқий бойлиги унинг табиий ресурслари эмас, балки инсон капитали ҳисобланади. Инсон капитали – бу шахснинг билим, кўникма, соғлиқ, ахлоқий фазилят ва ижтимоий фаоллик салоҳиятининг йиғиндисидир. Янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар марказида ҳам инсон кадри, унинг манфаатлари ва фаровон ҳаёти турибди. Шу нуқтаи назардан, инсон капиталини шакллантиришнинг энг биринчи ва муҳим институти сифатида оиланинг ўрни бекиёсдир. Чунки шахснинг дастлабки дунёқараши, ахлоқий қарашлари, меҳнатга муносабати ва жамиятдаги ўрни айнан оила муҳитида шаклланади.

Инсон капиталининг бошланғич пойдевори оилада қўйилади. Чунки, оила муҳити инсон шахсининг илк ижтимоийлашувининг асоси ҳисобланади. Боланинг дунёқараши, одоб-ахлоқи, мулоқот маданияти, меҳнат кўникмалари ва масъулият ҳисси оилада шаклланади. Шу боис, оиладаги соғлом муҳит инсон капиталининг сифат даражасига бевосита таъсир кўрсатади. Чунки болаларда уч ёшгача 80 фоиз ақли шаклланиб бўлиши хусусида кўплаб манбаларда эътироф этилган. Шу туфайли, айнан оилада фарзандларнинг жисмоний ва маънавий ривожланиши таъминланади, таълимга ҳам қизиқиш ва илмга ҳавас ҳам айнан оилада шакллантирилади. Оила муҳитида меҳнатсеварлик ва интизом тарбияланади. Энг муҳими, миллий қадриятлар ва ватанпарварлик туйғулари ҳам айнан оилада сингдирилади. Демак, оила инсон капиталининг илк сармояси сифатида хизмат қилади. Булардан кўриниб турибдики, ушбу мавзу долзарб масалаларни қамраб олган.

Тадқиқот методологияси. Мақолада Янги Ўзбекистон бойлиги бўлган инсон капиталининг ривожланишида оиланинг ўрнини тушунтириш жараёнида турли методологик йўналишлардан, хусусан, индукция ва дедукция, замон ва макон, микдор ва сифат, таҳлил ва синтез, мантиқий таҳлил каби методологик ёндошувлардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Инсон капиталининг асосий таркибий қисми билим ва малака ҳисобланади. Бола таълим олишга бўлган муносабатни, аввало, оиладан олади. Агар ота-она фарзанд таълимига эътиборли бўлса, китобхонлик муҳити яратилса, билим олишни қадрласа, фарзандда ҳам юқори интеллектуал салоҳият соҳиби бўлиб шаклланади. Бу эса, таълим ва тарбияда оиланинг роли ҳал қилувчи куч эканлигидан далolatдир.

Оиланинг ячна бир хусусияти фарзандларнинг қобилиятини эрта аниқлашга, уларнинг қизиқишларини қўллаб-қувватлашга, касб танлашга йўналтиришга, ижтимоий фаолликни оширишга хизмат қилади. Шу билан бирга, оила ушбу жараёнда инсон капиталининг рақобатбардошлигини ҳам тўлиқ таъминлайди.

Ахлоқий қадриятлар ва ижтимоий масъулиятни шакллантиришда ҳам оиланинг ўрни ва роли бекиёс. Инсон капитали фақат билим билан эмас, балки маънавий баркамоллик билан ҳам баҳоланади. Янги Ўзбекистон тараққиёти учун ҳалоллик,

ватанпарварлик, фидойилик ва ижтимоий масъулият каби фазилатларга эга шахслар зарур. Бу фазилатлар, аввало катталарга ҳурмат, кичикларга меҳр, ҳалол меҳнат, жамоатчилик манфаатини устун қўйиш каби тарбия усуллари орқали оилада шаклланади. Шу маънода, оила нафақат иқтисодий, балки маънавий капиталнинг ҳам манбаи ҳисобланади.

Янги Ўзбекистонда оилани қўллаб-қувватлаш сиёсати бежиз амалга оширилмаяпти. Чунки такомиллашган инсон капитали билангина Учинчи Ренессанс пайдевори курилади. Шу боис Янги Ўзбекистонда оила институтини мустаҳкамлаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланган. Чунки барқарор оила – барқарор жамият асосидир.

Мамлакатимизда давлат томонидан амалга оширилаётган тадбирлар асосида ёш оилаларни қўллаб-қувватлаш, аёллар бандлигини таъминлаш, оилаларга ижтимоий хизматлар кўрсатиш, мактаб ва маҳалла ҳамкорлигини кучайтириш, фарзанд тарбияси бўйича маърифий дастурларни амалга ошириш каби чоралар инсон капиталини ривожлантиришга хизмат қилмоқда. Бунда маҳалла институти ҳам оилалар билан ишлашда муҳим бўгин сифатида тарбиявий муҳитни яхшилашга ҳисса қўшмоқда. Келажакда маҳалла билан оилалар муштараклигини янада мустаҳкамлашга эътиборни қаратиш лозим бўлади.

Зеро, баркамол инсон – тараққиёт кафолати, мустаҳкам оила эса инсон капиталининг ишончли таянчидир. Шунинг учун оила институтини янада мустаҳкамлаш, ота-оналарнинг педагогик маданиятини ошириш, таълим муассасалари ва оила ҳамкорлигини кучайтириш, соғлом маънавий муҳитни қарор топтириш Янги Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартидир.

Янги Ўзбекистоннинг ўзига хос хусусиятларидан бири илм-фаннинг ривожланишига катта эътибор берилаётганлиги билан аҳамиятлидир. Шу йилларда олий ўқув юртларида асосий эътибор илмий салоҳиятни оширишга қаратилмоқда. Шу туфайли илм-фанга давлат инвестициялари мунтазам равишда оширилмоқда. Булар илмий муассасалар ва лабораторияларни модернизация қилишга, ёш олимлар учун грантлар, стипендиялар ва имтиёзларни кенгайтиришга йўналтирилмоқда.

Таълим тизимида илмий салоҳиятнинг ошиш билан бирга, таълим соҳасини ишлаб чиқариш билан ҳам интеграция қилиш жараёнларини тезлаштириш лозимлиги ҳам қайд этилмоқда ва бу амалга оширилмоқда. Чунки, университетлар ҳузурида илмий-тадқиқот марказлари, илмий ишланмаларни амалиётга жорий этиш бўйича корхоналар билан ҳамкорликда инновацион лойиҳаларни биргаликда амалга ошириш ишларига киришилди. Бунда дуал таълимни жорий қилишда олий ўқув юртлари, корхоналар ва оилаларнинг ҳамкорлиги ҳам муҳим ҳисобланади.

Яна бир муҳим жиҳат, ҳозирги пайтда аксарият олий ўқув юртлари халқаро ҳамкорликни йўлга қўймоқда. Илғор хорижий университетлар ва марказлар билан қўшма таълим ва тадқиқотлар олиб борилмоқда. Охирги пайтларда олимларнинг халқаро грантлар ва лойиҳаларда иштироки ҳам кўпайди, улар ўртасида илмий алмашинув ва стажировкалар ҳам йўлга қўйилган ва бу жараён кундан-кунга кенгайиб бормоқда. Биз навбатдаги босқичда илғор технологияларни хориждан сотиб олиб келиш эмас, балки буларни ўзимизда яратиб, хорижга сотиш масаласи билан шуғулланишга ўтишимиз лозим. Бунга эришишда жуда кўп омиллар, шу жумладан, оиланинг ҳам ўрни мавжуд.

Таълим жараёнида инновацион технологиялардан фойдаланиш билан бирга, уларни яратишга ҳам киришилди. Хусусан, сунъий интеллект, биотехнология, нанотехнология каби соҳаларга ҳам катта аҳамият берилмоқда. Ушбу соҳаларда талабаларни тайёрлаш жараёни ҳам бошланди. Ҳозир турли стартаплар ва технопарклар орқали илмни тижоратлаштириш масаласи ҳам йўлга қўйилдики, бу ҳар томонлама манфаатли ҳисобланади. Биринчидан, амалиётга янги ишланмалар жорий қилиниб, инновацион жараёнлар амалга оширилса, иккинчидан илмий-тадқиқот билан шуғулланадиган ходимлар ҳам рағбатлантирилмоқда. Хуллас, ҳозир тараққиётнинг муҳим омилларидан бири бўлган рақамли илм-фан инфратузилмаси яратилмоқда.

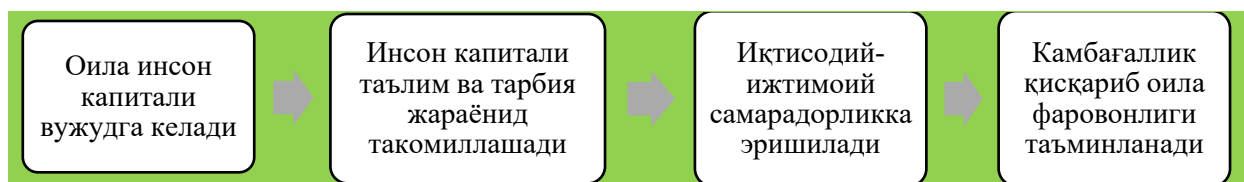
Янги Ўзбекистоннинг таълим соҳасидаги ислохотлардан бири илмий эркинлик ва шаффофлик масаласининг илгари сурилаётганлиги билан боғлиқдир. Бу бевосита илмий изланишларда эркин фикрлаш, диссертация ва бошқа илмий тадқиқотларда очикликнинг ҳукм суриши, илмий фаолиятни баҳолашда халқаро мезонларга таяниш масаласининг жо-

рий қилиниши билан боғлиқдир. Чунки барча иқтисодий-ижтимоий жараёнлар сингари илм-фан ва таълимда ҳам интеграциялашиш бугунги кунда объектив заруриятга айланиб улгурди. Таълим ва тарбиянинг натижадорлиги инсон капиталини қандай шакллантириляётганлиги билан изоҳланади. Бунда ҳам таълим ташкилотлари билан оиланинг роли катта. Ушбу субъектларнинг уйғунлигини таъминлашга қаратилган аниқ чоралар ишлаб чиқилиши лозим. Шу туфайли илмга қизиққан ёшларни эрта аниқлаш, уларда мактабдаёқ тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш масаласига ҳам аҳамият берилмоқда. Ёшларни илм-фанга қизиқтириш учун ҳозирги пайтда олимлик касбининг жамиятдаги нуфузини оширишга киришилди. Бу масалани янада жадаллаштириш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Янги Ўзбекистонда илм-фан жамият тараққиёти-нинг драйвери, иқтисодий ўсиш ва рақобатбардошликнинг асосий омили бўлган инсон капиталининг ҳам такомиллашувида муҳим роль ўйнамоқда. Инсон капиталининг жамият тараққиётидаги роли ҳал қилувчи ва стратегик аҳамиятга эга. Чунки замонавий тараққиётнинг асосий манбаи табиий бойликлар эмас, балки инсоннинг билими, салоҳияти ва ижодкорлиги бўлиб қолмоқда. Буларнинг ҳам бир қисми оилада таркиб топади.

Инсон капиталининг асосий ролларидан бири – унинг иқтисодий тараққиётнинг асоси омили эканлиги билан характерлидир. Инсон капиталининг такомиллашуви биринчи галда, инновация ва янги технологияларни яратганлиги туфайли меҳнат унумдорлигини оширади ва ниҳоят, иқтисодий ўсишнинг барқарорлигини таъминлайди. Бундай салоҳиятли, билимли ва малакали кадрлар мавжуд жамиятда мамлакатнинг ЯИМ тезроқ ўсади ва шу орқали рақобатбардошлик таъминланиш билан бирга камбағаллик ҳам қисқариб боради. Камбағалликнинг қисқариши эса, оила фаровонлигини оширади.

Кўриниб турибдики, инсон капиталининг шаклланишида ҳам унинг натижасидан манфаат топишда ҳам оиланинг ўзига хос ўрни бор. Илм-фан ва инновацияларни ривожлантиришда юқори даражага эга бўлган инсон капиталининг роли катта. Бу олимларнинг илмий кашфиётлари орқали рақамли иқтисодиётни шакллантиради, турли стартаплар ва янги бизнес моделларини вужудга келтиради. Бунинг натижасида ҳам оила фаровонлиги ошади. Бу куйидаги расмда ўз аксини топган (1-расм).

1-расм. Оила фаровонлигини оширишда инсон капиталининг ўрни

Инсон капиталининг бевосита маҳсули инновация бўлиб, бу ижтимоий тараққиётнинг барқарорлигини таъминлаш орқали ҳаёт сифатини ҳам ошириб боради. Шу тариқа инсон капитали ривожланган жамият шаклланади. Бундай жамиятда таълим ва тиббиёт сифати юқори бўлади, камбағаллик камаяди, ижтимоий адолат ва тенглик мустаҳкамланади. Натижада Давлат бошқаруви ва институционал ривожланиш таъминланади. Бундай шароитда салоҳиятли инсонлар шаклланиб, бевосита самарали давлат бошқарувини таъминлайди, коррупцияни камайтиради ҳамда қонун устуворлигини мустаҳкамлайди.

Хулоса ва таклифлар. Инсон капиталининг ривожланиши миллат рақобатбардошлигини оширади, жаҳон миқёсида давлатлар ўртасида бўладиган мусобақа табиий ресурсларнинг даражаси билан эмас, балки инсон капитали даражаси билан ўлчанади. Бунда рақобатлашиш айниқса ҳозирги замонда муҳим бўлиб бормоқда. Чунки, барча инновацион технологиялар, сунъий интеллект кабилар инсон капитали орқали яратилмоқда.

Инсон капиталининг ривожланишида оиланинг ўрнини тадқиқ қилиш натижасида бир қанча тавсиялар ҳам ишлаб чиқилди. Булар:

Биринчидан, инсон ресурслари ва инсон капиталининг фарқли жиҳатларинга алоҳида эътибор қаратиб, инсон капиталини тизимли равишда такомиллаштириш масаласига бефарқликни бартараф қилиш ҳам мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, инсон ресурси бевосита жамиятдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли салоҳи-

ятининг умумий захираси ҳисобланишини билдирса, инсон капитали эса, инсоннинг билим, малака, тажриба ва саломатлигига киритилган сармоя натижасида шаклланган иқтисодий қиймат эканлигини фарқлай билиш лозимдир.

Учинчидан, оила фаровонлигини оширишда, янги иш ўринларини яратиш орқали камбағалликни қисқартиришда инсон капиталининг ўрнига алоҳида аҳамият бериш лозим, деган хулосага келдик.

Хулоса қилиб айтганда, Янги Ўзбекистоннинг ҳақиқий бойлиги инсон капитали бўлса, унинг энг муҳим манбаи оила ҳисобланади. Оилада шаклланган билим, тарбия, меҳнатсеварлик, маънавият ва масъулият инсон капиталининг сифатини белгилайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 3 октябрда имзоланган “Креатив иқтисодиёт тўғрисида”ги ЎРҚ-970-сонли Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 29 июлдаги “Юридик шахс ташкил этмасдан оилавий тадбиркорликни ҳамда хунармандчилик фаолиятини ривожлантириш ва кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 216-сонли қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 25 январдаги “Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш дастурларини қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора тадбирлар тўғрисида”ги №-ПҚ-18- сонли Қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги, «Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон.
5. Саидахрор Саидахмедович Ғуломов, Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Худайназар Хабибуллаевич Эргашев. Таълим Сифати Ошириш – Янги Ўзбекистон Стратегиясини Бажаришнинг Муҳим Омили. //Diversity Research: Journal of Analysis and Trends. Volume 4, Issue 01, January, 2026. ISSN (E): 2810-6393. // Website: <https://academiaone.org/index.php/2>. – 1-6. – 0,4 б.т.
6. Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Озода Мамаюнусова Пардаева. Янги Ўзбекистоннинг бойлиги инсон ресурслари билан ўлчанади. // “Сервис” илмий-амалий журнал 2026 йил 1-soni. – 5-13 бетлар. – 0,7 б.т.
7. Пардаев М.Қ., ва бошқалар. Меҳнат бозори трансформацияси. Ўқув қўлланма. 15-жилд. (Ҳаммуаллифлар; С.А.Бабаназарова, О.М.Пардаева) –Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2025. 328 бет. – 20,75 б.т.
8. Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Озода Мамаюнусовна Пардаева, Севара Абдуназаровна Бабаназарова. Инновацион иқтисодиёт шароитида меҳнат бозори трансформациясининг янги талаблар доирасида такомиллашуви. // Progress Annals: Journal of Progressive Research. Volume 3, Issue 7, July 2025. ISSN (E): 2810-6466. Website: <https://academiaone.org/index.php/8-27-30> - 0,4 б.т.

М.Пардаев, О.Пардаева Роль семьи в развитии человеческого капитала – богатства Нового Узбекистана	M.Pardaev, O.Pardaeva The role of the family in the development of human capital as the wealth of New Uzbekistan
Аннотация. В данной статье проанализирована роль семьи в формировании и развитии человеческого капитала, являющегося важным фактором развития Нового Узбекистана. Научно обосновано, что такие факторы, как воспитание детей в семье, отношение к образованию, трудолюбие, нравственные ценности и социальная ответственность, определяют качество человеческого капитала. Также раскрыто значение семьи в развитии человеческого капитала во взаимодействии с государственной политикой, системой образования и институтом махалли. Ключевые слова: человеческий капитал, семья, Новый Узбекистан, образование, воспитание, социальное развитие, духовность, культура труда.	Abstract. This article analyzes the role of the family in the formation and development of human capital, which is an important factor in the progress of New Uzbekistan. It is scientifically substantiated that such factors as child upbringing in the family, attitudes toward education, diligence, moral values, and social responsibility determine the quality of human capital. The article also highlights the importance of the family in the development of human capital in cooperation with state policy, the education system, and the mahalla institution. Keywords: human capital, family, New Uzbekistan, education, upbringing, social development, spirituality, work culture.

Мурод Мухаммедович Мухаммедов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ИШ ҲАҚИ ВА НАРХЛАР МУВОЗАНАТИНИНГ АҲАМИЯТИ

Аннотация. Мақолада макроиқтисодиётда иш ҳақи ва нархларнинг мувозанатли даражаси масаласи ўрганилган. Иш ҳақи ва нархлар шаклланишига таъсир этувчи омиллар таҳлил қилиниб, уларнинг ўзаро боғлиқлиги очиб берилган. Шунингдек, иқтисодиётда мувозанатни таъминлашда давлат сиёсати ва бозор механизмларининг роли кўриб чиқилган. Тадқиқот натижалари иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш иқтисодий барқарорликка хизмат қилишини кўрсатади.

Калит сўзлар: макроиқтисодиёт, иш ҳақи, нархлар, мувозанат, инфляция, меҳнат бозори, иқтисодий ўсиш, талаб ва таклиф, давлат сиёсати, барқарорлик.

Кириш. Замонавий иқтисодий тизимда макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш масаласи долзарб аҳамият касб этмоқда. Ушбу барқарорликни шакллантирувчи асосий омиллардан бири сифатида иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик намоён бўлади. Мазкур икки кўрсаткич иқтисодиётдаги умумий мувозанатни белгилаш билан бирга, аҳоли фаровонлиги ва ишлаб чиқариш жараёнларига ҳам бевосита таъсир кўрсатади [1].

Меҳнат бозорида иш ҳақининг шаклланиши ишчи кучига бўлган талаб ва таклиф мувозанатига боғлиқ бўлса, товар ва хизматлар бозорида нархлар даражаси иқтисодий фаоллик натижаси сифатида намоён бўлади [2]. Шу нуқтаи назардан, иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш иқтисодиётда барқарор ўсишга эришишнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Иқтисодий назарияларда мазкур муаммога нисбатан турли ёндашувлар мавжуд. Классик ва неоклассик мактаб вакиллари бозор механизмлари орқали мувозанатга эришиш мумкинлигини таъкидласалар [3], кейнсиан ёндашувда бозор ҳар доим ҳам самарали мувозанатни таъминлай олмаслиги ва давлатнинг фаол аралашуви зарурлиги асослаб берилади [4]. Бу эса иш ҳақи ва нархлар динамикасини тартибга солишда иқтисодий сиёсатнинг аҳамиятини янада оширади.

Замонавий макроиқтисодий тадқиқотларда иш ҳақи ва инфляция ўртасидаги боғлиқлик алоҳида ўрин тутаяди. Айниқса, иш ҳақининг ўсиши истеъмол талабини кенгайтириб, нархлар даражасига босим ўтказиши мумкинлиги таъкидланади [5]. Бу ҳолат макроиқтисодий мувозанатни таъминлашда мувозанатли ёндашувни талаб қилади.

Ўзбекистон иқтисодиёти шароитида ҳам иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги ўзаро таъсир долзарб аҳамиятга эга. Аҳоли даромадларини оширишга қаратилган ислохотлар амалга ошириляётган бир пайтда, инфляция жараёнларини назорат қилиш ва нархлар барқарорлигини таъминлаш муҳим вазифа бўлиб қолмоқда [6].

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Макроиқтисодиётда иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик иқтисодий адабиётларда кенг ўрганилган масалалардан бири ҳисобланади. Ушбу муаммони тадқиқ этишда турли назарий ёндашувлар шаклланган бўлиб, улар иш ҳақи ва нархлар динамикасини турлича изоҳлайди.

Классик иқтисодий мактаб вакиллари бозор механизмлари орқали иш ҳақи ва нархларнинг эркин шаклланишини асослаб берганлар. Уларнинг фикрича, меҳнат бозорида талаб ва таклиф мувозанати иш ҳақини белгиласа, товарлар бозорида нархлар умумий иқтисодий мувозанат натижасида шаклланади [1].

Неоклассик назария мазкур ғояларни ривожлантирган ҳолда, бозор шароитида ресурслар самарали тақсимланиши натижасида иқтисодиётда барқарор мувозанат қарор топишини таъкидлайди [4]. Бу ёндашувда иш ҳақи ва нархлар мослашувчан омиллар сифатида қаралади.

Замонавий тадқиқотларда иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги боғлиқлик инфляция жараёнлари билан уйғун ҳолда таҳлил қилинади. Хусусан, иш ҳақи ўсиши ва инфляция ўртасидаги боғлиқлик макроиқтисодий моделларда кенг ёритилган [2]. Филлипс томонидан илгари сурилган ёндашув эса ишсизлик ва инфляция ўртасидаги тескари боғлиқликни кўрсатади [5].

Миллий иқтисодиёт доирасидаги тадқиқотлар ҳам иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги ўзаро таъсир мавжудлигини тасдиқлайди. Жумладан, мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар доирасида иш ҳақи ўсиши аҳоли даромадларини ошириш билан бирга, айрим ҳолларда инфляцион босимни кучайтириши қайд этилган [6; 7].

Тадқиқот методологияси. Мазкур тадқиқотда макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни таҳлил қилиш мақсадида комплекс илмий ёндашувлардан фойдаланилди. Тадқиқот жараёнида назарий, эмпирик ва статистик таҳлил усуллари уйғунлаштирилган ҳолда қўлланилди.

Таҳлил ва натижалар. Макроиқтисодиётда иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги муносабат иқтисодий тизимнинг энг муҳим элементларидан бири ҳисобланади. Иш ҳақи меҳнат бозорида шаклланиб, у ишчи кучига бўлган талаб ва таклиф асосида белгиланади. Шу билан бирга, нархлар товар ва хизматлар бозоридаги умумий талаб ва таклиф мувозанатига боғлиқ ҳолда шаклланади [1].

Иш ҳақининг ўсиши, одатда, аҳолининг даромадларини оширади ва бу эса ўз навбатида истеъмол талабининг ортишига олиб келади. Талабнинг ошиши эса нархлар даражасига босим ўтказиб, инфляция жараёнларини келтириб чиқариши мумкин [2]. Шунинг учун иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш макроиқтисодий сиёсатнинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Кейнсиан назарияга кўра, иш ҳақи қатъийлиги (яъни тез ўзгармаслиги) меҳнат бозорида нумуванат ҳолатларни келтириб чиқаради. Бу эса ишсизлик даражасининг ошишига сабаб бўлиши мумкин [7]. Бундай шароитда давлат иқтисодиётга аралашиб, фискал ва пул-кредит сиёсати орқали умумий талабни рағбатлантириши лозим.

Бошқа томондан, классик ва неоклассик ёндашувларда иш ҳақи ва нархлар эркин бозор шароитида ўз-ўзидан мувозанатга келади деб қаралади. Ушбу ёндашувга кўра, меҳнат бозорида ортикча таклиф (ишсизлик) юзага келса, иш ҳақи пасаяди ва бу иш берувчилар учун меҳнатни арзонлаштириб, бандликни оширади [3].

Замонавий макроиқтисодий моделларда иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги боғлиқлик инфляция ва ишсизлик ўртасидаги муносабат орқали ҳам таҳлил қилинади. Жумладан, Филлипс эгри чизиги ишсизлик даражаси билан инфляция ўртасида тескари боғлиқлик мавжудлигини кўрсатади [4]. Бу эса иш ҳақининг ўсиши инфляцияга қандай таъсир кўрсатишини тушунишда муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон иқтисодиёти мисолида ҳам иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги ўзаро таъсирни кузатиш мумкин. Кейинги йилларда иш ҳақининг босқичма-босқич оширилиши аҳоли даромадларини кўпайтирди, бироқ айрим ҳолларда бу инфляция даражасининг ўсишига ҳам таъсир кўрсатди [5]. Давлат статистика маълумотлари шуни кўрсатадики, иш ҳақи ва истеъмол нархлари индекси ўртасида муайян боғлиқлик мавжуд [6].

Шу сабабли, иш ҳақи ва нархларнинг мувозанатли даражасини таъминлаш учун комплекс ёндашув талаб этилади. Бу жараёнда меҳнат бозори самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириш ва инфляцияни назорат қилиш муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга, давлатнинг иқтисодий сиёсати иш ҳақи ўсиши ва нархлар барқарорлиги ўртасидаги мутаносибликни таъминлашга қаратилган бўлиши лозим.

Хулоса ва таклифлар. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида макроиқтисодиётда иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик иқтисодий барқарорликни таъминлашда ҳал қилувчи омиллардан бири эканлиги аниқланди. Иш ҳақи динамикаси аҳоли даромадлари ва истеъмол талабига бевосита таъсир кўрсатса, нархлар даражаси умумий иқтисодий муҳит ва инфляция жараёнларини ифодалайди. Шу жиҳатдан, ушбу икки кўрсаткич ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш иқтисодиётда барқарор ўсишга эришишнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, иш ҳақининг асоссиз равишда тез суръатларда ўсиши инфляцион босимни кучайтириши мумкин, аксинча, унинг паст даражада сақланиши аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келади. Демак, иш ҳақи сиёсати иқтисодий реал омиллар, жумладан меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлиги билан узвий боғлиқ ҳолда амалга оширилиши лозим.

Шунингдек, иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги муносабатга нафақат бозор механизм-

лари, балки давлатнинг иқтисодий сиёсати ҳам сезиларли таъсир кўрсатиши аниқланди. Хусусан, пул-кредит ва фискал сиёсат орқали инфляцияни тартибга солиш ҳамда иқтисодий фаолликни рағбатлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Олиб борилган таҳлиллар асосида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

- иш ҳақи ўсишини меҳнат унумдорлиги ўсиши билан мувофиқлаштириш орқали инфляцион босимнинг олдини олиш;

- иқтисодиётда ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириш ва рақобат муҳитини кучайтириш орқали нархлар барқарорлигини таъминлаш;

- пул-кредит сиёсатини самарали юритиш орқали инфляция даражасини мақбул чегарада ушлаб туриш;

- меҳнат бозорини ривожлантириш, аҳоли бандлигини ошириш ва инсон капиталини юксалтиришга қаратилган чора-тадбирларни кучайтириш;

- аҳоли даромадларини оширишда босқичма-босқич ва иқтисодий асосланган ёндашувни қўллаш.

Хулоса қилиб айтганда, иш ҳақи ва нархлар ўртасидаги мувозанатни таъминлаш иқтисодиётда барқарор ўсиш, инфляцияни назорат қилиш ва аҳоли фаровонлигини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади. Шунинг учун мазкур йўналишда илмий асосланган ва мувозанатли иқтисодий сиёсатни амалга ошириш устувор аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Mankiw N.G. Macroeconomics. – 10th ed. – New York: Worth Publishers, 2021. – 864 p.
2. Blanchard O. Macroeconomics. – 8th ed. – Boston: Pearson Education, 2020. – 580 p.
3. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, 1936. – 472 p.
4. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. – 19th ed. – New York: McGraw-Hill, 2019. – 744 p.
5. Phillips A.W. The Relation Between Unemployment and Inflation // *Economica*. – 1958. – Vol. 25, No. 100. – P. 283-299.
6. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. Пул-кредит сиёсати ҳисоботлари. – Тошкент, 2022-2024.
7. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Расмий статистик маълумотлар. – Тошкент, 2023.

М.Мухаммедов Значение равновесия заработной платы и цен в обеспечении макроэкономической стабильности	M.Mukhammadov The Importance of Wage-Price Equilibrium in Ensuring Macroeconomic Stability
Аннотация. В статье исследуется проблема равновесного уровня заработной платы и цен в макроэкономике. Проанализированы факторы, влияющие на формирование заработной платы и цен, а также раскрыта их взаимосвязь. Кроме того, рассмотрена роль государственной политики и рыночных механизмов в обеспечении экономического равновесия. Результаты исследования показывают, что обеспечение пропорциональности между заработной платой и ценами способствует экономической стабильности. Ключевые слова: макроэкономика, заработная плата, цены, равновесие, инфляция, рынок труда, экономический рост, спрос и предложение, государственная политика, стабильность.	Abstract. The article examines the issue of the equilibrium level of wages and prices in macroeconomics. The factors influencing the formation of wages and prices are analyzed, and their interrelationship is revealed. In addition, the role of government policy and market mechanisms in ensuring economic equilibrium is considered. The results of the study indicate that maintaining proportionality between wages and prices contributes to economic stability. Keywords: macroeconomics, wages, prices, equilibrium, inflation, labor market, economic growth, supply and demand, government policy, stability.

Dr. Okszána KISZIL – Director for Coordination and Strategic Affairs, Doctoral Student of Doctoral School of History and Ethnography, University of Debrecen, Hungary

BETWEEN THE TWO WORLDS: MIGRANT CHILDREN AND ADAPTATION STRATEGIES

Abstract. Children’s roles in Soviet and post-Soviet migration have been comparatively marginal in mainstream migration research despite their centrality to processes of cultural transmission, adaptation, and identity formation. This article examines how children of migrants in Eastern Hungary contribute to the reconfiguration of cultural ties, everyday practices, and identity repertoires, and how institutional and structural conditions mediate these processes. Using a qualitative synthesis of regional case material, practitioner reports, policy texts, and theoretical literature, the analysis is organized around three primary interactional and institutional arenas—language acquisition, schooling, and peer-group socialization—and stratified by developmental stage. Incorporating childhood experiences into migration studies clarifies long-term family strategies for negotiating belonging and informs rights-based, school-centered, and family-sensitive interventions that promote integrative acculturation and protect children’s psychosocial well-being.

Keywords: child migration, Soviet and post-Soviet migration, Eastern Hungary, schooling and language acquisition, acculturation and integration, cultural mediation, hybrid identities.

Introduction. Migration research has traditionally foregrounded the economic, political, and demographic dimensions of adult mobility, often relegating children to the status of dependents or passive appendages to adult trajectories. Yet children of migrants are active social agents whose everyday practices shape educational, cultural, demographic, and social spheres in receiving communities. In the Soviet and post-Soviet context, and particularly in Eastern Hungary—a region historically proximate to Eastern Bloc countries and a locus of state-sponsored and individual migration flows after World War II and during the 1990s—children have played a dual role: they absorb and reproduce parental cultural traditions while simultaneously adapting to Hungarian social realities. Through language acquisition, schooling, and peer socialization, children mediate cultural transfer, transformation, and hybridization; their lived experiences illuminate the micro-level mechanisms by which families negotiate belonging and by which local cultural boundaries are reproduced, contested, or reworked in post-socialist contexts.

Four considerations motivate the present focus. First, there is a substantive gap in research that treats children as independent bearers and transformers of culture rather than as mere appendages to adult migrants. Second, education, social institutions, and youth groups increasingly function as primary arenas of inclusion for migrant communities, positioning children as principal agents of integration. Third, the Hungarian context presents specific demographic, linguistic, and cultural dynamics that place children from migrant families in a precarious position between assimilation and identity preservation. Fourth, understanding children’s roles has practical significance for designing effective regional educational, integration, and cultural programs. Framing the analysis within international legal norms—most notably Articles 2 and 22 of the UN Convention on the Rights of the Child—provides a normative baseline: children must be treated without discrimination and, where applicable, refugee children must receive appropriate protection and humanitarian assistance. This legal perspective underpins ethical and programmatic approaches to migrant children’s needs in Hungary and informs the interpretation of empirical patterns described below.

Methods. The study employs a qualitative, context-sensitive synthesis of empirical descriptions, practitioner reports, documentary materials on state and local migration programs, regional educational studies, and theoretical literature on acculturation and capital conversion. The analytical strategy privileges three institutional and interactional arenas—language acquisition, schooling, and peer-group socialization—as primary sites where cultural transmission, adaptation, and hybridization unfold. Age stratification distinguishes adaptation processes for early childhood and primary school age, where host-language acquisition and basic communicative competence are central, from adolescence and young adulthood, where identity formation, psychosocial vulnerability, and transitions to adulthood complicate adaptation.

Structural mediators—family socioeconomic status, housing conditions, and territorial settlement patterns—are treated as variables that shape opportunities for language practice, institutional access, and peer network formation. The Hungarian case is examined with attention to the sensitivity of school outcomes to family background, the spatial concentration of migrants in particular districts and cities, and the historical legacy of state-sponsored mobility during the socialist era. The analysis integrates normative and legal materials, notably the UN Convention on the Rights of the Child, to evaluate ethical obligations and to inform programmatic recommendations for non-discriminatory, child-centered integration measures. Sources include regional studies of Eastern Hungary’s receiving communities, practitioner literature on socio-pedagogical interventions, psychological studies of migrant children’s mental health, and comparative educational research that links socioeconomic status to school achievement.

Results. The synthesis yields a set of interrelated findings that illuminate how children shape and are shaped by migration processes in Eastern Hungary.

First, children function as cultural intermediaries and translators of everyday life. Rapid acquisition of the host language frequently positions children as practical mediators between parents and the host society: they assist with documentation, medical visits, school meetings, and other bureaucratic interactions, thereby acting as “interpreters of the world” for their families. This role is not merely instrumental; it restructures intra-family relations and redistributes cultural competencies across generations. At home, children absorb parental cultural traditions—language use, culinary practices, oral histories, ritual observances—while simultaneously introducing host-society practices into the household. The bidirectional flow of cultural elements produces a reconfiguration of family routines and symbolic repertoires.

Second, language acquisition and schooling emerge as the primary arenas of adaptation. Mastery of the host language is the single most important facilitator of social inclusion. Schools and peer networks provide repeated, neutral or positive contacts that can break down self-segregation and enable movement toward integrative acculturation strategies. Historically, Hungarian schools—especially during the socialist era—incorporated migrant children through ideological and extracurricular channels (youth organizations, public holiday celebrations, cultural and sports clubs), creating multinational everyday environments in which cultural difference became normalized. In the post-Soviet period, university-linked programs and multinational urban milieus continued to produce settings where cultural exchange was routine. Within schools, children learn language, internalize teacher expectations, negotiate peer positions, and translate family norms into school relationships; these processes constitute the primary locus of long-term integration.

Third, peer socialization and extracurricular participation are central to identity negotiation and hybridization. Peer groups, camps, theatrical productions, competitions, and school celebrations function as interactional arenas where identity repertoires are negotiated and hybrid identities form. Children frequently combine elements of origin cultures (language, culinary practices, rituals) with Hungarian practices, producing bilingualism and multicultural repertoires. In many cases, children become local “cultural bridges,” introducing peers to Russian, Ukrainian, Tatar, Armenian, and other post-Soviet cultural elements and thereby reinforcing a local norm of multiculturalism, particularly in multi-ethnic regions of eastern Hungary. These practices are visible in school events, community festivals, and informal peer gatherings, where children’s performances of cultural difference are both a resource and a site of negotiation.

Fourth, psychosocial outcomes and age-specific vulnerabilities shape adaptation trajectories. Migrant children commonly experience fear, anxiety, and depression; prolonged exposure to these conditions often manifests in behavioural problems—aggression, irascibility, passivity, and fearfulness—and indicates disturbances in the cognitive-affective sphere. Observed consequences include difficulty identifying and describing feelings, blurred distinctions between emotional experiences and physical sensations, impaired communication skills, and reduced symbolic play and imagination. Adolescence is a particularly sensitive period: developmental, social, and psychological characteristics render migrant adolescents more susceptible to the emotional impact of social instability, increasing the risk of psychological crises, worldview

shifts, maladjustment, and difficulties in the transition to adulthood. These age-specific patterns necessitate tailored socio-pedagogical and psychosocial supports that address both immediate distress and longer-term identity formation.

Fifth, family socioeconomic status, housing conditions, and the “corridor of opportunity” critically mediate children’s access to integration resources. Family socioeconomic status determines access to educational materials, extracurricular activities, paid language classes, and digital resources; economic instability constrains these opportunities and increases pressure on families, directly impacting children’s educational outcomes. Housing conditions—overcrowding, frequent moves, residence in temporary dormitories or poorly resourced neighbourhoods—disrupt peer networks and reduce participation in clubs and activities, impeding the development of conversational proficiency and the internalization of school norms. Large-scale comparative evidence consistently links socioeconomic status to educational achievement, and migration experience often intersects with socioeconomic vulnerability; in Hungary, the sensitivity of school outcomes to family background amplifies these effects. The conversion of economic, cultural, and social capital into educational and social outcomes explains why equal income does not guarantee equal results: cultural capital (language practices, institutional orientation) and social capital (networks and trust) mediate success.

Sixth, territorial concentration and institutional paradoxes shape everyday opportunities for contact and inclusion. Settlement patterns by district and city, often tied to income levels, affect opportunities for majority-language contact and everyday intercultural encounters. In eastern Hungarian receiving spaces, a paradox can arise: individual schools may demonstrate willingness to accept migrant children, yet broader local sentiments, neighbouring schools, or some parents reproduce distance and resistance, undermining children’s daily safety and social well-being. This disjuncture between institutional openness and community attitudes can limit the effectiveness of school-level interventions and requires multi-level responses that engage families and local stakeholders.

Seventh, the long-term cultural and demographic effects of children’s integration are significant. Children who attended local schools and later universities formed a durable local cultural layer of the post-Soviet diaspora, contributing to the city’s multicultural history. Second-generation youth develop hybrid identities—Hungarian in lifestyle while retaining elements of Russian-speaking or other post-Soviet cultural memories—and often participate in ethnocultural and educational initiatives that study migration heritage. In contexts of demographic decline, migrant children contribute to population rejuvenation and future economic potential by continuing education and entering in-demand fields such as IT, medicine, languages, and culture. These demographic and cultural contributions underscore the long-term stakes of child-centered integration policies.

Discussion. The synthesis demonstrates that children are not passive bystanders but active engines of intercultural interaction whose everyday experiences drive the grassroots transformation of migrant cultural patterns. By functioning as cultural intermediaries, translators, and bearers of hybrid identities, children create channels through which cultural norms travel, are contested, and are reworked. Schools, language learning environments, and peer networks are dynamic arenas where cultural mediation and identity work occur; positive, repeated interpersonal contacts—especially when organized through adaptation programs—reduce self-segregation and promote integrative acculturation.

Age matters: younger children require intensive language and communicative support to participate fully in schooling, whereas adolescents need targeted psychosocial interventions to navigate identity formation and the transition to adulthood. Prolonged exposure to instability—economic, housing, or legal—heightens the risk of emotional and behavioural problems; early socio-pedagogical support can mitigate these risks. Pedagogical strategies that incorporate native-language instruction, cultural archetypes (fairy tales, songs, games), and inclusive extracurricular programming facilitate both host-language acquisition and the preservation of ethnic identity, enabling children to adapt without losing their cultural memory. Familiarization with cultural diversity through engaging cultural texts and practices allows children to learn about different cultural patterns in a non-conflictual manner and supports mutual understanding.

Structural constraints and capital conversion are central to understanding divergent outcomes. Family resources and local institutions convert into educational and social outcomes through the interaction of economic, cultural, and social capital; therefore, addressing material constraints—housing, income support, access to digital resources and extracurriculars—is essential alongside school-based measures. Territorial specificities in eastern Hungary illustrate how institutional goodwill at the school level can be undermined by exclusionary community attitudes; interventions must therefore operate at multiple levels—school, family, and community—to be effective. Rights-based frameworks such as the UN Convention on the Rights of the Child provide ethical guidance for non-discriminatory programming and for prioritizing the child’s status as a rights-bearing individual. Article 2’s prohibition of discrimination and Article 22’s protections for refugee children underscore the normative imperative to design inclusive educational, psychological, and social integration programs that recognize children first as children and secondarily as members of migrant groups.

The Hungarian historical context offers instructive lessons. During the socialist era, state-sponsored mobility, educational exchanges, and labour programs created institutional pathways for migrant settlement and school incorporation; these historical patterns shaped local cultural codes and produced multinational everyday environments in which cultural difference became normalized. In the post-Soviet period, the children of migrants who had been socialized in these settings often became cultural brokers and later participants in university life and local civic initiatives, thereby forming a post-Soviet diaspora layer that contributed to the city’s multicultural fabric. However, the persistence of socioeconomic inequalities and spatial segregation means that these positive trajectories are not universal; many children continue to face barriers that limit their educational attainment and psychosocial well-being.

Policy implications follow directly from these findings. First, school-centered interventions that combine host-language instruction with native-language and cultural content can support bilingualism and positive ethnic identity formation. Second, socio-pedagogical and psychosocial supports must be age-sensitive: early language support for younger children and targeted mental health and identity work for adolescents. Third, material supports—housing stability, income assistance, access to digital learning resources, and subsidized extracurricular programs—are necessary to expand the corridor of opportunity for disadvantaged families. Fourth, community-level engagement is required to address institutional paradoxes and to foster repeated positive interpersonal contacts beyond the school gate. Finally, rights-based programming grounded in the UN Convention on the Rights of the Child should guide the design and evaluation of integration measures to ensure non-discrimination and the protection of vulnerable children.

Limitations of the present synthesis include its regional focus on Eastern Hungary and its reliance on existing literature, practitioner reports, and documentary materials rather than on primary longitudinal fieldwork. While the synthesis preserves the empirical contours of the original materials, comparative and longitudinal research across different post-socialist receiving regions would strengthen generalizability and allow for systematic tracking of second-generation trajectories. Future studies should document children’s lived experiences over time, evaluate the effectiveness of targeted educational and integration programs, and examine the interplay of legal status, institutional practices, and family strategies in shaping long-term outcomes.

Conclusions. Migrant children in Eastern Hungary are central agents in the reconfiguration of cultural ties, everyday practices, and identity repertoires. Attention to language acquisition, schooling, peer socialization, age-specific needs, and structural mediators clarifies how families negotiate belonging and how local cultural boundaries are reproduced, contested, or reworked. Effective integration requires coordinated action across schools, families, and communities that addresses psychosocial needs, socioeconomic and housing stability, and opportunities for repeated positive interpersonal contact. Recognizing children as cultural intermediaries and bridge-builders informs rights-based policies that support long-term family adaptation, foster sustainable coexistence, and harness the demographic and cultural contributions of migrant children. Embedding these insights into regional educational planning and social

policy can enhance both the well-being of migrant children and the cohesion of receiving communities.

References

1. UN Convention on the Rights of the Child.
2. Kravchuk, N. V. A Migrant Child: How Do We See Them? Social and Humanitarian Sciences. Domestic and Foreign Literature. Series 4: State and Law. 2023; No. 2: pp. 81–91.
3. Barysheva, Yu. S.; Volzhantseva, E. V. Sociocultural Adaptation of Migrant Children in Russia: Integration Cultural Events. Moscow State Linguistic University Bulletin. Humanities. Issue 1 (843), 2021, p. 210.
4. Fakhrutdinova, G. Zh.; Zagidullin, A. I. Adaptation of Migrant Children in the School Educational Space. Modern Pedagogical Education. 2018; No. 2: p. 155.
5. Datsko, O. V.; Fursa, S. M. Psychological Problems of Children from Migrant Families. Young Scientist. 2016; No. 11 (115): p. 1795.
6. Langer-Buchwald, J. The Situation of Migrant Children in the Hungarian and the Austrian Education System: Multilingualism, Interculturalism, and Integration. Hungarian Educational Research Journal. 2019; Vol. 9, No. 3: pp. 434–461.
7. Berry, J. W.; Sam, D. L. Acculturation and Adaptation. Handbook of Cross-Cultural Psychology. 2nd ed. Vol. 3: Social Behaviour and Applications. 1997: pp. 291–326.
8. Usheva, T. F.; Munkoeva, N. A. Social Adaptation of Migrant Children in a Comprehensive School. Russian Journal of Education and Psychology. 2019; No. 8: pp. 49–50.

O.Kisil	O.Кисил
Ikki dunyo orasida: migrant bolalar va moslashish strategiyalari Annotatsiya. Sovet va postsovet migratsiyasida bolalarning roli, ularning madaniy uzatish, moslashish va shaxsiyatni shakllantirish jarayonlarida markaziy o‘rin tutishiga qaramay, asosiy migratsiya tadqiqotlarida nisbatan ahamiyatsiz bo‘lgan. Ushbu maqolada Sharqiy Vengriyadagi muhojirlarning farzandlari madaniy aloqalar, kundalik amaliyotlar va o‘ziga xoslik repertuarlarini qayta shakllantirishga qanday hissa qo‘shayotgani, shuningdek, institutsional va tarkibiy sharoitlar bu jarayonlarga qanday vositachilik qilayotgani ko‘rib chiqiladi. Mintaqaviy keys materiallari, amaliyotchilarning hisobotlari, siyosat matnlari va nazariy adabiyotlarning sifat sintezi yordamida tahlil uchta asosiy interaktiv va institutsional maydon - til o‘rganish, maktab ta’limi va tengdoshlar guruhi ijtimoiylashuvi atrofida tashkil etilgan va rivojlanish bosqichi bo‘yicha tabaqalashtirilgan. Migratsiya tadqiqotlariga bolalik tajribasini kiritish tegishlilikni muhokama qilish uchun uzoq muddatli oilaviy strategiyalarni aniqlashtiradi va huquqlarga asoslangan, maktabga yo‘naltirilgan va oilaga sezgir aralashuvlarga asos bo‘ladi, bu esa integrativ madaniyatlashuvni rag‘batlantiradi va bolalarning ruhiy-ijtimoiy farovonligini himoya qiladi. Kalit so‘zlar: bolalar migratsiyasi, sovet va postsovet migratsiyasi, Sharqiy Vengriya, maktab ta’limi va til o‘rganish, akkultursiya va integratsiya, madaniy vositachilik, gibril o‘ziga xosliklar.	Между двумя мирами: дети-мигранты и стратегии адаптации Аннотация. Роли детей в советской и постсоветской миграции были сравнительно незначительными в основных исследованиях миграции, несмотря на их центральную роль в процессах культурной передачи, адаптации и формирования идентичности. В данной статье рассматривается, как дети мигрантов в Восточной Венгрии вносят вклад в реконфигурацию культурных связей, повседневных практик и репертуара идентичности, а также как институциональные и структурные условия способствуют этим процессам. Используя качественный синтез региональных кейс-материалов, отчетов практиков, политических текстов и теоретической литературы, анализ организован вокруг трех основных интерактивных и институциональных арен - овладения языком, школьного образования и социализации в группах сверстников - и стратифицирован по этапам развития. Включение детского опыта в миграционные исследования уточняет долгосрочные семейные стратегии для переговоров о принадлежности и информирует о правах, основанных на школе и чувствительных к семье вмешательствах, которые способствуют интегративной аккультурации и защищают психосоциальное благополучие детей. Ключевые слова: детская миграция, советская и постсоветская миграция, Восточная Венгрия, школьное образование и овладение языком, аккультурация и интеграция, культурное посредничество, гибридные идентичности.

Зарина Муродовна Мухаммедова – СамИСИ, “Молия” кафедраси доценти, и.ф.д.

ЎЗБЕКИСТОНДА ОБЛИГАЦИЯЛАР БОЗОРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ МУАММОЛАРИ ВА СТРАТЕГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация. Мақолада Ўзбекистонда облигациялар бозорининг ривожланиш даражаси, унинг институционал ва иқтисодий муаммолари комплекс таҳлил қилинган. Хусусан, бозор ликвидлиги, инвесторлар фаоллиги, корпоратив сегментнинг чекланганлиги ва инфратузилмавий камчиликлар илмий жиҳатдан баҳоланган. Шунингдек, облигациялар бозорини ривожлантириш орқали молиявий ресурсларни жалб қилиш самарадорлигини ошириш бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: облигациялар бозори, капитал бозори, инвестициялар, ликвидлик, корпоратив облигациялар, молиявий инфратузилма.

Кириш. Жаҳон иқтисодиётида молия бозорларининг трансформацияси ва капитал ҳаракатларининг глобаллашуви шароитида миллий иқтисодиётларнинг барқарор ривожланиши молиявий ресурсларни самарали жалб қилиш механизмларига бевосита боғлиқ бўлиб бормоқда [1]. Шу нуқтаи назардан, облигациялар бозори узоқ муддатли инвестиция ресурсларини шакллантириш ва иқтисодиёт тармоқларини молиялаштиришда стратегик аҳамиятга эга бўлган муҳим институт сифатида намоён бўлади [2].

Ўзбекистон иқтисодиётида сўнгги йилларда молия бозорларини либераллаштириш ва капитал бозорини ривожлантиришга қаратилган изчил ислохотлар амалга оширилмоқда [3]. Бироқ, ушбу жараёнларга қарамаздан, облигациялар бозори ҳали етарли даражада шаклланмаган бўлиб, унинг институционал асослари, бозор инфратузилмаси ва иштирокчилар фаоллиги чекланганлигича қолмоқда.

Шу муносабат билан, Ўзбекистонда облигациялар бозорининг ривожланиш ҳолатини комплекс таҳлил қилиш, мавжуд муаммоларни аниқлаш ва уларни бартараф этишнинг илмий асосланган йўналишларини ишлаб чиқиш долзарб илмий-амалий вазифа ҳисобланади. Мазкур мақоланинг мақсади – мамлакатда облигациялар бозорининг ривожланиш хусусиятларини таҳлил қилиш ва уни такомиллаштириш бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Облигациялар бозори ва унинг иқтисодиётдаги аҳамияти масалалари кўплаб хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимлар томонидан тадқиқ этилган [2]. Ушбу тадқиқотларда облигациялар бозорининг молиявий ресурсларни жалб қилишдаги роли, унинг институционал асослари ва ривожланиш омиллари турли ёндашувлар асосида ёритиб берилган.

Хорижий иқтисодий адабиётларда облигациялар бозори капитал бозорининг муҳим таркибий қисми сифатида қаралиб, унинг иқтисодий ўсишга таъсири алоҳида таъкидланади [4]. Айрим тадқиқотларда облигациялар бозорининг ривожланиши молиявий тизим диверсификациясини таъминлаши ва банк секторининг устуворлигини камайтириши асослаб берилган [5]. Шу билан бирга, облигациялар бозорининг чуқурлиги ва ликвидлиги макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда муҳим омил сифатида баҳоланади [6].

Бошқа илмий адабиётларда эса облигациялар бозорининг институционал ривожланишига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, кредит рейтинг агентликлари, молиявий инфратузилма ва ҳуқуқий базанинг шаклланганлик даражаси бозор самарадорлигини белгиловчи асосий омиллар сифатида кўрсатилган [7].

Маҳаллий иқтисодчи олимлар тадқиқотларида эса Ўзбекистонда молия бозорини ривожлантириш, жумладан қимматли қоғозлар бозорининг институционал асосларини такомиллаштириш масалаларига алоҳида эътибор берилган. Ушбу тадқиқотларда капитал бозорини ривожлантириш орқали инвестиция муҳитини яхшилаш ва иқтисодий ўсишни рағбатлантириш имкониятлари таҳлил қилинган [8].

Бироқ мавжуд тадқиқотларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда облигациялар бозорини комплекс равишда, хусусан унинг институционал муаммолари, ликвидлик даражаси ва инвесторлар фаоллиги нуқтаи назаридан чуқур таҳлил қилиш етарли даражада амалга оширилмаган. Шу сабабли, ушбу мақолада мазкур масалаларни

тизимли таҳлил қилишга алоҳида эътибор қаратилди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида тизимли ёндашув, абстракт мантикий таҳлил, омилли таҳлил, индукция ва дедукция усулларида самарали фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистонда облигациялар бозори ривожланишига таъсир кўрсатаётган муаммоларни тизимли таҳлил қилиш уларнинг ўзаро боғлиқлигини кўрсатади [1]. Хусусан, институционал, инфратузилмавий ва бозор омиллари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолда бозор самарадорлигини чеклаб қўймоқда. 1-жадвалда ушбу муаммоларнинг асосий турлари ва уларнинг иқтисодий таъсири умумлаштирилган.

1-жадвал

Ўзбекистонда облигациялар бозори ривожланишига тўсқинлик қилувчи омиллар

№	Муаммо тури	Мазмуни	Иқтисодий таъсири
1.	Институционал ривожланиш пастлиги	Кредит рейтинг ва инфратузилма заиф	Инвесторлар ишончи пасаяди
2.	Инвесторлар фаоллиги паст	Аҳоли ва фондлар иштирок этмайди	Бозорда талаб шаклланимайди
3.	Корпоратив сегмент суств	Компаниялар облигация чиқармайди	Диверсификация чекланади
4.	Ликвидлик паст	Иккиламчи бозор ривожланмаган	Инвесторлар рискка дуч келади
5.	Ахборот шаффофлиги паст	Маълумотлар очиқ эмас	Нарх шаклланиши самарасиз

Жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, облигациялар бозоридаги муаммолар алоҳида эмас, балки тизимли характерга эга. Масалан, ахборот шаффофлигининг пастлиги инвесторлар ишончининг пасайишига олиб келса, бу эса ўз навбатида бозор ликвидлигининг камайишига сабаб бўлади [5]. Шу билан бирга, корпоратив облигациялар сегментининг ривожланмаганлиги иқтисодиётда банк кредитларига ортиқча боғлиқликни кучайтирмоқда [4]. Бу ҳолат молиявий тизимда рискларнинг концентрациясини ошириб, узоқ муддатли инвестицияларни жалб қилиш имкониятларини чеклайди [6].

Юқорида келтирилган муаммоларни ҳал қилиш комплекс ва тизимли ёндашувни талаб этади. 2-жадвалда облигациялар бозорини ривожлантириш бўйича устувор йўналишлар ва кутилаётган натижалар келтирилган.

2-жадвал

Облигациялар бозорини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари

№	Йўналиш	Амалий чора	Кутилаётган натижа
1.	Корпоратив бозор	Эмиссияни соддалаштириш	Янги молиялаштириш манбаи
2.	Инвесторлар	Институционал инвесторларни жалб қилиш	Барқарор талаб
3.	Ликвидлик	Иккиламчи бозорни ривожлантириш	Бозор фаоллиги ошади
4.	Ахборот сиёсати	Шаффофликни кучайтириш	Ишонч ортади
5.	Саводхонли	Молиявий таълимни ошириш	Аҳоли иштирок этади

Ушбу жадвалда келтирилган чора-тадбирлар амалга оширилганда, облигациялар бозорида сифат жиҳатдан янги босқичга ўтиш имконияти юзага келади. Хусусан, институционал инвесторларнинг фаоллашуви бозорда барқарор талабни шакллантирса, иккиламчи бозор ривожланиши ликвидликни оширади ва инвестиция муҳитини яхшилади.

Шунингдек, ахборот шаффофлигининг ошиши ва молиявий саводхонликнинг ривожланиши инвесторлар қарор қабул қилиш жараёнини янада самарали қилади. Бу эса ўз навбатида, облигациялар бозорининг иқтисодиётдаги ролини кучайтиришга хизмат қилади.

Олиб борилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда облигациялар бозори ривожланишига тўсқинлик қилаётган омиллар асосан институционал ва бозор механизмлари билан боғлиқ. Уларни бартараф этиш эса фақат алоҳида чоралар эмас, балки комплекс ислохотларни талаб этади.

Шу нуқтаи назардан, облигациялар бозорини ривожлантиришни молия тизимини диверсификация қилишнинг муҳим йўналиши сифатида қараш мақсадга мувофиқ.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистонда облигациялар бозори иқтисодиётни молиялаштиришнинг муҳим манбаи сифатида ривожланиб бораётган бўлса-да, унинг ҳозирги ҳолати тўлиқ шаклланган деб бўлмайди. Хусусан, бозорда ликвидликнинг пастлиги, инвесторлар базасининг чекланганлиги, корпоратив облигациялар улушининг камлиги ва инфратузилманинг етарли даражада ривожланмаганлиги каби муаммолар мавжуд. Шу билан бирга, аҳоли ва тадбиркорлар ўртасида молиявий саводхонликнинг пастлиги ҳам бозор фаоллигини чеклаб қўймоқда.

Мазкур муаммоларни бартараф этиш учун, аввало, қимматли қоғозлар бозорини тартибга солувчи ҳуқуқий базани такомиллаштириш ва уни халқаро стандартларга мослаштириш зарур [7]. Бу эса бозорга ишончни ошириш ва янги иштирокчиларни жалб қилиш имконини беради. Шу билан бирга, инвесторлар базасини кенгайтириш мақсадида институционал инвесторлар – пенсия жамғармалари ва суғурта компанияларининг фаол иштирокини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Корпоратив облигациялар бозорини ривожлантириш учун эмиссия жараёнларини соддалаштириш ва корхоналарни рағбатлантириш лозим. Бозор ликвидлигини ошириш мақсадида маркет-мейкерлар институтини жорий этиш ва биржа инфратузилмасини такомиллаштириш талаб этилади. Шу билан бирга, ахборот шаффофлигини таъминлаш ва инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш чораларини кучайтириш орқали бозор барқарорлигини таъминлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – Pearson, 2021.
2. Fabozzi F.J. Bond Markets, Analysis and Strategies. – Pearson, 2020.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорлари ва капитал бозорига оид ислохотлар материаллари, 2019–2024.
4. Levine R. Financial Development and Economic Growth // Journal of Economic Literature, 2005.
5. Stiglitz J.E. Information and Financial Markets // American Economic Review, 2002.
6. IMF. Global Financial Stability Report. – 2023.
7. World Bank. Developing Government Bond Markets. – 2020.

З.Мухаммедова Экономические проблемы и стратегические направления развития рынка облигаций в Узбекистане	Z.Mukhammedova Economic Problems and Strategic Directions for the Development of the Bond Market in Uzbekistan
Аннотация. В статье комплексно проанализирован уровень развития рынка облигаций в Узбекистане, а также его институциональные и экономические проблемы. В частности, дана научная оценка ликвидности рынка, активности инвесторов, ограниченности корпоративного сегмента и инфраструктурных недостатков. Кроме того, разработаны практические предложения по повышению эффективности привлечения финансовых ресурсов через развитие рынка облигаций. Ключевые слова: рынок облигаций, рынок капитала, инвестиции, ликвидность, корпоративные облигации, финансовая инфраструктура.	Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the level of development of the bond market in Uzbekistan, as well as its institutional and economic challenges. In particular, it offers a scientific assessment of market liquidity, investor activity, the limited scope of the corporate segment, and infrastructural shortcomings. Furthermore, practical recommendations have been developed to enhance the efficiency of attracting financial resources through the development of the bond market. Keywords: bond market, capital market, investments, liquidity, corporate bonds, financial infrastructure.

SANOAT VA QISHLOQ XO‘JALIGI

Junaydillo Sadiyevich Fayziyev – SamISI dotsenti, texnika fanlari nomzodi

QISHLOQ XO‘JALIGIDA YETISHTIRILADIGAN SIGIR SUTINING SIFAT KO‘RSATKICHLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada organik sigir sutining fizik-kimyoviy xususiyatlari an’anaviy sut bilan qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot davomida organik sut tarkibidagi Omega-3 yog‘ kislotalari va antioksidantlarning yuqori miqdori sigirlarni yaylovda boqish va tabiiy oziqlantirish tizimi bilan bog‘liqligi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: organik sut, to‘yinmagan yog‘ kislotalari, konyugirlangan linol kislotasi, pasterizatsiya, milliy standart, Evropa Ittifoqi reglamenti, eksport salohiyati, organik chorvachilik, ozuqa bazasi.

Kirish. Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida aholining sog‘lom turmush tarziga o‘tishi va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabining ortishi natijasida organik qishloq xo‘jaligi jadal rivojlanmoqda. Organik chorvachilik, xususan, organik sut ishlab chiqarish tizimi nafaqat yuqori sifatli mahsulot olish, balki atrof-muhit muvozanatini saqlash va hayvonlar farovonligini ta‘minlashning asosiy omili hisoblanadi [1]. Global statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, organik sut mahsulotlari bozori yiliga o‘rtacha 6-8% ga o‘sib bormoqda va 2030-yilga kelib uning hajmi 45 milliard dollardan oshishi prognoz qilinmoqda [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Organik sutning an’anaviy sutdan asosiy farqi uning kimyoviy tarkibi va ishlab chiqarish texnologiyasida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, organik tizimda boqilgan sigirlar suti tarkibida ko‘p to‘yinmagan yog‘ kislotalari, xususan, Omega-3 miqdori an’anaviy sutga nisbatan 56% gacha yuqori bo‘ladi [3]. Bu ko‘rsatkich hayvonlarning ochiq yaylovlarda, tabiiy o‘t-o‘lanlar bilan oziqlanishi natijasida shakllanib, inson salomatligi uchun muhim dietik xususiyat kasb etadi [4].

O‘zbekiston Respublikasida ham organik mahsulotlar etishtirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va eksport salohiyatini oshirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Xususan, 2022 yilda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Organik mahsulotlar to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ-766) sohaning huquqiy asoslarini mustahkamlab, xalqaro standartlarga integratsiyalashuv uchun yo‘l ochdi [5]. Shuningdek, milliy standart O‘z DSt 3406:2019 organik ishlab chiqarishga qo‘yiladigan talablarni belgilab beradi va u xalqaro Codex Alimentarius (GL 32-1999) hamda Yevropa Ittifoqining (EU 2018/848) reglamentlari bilan uyg‘unlashtirilgan [6, 7].

Biroq, organik sut ishlab chiqarish jarayonida sifat nazoratini xalqaro me‘yorlar asosida tashkil etish, pasterizatsiya rejimlarini optimallashtirish va mahsulotning fizik-kimyoviy xususiyatlarini chuqur tahlil qilish dolzarb ilmiy-amaliy masala bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada organik sutning o‘ziga xos sifat ko‘rsatkichlari milliy va xalqaro me‘yoriy hujjatlar qiyosi doirasida ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda abstrakt fikrlash, qiyosiy tahlil, iqtisodiy tahlil, tizimli yondashuv va statistik ma‘lumotlarni tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalari. Organik sutning fizik-kimyoviy tarkibi qiyosiy tahlillari shuni ko‘rsatdiki, organik tizimda yetishtirilgan sutning oziqaviy qiymati an’anaviy sutga nisbatan sezilarli darajada yuqori. Xususan, Omega-3 yog‘ kislotalarining miqdori organik namunalarda 0,8 - 1,2 g/100g yog‘ni tashkil etdi, bu esa an’anaviy sut ko‘rsatkichidan (0,4 - 0,5 g/100g) deyarli 60% ga ko‘p demakdir. Buning sababini quyidagicha izohlash mumkin. Organik standartlarga ko‘ra, sigirlar vaqtining katta qismini yaylovda yangi o‘t iste‘mol qilib o‘tkazishi shart. YAngi ko‘k o‘t tarkibida alfa-linolen kislotasi ko‘p bo‘lib, u sut tarkibidagi foydali yog‘ kislotalariga aylanadi. Organik sutdagi Omega-3 yog‘ kislotalari miqdor ko‘rsatkichini yuqori qiymati ahamiyati shundan iboratki, u iste‘molchida yurak-qon tomir kasalliklari xavfini kamaytiradi va immunitetni mustahkamlaydi (1-jadval).

1-jadvalda keltirilgan ma‘lumotlardan organik sutda E vitamini (alfa-tokoferol) va beta-karotin miqdorini an’anaviy sutga nisbatan 40-50% ga yuqoriligi ko‘rinib turibdi. Buning sababi an’anaviy xo‘jaliklarda qo‘llaniladigan konsentratlangan quruq ozuqalarga nisbatan, tabiiy o‘t-

1-jadval

Organik va an’anaviy sutning fizik-kimyoviy ko’rsatkichlari (qiyosiy)

Ko’rsatkichlar	Organik sut	An’anaviy sut	Tafovut (Organik foydasiga)
Omega-3 (g/100g yog‘)	0,8 – 1,2	0,4 – 0,5	+60%
CLA (Konyugirlangan linol kislotasi)	1,1 – 1,5	0,5 – 0,7	+100%
Alfa-tokoferol (mg/100g)	0,9 – 1,1	0,6 – 0,7	+40%
Antibiotiklar qoldig‘i	Mavjud emas	Ruxsat etilgan me’yorda	Yuqori xavfsizlik

o‘lanlarning tabiiy antioksidantlarga boyligidir. Organik sutning E vitaminiga boy bo‘lishi sutni saqlanish muddati davomida yog‘larning oksidlanishini oldini oladi va mahsulotning biologik qiymatini oshiradi. Jadval ma’lumotlaridan organik sutda antibiotiklar qoldig‘ini mavjud emasligi, an’anaviy sutda esa antibiotiklar qoldig‘ini ruxsat etilgan me’yorlarda mavjud bo‘lishi ayon bo‘ladi. Chunki organik sut ishlab chiqarishda xalqaro (EU 2018/848) va milliy (O‘z DSt 3406:2019) standartlarga ko‘ra, profilaktika maqsadida antibiotiklar va gormonlar qo‘llash qat’iyan taqiqlanadi. Kasallik holatida birinchi navbatda fitoterapiya (giyohlar) va gomeopatik usullar qo‘llaniladi. Agar sigir kasal bo‘lib, bir yilda 3 martadan ortiq antibiotik bilan davolansa (yoki davolash sikli 1 yildan oshsa), uning suti ma’lum muddatgacha “organik” maqomini yo‘qotadi. An’anaviy sut olishda veterinariya me’yorlari doirasida antibiotiklar qo‘llanishi mumkin, bu esa kam miqdorda bo‘lsa-da, sut tarkibida qoldiq moddalar bo‘lish ehtimolini yuzaga keltiradi.

Benbruk va boshqalar (2013) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar ham bizning natijalarimizni tasdiqlaydi: organik sutda sog‘lom yog‘ kislotalari profilining shakllanishi bevosita sigirlarning ratsionidagi yangi o‘t-o‘lanlar ulushiga bog‘liq [3]. Organik sutda CLA (konyugirlangan linol kislotasi) miqdorining 1,1 - 1,5 mg/g gacha ko‘tarilishi mahsulotning antikanserogen xususiyatlarini oshiradi.

Organik va an’anaviy sutlar fizik-kimyoviy ko’rsatkichlarini qiyosiy tahlili umumiy oqsil miqdorini ikkala turdagi sutda yaqin bo‘lishiga qaramay, organik sutda yod miqdori bir oz pastroq bo‘lishi mumkinligini ko’rsatadi. Buning sababi an’anaviy xo‘jaliklarda ozuqaga sun’iy mineral qo‘shimchalar ko‘p qo‘shilishidir. Organik tizimda esa minerallar tabiiy o‘tlar va tuz toshlari orqali olinadi.

Shunday qilib 1-jadval tahlili organik sutning kimyoviy tarkibi “tabiatga yaqinlik” tamoyili asosida shakllanishini ko’rsatadi. Uning tarkibidagi to‘yinmagan yog‘ kislotalarining ko‘pligi mahsulotni nafaqat ozuqa, balki funksional parhez mahsuloti darajasiga ko‘taradi.

Xalqaro va milliy me’yoriy talablarning qiyosiy tahlili tadqiqoti davomida O‘zbekistonning O‘z DSt 3406:2019 standarti va Evropa Ittifoqining EU Regulation 2018/848 reglamenti qiyoslandi (2-jadval). Ikkala hujjatda ham organik sut ishlab chiqarish uchun kamida 24 oylik o‘tish davri (conversion period) belgilangan. Buning sababi shundan iboratki, aynan shu vaqt ichida erdagi pestitsid qoldiqlari kamayadi va hayvon organizmi tabiiy oziqlanish tizimiga to‘liq moslashadi. Faqat shu davrdan keyingina olingan sut “Organik” yorlig‘i bilan sotilishi mumkin.

Eng muhim muvofiqlik – ozuqa bazasiga qo‘yiladigan talabda ko‘rindi. Ikkala standart ham kamida 60% dag‘al ozuqadan (pichan, senaj, silos va yaylov o‘ti) foydalanishni majburiy qilib belgilaydi. Bu talab kavsh qaytaruvchi hayvonlarning ovqat hazm qilish tizimi tabiiy ishlashini ta’minlagan olda sutning tabiiy fermentativ tarkibini saqlab qolishga xizmat qiladi. An’anaviy xo‘jaliklarda sut miqdorini oshirish uchun konsentrat (donli) ozuqalar 70-80% gacha chiqariladi, bu esa hayvon organizmiga kuchli zo‘riqish beradi. Ta’kidlash joizki, organik sut ishlab chiqarishga oid ikkala xujjatga muvofiq organik tizimda sigirlar vegetatsiya davrida (o‘t chiqqan vaqtda) albatta ochiq yaylovda boqilishi shart. Biroq Evropa standartlarida har bir sigir uchun minimal maydon (masalan, 0,5–1 gektar) aniq belgilangan bo‘lsa, milliy standartimizda esa hayvonning er bilan tabiiy aloqasi va erkin harakatlanishi bosh mezon etib olingan [7].

Qayta ishlash texnologiyasining sifatga ta’siri tajribalari shuni ko’rsatdiki, organik sutni

LTLT (63–65°C, 30 daq) usulida pasterizatsiya qilish tarkibidagi E vitamini va beta-karotinni 90–95% gacha saqlab qolish imkonini beradi. Palupi va boshqalar (2012) ta’kidlaganidek, yuqori haroratli (UHT) ishlov berish organik sutning vitamin profiliga salbiy ta’sir ko’rsatadi [4]. Shu sababli, organik sut ishlab chiqaruvchilarga qisqa muddatli (HTST) yoki past haroratli pasterizatsiya rejimlari tavsiya etiladi.

2-jadval

Organik sut ishlab chiqarishga qo’yiladigan xalqaro va milliy talablar

Talab turi	EU Regulation 2018/848 (EI)	O’z DSt 3406:2019 (O’zb)
Ozuqa bazasi	Kamida 60% dag’al ozuqa	Kamida 60% tabiiy ozuqa
Yaylovda boqish	Majburiy (vegetatsiya davrida)	Majburiy
GMO qo’llash	Taqiqlangan	Taqiqlangan
O’tish davri	24 oy	24 oydan kam bo’lmagan

Iqtisodiy tahlillar shuni ko’rsatadiki, organik sutning tannarxi an’anaviy sutga nisbatan 1,3–1,6 baravar yuqori bo’lsa-da, bozordagi sotilish narxi (Premium price) bu xarajatlarni to’liq qoplaydi. Jahon bozorida organik sutning yillik o’sish sur’ati (CAGR) 8.5% ni tashkil etishi O’zbekiston uchun katta eksport imkoniyatini anglatadi. Milliy mahsulotlarni xalqaro “Euro-leaf” yoki “USDA Organic” sertifikatlariga muvofiqlashtirish orqali Evropa va Xitoy bozorlariga chiqish mumkin [1, 2].

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqotlar va me’yoriy hujjatlar tahlili asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Organik sut tarkibidagi Omega-3 yog’ kislotalari an’anaviy sutga nisbatan 60% ga, CLA esa deyarli 2 baravar yuqori ekanligi uning nafaqat ozuqaviy, balki davolovchi-profilaktik qiymatini belgilaydi.

O’zbekistonning milliy standarti (O’z DSt 3406:2019) xalqaro EI talablariga asosiy parametrlar (ozuqa bazasi, o’tish davri, GMO taqiqi) bo’yicha to’liq javob beradi, bu esa milliy mahsulotlarning eksport raqobatbardoshligini oshiradi.

Organik sutning biologik faolligini saqlab qolish uchun past haroratli (63–65°C) yoki qisqa muddatli (72–75°C) pasterizatsiya usullari eng maqbul deb topildi.

Ishlab chiqarish va sohani rivojlantirish bo’yicha takliflar:

Fermer xo’jaliklariga xalqaro "Euro-leaf" va milliy organik sertifikatlarni olishda davlat subsidiyalarini joriy etish.

Organik chorvachilik uchun pestitsidlardan xoli yaylov maydonlarini kengaytirish va organik ozuqa yetishtiruvchi klasterlarni tashkil etish.

Mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun Yaqin Sharq va Evropa bozorlariga chiqishda “Organic Uzbekistan” brendini targ’ib qilish va logistika zanjirini (cold chain) takomillashtirish.

Oliy ta’lim muassasalarida “Organik chorvachilik” yo’nalishi bo’yicha mutaxassislar tayyorlashni kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Willer, H., & Schlatter, B. (2023). The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2023. FiBL & IFOAM – Organics International.
2. Grand View Research (2024). Organic Dairy Market Size, Share & Trends Analysis Report By Product, By Distribution Channel, By Region, And Segment Forecasts, 2024 - 2030.
3. Benbrook, C. M., et al. (2013). “Organic Production Enhances Milk Nutritional Quality by Shifting Fatty Acid Composition”. PLOS ONE, 8(12).
4. Palupi, E., et al. (2012). “Comparison of nutritional quality between conventional and organic dairy products: A meta-analysis”. Journal of the Science of Food and Agriculture, 92(14).
5. O’zbekiston Respublikasi Qonuni (2022). “Organik mahsulotlar to’g’risida”gi O’RQ-766-son Qonuni. Toshkent sh.
6. O’z DSt 3406:2019. “Organik qishloq xo’jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari. Organik mahsulotlarni ishlab chiqarish, qayta ishlash, markalash va sotishga doir qoidalar”.
7. European Union (2018). Regulation (EU) 2018/848 of the European Parliament and of the Council on organic production and labelling of organic products.

Дж.Файзиев Показатели качества органического коровьего молока	J.Fayziev Quality indicators of organic cow's milk
Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ физико-химических свойств органического коровьего молока с традиционным молоком. В ходе исследования было научно обосновано, что высокое содержание Омега-3 жирных кислот и антиоксидантов в органическом молоке связано с выпасом коров на пастбищах и естественной системой кормления. Ключевые слова: органическое молоко, Омега-3, CLA, пастеризация, O‘z DSt 3406:2019, EU 2018/848, экспортный потенциал, органическое животноводство, кормовая база.	Abstract. This article provides a comparative analysis of the physicochemical properties of organic cow's milk with traditional milk. During the study, it was scientifically substantiated that the high content of Omega-3 fatty acids and antioxidants in organic milk is related to the grazing of cows in pastures and the natural feeding system. Keywords: organic milk, Omega-3, CLA, pasteurization, O‘z DSt 3406:2019, EU 2018/848, export potential, organic livestock farming, feed base.

Джунайдилло Садиевич Файзиев – доцент СамИЭС, кандидат технических наук
Азизахон Мамасидикова – студентка группы САТ-222, СамИЭС

ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПАЛЬМОВОГО МАСЛА В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье с медицинской и технологической точки зрения анализируется положительные и отрицательные аспекты использования пальмового масла в пищевой промышленности. Рассмотрено влияние насыщенных жирных кислот в составе масла на сердечно-сосудистую систему, риски, связанные с канцерогенными соединениями, образующимися в процессе высокотемпературной рафинации и роль пальмового масла в детском питании.

Ключевые слова: пальмовое масло, пальмитиновая кислота, сердечно-сосудистые заболевания, канцерогены, глицидиловые эфиры, детское питание.

Введение. Пальмовое масло является самым потребляемым растительным маслом в мире (30-32% рынка), его экономическая привлекательность основана на низкой себестоимости и высокой урожайности. Мировой рынок пальмового масла в 2025 году составил около \$76,8 млрд. По прогнозам, к 2033 году этот показатель достигнет 88,8 миллиарда долларов.

Пальмовое масло дает в 4-10 раз больше урожая с 1 гектара земли, чем другие растительные масла (например, соевое или подсолнечное). Это делает его самым дешевым сырьем для пищевой промышленности (особенно для кондитерских изделий и изделий быстрого приготовления).

Потребление пальмового масла в нашей стране стремительно растет. Ожидается, что в 2025 году потребление пальмового масла и его фракций в Узбекистане достигнет 100 тысяч тонн, а к 2030 году этот показатель увеличится в 1,5 раза и составит 150 тысяч тонн. Этот рост в основном связан с расширением кондитерской и пищевой промышленности.

С одной стороны, пальмовое масло ценится как богатый источник витаминов А и Е, с другой стороны, существуют опасения, что высокое содержание в нем насыщенных жирных кислот может повысить риск развития заболеваний сердечно-сосудистой системы.

Анализ литературы по теме. Исследования по изучению влияния пальмового масла на здоровье можно разделить на два основных направления: пищевая ценность и сердечнососудистые риски.

Многочисленные исследования пищевой ценности и полезных свойств показывают полезные стороны пальмового масла, особенно нерафинированного «красного пальмового масла». Он богат токоферолами и токотриенолами (формами витамина Е) и каротиноидами. По данным международного научного издательства MDPI (Multidisciplinary Digital Publishing Institute), токотриенолы в пальмовом масле обладают сильными антиоксидантными свойствами, защищают клетки от окислительного стресса и поддерживают работу мозга [1]. Также исследования международного научного журнала

Frontiers in Sustainable Food Systems подтвердили, что пальмовое масло является эффективным средством устранения дефицита витамина А у детей в Индии и Китае [2]. Исследования липидного обмена и сердечно-сосудистого риска показывают, что около 50% состава пальмового масла составляют насыщенные жирные кислоты, в частности пальмитиновая кислота. В отчётах интернет-платформы медицинской информации GoodRx Health [3] и Всемирной организации здравоохранения (сокращённо WHO) [4], отмечается, что чрезмерное потребление насыщенных жиров может повышать уровень «плохого холестерина» (LDL) в крови и создавать риск атеросклероза. Однако исследования PubMed Central (сокращённо PMC), международной электронной библиотеки [5], показывают, что влияние пальмитиновой кислоты растительного происхождения на холестерин крови меньше, чем влияние животных жиров.

В литературе особо отмечается вред многократного нагревания масла. Согласно анализу Journal of Nutrition and Food Security - международного журнала, публикующего научные исследования в области питания (nutrition) и безопасности пищевых продуктов (food security) [6], при повторном использовании пальмового масла при высоких температурах (в фритюрах) содержащиеся в нем антиоксиданты расщепляются и образуются продукты окисления, что может привести к гипертонии и повреждению сосудов.

Многие ученые считают пальмовое масло более безопасной альтернативой искусственным транс-жирам в составе маргарина. В статье Research Gate [9] отмечается, что сбалансированный профиль жирных кислот пальмового масла позволяет производить продукты без транс-жиров и не представляет серьезного риска для здоровья при умеренном потреблении. В заключение, современная литература показывает, что влияние пальмового масла зависит от его вида (красного или рафинированного), количества и способа применения. Целью данной статьи является анализ положительных и отрицательных аспектов использования пальмового масла в пищевой промышленности с медицинской и технологической точки зрения.

Методология исследования. В исследовании использовались методы абстрактного мышления, сравнительного анализа, экономического анализа, системного подхода и анализа статистических данных.

Результаты анализа. Отличительной особенностью пальмового масла является практически равное соотношение насыщенных и ненасыщенных жирных кислот. В таблице 1 представлен сравнительный состав пальмового масла с другими широко распространенными растительными маслами:

Таблица 1.

Сравнительный анализ состава жирных кислот растительных масел (в % на 100 г продукта)

Тип масла	Насыщенные жиры (SFA)	Одно-ненасыщенный (MUFA)	Много-ненасыщенный (PUFA)	Витамин Е (мг)
Пальмовое масло	49-51%	37-39%	9-10%	15-30
Оливковое масло	13-15%	73-75%	8-10%	12-14
Подсолнечное масло	10-12%	20-25%	60-65%	40-50
Кокосовое масло	85-90%	5-7%	1-2%	0.1-0.2

Составлено на основе источников: MDPI (2024) [1], NCBI (2024) [9]

Как видно из данных таблицы 1, пальмовое масло, в отличие от других растительных масел, содержит 50% насыщенных жирных кислот (в основном пальмитиновой кислоты). Он также богат олеиновой (ненасыщенной) и линолеиновой кислотами. Его полутвердое состояние служит удобной альтернативой для отказа от транс-жиров в пищевой промышленности.

Полезные свойства пальмового масла проявляются в его богатстве каротиноидами и витамином Е (таблица 1). Нерафинированное (красное) пальмовое масло является

рекордсменом по каротиноидам (предшественнику витамина А) и токотриенолам (редкой форме витамина Е). Исследования показывают, что токотриенолы могут защищать ткани мозга от повреждений и снижать риск деменции.

Последние исследования рассматривают медицинские аспекты пальмового масла, в частности его влияние на сердечнососудистую систему, в двух разных направлениях: негативное влияние жирных кислот и положительный потенциал фенольных соединений.

Доказано, что содержащаяся в пальмовом масле пальмитиновая кислота (насыщенный жир) повышает уровень липопротеинов низкой плотности (LDL – «плохой» холестерин) в крови. Однако было обнаружено, что он повышает уровень липопротеинов высокой плотности (HDL – «хороший» холестерин) больше, чем транс-жиры. Мета анализы крупной онлайн-платформы ScienceDirect [7] и авторитетного международного журнала в области питания (nutrition) Nutrition Reviews [8] показывают, что существует положительная корреляция ($r=0,3-0,4$) между высоким потреблением пальмового масла по сравнению с ненасыщенными жирами (например, подсолнечным маслом) и уровнем липопротеинов низкой плотности (LDL - "плохой холестерин") в крови. Следовательно, чрезмерное потребление пальмового масла может повысить уровень LDL. Употребление пальмового масла повышает уровень LDL в среднем на 0,24-0,31 ммоль/л, но поддерживает уровень HDL в большей степени, чем транс-жиры.

При этом выявлена отрицательная корреляция между содержащимися в пальмовом масле токотриенолами (редкая форма витамина Е) и здоровьем сосудов. Согласно исследованиям онлайн-архива PubMed Central (PMC), токотриенолы снижают синтез холестерина в печени (через фермент HMG- CoA reductase) и служат антиоксидантами [11]. Обширный анализ Medindia, интернет-платформы, предоставляющей медицинскую и медицинскую информацию, показал, что каждое дополнительное увеличение потребления пальмового масла на 1 кг связано с небольшим увеличением смертности от ишемической болезни сердца в развивающихся странах [12].

Существуют также доказательства того, что высокое потребление пальмитиновой кислоты может увеличивать риск инфаркта миокарда в 2,76 раза.

Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) также рекомендует в 2024-2025 годах заменить пальмовое масло ненасыщенными жирами (оливковое, рапсовое), так как оно остается фактором повышающего риск смерти от сердечно-сосудистых заболеваний [13].

Клинические исследования 2025 года показали, что фенольные соединения (OPP), выделенные из пальмового масла, обладают способностью снижать артериальное давление. Установлено, что прием 250 мг OPP в день значительно снижает систолическое и диастолическое давление.

Технологический анализ сосредоточен на вредных веществах, образующихся в процессе дезодорации пальмового масла, и технологиях их снижения. Наибольшая опасность возникает при очистке масла при температуре выше 200°C. При переработке масла при температуре выше 200°C (рафинация) образуются эфиры 3-монохлорпропан-1,2-диола (3-MCPDE) и глицидиловые эфиры (GE) (таблица 2). Эти вещества оказывают канцерогенное (вызывающее рак) и генотоксическое действие на организм. Европейское агентство по безопасности пищевых продуктов (EFSA) считает вещества, образующиеся в этом процессе, генотоксичными и канцерогенными.

Таблица 2.

Зависимость температуры и вредных веществ в процессе рафинации

Температура (°C)	Образование GE (ppm)	Уровень риска
< 200°C	< 0.5	Безопасно
240°C	1.5 – 3.0	Высокий (канцерогенный)
260°C+	> 5.0	Критический

С 1 января 2025 года Совет по пальмовому маслу Малайзии (MPOB) ввел строгие ограничения на содержание GE в рафинированном масле не более 1,0 ppm, а 3-MCPDE - не более 2,5 ppm.

Для снижения ущерба, возникающего при очистке пальмового масла при температуре выше 200°C, можно использовать такие методы, как адсорбция, низкотемпературная дезодорация и удаление прекурсоров. Использование активированного угля и цеолита морденита методом адсорбции позволяет эффективно фильтровать вредные эфиры. При низкотемпературной дезодорации резко снижается образование вредных веществ путем снижения температуры обработки или применения метода «короткопутная дистилляция» (Short Path Distillation), но сохраняется красный цвет масла. Метод удаления прекурсоров позволяет снизить образование 3-MCPDE до 98% за счет промывки хлоридов в сырье [14].

Вопрос использования пальмового масла в детских смесях остается в центре медицинских дискуссий. Пальмитиновая кислота в материнском молоке расположена в положении sn-2 молекулы и хорошо всасывается. В пальмовом масле он находится в состояниях sn-1 и sn-3. Эта разница вызывает химическую реакцию в кишечнике: не всасывающиеся жирные кислоты соединяются с кальцием, образуя нерастворимые кальциевые мыла. Кальциевые мыла уплотняют стул, что приводит к запорам и коликам у новорожденных.

Исследования показывают, что всасывание кальция и минеральная плотность кости (BMD) у новорожденных, получающих смеси на основе пальмового масла, могут быть ниже, чем у новорожденных, получающих смеси без пальмового масла.

Технологические достижения 2025 года позволяют химически перерабатывать пальмовое масло и переводить содержащуюся в нем пальмитиновую кислоту в состояние «sn-2», подобное материнскому молоку. Такое «структурированное пальмовое масло» безопасно для здоровья ребенка.

Контроль за использованием пальмового масла в Узбекистане резко ужесточили с 2025 года. Согласно Постановлению Президента от 30.01.2025 г. № ПП-34, с 1 марта 2025 года импортируемое пальмовое масло и продукция, содержащая пальмовое масло и трансжиры (в том числе молочные продукты), подлежат обязательному лабораторному исследованию. Также 3 февраля 2025 года был принят новый закон «О продовольственной безопасности» (ЗРУ-1023), который усилит государственный контроль за обеспечением населения безопасными и качественными продуктами питания [15]. Кроме того, в целях поддержки отечественных производителей кондитерских изделий льготы по таможенным пошлинам на импорт пальмового и кокосового масла продлены еще на два года (до 2027 года). Использование пальмового масла строго контролируется Комитетом санитарно-эпидемиологического благополучия на этапах производства, хранения и реализации.

Выводы и предложения. Хотя с экономической точки зрения пальмовое масло является незаменимым ресурсом для промышленности, использование его фракционированных или структурированных форм в детском питании и диетологии целесообразно с медицинской точки зрения.

Анализ, проведенный в рамках статьи, позволил сделать следующие выводы:

С медицинской точки зрения: пальмитиновая кислота в составе пальмового масла может повышать риск сердечно-сосудистых заболеваний, однако она менее вредна, чем транс-жиры. В детском питании целесообразно использовать только структурированные (sn-2) липиды.

Технологическая безопасность: Глицидиловые эфиры (GE) и 3-MCPDE, образующиеся в процессе переработки масла (выше 200°C), представляют опасность канцерогенности. Поэтому применение низкотемпературных методов дезодорации и адсорбции в производстве является требованием времени.

Правовое регулирование: новые технические регламенты Республики Узбекистан 2025 года и Закон «О продовольственной безопасности» (ЗРУ-1023) стали важным шагом в защите здоровья населения путем установления строгого контроля над импортом и качеством пальмового масла.

В целом, правильным решением для здоровья является не отказ от пальмового масла, а повышение качества его рафинации и нормализация количества потребления в ежедневном рационе.

Список использованной литературы:

1. MDPI (2024). Palm Oil and Its Health Implications: A Review of the Current Evidence. Foods, 13(17), 2814. [www.mdpi.com] (<https://www.mdpi.com/2304-8158/13/17/2814>)
2. Frontiers in Sustainable Food Systems (2023). Red Palm Oil as a Source of Vitamin A: Global Perspectives and Applications. 7:1083022. [www.frontiersin.org] (<https://www.frontiersin.org/journals/sustainable-food-systems/articles/10.3389/fsufs.2023.1083022/full>)
3. GoodRx Health (2024). Is Palm Oil Bad for You? Understanding Saturated Fats and Heart Health. [www.goodrx.com] (<https://www.goodrx.com/well-being/diet-nutrition/is-palm-oil-bad-for-you>)
4. World Health Organization (WHO, 2024). Saturated Fatty Acid and Trans-Fatty Acid Intake for Adults and Children: Guidelines. Geneva. [www.who.int] (<https://www.who.int/publications/i/item/9789240088344>)
5. PubMed Central (PMC, 2024). Comparative Analysis of Palmitic Acid from Plant vs Animal Sources on Blood Lipids. Journal of Clinical Nutrition, 11394976. [pmc.ncbi.nlm.nih.gov] (<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11394976/>)
6. Journal of Nutrition and Food Security (JNFS, 2023). The Effect of Thermally Oxidized Palm Oil on Cardiovascular Risk Factors: A Systematic Review. 8(3), 449-460. jnfs.ssu.ac.ir
7. ScienceDirect (2024). Correlation between Palm Oil Consumption and Low-Density Lipoprotein (LDL) Levels: A Meta-Analysis. Nutrition Research, Vol 124.[www. sciencedirect.com] (<https://www.sciencedirect.com /science/article/pii/S2161831324001108>)
8. NCBI Bookshelf (2024). Fat and Oil Composition Table. Dietary Reference Intakes. [www.ncbi.nlm.nih.gov] (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books /NBK612134/table/ch5.tab49/>)
9. ResearchGate (2025). Palm Oil as a Functional Substitute for Partially Hydrogenated Oils in the Food Industry. European Journal of Medical and Health Research, 587. ejmhr.com
10. Medindia Health (2025). Global Trends: Palm Oil Consumption and Ischemic Heart Disease Mortality Rates. [www.medindia.net] (<https://www.medindia.net/news/healthwatch/palm-oil-linked-to-higher-heart-disease-deaths-221298-1.htm>)
11. PMC (2025). (<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11723135/>)
12. Medindia (2025). (<https://www.medindia.net/news/healthwatch/palm-oil-linked-to-higher-heart-disease-deaths-221298-1.htm>).
13. <https://www.who.int>] (<https://www.who.int /publications /i/item /9789240088344>)
14. Food Chemistry (2025): “Mitigation strategies of 3-MCPD and GE in palm oil”.
15. Ўзбекистон Республикаси қонуни “Озиқ-овқат хавфсизлиги тўғрисида”.

J.Fayziyev, A.Mamasidiqova Oziq-ovqat sanoatida palma moyidan foydalanishning ijobiy va salbiy jihatlari	J.Fayziev, A.Mamasidikova Positive and negative aspects of using palm oil in the food industry
Annotatsiya. Ushbu maqolada oziq-ovqat sanoatida palma moyidan foydalanishning ijobiy va salbiy jihatlari tibbiy va texnologik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Moy tarkibidagi to‘yingan yog‘ kislotalarining yurak-qon tomir tizimiga ta’siri, yuqori haroratli rafinatsiya jarayonida hosil bo‘ladigan kanserogen birikmalar bilan bog‘liq xavflar va palma moyining bolalar ovqatlanishidagi o‘rni ko‘rib chiqilgan. Kalit so‘zlar: palma moyi, palmitin kislotasi, yurak-qon tomir kasalliklari, kanserogenlar, glitsidil efirlari, bolalar ovqati.	Abstract. This article analyzes the positive and negative aspects of using palm oil in the food industry from a medical and technological perspective. The study examines the impact of saturated fatty acids in oil on the cardiovascular system, the risks associated with carcinogenic compounds formed during high-temperature refining, and the role of palm oil in child nutrition. Keywords: palm oil, palmitic acid, cardiovascular diseases, carcinogens, glycidyl esters, baby food.

TADBIRKORLIK, MEHNAT, BANDLIK VA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH

Lola Nazarovna Xalikova – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti professori, i.f.d.,
Shamsiddin Kiyamiddinovich Yuldashev – Samarqand davlat universiteti, Tarmoqlar
iqtisodiyoti kafedrası dotsenti, i.f.n.

Muxammadjon Mansur o‘g‘li Xojiyev – Inson resurslari va mahalla taraqqiyotini boshqarish
instituti, 2-bosqich magistranti

O‘ZBEKISTONDA IQLIM O‘ZGARISHINING MEHNAT UNUMDORLIGIGA TA’SIRI

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqlim o‘zgarishi jarayonida haroratning mehnat unumdorligiga ta’sirini tadqiq etishga bag‘ishlangan. Tadqiqot natijasida iqlim o‘zgarishining mehnat sharoitlariga ta’siri, haroratning oshishi bilan mehnat unumdorligining kamayishi, sog‘liqqa salbiy oqibatlar tahlil qilingan. “Yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirish dasturlari, iqlimga chidamli infratuzilmani qurish bo‘yicha milliy strategiyalar tahlil qilinib, ularning mehnat unumdorligiga ta’siri baholangan. O‘zbekistonda iqlim o‘zgarishiga chidamli mehnat sharoitlarini yaratish, korxonalarda energiya samaradorligini oshirish, sun‘iy intellekt asosidagi prognoz tizimlarini joriy etish orqali mehnat unumdorligini saqlab qolish bo‘yicha takliflar amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: iqlim o‘zgarishi, harorat, mehnat unumdorligi, “yashil iqtisodiyot”, milliy strategiya, energiya samaradorligi, ish joylari, sog‘liqni muhofaza qilish.

Kirish. Iqlim o‘zgarishi bugungi kunda butun dunyo uchun eng dolzarb muammolardan biriga aylangan bo‘lib, uning iqtisodiyotning turli sohalari, xususan mehnat unumdorligiga ta’siri kundan-kunga ortib boryapti. Iqlim o‘zgarishining eng sezilarli belgilaridan biri haroratning oshishi hisoblanadi, bu esa ishchilar sog‘lig‘iga, mehnat sharoitlariga va oxir-oqibat ish unumdorligiga keskin ta’sir ko‘rsatadi. Dunyo Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (WHO) va Dunyo Meteorologiya Tashkiloti (WMO) tomonidan 2025-yil 22-avgustda e‘lon qilingan yangi hisobotda ko‘rsatilishicha, “iqlim o‘zgarishi natijasida tobora ko‘proq qizdiruvchi issiq to‘lqinlar sodir bo‘layotib, ko‘plab ishchilar xavfli harorat sharoitlariga doimiy ta’sirida qolmoqda, xususan qishloq xo‘jaligi, qurilish va baliqchilik kabi sohalarda mehnat qiluvchi ishchilar allaqachon haroratning oshishi bilan bog‘liq sog‘liq ta’sirlarini his qilishmoqda” [1]. Bu hisobotda ta’kidlanishicha, “issiq stress allaqachon milliardlab ishchilarning sog‘lig‘iga va ishga qobiliyatiga zarar yetkazmoqda, ayniqsa eng zaif jamoalarda”. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, harorat 20°C dan yuqori har bir daraja uchun ishchilar mehnat unumdorligi 2-3% ga kamayadi. Shu bilan birga, Jahon Meteorologiya Tashkilotining ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yil tarixdagi eng issiq yil bo‘lib qoldi, 40°C va hatto 50°C dan yuqori haroratlar tobora ko‘proq uchrayotgan bo‘lib, bu ishchilarning sog‘lig‘i va ish unumdorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi issiq stressning yomonlashayotgan ta’sirini bartaraf etish uchun darhol choralar ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)ning AR6 Sintez hisoboti ham iqlim o‘zgarishining global miqyosdagi keng ko‘lamli oqibatlari va ularning iqtisodiy, ijtimoiy sohalarga ta’siri haqida ogohlantirish beradi [2]. Hisobotda aytilishicha, global haroratning oshishi natijasida nafaqat mehnat unumdorligi kamayib, balki sog‘liqni saqlash tizimiga bo‘lgan bosim ham ortib borayotgan bo‘lib, bu esa ishchi kuchining sifatiga va iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi ham iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish va uning salbiy oqibatlarini bartaraf etish bo‘yicha faol siyosat yuritmoqda. Respublika Prezidentining 2024-yil 4-yanvardagi PF-5-sonli “Chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va ularning ekologik vaziyatga salbiy ta’sirini kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni iqlim o‘zgarishining oldini olish va uning oqibatlarini kamaytirish bo‘yicha muhim qadamlarni belgilab beradi [3]. Shu bilan birga, Respublika Prezidentining 2023-yil 11-avgustdagi 362-sonli “Iqlim o‘zgarishi va tabiiy ofatlar xavfiga nisbatan milliy harakatlar rejasini ishlab chiqish hamda samarali amalga oshirishni tashkil etish to‘g‘risida” qarori iqlim o‘zgarishiga chidamli iqtisodiyotni rivojlantirish va xavfli tabiiy hodisalarning salbiy oqibatlarini kamaytirish bo‘yicha strategik yo‘nalishlarni belgilaydi [4].

2025-yil 18-noyabrda PQ-343-sonli qaror [5] va PF-217-sonli “Ekologiya va turizm sohasida boshqaruv tizimini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmon [6] ham ekologik barqarorlikni ta‘minlash va iqlim o‘zgarishining sog‘liq va mehnat unumdorligiga ta‘sirini kamaytirish bo‘yicha muhim choralarni ko‘zda tutadi. Bu hujjatlarda xususan iqlimga chidamli infratuzilmani rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish va “yashil iqtisodiyot”ni shakllantirish orqali mehnat sharoitlarini yaxshilash va ish unumdorligini saqlab qolish muhim vazifa sifatida ko‘zda tutilgan. O‘zbekistonda iqlim o‘zgarishining eng sezgir sohalari qishloq xo‘jaligi va qurilish bo‘lib, bu sohalaridagi ishchilar haroratning keskin oshishidan bevosita ta‘sir ko‘radi. Mamlakatimizda iqlim sharoitining o‘ziga xos xususiyatlari, qurg‘ochilik va cho‘llanish jarayonlarining kuchayishi hisobga olinsa, iqlim o‘zgarishining mehnat unumdorligiga ta‘sirini ilmiy asosda o‘rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish hali ham yetarli darajada o‘rganilmagan bo‘lib, ushbu tadqiqot O‘zbekiston iqlim sharoiti uchun maxsus tahlillarni taqdim etish orqali nazariy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Shunday qilib, iqlim o‘zgarishi va haroratning mehnat unumdorligiga ta‘siri haqidagi tadqiqot global tendensiyalar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari hamda O‘zbekiston Respublikasining iqlim siyosati doirasida qabul qilingan qonunchilik hujjatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uning natijalari mehnat sharoitlarini yaxshilash, ishchilarning sog‘lig‘ini muhofaza qilish va milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta‘minlash uchun dolzarb amaliy ahamiyatga egadir.

O‘zbekiston Respublikasida iqlim o‘zgarishiga moslashish va uning iqtisodiy ta‘sirini kamaytirish bo‘yicha strategik yo‘nalishlar 2030 yilgacha “yashil” iqtisodiyotga o‘tish dasturida aniq belgilab berilgan [7]. Shu bilan birga, mahalliy tadqiqotchilar ta‘kidlashlaricha, mamlakatimizda kuzatilayotgan haroratning global o‘rtachadan yuqori sur‘atda o‘sishi “yashil transformatsiya” jarayonini dolzarb muammoga aylantirmoqda. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u nafaqat nazariy bilimlarni boyitibgina qolmay, balki amaliy yechimlarni ishlab chiqish orqali mamlakatimizda iqlim o‘zgarishiga chidamli mehnat bozorini shakllantirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Iqlim o‘zgarishi va uning mehnat unumdorligiga ta‘siri bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotlarning nazariy asoslari asosan xalqaro ilmiy tadqiqotlar va yetakchi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bu sohada olib borilgan global tadqiqotlar iqlim o‘zgarishining mehnat sharoitlari va unumdorligiga ta‘sirini chuqur tahlil qiladi.

Dunyo miqyosida ushbu sohada yetakchi tadqiqotchilardan biri bo‘lgan Dr. Tord Kjellstrom va uning hamkorlari iqlim o‘zgarishining kasbiy sog‘liq va mehnat unumdorligiga ta‘siri bo‘yicha keng ko‘lamli tadqiqotlar o‘tkazishgan. Levi M, Kjellstrom T va Baldasseroni A tomonidan 2018-yilda o‘tkazilgan tizimli adabiyotlar sharhi issi iqlim o‘zgarishining ish joylaridagi haroratga ta‘sirini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Ushbu tadqiqotda ko‘rsatilishicha, global haroratning oshishi natijasida mehnat unumdorligi sezilarli darajada kamayishi mumkin bo‘lib, ayniqsa ochiq havoda ishlaydigan ishchilar eng katta xavf ostida qoladi [9].

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)ning AR6 Sintez hisoboti “Climate Change 2023” esa global iqlim o‘zgarishining keng ko‘lamli oqibatlari va ularning ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga ta‘sirini chuqur tahlil qiladi [10]. Hisobotda aytilishicha, global haroratning o‘sishi nafaqat mehnat unumdorligiga, balki iqtisodiy barqarorlikka ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi, bu esa milliy daromadlarning pasayishiga va turmush sifatining yomonlashishiga olib keladi. IPCC hisoboti iqlim o‘zgarishiga chidamli infratuzilma va energiya samaradorligini oshirish kabi choralarning zarurligini ta‘kidlab, tadqiqotimizda taklif etiladigan amaliy tavsiyalar uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Spector JT, Masuda YJ, Wolff NH va boshqalar tomonidan 2019-yilda o‘tkazilgan tadqiqot haroratning mehnat jarohatlariga ta‘sirini tahlil qilgan [11]. Ularning ishlarida ko‘rsatilishicha, haroratning keskin oshishi ish joyidagi jarohatlar sonini 15-20% ga oshirishi mumkin bo‘lib, bu ayniqsa qurilish va qishloq xo‘jaligi sohasida kuzatiladi. Bu tadqiqot shuni ham ko‘rsatadiki, haroratning 1°C ga oshishi bilan birga ishchilar tomonidan yo‘qotilgan ish kunlari soni 2-3% ga oshadi.

Dunyo Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (WHO) va Dunyo Meteorologiya Tashkiloti (WMO) tomonidan 2025-yil 22-avgustda e‘lon qilingan “Climate change and workplace heat stress” nomli hisobot iqlim o‘zgarishi natijasida kuchayib borayotgan issiq to‘lqinlarning ishchilarga ta‘sirini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Hisobotda ta‘kidlanishicha, “iqlim o‘zgarishi tufayli tobora tez-tez sodir bo‘layotgan va kuchayib borayotgan issiq to‘lqinlar tufayli ko‘plab ishchilar,

xususan qishloq xo‘jaligi, qurilish va baliqchilik kabi sohalarida mehnat qiluvchilar salomatlikka salbiy ta’sirlarni his qilmoqdalar”. WMOning ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yil tarixdagi eng issiq yil bo‘lib qoldi, 40°C va hatto 50°C dan yuqori haroratlar tobora ko‘proq uchrayotgan bo‘lib, bu ishchilarning sog‘lig‘i va ish unumdorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi issiq stressning yomonlashayotgan ta’sirini bartaraf etish uchun darhol choralar ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi.

Dr. Jeremy Farrar, WHOning Sog‘liqni Tiklash, Kasalliklarni Oldini Olish va Parvarish bo‘yicha Yordamchi Direktori, “issiq stress allaqachon milliardlab ishchilarning sog‘lig‘iga va ishga qobiliyatiga zarar yetkazmoqda, ayniqsa eng zaif jamoalarda” degan fikrini bildirgan bo‘lib, ushbu ma’lumotlar tadqiqotimizning asosiy gipotezasini ilmiy jihatdan mustahkamlaydi. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO)ning ma’lumotlariga ko‘ra, dunyoda 2.4 milliarddan ortiq ishchi ortiqcha harorat ta’siriga duch kelmoqda va bu har yili 22.85 milliondan ortiq ish joyidagi jarohatlarga sabab bo‘lmoqda Tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy modellar shuni ko‘rsatadiki, harorat 20°C dan yuqori har bir darajasi mehnat unumdorligini 2-3% ga kamaytirishi, issiq stress esa issiq urishi, dehidratatsiya, buyrak funksiyasining buzilishi va nevrologik kasalliklarga olib kelishi mumkin. Dunyo aholisining taxminan yarmi yuqori haroratning salbiy oqibatlarini his qilmoqda.

Dunyo bo‘ylab olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar iqlim o‘zgarishining mehnat unumdorligiga ta’sirini o‘rganishda bir qator yo‘nalishlarni belgilab beradi: iqlimga chidamli ish joylarini yaratish, haroratni bashorat qiluvchi sun’iy intellekt tizimlarini ishlab chiqish, energiya samaradorligini oshirish va “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirish. Bu sohada yetakchi tadqiqotchilar Dr. L. Levi (AQSh), Dr. T. Kjellstrom (Yangi Zelandiya), Prof. J.T. Spector (AQSh) va boshqalarning ishlari iqlim o‘zgarishi va mehnat unumdorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ilmiy jihatdan asoslamogda.

Dr. Tord Kjellstrom va uning hamkasblari olib borilgan keng ko‘lamli tadqiqotlarda haroratning mehnat unumdorligiga ta’sirini matematik modellarga asoslangan holda tahlil qilishgan. Ularning ishlari shuni ko‘rsatadiki, iqlim o‘zgarishi natijasida haroratning o‘sishi bilan birga ochiq havoda ishlaydigan ishchilarning ish vaqti 2050-yilga kelib 20-30% ga kamayishi mumkin, bu esa global iqtisodiyotga yillik 2.4 trillion dollar miqdorida zarar yetkazadi.

Prof. J.T. Spector va uning tadqiqot guruhi AQShda o‘tkazilgan chuqur tahlillar orqali haroratning mehnat unumdorligiga ta’sirini kasb turlari bo‘yicha tahlil qilgan. Ularning ishlari qishloq xo‘jaligi va qurilish sohalarida ishlovchi ishchilarning mehnat unumdorligi haroratning 25°C dan yuqori bo‘lgan har bir darajasi uchun 4-5% ga kamayishini tasdiqlagan. Bu ma’lumotlar O‘zbekiston sharoitiga mos keladigan qishloq xo‘jaligi va qurilish sohalarida iqlim o‘zgarishining ta’sirini bashorat qilish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlil qilingan adabiyotlar iqlim o‘zgarishi va haroratning mehnat unumdorligiga ta’siri global muammo ekanligini va uni hal qilish uchun xalqaro hamkorlikning zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqotimizda keltirilgan ma’lumotlar va takliflar xalqaro tajriba va ilmiy dalillar asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, ularning amalga oshirilishi orqali mehnat unumdorligini saqlab qolish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash mumkin bo‘ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot iqlim o‘zgarishi va haroratning mehnat unumdorligiga ta’sirini o‘rganish uchun aralash usullardan foydalangan holda amalga oshirilgan bo‘lib, nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Maqolada amalga oshirgan chora-tadbirlarini o‘rganishda va tahlil qilishda ilmiy abstraksiya, tahlil, mantiqiylik birligi usuli hamda solishtirish va taqqoslash usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Mazkur tadqiqot iqlim o‘zgarishi va havo haroratining ko‘tarilishi ishchi kuchining mehnat unumdorligiga ta’sirini baholashda miqdoriy (quantitative) va sifat (qualitative) tahlil usullariga tayanadi. Tadqiqotning metodologik asosi quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi: Tizimli tahlil va qiyoslash, ya’ni iqlim o‘zgarishi bo‘yicha xalqaro tashkilotlar (IPCC, XMT) va O‘zbekiston Respublikasi Gidrometeorologiya xizmati agentligi ma’lumotlari asosida so‘nggi 10 yillikdagi harorat o‘zgarishi dinamikasi tahlil qilindi. Ma’lumotlarni to‘plash, ya’ni iqtisodiyotning turli tarmoqlarida (qishloq xo‘jaligi, qurilish va sanoat) issiqlik stressining ish unumdorligiga ta’siri bo‘yicha ikkilamchi statistik ma’lumotlar olingan. Nazariy umumlashtirish, ya’ni issiqlik ta’sirida inson kognitiv va jismoniy qobiliyatlarining pasayishi iqtisodiy samaradorlik nuqtayi nazaridan baholangan.

Tahlil va natijalar: O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda kuzatilayotgan iqlim o‘zgarishi tendensiyalari va uning mehnat bozoriga ta’siri bo‘yicha o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘rtacha havo haroratining ko‘tarilishi va anomal issiq kunlar sonining ortishi iqtisodiy samaradorlikka to‘g‘ridan-to‘g‘ri salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

1-jadval

Harorat o‘shishining mehnat unumdorligiga ta’siri

Iqlim sharoiti	O‘rtacha harorat (°C)	Mehnat unumdorligi (%)	Sog‘liqqa ta’sir darajasi
Oddiy	20-25	100%	Past
Issiq	26-30	85-90%	O‘rta
Juda issiq	31-35	70-75%	Yuqori
Ekstremal	36+	50-60%	Juda yuqori

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, haroratning mehnat unumdorligiga ta’siri iqtisodiyot tarmoqlariga qarab turlicha namoyon bo‘ladi. Eng yuqori xavf guruhi – ochiq havoda faoliyat yurituvchi qishloq xo‘jaligi va qurilish sohalaridir. Qishloq xo‘jaligida harorat 35°C dan oshganda, dalada ishlovchilarning jismoniy faolligi soatiga o‘rtacha 10-15 daqiqaga qisqaradi. Bu esa yig‘im-terim mavsumida ish hajmining 20% gacha yo‘qotilishiga olib kelishi mumkin. Qurilishda esa yuqori harorat diqqatni jamlash qobiliyatini pasaytiradi, bu esa nafaqat ish unumdorligini tushiradi, balki ishlab chiqarish jarohatlari xavfini 15-20% ga oshiradi. IPCC (2023) metodologiyasi asosida O‘zbekiston YaIMiga issiqlik stressining potensial ta’siri baholandi. Agar moslashuv choralari (konditsionerlash, ish vaqtini o‘zgartirish, “yashil” texnologiyalar) ko‘rilmasa, 2030-yilga borib issiqlik stressi tufayli yillik ish vaqti yo‘qotishlari milliy iqtisodiyotga sezilarli zarar yetkazishi mumkin. Tahlil natijasi: Havo haroratining har 1°C ga ko‘tarilishi, himoya tizimlari mavjud bo‘lmagan sharoitda, ochiq havoda ishlovchilarning mehnat unumdorligini 2-3% ga pasaytiradi. Bu ko‘rsatkich J.T. Spector (2019) va XMT tadqiqotlariga mos keladi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, global iqlim o‘zgarishi va haroratning ko‘tarilishi mehnat unumdorligiga bevosita va keskin salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) va Jahon meteorologiya tashkiloti (WMO) hisobotlariga ko‘ra, haroratning 24–26°C dan yuqori har bir darajaga oshishi mehnat unumdorligini o‘rtacha 2–3 foizga pasaytiradi. O‘zbekiston sharoitida, xususan, 2025-yil yoz mavsumida kuzatilgan 40°C va undan yuqori anomal issiq kunlar qishloq xo‘jaligi va qurilish sektoridagi ishchilarning jismoniy faolligini sezilarli darajada cheklagan.

2-jadval

Mehnat unumdorligini oshirish bo‘yicha taklif etilayotgan chora-tadbirlar

Chora-tadbirlar	Amalga oshirish muddati	Kutilayotgan natija
Iqlimga chidamli ish joylarini yaratish	2026-2028	Mehnat unumdorligini 15-20% ga oshirish
AI asosidagi yangi harorat bashorat tizimlari yaratish	2027-2029	Ish jarohatlarini 25% ga kamaytirish
"Yashil" energiya manbalarini yanada rivojlantirish	2026-2030	Karbon izini 30% ga kamaytirish

Tadqiqotda aniqlanishicha, issiqlik stressi nafaqat ish vaqtining yo‘qotilishiga, balki ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklarining ortishiga olib keladi. IPCC (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, moslashuv choralari ko‘rilmasa, bu holat milliy iqtisodiyot barqarorligiga jiddiy tahdid soladi. Shu bois, O‘zbekiston Respublikasining "Yashil iqtisodiyot"ga o‘tish strategiyasi doirasidagi qonunchilik hujjatlari (PF-5, PQ-343, PF-217) ijrosini ta’minlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar.

1. Qonunchilikni takomillashtirish: O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksiga “Ekstremal iqlim sharoitida mehnatni muhofaza qilish” bo‘yicha maxsus normalarni kiritish, xususan, havo harorati ma’lum darajadan oshganda ishni to‘xtatish yoki qisqartirish mexanizmlarini aniq belgilash lozim.

2. Texnologik modernizatsiya: Sanoat va qurilish obyektlarida mikroiqlimni nazorat

qiluvchi avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etish. Bu nafaqat xodimlar salomatligini saqlaydi, balki uskunalar samaradorligini ham oshiradi.

3. Ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish: Kelgusida iqlim o'zgarishining turli demografik guruhlar (ayollar, keksalar) va hududlar kesimidagi ta'sirini o'rganuvchi fundamental tadqiqotlarni ko'paytirish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirilgan energiya samaradorligi oshirish, texnologik modernizatsiya kabi takliflar davlat tomonidan ma'qullangan “yashil transformatsiya” yo'llari bilan uyg'unlash va ularni joriy etishda nafaqat mehnat unumdorligini saqlab qolish, balki milliy iqtisodiyotning kelajakdagi barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Iqlim o'zgarishiga moslashish – bu faqat ekologik zarurat emas, balki iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlik garovidir. Natijada bu yechimlar mamlakatimizda inson kapitalini asrash va iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Л.Халикова, Ш.Юлдашев, М.Ходжиев Влияние изменения климата на производительность труда в Узбекистане Аннотация. Данная статья посвящена изучению влияния температуры на производительность труда в условиях изменения климата. В результате исследования проанализировано воздействие изменения климата на условия труда, снижение производительности труда при повышении температуры и негативные последствия для здоровья. Проанализированы программы развития «зеленой экономики» и национальные стратегии строительства устойчивой к изменениям климата инфраструктуры, оценено их влияние на производительность труда. Разработаны практические рекомендации по созданию в Узбекистане устойчивых к климату условий труда, повышению энергоэффективности предприятий и поддержанию производительности труда путем внедрения систем прогнозирования на основе искусственного интеллекта. Ключевые слова: изменение климата, температура, производительность труда, «зеленая экономика», национальная стратегия, энергоэффективность, занятость, охрана здоровья.	L.Khalikova, Sh.Yuldashev, M.Khadjiev The impact of climate change on labor productivity in Uzbekistan Abstract. This article is devoted to the study of the impact of temperature on labor productivity in the process of climate change. As a result of the study, the impact of climate change on working conditions, the decrease in labor productivity with increasing temperature, and the negative consequences on health were analyzed. Programs for the development of the “green economy” and national strategies for the construction of climate-resistant infrastructure were analyzed and their impact on labor productivity was assessed. Practical recommendations were developed to create climate-resistant working conditions in Uzbekistan, increase energy efficiency in enterprises, and maintain labor productivity by introducing forecasting systems based on artificial intelligence. Keywords: climate change, temperature, labor productivity, “green economy”, national strategy, energy efficiency, jobs, health protection.
--	---

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. World Health Organization (WHO) and World Meteorological Organization (WMO). Climate change and workplace heat stress: New report and guidance to protect workers from increasing heat stress. August 22, 2025. <https://www.who.int/news/item/22-08-2025-who-wmo-issue-new-report-and-guidance-to-protect-workers-from-increasing-heat-stress>
2. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. PF-5-sonli Farmon. “Chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va ularning ekologik vaziyatga salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida”. 4-yanvar, 2024-yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 362-sonli Qaror. “Iqlim o'zgarishi va tabiiy ofatlar xavfiga nisbatan milliy harakatlar rejasini ishlab chiqish hamda samarali amalga oshirishni tashkil etish to'g'risida”. 11-avgust, 2023-yil.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. PQ-343-sonli Qaror. “O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va iqlim o'zgarishi milliy qo'mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”. 18-noyabr, 2025-yil.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. PF-217-sonli Farmon. “Ekologiya va turizm sohalarida boshqaruv tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida”. 18-noyabr, 2025-yil.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi doirasidagi dastur va chora-tadbirlar to‘g‘risida. 02.12.2022. <https://president.uz/oz/lists/view/5805>
8. Shagazatov M., Makarov I. Iqlim iqtisodiyot kabi: O‘zbekiston uchun «yashil transformatsiya» nega muhim? Xabar.uz. 2025. <https://www.xabar.uz/uz/jamiyat/iqlim-iqtisodiyot-kabi-ozbekiston-uchun-yashil-tr>
9. Levi M, Kjellstrom T, Baldasseroni A. Impact of climate change on occupational health and productivity: a systematic literature review focusing on workplace heat. Med Lav. 2018 Apr 24;109(3):163-79. doi: 10.23749/mdl.v109i3.6851. PMID: 29943748; PMCID: PMC7689800.
10. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/>
11. Spector JT, Masuda YJ, Wolff NH, Calkins M, Seixas N. Heat Exposure and Occupational Injuries: Review of the Literature and Implications. Curr Environ Health Rep. 2019 Dec;6(4):286-296. doi: 10.1007/s40572-019-00250-8. PMID: 31520291; PMCID: PMC6923532.

Anvar Nematovich Xoliqulov – SamISI, “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrasini mudiri, i.f.n., professor

INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA MEHNATNING XARAKTERI VA MANFAATLAR MUSHTARAKLIGI

Annotatsiya. Maqolada bozorli iqtisodiyot sharoitida mehnatning xarakterini tadqiq qilish faqatgina nazariy jihatdan emas, balki katta amaliy jihatdan ham tahlil qilingan, ayniqsa mulkdorning manfaati jamiyat manfaatiga mos kelishi yo‘llari keng yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: mehnat, band bo‘lgan xodimlar, mehnatning xarakteri, mehnat natijasi, mehnat unumdorligi, mehnat samaradorligi, mehnat tabiati, unumli mehnat, unumsiz mehnat.

Kirish. Har qanday jamiyatning iqtisodiy asosini yaratuvchi kuch bu mehnatdir. Shu tufayli uning xarakterini o‘rganish hamisha dolzarb bo‘lib kelgan. Sotsializm sharoitida bu muammoga bag‘ishlangan o‘nlab institutlar mavjud bo‘lib ularda yuzlab olimlar shug‘ullanar edi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnatning xarakterini tadqiq qilish faqatgina nazariy jihatdan emas, balki katta amaliy ahamiyatga ham ega. Har bir sohada band bo‘lgan xodimlar mehnatining xarakterini o‘rganmasdan shu sohaning xalq xo‘jaligida tutgan o‘rnini, davlatimizning ichki yalpi mahsulotiga va yalpi milliy - mahsulotiga qo‘shgan hissasini aniqlash qiyin. Qaysiki bu ko‘rsatkichlar shu davlatning iqtisodiy qudratini, aholining ijtimoiy ahvolini, iqtisodiy o‘rinish darajasini, boshqa davlatlar o‘rtasida tutgan o‘rnini ifodalovchi ko‘rsatkichlardir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mehnatning xarakterini nazariy jihatdan tahlil qilganda uning unumli yoki unumsiz ekanligini isbotlash asosiy o‘rinni egallaydi. Unumli va unumsiz mehnat muammosi bilan juda ko‘p yirik olimlar, jumladan S.G.Strumilin, A.Sh.Rumyansev, V.S.Nemchinov, Ye.S.Varga, G.S.Xachaturov, N.A.Kronrot, A.I.Notkin, A.S.Kudryavsev, M.M.Gatovskiy, V.V.Novojilov, G.A.Prudenskiy, P.A.Xromov, Ye.L.Manevich kabilar shug‘ullangan.

Bu muammoning bevosita muommala sohasida, xususan savdoda qanday hal bo‘lish masalasi bilan M.I.Bakanov, V.I.Ivaniskiy, L.I.Kravchenko, N.P.Pisarenko, A.M.Fridman, S.V.Sapov, M.V.Sladkov, D.Timoshevskiy, V.X.Zadorojniy, V.D.Xorin kabi bir qancha olimlar shug‘ullandilar.

Bu muammoni tadqiq qilishda O‘zbekistonlik olimlarning ham hissasi katta. Bular tarkibiga I.T.Abdukarimov, M.Q.Pardaev, D.S.Sirojiddinov, R.X.Shodiev, M.M.Muxammedov, A.Ulmasov, Yo.Abdullaev kabilarni kiritish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida jamlash, guruhlash, induksiya va deduksiya, tahlil va sintez hamda iqtisodiy tahlilning an‘anaviy usullari qo‘llanildi.

Tahlil va natijalar. Masalaning muhimligi shu muammoning bir qancha nazariy jihatlarini hozirgi davr nuqtai nazaridan o‘rganishni va talqin qilishni talab qiladi. Bular jumlasiga ko‘p mulkchilik sharoitida savdodagi mehnatning xarakterini (uning unumli yoki unumsizligini), uning qaysi sohaga mansubligini (ishlab chiqarish yoki noishlab chiqarish),

mehnat natijasini qanday baholashni (mehnat unumdorligi yoki mehnat samaradorligini) aniqlash kabi muammolar kiradi. Bu muammolarning hal qilinishi o'zining mustaqil taraqqiyot yo'lini tanlab olgan respublikamiz uchun katta ahamiyat kasb etadi. Chunki, bular mavjud mehnat potentsialining qancha qismini shu sohaga jalb qilish zarurligini ulardan qanday samarali foydalanish mumkinligini ko'p mulkchilikka asoslangan ushbu sohaning jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatiga qanday hissa qo'shayotganligini aniqlashda metodologik asos bo'ladi.

Mehnatning xarakteri deganda mazkur jamiyatning iqtisodiy va siyosiy qurilishiga to'g'ri keladigan mehnat tabiati tushuniladi. O'zbekistonda bozorli iqtisodiyot shakllanmoqda. Buning iqtisodiy asoslari eng avvalo ko'p mulkchilik, erkin raqobat va erkin narxlardan iboratdir. Ushbu tushunchalar bozorli iqtisodiyotda amal qiladigan birqancha boshqa qonuniyatlar bilan bevosita bog'lik. Xususan, narxning o'zgarishi talab va taklif qonuniga amal qiladi. Talab ko'paysa narx oshadi, taklif ko'paysa teskarisi. Talab va taklifning muvozanati narxning barqarorligini ta'minlaydi.

Ko'p mulkchilik o'z navbatida yagona markazlashgan boshqaruvdan holi erkin tadbirkorlikning shakllanishi uchun obyektiv zamin yaratadi. Raqobat esa har bir xo'jalik yurituvchi sub'ektdan samarali ishlashni talab qiladi va h.k.

Mehnatning xarakteri xuddi shu jarayonda shakllanadi. Bunda eng avvalo ishlab chiqarish vositalariga egalik qilishning turli shakllarini, ya'ni ko'p mulkchilikni e'tirof etish lozim. Ko'p mulkchilik birinchi galda mulkdorlarning manfaatiga xizmat qiladi.

Mulkdorlar o'zining iqtisodiy faoliyatidan, eng avvalo mulkni ko'paytirishdan manfaatdordir. Mulkni ko'paytirish uchun qandaydir faoliyat ko'rsatish kerak. Bu faoliyat jamiyat ehtiyojidan kelib chiqmog'i lozim, chunki har qanday faoliyat shunchaki sodir bo'lmaydi. Undan kimdir manfaatdor bo'lish lozim. Shu jihatdan mulkdorning manfaati jamiyat manfaatiga mos kelishi darkor. Bu masalaning birinchi jihati.

Ikkinchidan, mulkdor o'z faoliyati natijasida olgan daromadi (foydasi) va mulkidan soliq to'lash yo'li bilan davlat orqali jamiyatning manfaatiga yana mos keladigan ishni qiladi. Bundan ko'rinib turibdiki mulkdor mulkning ko'payishi davlat va jamiyat uchun ham foydali. Demak, fuqarosi boy mamlakat iqtisodiy jihatdan qudratli mamlakat bo'lishi muqarrar ekan.

Bu holda mehnat bevosita mulkdor va jamiyat manfaatlarini ifoda etadigan, ularning mushtarakligini ta'minlaydigan xarakterga ega bo'ladi.

Ammo mehnatni mehnatkash qiladi. Bularning manfaati ham manfaatlar tizimida muhim o'rinni egallaydi. Shu tufayli mehnat qilganda mehnatkash eng avvalo o'z manfaati nuqtayi nazaridan qaraydi. Shu tufayli ham ko'p, yaxshi va sifatli mehnat qilsa u mulkdordan shunchalik ko'p mehnat haqi olishi lozim. Bu uchun mehnat qiluvchi o'zining mehnat unumdorligini oshirib boradi. Bunda barcha manfaatlarning muvofiqligi ta'minlanadi.

Birinchidan, mulkdorning mulki, uning daromadi ko'payadi. Ikkinchidan, davlatning ushbu ob'ektlardan oladigan solig'i oshadi. Uchinchidan, mehnatkashning mehnat xaqi ko'payadi va shunga mos ravishda davlatga to'laydigan solig'i ham oshadi. Demak, barcha manfaatlarning bir-biriga muvofiqligi ta'minlanadi.

Jamiyatdagi barcha moddiy va ma'naviy ne'mat, shu jamiyatda mavjud bo'lgan mehnat bilan yaratilgan. Mehnat jamiyat, tabiat va inson tafakkurida sodir bo'ladigan jarayonlarni takomillashtirib boradi. Demak, har qanday taraqqiyot zamirida mehnatning takomillashuvi yotadi. Biroq, mehnatning xarakteri, uning insonga va ijtimoiy taraqqiyotga ta'siri har xil tarixiy davrda bir xil bo'la olmaydi, chunki inson mehnati uning aql-zakovati bilan boshqariladi, mehnat qilish jarayoni esa bir qancha olimlar ta'sirida sodir bo'ladi. Ko'rinib turibdiki mehnat muammosi juda keng qamrovli, juda katta tadqiqot ko'lamini talab qiladigan muammodir. Biz esa bu muammoning faqat bir qismiga, bozorli iqtisodiyot sharoitida savdo sohasidagi mehnatning xarakterida rejali iqtisodiyotga nisbatan qanday o'zgarishlar sodir bo'lganligiga va jamiyat taraqqiyotining shu bosqichida uning qanaqa o'ziga xos xususiyatlari vujudga kelganligiga to'xtalamiz.

Ijtimoiy mulkka asoslangan sotsialistik ishlab chiqarish sharoitida mehnatning xarakteri deyilganda uning milliy daromadni yaratishga qo'shgan hissasi tushunilar edi. Buning uchun nazariy jihatdan savdodagi mehnatning unumli yoki unumsiz mehnat ekanligini asoslashni talab qilar edi. Endilikda, ko'p mulkchilikka asoslangan bozorli iqtisodiyot sharoitida savdodagi

mehnatning xarakteri jamiyatning yalpi milliy mahsulotini yaratishga qo'shgan hissasi bilan belgilanadi. Milliy daromad va yalpi milliy mahsulot bir-biridan mohiyati va mazmuni jihatidan farq qiladi. Nazariy jihatdan tadqiq qilishda ushbu mehnatning xarakteriga unumli yoki unumsiz mehnat nuqtai nazaridan emas, balki mehnatning manfaatga xizmat qilishi nuqtai nazaridan yondoshish maqsadga muvofiqdir. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak hozirgi sharoitida unumli mehnatga moddiy ne'mat ishlab chiqarish nuqtai nazaridan emas, balki milliy mahsulot ishlab chiqarish nuqtai nazaridan qarash lozim. Chunki sotsialistik ishlab chiqarish sharoitida ijtimoiy ishlab chiqarish moddiy ne'mat ishlab chiqarish va moddiy ne'mat ishlab chiqarmaydigan sohalarga bo'linar edi. Bozorli iqtisodiyot sharoitida milliy daromad ko'rsatkichi o'rniga yalpi milliy mahsulot ko'rsatkichi kiritilib uni yaratishda moddiy ne'mat ishlab chiqarish sohasi bilan birga daromad keltiruvchi barcha xizmatlar ham kiradi. Ushbu muammoga shu nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, hozirgi bozorli iqtisodiyot sharoitida unumli va unumsiz mehnatni aniqlashga yangicha metodologik usul bilan yondoshish lozim bo'ladi.

Sotsialistik ishlab chiqarish sharoitida unumli yoki unumsiz mehnat muammosini hal qilishda unga asosan ijtimoiy ishlab chiqarish, jamiyat nuqtai nazaridan qaralar edi. Endilikda esa bu muammoni hal qilishda asosan mulk egasi, sohibkor nuqtai nazaridan qarash lozim. Bu tavsiya bozorli iqtisodiyot sharoitida unumli va unumsiz, foydali va befoyda mehnat xarakterini tadqiq qilishda asosiy nazariy konsepsiya bo'lib hisoblanadi.

Marksizm ta'limoti nuqtai nazaridan har qanday moddiy ne'mat yaratuvchi mehnat unumli mehnatdir. Ammo bozorli iqtisodiyot sharoitida har qanday moddiy ne'mat yaratgan mehnat agar u mulk egasiga, sohibkorga foyda keltirmasa unumli mehnat hisoblanmaydi. Bunday mehnat natijasi, unga moliyaviy xo'jalik faoliyatini iqtisodiy inqirozga olib keladi. Bunday mehnatning sohibkor uchun keragi bo'lmaydi. Ammo u jamiyat uchun unumli mehnat, chunki moddiy ne'mat yaratildi.

Unumli mehnatga mehnatkash nuqtayi nazaridan ham yondashish lozim. Agar mehnatkash sarf qilgan mehnati evaziga oladigan mehnat haqi bilan o'zining va oilasining yashashini ta'min qilsa, ish kuchini takror ishlab chiqara olsa bu mehnat shu ishchi, mehnatkash uchun unumlidir. Mehnatkashni u moddiy ne'mat ishlab chiqarayaptimi yoki chiqarmayaptimi yoki xizmat sohasi bilan bandmi uni qiziqitirmaydi. Uni qiziqitirgan narsa o'z mehnati uchun (unumlimi yoki unumsizmi qat'iy nazar) oladigan mehnat haqidir.

Xulosa. Xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki umuman mehnatning xarakterini tadqiq qilishda bozorli iqtisodiyot sharoitida, unga asosan mulk egasi, tadbirkor nuqtayi nazaridan yondoshish lozim ekan. Ammo har qanday tadbirkor o'zi yashab turgan davlatning ichida, shu jamiyatning a'zosi. Shu nuqtayi nazardan uning mehnatiga faqat o'zining iqtisodiy manfaatidan kelib chiqmasdan, balki jamiyat manfaatini ham hisobga olishi lozim. Shu jamiyatning a'zosi sifatida har bir mehnatkashning ham o'z manfaati bor. Shu tufayli mehnatning xarakteri tadqiq qilinganda uning manfaati ham chetda qolib ketmasligi lozim. Demak, bozorli iqtisodiyot sharoitida mehnatning natijasini baholashda sotsializmdagidek faqat jamiyat nuqtayi nazaridan qaralmasdan, balki mulk egasi, tadbirkor, jamiyat va mehnatkash manfaatlarining mushtarakligini ta'minlash nuqtayi nazaridan qarash lozim.

А.Холикулов Природа труда и общность интересов в инновационной экономике	A.Kholikulov The nature of labor and the commonality of interests in an innovative economy
Аннотация. В статье анализируется изучение природы труда в рыночной экономике не только теоретически, но и в широком практическом смысле, в частности, широко рассматриваются способы совпадения интересов собственника с интересами общества. Ключевые слова: труд, наемные работники, характер труда, результат труда, производительность труда, эффективность труда, природа труда, производительный труд, непроизводительный труд.	Abstract. The article analyzes the study of the nature of labor in a market economy not only theoretically, but also in a large practical sense, in particular, the ways in which the interests of the owner coincide with the interests of society are widely covered. Keywords: labor, employed employees, the nature of labor, the result of labor, labor productivity, labor efficiency, productive labor, unproductive labor.

XIZMAT KO‘RSATISH VA SERVIS

Абдумалик Бектемиров – заведующий кафедрой СамИЭС, д.э.н., профессор
Дилшод Фархадович Насиров – старший преподаватель СамИЭС

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ УСЛУГ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация. В статье исследуются теоретические и методические аспекты оценки эффективности инновационно-инвестиционной стратегии предприятий сферы услуг Республики Узбекистан. Целью исследования является разработка подхода к комплексной оценке эффективности инновационно-инвестиционной стратегии предприятий сферы услуг. В результате исследования обосновано, что эффективность инновационно-инвестиционной стратегии должна оцениваться по трем взаимосвязанным блокам: инвестиционному, инновационному и результативному.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционная стратегия, сфера услуг, эффективность стратегии, инновационная деятельность, инвестиционная деятельность.

Введение. В условиях ускоряющейся технологической трансформации и усложнения конкурентной среды повышение эффективности инновационно-инвестиционной стратегии предприятий сферы услуг приобретает для Республики Узбекистан особую научную и практическую значимость. Сектор услуг в национальной экономике выполняет системообразующую функцию: обеспечивает рост деловой активности, формирует значительную часть добавленной стоимости, выступает каналом распространения цифровых решений и организационных инноваций, а также создает условия для повышения качества жизни населения и модернизации предпринимательской среды.

Актуальность темы усиливается текущей динамикой развития сервисной экономики страны. По данным Национального комитета Республики Узбекистан по статистике, в январе–декабре 2025 года объем рыночных услуг в республике достиг 1,05 квадриллиона сумов, увеличившись на 14,7 % по сравнению с 2024 годом. Одновременно по итогам января–марта 2025 года валовая добавленная стоимость сферы услуг составила 179 383,7 млрд сумов, а темп роста к соответствующему периоду предыдущего года достиг 7,0 % [3]. Эти данные свидетельствуют о высокой экономической значимости сферы услуг и подтверждают необходимость разработки инструментов оценки стратегий, обеспечивающих результативное соединение инновационной активности и инвестиционных решений на уровне предприятия.

Стратегический контекст исследования определяется государственными приоритетами Республики Узбекистан. Указом Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года № УП-158 утверждена Стратегия «Узбекистан – 2030», ориентированная на ускорение экономического роста, углубление структурных реформ, повышение инвестиционной привлекательности, развитие цифровой экономики и расширение производств и услуг с высокой добавленной стоимостью [1]. В последующих официальных материалах по реализации стратегии подчеркивается задача обеспечения устойчивого роста экономики, улучшения делового и инвестиционного климата, а также продвижения технологических преобразований.

Значимость инвестиционной составляющей подтверждается и официальной статистикой. По данным Национального комитета по статистике, в январе–декабре 2025 года в развитие экономики и социальной сферы Республики Узбекистан за счет всех источников финансирования было освоено 591,1 трлн сумов инвестиций в основной капитал, что на 10,5 % больше, чем в 2024 году [3]. При этом сама система официального статистического учета рассматривает инвестиции в основной капитал по видам экономической деятельности, технологической и воспроизводственной структуре, а также по источникам финансирования, что создает методологическую основу для отраслевой и стратегической оценки инвестиционной эффективности.

Не менее важен инновационный аспект. Согласно официальным данным Национального комитета Республики Узбекистан по статистике, в 2024 году объем отгруженных

инновационных товаров, работ и услуг составил 63 604,4 млрд сумов, что на 14,1 % выше уровня 2023 года [5]. Рост инновационной активности указывает на формирование в стране более благоприятной среды для технологического обновления и внедрения новых решений. Однако для предприятий сферы услуг инновации нередко выражаются не только в новых продуктах, но и в цифровизации клиентского взаимодействия, изменении бизнес-процессов, совершенствовании сервисных платформ, маркетинговых технологий и организационных моделей. Вследствие этого традиционные подходы к оценке эффективности инвестиций, ориентированные преимущественно на материальные активы, оказываются недостаточными для комплексного анализа результатов инновационно-инвестиционной стратегии сервисных предприятий.

Обзор литературы. Концептуальные основы стратегического позиционирования и конкурентных преимуществ заложены в трудах М. Портера, который обосновал взаимосвязь между ресурсными вложениями и созданием устойчивых конкурентных позиций. Работы Г. Минцберга внесли существенный вклад в понимание стратегии как динамического процесса, а не статичного плана. Особый вклад в понимание сервисных инноваций внесли работы Ф. Галлуа и О. Вайнштейна, показавших, что инновации в услугах не сводятся к технологическим изменениям, а включают организационные, маркетинговые и клиентоориентированные преобразования. Дж. Тидд и Дж. Бессант систематизировали подходы к управлению инновациями, подчеркнув значимость интеграции инвестиционных и инновационных процессов. Применительно к Узбекистану значительный вклад внесли работы узбекских экономистов: исследования А.М. Садыкова по вопросам инвестиционной политики, труды Б.А. Исламова в области структурных реформ, работы К.Х. Абдурахманова по проблемам модернизации экономики. Вопросы развития сферы услуг в условиях рыночных преобразований освещены в исследованиях Н.С. Султановой и Ш.Р. Хашимова. Анализ литературы показывает, что существующие исследования преимущественно фокусируются либо на инвестиционной, либо на инновационной составляющей стратегии, рассматривая их изолированно. Работы, посвященные комплексной оценке эффективности инновационно-инвестиционной стратегии с учётом специфики сервисного сектора развивающихся экономик, представлены ограниченно. Это определяет научную новизну настоящего исследования, направленного на формирование интегрированного подхода, объединяющего инвестиционный, инновационный и результативный блоки анализа применительно к предприятиям сферы услуг Республики Узбекистан.

Объектом исследования являются предприятия сферы услуг Республики Узбекистан, осуществляющие инновационную и инвестиционную деятельность в условиях реализации стратегии социально-экономического развития страны. Предмет исследования – организационно-экономические отношения, возникающие в процессе формирования и реализации инновационно-инвестиционной стратегии предприятий сферы услуг.

Методология исследования. Методологическую основу исследования составили системный, сравнительный и индикативный подходы. В работе использованы методы анализа и синтеза, статистического и сравнительного анализа, группировки показателей и интегральной оценки. Информационную базу исследования составили официальные данные Национального комитета Республики Узбекистан по статистике, нормативно-правовые акты Республики Узбекистан, а также международные методологические материалы по статистике инноваций.

Анализ и результаты. Результаты проведенного исследования, основанного на инвестиционном, инновационном и результативном блоках оценки, показывают, что эффективность инновационно-инвестиционной стратегии предприятий сферы услуг Республики Узбекистан формируется как итог последовательного перехода от ресурсного обеспечения к инновационному обновлению, а затем к экономическому эффекту. Иными словами, в условиях сервисной экономики стратегически значимым является не только объем инвестиций, но и их способность обеспечивать внедрение инноваций, улучшающих параметры деятельности предприятия. Макроэкономическая статистика подтверждает наличие благоприятной среды для такого развития: в 2025 году объем рыночных услуг достиг 1 050,3 трлн сумов, увеличившись на 14,7 % по сравнению с 2024 годом, а

инвестиции в основной капитал составили 591,1 трлн сумов, превысив уровень предыдущего года на 10,5 % [3-6]. В результате исследования обосновано, что эффективность инновационно-инвестиционной стратегии должна оцениваться по трем взаимосвязанным блокам: инвестиционному, инновационному и результативному.

Инвестиционный блок. Анализ инвестиционного блока показал, что в экономике Узбекистана сохраняется устойчивая положительная динамика капитальных вложений, создающая основу для модернизации предприятий сферы услуг. Однако в контексте данного исследования принципиально важно не только количественное увеличение инвестиций, но и их функциональное содержание. Для сервисных предприятий наиболее значимыми являются вложения, направленные на цифровизацию бизнес-процессов, развитие каналов дистанционного обслуживания, совершенствование логистики, автоматизацию взаимодействия с клиентами, повышение качества обработки данных и обновление организационной инфраструктуры. Именно такие вложения создают предпосылки для перехода от простого расширения ресурсной базы к качественным изменениям в модели функционирования предприятия [6,8].

Следовательно, инвестиционный блок позволяет сделать первый аналитический вывод: положительная динамика вложений является необходимым, но недостаточным условием высокой эффективности инновационно-инвестиционной стратегии. Если инвестиции не трансформируются в конкретные изменения процессов и услуг, их стратегическая результативность остается ограниченной. Для предприятий сферы услуг это особенно важно, поскольку значительная часть создаваемой ценности связана не с материальными активами как таковыми, а с качеством сервиса, скоростью обслуживания, цифровой доступностью и гибкостью организационных решений.

Инновационный блок. Анализ инновационного блока подтверждает, что в Узбекистане сохраняется положительная динамика инновационной активности. По официальным данным, в 2024 году объем отгруженных инновационных товаров, работ и услуг составил 63 604,4 млрд сумов, что на 14,1 % выше уровня 2023 года. При этом затраты на инновации составили 9 739,3 млрд сумов. Такое соотношение показывает, что инновационная результативность не сводится к механическому увеличению расходов: более важным становится качество использования уже вложенных средств, институциональная готовность к внедрению новшеств и способность организаций превращать инвестиционные решения в практически реализованные инновации [4-5].

Дополнительный аналитический интерес представляет территориальная дифференциация инновационной активности. Существенная часть инновационного выпуска приходится на город Ташкент, Андижанскую и Джизакскую области, тогда как в ряде других регионов соответствующие показатели значительно ниже (см. Рисунок 1).

Рисунок 1. Региональное распределение отгруженных инновационных товаров, работ и услуг в отдельных регионах Узбекистана, 2024 г¹.

¹ Источник: Национальный комитет по статистике Республики Узбекистан (UzStat).

Это указывает на неоднородность институциональных и инфраструктурных условий инновационного развития. Следовательно, при оценке инновационно-инвестиционной стратегии сервисных предприятий необходимо учитывать не только внутренние показатели предприятия, но и внешний контекст: доступность кадров, технологий, цифровой инфраструктуры и финансовых механизмов поддержки [3-5].

Результативный блок. Результативный блок анализа позволяет оценить, к каким хозяйственным эффектам приводит сочетание инвестиционной и инновационной активности. В январе–марте 2025 года валовая добавленная стоимость сектора услуг в Узбекистане составила 179 383,7 млрд сумов, увеличившись на 7,0 % по сравнению с аналогичным периодом предыдущего года [3]. Наиболее высокие темпы роста были зафиксированы в информационно-коммуникационных услугах, транспортировке и хранении, торговле, а также услугах проживания и питания. Такая структура роста имеет важное аналитическое значение, поскольку именно эти сегменты наиболее тесно связаны с цифровизацией, платформенными решениями, логистической модернизацией и быстрым обновлением форматов обслуживания.

Структура рыночных услуг за 2025 год также подтверждает этот вывод. Наиболее значительными по объему стали услуги проживания и питания, транспортные, торговые и финансовые услуги, а наиболее высокие темпы роста продемонстрировали финансовые услуги и коммуникационно-информационный сектор. Это означает, что наибольшая результативность характерна для тех направлений, где инвестиционные вложения, как правило, тесно сопряжены с внедрением цифровых и организационных инноваций. В рамках авторской методики это служит эмпирическим подтверждением того, что результативный блок должен анализироваться не изолированно, а в связи с инвестиционным и инновационным компонентами.

Структура сектора услуг по видам (Узбекистан, 2025)

Диаграмма 1. Структура рынка услуг по видам деятельности в Узбекистане, 2025 г¹.

Сопоставление трех блоков анализа позволяет сделать несколько обобщающих выводов. Во-первых, инвестиционный рост формирует ресурсные возможности для стратегического обновления, однако сам по себе не является достаточным критерием эффективности. Во-вторых, инновационная активность выступает промежуточным, но решающим звеном, поскольку именно она отражает степень преобразования вложенных средств в реальные изменения услуг и процессов. В-третьих, результативный блок показывает, достигает ли стратегия своего конечного назначения – повышения экономической отдачи, конкурентоспособности и устойчивости предприятия.

Таким образом, результаты анализа подтверждают рабочую гипотезу исследования: эффективность инновационно-инвестиционной стратегии предприятий сферы услуг Республики Узбекистан возрастает при согласованности трех элементов – инвестиционной

¹ Источник: Национальный комитет по статистике Республики Узбекистан (UzStat).

обеспеченности, инновационной активности и конечных экономических результатов. При отсутствии такой согласованности стратегия не обеспечивает полного стратегического эффекта: рост инвестиций без инноваций ведет к снижению отдачи ресурсов, а инновации без выраженного хозяйственного результата ограничивают устойчивость развития предприятия.

Таблица 1.

Ключевые статистические индикаторы для оценки эффективности инновационно-инвестиционной стратегии предприятий сферы услуг Узбекистана¹

Блок оценки	Показатель	2024	2025	Динамика
Инвестиционный	Инвестиции в основной капитал, трлн сумов	493,652	591,1	+10,5 %
Инновационный	Объем отгруженных инновационных товаров, работ и услуг, млрд сумов	63604,4	–	+14,1 % к 2023
Инновационный	Затраты на инновации, млрд сумов	9739,3	–	–8,3 % к 2023
Результативный	Объем рыночных услуг, трлн сумов	840,1–818,4*	1 050,3	+14,7 %
Результативный	ВДС сектора услуг, январь–март, млрд сумов	150214,3	179383,7	+7,0 %

Обсуждение. Полученные результаты позволяют утверждать, что для предприятий сферы услуг Республики Узбекистан эффективность инновационно-инвестиционной стратегии определяется не столько абсолютным масштабом инвестиций, сколько качеством их стратегической направленности. Сам по себе рост вложений создает лишь ресурсную базу развития, однако экономический эффект возникает только в том случае, когда инвестиции преобразуются в реальные инновации – новые услуги, цифровые каналы взаимодействия с клиентами, усовершенствованные процессы обслуживания и организационные решения. Такой вывод согласуется как с логикой Oslo Manual 2018, где инновация трактуется шире, чем только технологический продукт, так и с официальной динамикой по Узбекистану: в 2024 году объем отгруженных инновационных товаров, работ и услуг достиг 63 604,4 млрд сумов, а в 2025 году объем рыночных услуг вырос до 1 050,3 трлн сумов [3,5].

С методологической точки зрения это подтверждает корректность использованного в статье трехблочного подхода, включающего инвестиционный, инновационный и результативный компоненты. Если оценивать стратегию только по инвестиционному блоку, то можно зафиксировать увеличение затрат, но невозможно определить, привели ли они к обновлению сервисной модели предприятия. Если же ограничиться только итоговыми финансовыми результатами, то вне анализа останутся внутренние механизмы формирования конкурентных преимуществ. Поэтому предложенная система оценки позволяет проследить причинно-следственную цепочку: Инвестиции - Инновации - Результат.

Именно такая последовательность представляется наиболее адекватной для сферы услуг, где значительная часть эффекта формируется через нематериальные и процессные изменения.

В практическом плане это означает, что предприятиям сферы услуг Республики Узбекистан целесообразно смещать акцент с экстенсивного наращивания ресурсов на селективные инвестиции высокой отдачи. К их числу относятся вложения в CRM- и ERP-системы, цифровые платформы продаж, мобильные приложения, системы аналитики клиентского поведения, автоматизацию фронт- и бэк-офисных процессов, электронные платежные решения, обучение персонала и развитие гибких организационных моделей. Для сервисных компаний именно такие направления чаще всего обеспечивают одновременно инновационный и экономический эффект, поскольку сокращают транзакционные издержки, ускоряют обслуживание, повышают клиентскую лояльность и

¹ Источник: Национальный комитет по статистике Республики Узбекистан (UzStat)

расширяют рынок без пропорционального роста постоянных затрат. Этот вывод является логическим следствием выявленной в исследовании связи между инновационной активностью и результативностью.

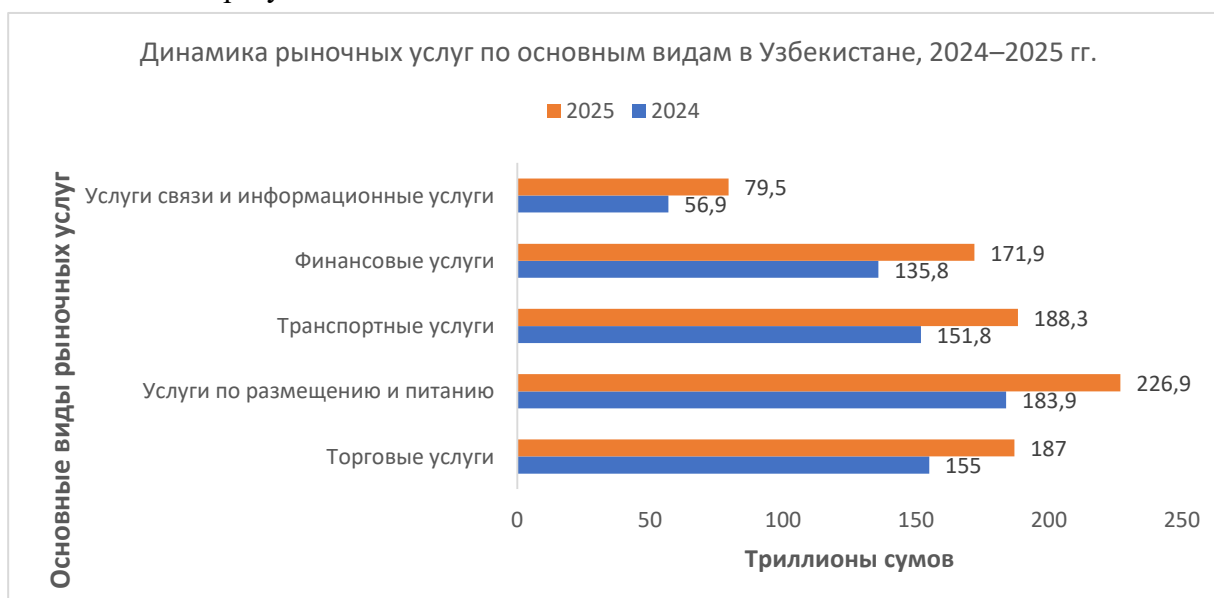

Рисунок 2. Динамика объема рыночных услуг по основным видам в Республике Узбекистан в 2024–2025 гг¹.

Вместе с тем результаты показывают, что инновационное развитие в Узбекистане носит неравномерный характер. Существенная часть инновационного выпуска концентрируется в ограниченном числе территорий, прежде всего в городе Ташкенте и отдельных регионах, тогда как другие области демонстрируют значительно более скромные показатели. Для интерпретации результатов статьи это важно по двум причинам. Во-первых, оценка эффективности стратегии предприятия должна учитывать институциональную среду его функционирования, включая доступ к цифровой инфраструктуре, квалифицированным кадрам и финансовым инструментам. Во-вторых, одинаковые по форме инновационно-инвестиционные решения могут давать разную отдачу в зависимости от территориального контекста. Следовательно, универсальная модель оценки должна сохранять общую структуру показателей, но допускать адаптацию весов и целевых ориентиров к условиям конкретного сегмента и региона.

Выводы и рекомендации. Проведённое исследование позволяет сформулировать следующие основные выводы.

Во-первых, эффективность инновационно-инвестиционной стратегии предприятий сферы услуг Республики Узбекистан определяется не абсолютным объёмом инвестиций, а степенью их трансформации в реальные инновации и измеримые экономические результаты. Подтверждена рабочая гипотеза о том, что стратегическая результативность формируется через последовательную цепочку: инвестиции → инновации → результат.

Во-вторых, обоснована методика комплексной оценки эффективности инновационно-инвестиционной стратегии, включающая три взаимосвязанных блока:

- инвестиционный блок – характеризует ресурсную обеспеченность стратегии;
- инновационный блок – отражает способность преобразовывать вложения в новые услуги, процессы и организационные решения;
- результативный блок – фиксирует конечные экономические эффекты.

В-третьих, макроэкономический анализ подтвердил наличие благоприятных условий для инновационно-инвестиционного развития сферы услуг в Узбекистане: объём рыночных услуг в 2025 году достиг 1050,3 трлн сумов (+14,7%), инвестиции в основной капитал составили 591,1 трлн сумов (+10,5%), объём отгруженных инновационных товаров, работ и услуг в 2024 году вырос на 14,1%.

¹ Источник: https://stat.uz/img/news/analitika-12_2025-eng.pdf

На основе результатов исследования сформулированы следующие практические рекомендации.

Для предприятий сферы услуг:

1. Переориентировать инвестиционную политику с экстенсивного наращивания ресурсов на селективные вложения высокой отдачи – в CRM- и ERP-системы, цифровые платформы, мобильные приложения, системы клиентской аналитики, автоматизацию бизнес-процессов.
2. Внедрить систему мониторинга эффективности стратегии по трём блокам, обеспечивающую отслеживание причинно-следственных связей между инвестициями, инновациями и результатами.
3. Учитывать региональный контекст при планировании инновационных инициатив, адаптируя стратегию к доступности цифровой инфраструктуры, кадров и финансовых механизмов поддержки.
4. Усовершенствовать статистический учёт инноваций в сфере услуг с выделением сервисных, организационных и маркетинговых инноваций в соответствии с международными стандартами Oslo Manual 2018.

Направления дальнейших исследований:

Перспективными направлениями являются разработка количественных моделей интегральной оценки эффективности с весовыми коэффициентами для каждого блока, апробация методики на выборке предприятий различных сегментов сферы услуг, а также сравнительный анализ инновационно-инвестиционных стратегий в разрезе регионов Узбекистана.

A.Bektemirov, D.Nasirov O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatish korxonalarining innovatsiya va investitsiya strategiyasi samaraligini baholash Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalari uchun innovatsion va investitsion strategiyalar samaradorligini baholashning nazariy va uslubiy jihatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalari uchun innovatsiyalar va investitsiya strategiyalari samaradorligini kompleks baholashga yondashuvni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot innovatsiya va investitsiya strategiyasining samaradorligini bir-biriga bog‘liq bo‘lgan uchta komponent bo‘yicha baholash kerakligini asoslaydi: investitsiyalar, innovatsiyalar va samaradorlik. Kalit so‘zlar: innovatsiya va investitsiya strategiyasi, xizmat ko‘rsatish sohasi, strategiya samaradorligi, innovatsion faoliyat, investitsiya faoliyati.	A.Bektemirov, D.Nasirov Evaluation of the effectiveness of the innovation and investment strategy of service enterprises in the Republic of Uzbekistan Abstract. This article examines the theoretical and methodological aspects of assessing the effectiveness of innovation and investment strategies for service sector enterprises in the Republic of Uzbekistan. The aim of the study is to develop an approach to comprehensively assessing the effectiveness of innovation and investment strategies for service sector enterprises. The study substantiates that the effectiveness of an innovation and investment strategy should be assessed across three interrelated components: investment, innovation, and performance. Keywords: innovation and investment strategy, service sector, strategy effectiveness, innovation activity, investment activity.
---	--

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 г. № ПФ-158 «О Стратегии “Узбекистан – 2030”». LEX.UZ: <https://lex.uz/docs/6600413>
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 16.02.2026 г. № ПФ-21 «О дополнительных мерах по последовательному продолжению реформ и выводу их на новый этап в рамках приоритетных направлений развития страны до 2030 года». LEX.UZ: <https://lex.uz/docs/8050769>
3. Национальный комитет по статистике Республики Узбекистан (UzStat). Ключевые показатели сектора услуг в Республике Узбекистан: пресс-релиз. – Ташкент, 2026. – Дата публикации: 20 января 2026 г.
4. Национальный комитет по статистике Республики Узбекистан (UzStat) <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/66393-zbekistonda-2025-jilda-khizmatlar-bozori-14-7-foizga-sdi-4>

5. Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике. Innovation activity of organizations in the Republic of Uzbekistan, 2024. https://stat.uz/img/press-relizlar/press-reliz-innovatsiya-eng-25_07_2025_p64657.pdf
6. Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике. In 2025, investments in fixed assets reached 591.1 trillion soums. <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/66507-2025-jilda-asosij-kapitalga-investitsiyalar-591-1-trln-s-mga-etdi-4>
7. Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике. Gross domestic product of the Republic of Uzbekistan, January–March 2025. https://stat.uz/img/analitika-vvp_ang-p43912.pdf
8. President of the Republic of Uzbekistan. Official materials on investment climate and economic reforms in Uzbekistan <https://president.uz/en/lists/view/7075>
9. OECD, Eurostat. Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. OECD: https://www.oecd.org/en/publications/oslo-manual-2018_9789264304604-en.html
10. The World Bank. Services, value added (% of GDP) – Uzbekistan. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS?locations=UZ>

Рузбой Норматматов – СамИСИ профессори, т.ф.д.
Уктам Абдуғани ўғли Абдурайимов – СамИСИ катта ўқитувчиси
Шерзод Мирзаали ўғли Музаффаров – СамИСИ талабаси

СОҒЛОМЛАШТИРИШ ХИЗМАТЛАРИДА В₂ ВИТАМИНИ (РИБОФЛАВИН)НИНГ ЎРНИ, ОЧИЛИШ ТАРИХИ, АҲАМИЯТИ, МАНБАЛАРИ, ЕТИШМАСЛИГИНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация. Мазкур мақолада инсон саломатлигини сақлашда муҳим аҳамиятга эга бўлган В₂ витамини (рибофлавин)нинг очилиш тарихи, аҳамияти ва ушбу витаминнинг асосий манбалари қайси маҳсулотлар эканлиги ҳақида маълумотлар келтирилади. Шунингдек, бу муҳим витаминга бўлган талабни қандай қондириш кераклиги бўйича ҳам тавсиялар берилган.
Калит сўзлар: витамин, рибофлавин, озиқ-овқат, витамин етишмаслиги, биологик фаол моддалар, микронутриентлар.

Кириш. Шунини алоҳида қайд этиш лозимки, озиқ-овқат маҳсулотлари таркибида углеводлар, ёғлар, оксиллар ва минерал элементларнинг керакли даражада бўлишига қарамай, витаминларнинг бўлмаслиги ёки етишмаслиги организмда модда алмашинуви жараёнларининг бузилишига сабаб бўлиши ва натижада авитаминоз касаллиги пайдо бўлиши ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди.

Инсон организми витаминларни синтез қила олмаслиги сабабли, уларни инсон фақат озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш орқали олади. Шу соҳа мутахассисларининг таъкидлашича, бугунга қадар 30 га яқин витаминлар ва витаминларга ўхшаш фаол моддалар очилган ва уларнинг хоссалари, кимёвий таркиби яхши ўрганилган. Ана шу витаминлар орасида инсон организми учун жуда зарур бўлган ва хоссалари яхши ўрганилган витаминлардан бири В₂ витамини (рибофлавин) ҳисобланади.

В₂ витаминининг очилиши XIX асрнинг 70-80 йилларига бориб тақалади. 1870-1880 йилларда сут ва зардобда сариқ рангли модда мавжудлиги кузатилган, лекин унинг аҳамияти аниқланмаган. Кейинчалик 1906 йилда инглиз олими Фредерик Хонкинс овқатда ҳаётий муҳим «Кўшимча омиллар» борлигини исботлаган. 1910-1920 йилларда сут зардобидан олинган сариқ пигмент «лактофлавин» деб аталган. 1920 йиллар охирида бу модданинг етишмаслиги ўсишнинг секинлашиши, тери ва кўз касалликларига олиб келиши аниқланган. 1933 йилларда Рихард Кун ва Пауль Каррер деган олимлар витамин В₂ ни тоза ҳолда ажратиб оладилар. Кейинчалик у “рибофлавин” деб номланади. Рибофлавин ribo-рибоза шакари, “Flavus”-сариқ ранг маъносини англатади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мамлакатимизда ҳам витаминлар, уларнинг хоссалари, инсон ҳаётидаги аҳамияти бўйича маълум даражада илмий-тадқиқот ишлари олиб борилган. Бундай олимлар қаторига С.Ю.Юнусов, А.С.Содиқов, М.Мирзаев, С.Н.Далимов, Қ.Қодиров, М.Н.Набиев, Р.А.Холматов, шунингдек Ўзбекистон Фанлар

академияси Биокимё институтининг бир қанча олимларини киритиш мумкин. Бу борада илмий-тадқиқот ишлари олиб борган рус олимлари қаторига Н.И.Лунин, И.П.Павлов, А.Н.Бах, В.А.Энгельгардт, А.Н.Несмеянов, С.Н.Северин, шунингдек Россия Федерацияси тиббиёт фанлари академияси олимларини киритиш мумкин.

Тадқиқот методологияси. Олиб борилган изланишлар натижасида таҳлил, иқтисодий таҳлил, илмий мушоҳода, маълумотларни гуруҳлаш усулларида фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ҳужайраларни энергия билан таъминлаш В₂ (рибофлавин) витаминининг муҳим хусусиятларидан бири саналади. Унинг бу хусусияти В₂ витаминининг фламин моноклетоид (ФМН) ва фламин аденин динуклетоид (ФАД) каби коферментлар таркибига кириши билан изоҳланади. Ушбу коферментлар оксидланиши-қайтарилиши реакцияларида иштирок этиб, углеводлар, ёғлар ва оксиллардан энергия ҳосил бўлишини таъминлайди (1, 2). Шунингдек, витамин В₂ антиоксидант ҳисобланиб химоя тизимида ҳам иштирок этади (3).

Бундан ташқари В₂ витамини ҳужайра даражасида нафас олишни таъминлаш, тери, тирноқ ва сочлар соғломлиги, шунингдек асаб тизими ва бош миянинг нормал фаолияти учун ҳам жуда зарур ҳисобланади (1, 2, 3).

В₂ витаминининг темир алмашинувида иштирок этиб, гемоглобин синтезига бевосита ёрдам бериши ҳам исботланган. В₂ витаминининг яна бир муҳим хусусиятларидан бири унинг организмда пиридоксиннинг (В₆ витамини) фаол шакли пиридоксальфасфотга айланишини тезлаштириш ҳисобланади (4).

Организмда В₂ (рибофлавин) витаминининг етишмаслигининг классик белгилари қуйидагилар ҳисобланади:

- оғизда яра пайдо бўлиши;
- томоқда оғрик;
- лаб бурчакларининг ёрилиши (ангуляр стоматит);
- лаб ва оғиз атрофи терисининг яллиғланиши;
- иштаҳанинг йўқлиги;
- тилнинг қизариши ва яллиғланиши;
- умумий ҳолсизлик, тез чарчаш ва бошқалар.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, ўз соғлигини сақлашга бефарқ бўлмаган ҳар бир инсон ўзининг овқат рационида В₂ витаминининг суткалик нормасини таъминлаши учун, бу витаминнинг асосий манбалари қайси озиқ-овқат маҳсулотлари ва хомашёлари эканлигини билиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Шу сабабли қуйидаги 1-жадвалда В₂ витаминининг асосий манбалари қайси озиқ-овқат маҳсулотлари эканлиги ҳақидаги маълумотларни келтирдик.

1-жадвал

В₂ витаминининг асосий манбалари

Т/р	Озиқ-овқат маҳсулотлари	Микдори, мг/100 г
1.	Мол жигари	2,2-2,6
2.	Нон ачитқиси	2,0-2,4
3.	Мол буйраги	1,6-2,1
4.	Пишлоқ	0,40-0,75
5.	Товуқ тухуми (сарик қисми)	0,32-0,50
6.	Сузма (творог)	0,30-0,40
7.	Мол гўшти	0,20-0,22
8.	Сигир сути	0,14-0,24
9.	Гречиха ёрмаси	0,20-0,23
10.	Карам	0,025-0,050
11.	Картошка	0,08-0,10
12.	Сабзи	0,02-0,06
13.	Хурмо	0,05-0,06
14.	Помидор	0,02-0,04
15.	Исмалоқ (шпинат)	0,10-0,12
16.	Грек ёнғоғи	0,13-0,15

17.	Анжир	0,12-0,14
18.	Узум	0,08-0,10

1-жадвалда келтирилган маълумотлар шундан далолат берадики, В₂ витаминининг асосий манбалари ҳайвонот маҳсулотлари экан. Масалан, мол жигари ва буйракларида В₂ витамини энг кўп миқдорда, яъни 100 г маҳсулотда 2 мг дан ортиқроқни ташкил этади. Бу дегани 100 г мол жигарини истеъмол қилган киши организми учун бир суткада керак бўладиган В₂ витаминини олади. Шунингдек, бу витаминнинг асосий манбалари сифатида сут ва сут маҳсулотларини ҳам келтириш мумкин. Ўсимлик маҳсулотларидан В₂ витаминининг асосий манбалари бўлиб исмалоқ (шпинат), грек ёнғоғи, гречиха ёрмаси, анжир, узум, сабзи, помидор, карам ва картошка сингари мева ва сабзавотлар ҳисобланади.

В₂ витаминининг суткалик меъёри бўйича адабиётларда келтирилган маълумотлар бир-биридан маълум даражада фарқ қилади. Масалан, “Озиқ-овқат маҳсулотларининг кимёвий таркиби” бўйича маълумотномада (6) В₂ витаминининг кундалик нормаси 2,0-2,5 мг деб келтирилган.

Юқорида келтирилган маълумотлар шундан далолат берадики, ҳар бир киши ўз овқат рационида В₂ витаминига бой маҳсулотларнинг етарли даражада бўлишига эътибор қаратиши муҳим ҳисобланади. Шунингдек, спиртли ичимликларни ичиш, тамаки маҳсулотларини чекиш каби зарарли одатлардан сақланиши ҳам В₂ витамини профилактикасида муҳим аҳамиятга эгадир.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, В₂ (рибофлавин) витаминининг асосий манбаи бўлиб мол гўшти, суб маҳсулотлари (мол жигари, буйраги), пишлок, товук тухумининг сариқ қисми ҳисобланади. Шу билан бирга витаминлар, хусусан В₂ витамини ҳам инсон организмида етарли миқдорда синтез бўлмайди.

Юқорида келтирилган маълумотларни умумлаштириб қуйидаги таклифларни берамиз:

1. Ҳар бир киши ўз рационида ортиқча шакар (углеводлар) ва оқ ундан тайёрланган маҳсулотларни, шунингдек энергетик, кола ва қаҳва ичимликларининг бўлишини чеклаши тавсия этилади, чунки бу маҳсулотлар В₂ витаминига бўлган эҳтиёжни оширади.

2. В₂ витамини юқори ҳарорат таъсирига бардошли бўлсада, мис, темир ионлари таъсирида тезда парчланади. Шу сабабли таом тайёрлаганда пўлатдан тайёрланган ёки эмал қатлами бўлган идишлардан фойдаланиш тавсия этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- Северин С.Н. Биохимия витаминов. М.: Медицина, 1981, 320 с.
- Бах А.Н. Основы биохимии. М.: АН СССР, 1937, 412 с.
- FAO/WHO. Vitamin and mineral requirements in human nutrition. Rome: FAO, 2004, 341 p.
- Шабров А.В. Клиническая витаминология. Санкт-Петербург, 2016.
- Шайхова Г. Овқатланиш сабоқлари. Тошкент, Ўзбекистон, 2015.
- Покровский А.А. Химический состав пищевых продуктов (справочные таблицы содержания основных пищевых веществ и энергетический ценности пищевых продуктов. М.: Пищевая промышленность, 1976, с 9.

Р.Нормакматов, У.Абдурайимов, Ш.Музаффаров Витамин В2 (рибофлавин): история открытия, значение, источники, профилактика дефицита Аннотация. В данной статье приводятся сведения об истории открытия, значении и источниках витамина В2 (рибофлавина), который имеет важное значение для сохранения здоровья человека. Кроме того, авторы дают свои рекомендации по мероприятиям по предотвращению его дефицита. Ключевые слова: витамин, рибофлавин, пища, дефицит витаминов, биологически активные вещества, микроэлементы.	R.Normakhmatov, U.Abdurayimov, Sh.Muzaffarov Vitamin B2 (Riboflavin): discovery history, importance, sources, prevention of deficiency Abstract. This article provides information on the discovery history, importance, and sources of vitamin B2 (riboflavin), which plays a crucial role in maintaining human health. Additionally, the authors offer their recommendations on measures to prevent its deficiency. Keywords: vitamin, riboflavin, food, vitamin deficiency, biologically active substances, micronutrients.
--	--

Обид Мамаюновович Пардаев – ЎЗР Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Энергия самардорлиги миллий агентлиги директорининг 1-ўринбосари, PhD

ИССИҚЛИК ТАЪМИНОТИ ХИЗМАТЛАРИНИ КЎРСАТИШДА ЭНЕРГИЯ РЕСУРСЛАРИНИ ТЕЖАШ ВА УЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация. Мазкур илмий мақолада иссиқлик таъминоти хизматларини ташкил этиш жараёнида энергия ресурсларини тежаш ва улардан самарали фойдаланишнинг назарий асослари, амалий механизмлари ҳамда инновацион ёндашувлари таҳлил қилинган. Шунингдек, соҳадаги мавжуд муаммолар, уларнинг сабаблари ва бартараф этиш йўллари комплекс тарзда ёритилган. Мақола якунида соҳани ривожлантириш бўйича илмий-амалий таклифлар берилган.

Калит сўзлар: иссиқлик таъминоти, энергия самардорлиги, энергия тежамкорлик, коммунал хизматлар, инновация, рақамлаштириш, инновацион технологиялар, ресурсларни бошқариш, энергия аудити.

Кириш. Глобал иқтисодиётда энергия ресурсларига бўлган талабнинг ошиб бориши, уларнинг чекланганлиги ва экологик муаммоларнинг кучайиши шароитида энергиядан оқилона фойдаланиш долзарб масалага айланди. Айниқса, коммунал хизматлар соҳасида, хусусан иссиқлик таъминоти тизимида энергия сарфи юқори даражада бўлиб, бу соҳада самардорликни ошириш муҳим стратегик вазифалардан бири ҳисобланади.

Ҳозирги кунда жаҳон миқёсида энергия ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва уларни тежаш масаласи ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда. Айниқса, иссиқлик таъминоти тизимида энергия сарфи юқори бўлгани сабабли ушбу соҳада самардорликни ошириш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Аҳоли ва иқтисодиёт тармоқларини барқарор иссиқлик билан таъминлашда энергия ресурсларидан тежамкор фойдаланиш иқтисодий ва экологик жиҳатдан муҳимдир.

Ўзбекистон шароитида аҳолини марказлашган иссиқлик таъминоти билан таъминлаш тизимида қатор муаммолар мавжуд. Жумладан, инфратузилманинг эскирганлиги, энергия йўқотишларининг юқори даражада эканлиги ва бошқарув тизимларининг самарасизлиги ушбу соҳада ислохотларни талаб этади. Бу ҳолатни инобатга олиб, мамлакатимизда охириги йилларда иссиқлик таъминоти хизматларини кўрсатишда энергия ресурсларини тежаш ва улардан самарали фойдаланиш масалаларига катта аҳамият берилмоқда. Мазкур соҳани тартибга солиш ва самарали фойдаланиш бўйича қонун қабул қилинди, бир қанча фармон ва қарорлар ҳам қабул қилиниб, мазкур соҳани жадал ривожлантириш масалалари кун тартибидан жой олди. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Энергиядан самарали фойдаланиш тўғрисида”ги Қонуни 2019 йил 21 май куни қабул қилинди. Ушбу қонунда энергия ресурсларидан оқилона ва тежамкор фойдаланиш, энергия самардорлигини мунтазам равишда ошириб бориш ҳамда ушбу соҳадаги давлат сиёсатини тартибга солишга қаратилган масалалар ўрин олган.

Бу борада охириги 2 йил давомида (2025-2026 йиллар) Ўзбекистон Республикаси Президентининг фатор фармон ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ҳам бир қанча қарорлари қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 27 мартдаги қабул қилинган “Энергия самардорлиги ошириш соҳасида давлат бошқарувини такомиллаштириш ва энергия сервис компаниялари хизматлари бозорини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-63-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 11 мартдаги қабул қилинган “Уй-жой ҳамда бино иншоотларни иссиқлик энергияси билан таъминлаш соҳасини тубдан ислох қилиш ҳамда биноларнинг энергия самардорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-100-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 7 майда қабул қилинган “Энергия самардорлиги оширишга қаратилган лойиҳаларни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 300-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 24 октябрда қабул қилинган “Энергия сервис хизматлари бозорини шакллантириш ҳамда аҳоли уй-жойларининг энергия самардорлиги оширилишини рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 673-сонли

Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 10 декабрда қабул қилинган “Иссиқлик таъминоти соҳасида бошқарув тизimini такомиллаштириш, уй-жой бино ва иншоотларни иссиқлик энергияси билан таъминлаш ишларини жадаллаштириш тўғрисида”ги 781-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2026 йил 14 январда қабул қилинган “Энергия сервис хизматлари бозорини шакллантириш ҳамда янги ёндошувлар асосида энергия самарадорлиги лойиҳаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 10-сонли Қарори қабиаларни мисол келтириш мумкин.

Булардан ҳам кўриш мумкинки, ушбу масала мамлакатимизда долзарб мавзулардан бирига айланган. Чунки иссиқлик таъминоти хизматларини кўрсатишда энергия ресурсларини тежаш ва улардан самарали фойдаланиш масалалари бугунги кунда асосий тадбирлардан бирига айланди.

Тадқиқот методологияси. Мақолада кўриладиган масалаларни ёзиш жараёнида индукция ва дедукция, шакл ва мазмун, гуруҳлаш, таққослаш, замон ва макон, тизимли ва киёсий таҳлил, мантиқий ёндошув ва статистик усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Иссиқлик таъминоти тизимининг таҳлилин унинг назарий асосларига эътиборни қаратишдан бошлашни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Ҳар қандай категориянинг назарий талқини, унинг таърифидан бошланади. Ушбу тушунчанинг таърифини қуйидагича ифодалашни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

Иссиқлик таъминоти деганда, аҳоли ва ишлаб чиқариш объектларини иссиқлик энергияси билан таъминлашга қаратилган, яъни иссиқлик манбаларидан, иссиқлик тармоқлари (кувурлар тизими) орқали истеъмолчиларгача етказиб бериш билан боғлиқ бўлган мураккаб муҳандислик тизим мажмуаси тушунилади. Ушбу назария қуйидаги асосий амалий элементларни қамраб олади. Булар таркибига иссиқлик манбалари (қазанхоналар, ТЭСлар), иссиқлик тармоқлари иншоотлари (кувурлар тизими), истеъмолчилар (турар жойлардаги аҳоли, корхоналар) киради.

Тизимнинг самарадорлиги ва хизматнинг сифати унинг ҳар бир бўғинида энергия ресурсларидан қай даражада оқилона фойдаланилишига боғлиқ бўлади. Иссиқлик таъминоти тизимида энергия самарадорлигининг тушунчасига эътиборни қаратадиган бўлсак, бу мазкур соҳада минимал энергия сарфи орқали максимал фойдали натижага эришишни англатади.

Энди иссиқлик таъминоти тизимида энергия сарфининг ўзига хос хусусиятларига эътиборни қаратадиган бўлсак, мазкур тизимда катта миқдорда ёқилғи-энергетика ресурсларини талаб қилишини инобатга олиш лозим. Бу ўз навбатида энергия йўқотишларининг юқори бўлишига, эскирган инфратузилмаларнинг мавжудлигига, бошқарув тизимларининг малакаси етишмаганлиги туфайли самарасизлиги каби омиллар билан боғлиқ. Кўп ҳолларда иссиқлик тармоқларида 20–30 фоизгача энергия йўқотишлари шу омиллар эвазига кузатилади, бу эса иқтисодий жиҳатдан ўзига яраша зарар келтиради.

Иссиқлик таъминотида энергия сарфи ва йўқотишлар таҳлили амалиётда шуни кўрсатадики, марказлашган иссиқлик таъминоти тизимларида энергия йўқотишлари юқорида таъкидланганидек, 20, ҳатто 40 фоизни ҳам ташкил этиши мумкин экан. Бунинг асосий сабаблари ўрганилганда, қуйидагилар билан боғлиқлиги аниқланди. Буларга қувурларнинг, яъни инфратузилманинг эскирганлиги ва изоляциянинг сифатсизлиги, иссиқлик манбаларининг паст самарадорлиги, ноқонуний уланишлар ва ҳисобга олиш тизимининг етарли эмаслиги, инвестицияларнинг етишмаслиги, энергия самарадорлиги бўйича маданиятнинг пастлиги, бошқарув ва назорат тизимларининг замонавий талабларга жавоб бермаслиги қабиалар киради. Шу сабабли энергия ресурсларини тежаш масаласи фақат техник эмас, балки иқтисодий ва ташкилий жиҳатдан ҳам муҳим ҳисобланади, чунки унинг йўқотилиши битта йўналиш билан боғлиқ эмас.

Мазкур муаммоларни ҳал этиш учун давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш, юқорида таъкидланганидек, халқаро тажрибани жорий этиш, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш масалаларини ҳам эътиборда ушлаб туришга тўғри келади. Ушбу ҳолат энергия ресурсларини тежашнинг замонавий технологияларидан самарали фойдаланишни ва шу орқали соҳанинг барқарор ривожланишини таъминлашни тақозо қилади. Бунинг учун бир қанча замонавий инновацион омилларни жорий қилиш лозимдир.

Биринчидан, соҳада техник модернизация жараёнини ташкил қилиш мақсадга мувофиқ. Иссиқлик таъминоти тизимини модернизация қилиш эса, энергия тежашнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Буларга полиуретан изоляцияли қувурлардан фойдаланиш, юқори самарадор қазанхоналарни жорий этиш, когенерация технологияларини қўллаш (бир вақтнинг ўзида электр ва иссиқлик ишлаб чиқариш) киритиш мумкин.

Иккинчидан, рақамли технологиялар ва “ақлли” тизимлардан фойдаланиш. Бунда соҳани рақамлаштириш орқали энергия сарфини оптималлаштириш мумкин бўлади. Мазкур масалада “ақлли ҳисоблагичлар”ни жорий этиш, SCADA ва IoT технологиялари орқали мониторинг қилиш, автоматлаштирилган бошқарув тизимларини жорий қилишни тақозо қилади.

Учинчидан, ҳозирги кунда катта имкониятларга эга бўлиб келинаётган альтернатив энергия манбаларидан фойдаланишни самарали йўлга қўйиш ҳам муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Буни амалга оширишда қайта тикланувчи энергия манбалари муҳим аҳамиятга эга, яни қуёш коллекторлари орқали иссиқлик олиш, геотермал манбалардан ва биогаз қурилмаларидан ҳам фойдаланиш, лозим бўлади.

Тўртинчидан, энергия самарадорлигини оширишнинг иқтисодий механизмларини ишга солиш ҳам соҳанинг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. Бунда энергия тежамкорликни рағбатлантиришда иқтисодий инструментлар муҳим ўрин тутди. Булар энергия тежаш лойиҳалари учун солиқ имтиёзлари, субсидия ва грантлар, тариф сиёсатини такомиллаштириш, энергия сервис компаниялари (ESCO) фаолиятини ривожлантириш кабиларни қамраб олади.

Бешинчидан, ушбу йўналишда ташкилий ва институционал чора-тадбирлар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бундай самарали бошқарувни таъминлаш учун энергия аудити тизимини жорий этиш, норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш, кадрлар малакасини ошириш, аҳоли ўртасида энергия тежамкорлик маданиятини шакллантириш ҳам зарур бўлади. Мазкур масалада оммавий ахборот воситалари, маънавий-маърифий тадбирларнинг ҳам аҳамияти катталигини инобатга олиш лозимдир.

Олтинчидан, илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш ва уни қўллаш имкониятларига ҳам йўл очилган бўлиши лозим. Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, масалан, Германияда энергия самарадорлиги юқори технологиялар орқали таъминланади, Данияда марказлашган иссиқлик таъминоти тизими юқори даражада ривожланган, Японияда энергия тежамкорлик маданияти кенг тарқалган. Шу ва шу каби тажрибаларни миллий шароитга мослаштириб жорий этиш муҳим аҳамиятга эга.

Еттинчидан, Ўзбекистонда иссиқлик таъминоти соҳани замон талабига мос равишда ривожлантириш истиқболларини белгилаш ҳам мақсадга мувофиқ. Бизнинг фикримизча иссиқлик таъминоти соҳасини ривожлантириш учун устувор йўналишлар сифатида қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Энг аввало, инфратузилмани модернизация қилиш лозим. Буни амалга ошириш учун инвестицияларни мақсадга мос равишда жалб этишни талаб қилади. Ҳозирги ҳолатдан келиб чиқиб, рақамли технологияларни кенг жорий этиш ҳам устувор вазифалардан бири ҳисобланади. Шунингдек, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш ҳам масаланинг ечимларидан бири сифатида қаралиши керак бўлади.

Иссиқлик таъминоти хизматларини кўрсатишда энергия ресурсларини тежаш ва улардан самарали фойдаланиш учун энергия ресурсларини тежашнинг асосий йўналишларини белгилаб олишни тақозо қилади.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, иссиқлик таъминоти хизматларида энергия ресурсларини тежаш ва самарали фойдаланиш иқтисодий самарадорликни ошириш, экологик барқарорликни таъминлаш ва аҳоли фаровонлигини яхшилашда муҳим омил ҳисобланар экан. Мазкур соҳани такомиллаштириш учун замонавий технологияларни жорий этиш, рақамлаштириш ва самарали бошқарув механизмларини қўллаш орқали соҳада юқори натижаларга эришиш мумкин. Тадқиқотларимиз кўрсатдики, иссиқлик таъминоти соҳасида энергия тежамкорликни таъминлаш учун қуйидаги йўналишларда амалга ошириш мақсадга мувофиқ экан. Булардан келиб чиқиб қуйидаги илмий-амалий тавсияларни бериш мумкин.

Биринчидан, техник жихатдан модернизация қилиш. Бунинг учун эски қувурлар ўрнига изоляцияланган қувурлардан фойдаланишни йўлга қўйиш лозим бўлади. Шунингдек, замонавий қазанхоналарни жорий этиш билан бирга автоматлаштирилган бошқарув тизимларини ўрнатиш ҳам биргаликда олиб борилиши мақсадга мувофиқдир.

Иккинчидан, рақамли технологиялардан фойдаланиш орқали “ақлли ҳисоблагичлар” (smart meters) жорий этиш мақсадга мувофиқ. Ходимлар вақтини тежаш учун энергия сарфини онлайн мониторинг қилиш билан бирга таҳлилнинг турли йўналишларини ва прогнозлаш тизимларини ишлаб чиқиш ҳам зарур бўлмоқда.

Учинчидан, энергия ресурсларидан самарали фойдаланиш учун ташкилий масалаларнинг ҳар бир элементида ҳам самарали фойдаланиш механизмлари жорий қилиш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун **энергия аудитини** жорий қилиш, шу орқали корхона ва ташкилотларда энергия сарфини таҳлил қилиш имконияти пайдо бўлади. Соҳага оид **норматив базани такомиллаштириш** орқали энергия тежамкорлик стандартларини жорий этишга ҳам эришилади. Такомиллаштиришнинг яна бир йўналиши **иқтисодий рағбатлантириш** билан ҳам боғлиқдир. Бунда энергия тежаган субъектларни қўллаб-қувватлаш. Яна бир муҳим йўналиш **кадрлар тайёрлаш** билан боғлиқ бўлиб, бунда соҳа учун малакали мутахассисларни тайёрлашни йўлга қўяди.

Хулоса сифатида таъкидлаш жоизки, иссиқлик таъминоти хизматларини кўрсатишда энергия ресурсларини тежаш ва самарали фойдаланиш мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланишида муҳим аҳамият касб этар экан. Ушбу мақолада кўриб чиқилган ва тавсия қилинган технологиялар, иқтисодий ва ташкилий механизмларни амалиётга жорий этиш орқали энергия самарадорлигини сезиларли даражада ошириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Энергиядан самарали фойдаланиш тўғрисида”ги Қонуни. 2019 йил 21 май куни қабул қилинган.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 27 мартдаги қабул қилинган “Энергия самарадорлиги ошириш соҳасида давлат бошқарувини такомиллаштириш ва энергия сервис компаниялари хизматлари бозорини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-63-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 11 мартдаги қабул қилинган “Уй-жой ҳамда бино иншоатларни иссиқлик энергияси билан таъминлаш соҳасини тубдан ислоҳ қилиш ҳамда биноларнинг энергия самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-100-сонли Қарори,
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 7 майда қабул қилинган “Энергия самарадорлиги оширишга қаратилган лойиҳаларни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 300-сонли Қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 24 октябрда қабул қилинган “Энергия сервис хизматлари бозорини шакллантириш ҳамда аҳоли уй-жойларининг энергия самарадорлиги оширилишини рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 673-сонли Қарори.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 10 декабрда қабул қилинган “Иссиқлик таъминоти соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш, уй-жой бино ва иншоатларни иссиқлик энергияси билан таъминлаш ишларини жадаллаштириш тўғрисида”ги 781-сонли Қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2026 йил 14 январда қабул қилинган “Энергия сервис хизматлари бозорини шакллантириш ҳамда янги ёндошувлар асосида энергия самарадорлиги лойиҳаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 10-сонли Қарори.
8. Пардаев М.Қ., Инсон салоҳияти, инсон капитали ва инновация билан боғлиқ категорияларнинг назарий масалалари. Монография. (Ҳаммуаллифлар: С.А.Бабаназарова, О.Пардаева, О.Пардаев, Ҳ.Н. Очилова, М.О.Мамаюнусова, Қ.Б.Дилманов) –Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2024. 204 бет.
9. Обид Мамаюнусович Пардаев. Коммунал хизматларни ривожлантиришнинг маъмурий-бошқарув ва инфратузилмавий институционал асосларини такомиллаштириш. //“Сервис” илмий-амалий журнал. 2026 йил 1-сон. – 50-56 бетлар.

О.Пардаев Пути экономии энергетических ресурсов и их эффективного использования при оказании услуг теплоснабжения	O.Pardaev Ways to save energy resources and ensure their efficient use in heat supply services
Аннотация. В данной научной статье проанализированы теоретические основы, практические механизмы и инновационные подходы к экономии энергетических ресурсов и их эффективному использованию в процессе организации услуг теплоснабжения. Также комплексно освещены существующие проблемы в данной сфере, причины их возникновения и пути их устранения. В заключении статьи предложены научно-практические рекомендации по развитию отрасли. Ключевые слова: теплоснабжение, энергоэффективность, энергосбережение, коммунальные услуги, инновации, цифровизация, инновационные технологии, управление ресурсами, энергетический аудит.	Abstract. This scientific article analyzes the theoretical foundations, practical mechanisms, and innovative approaches to saving energy resources and ensuring their efficient use in the organization of heat supply services. It also comprehensively examines existing problems in the sector, their causes, and ways to address them. The article concludes with scientific and practical recommendations for the development of the field. Keywords: heat supply, energy efficiency, energy saving, public utilities, innovation, digitalization, innovative technologies, resource management, energy audit.

Феруз Нематуллаевич Абилов – Самарканд вилоят ҳокимининг биринчи ўринбосари, СамЙСИ тадқиқотчиси

АГРОСЕРВИС ХИЗМАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ АСОСИДА АҲОЛИНИ КАМБАҒАЛЛИКДАН ЧИҚАРИШ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация. Мақолада агросервис хизматларини ривожлантириш асосида аҳолини камбағалликдан чиқариш механизми такомиллаштириш масалалари ёритилган. Бунда арзон, самарали ҳамда сифатли агросервис хизматини йўлга қўйишда “СҮЮА – модели”дан (“Сифатли хизмат→унумдор ер→юқори ҳосил→арзон маҳсулот”) фойдаланиш асосида аҳолини арзон ва сифатли маҳсулот билан таъминлаш имкониятлари кўрсатиб берилган. Шунингдек, камбағалликни қисқартиришга қаратилган чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилган. Бунда аҳолини доимий иш ўринларига жойлаштириш, уларни тадбиркорликка жалб этиш, ерларни ижарага бериш аҳолини касбга ўқитиш орқали камбағалликни қисқартиришнинг стратегик механизми ишлаб чиқилганлиги ҳам ёритилган. Калит сўзлар: агросервис, агросервис хизматлари, “СҮЮА – модели”, сифатли хизмат, унумдор ер, юқори ҳосил, арзон маҳсулот, самарадорлик, камбағаллик, камбағаллики қисқартириш.

Кириш. Бугунги кунда мамлакатимизда энг долзарб масалалардан бири камбағалликни қисқартириш масаласи бўлиб турибди. Чунки, тараққий этган мамлакатларда ушбу категориядаги одамлар бўлмаслиги керак. Шу туфайли бизда ҳам камбағалликни жадаллик билан қисқартиришга киришилди. Ҳозирги кунда Самарканд вилоятида ҳам “Ўзбекистон - 2030” стратегиясида кўзда тутилган «Камбағалликдан фаровонлик сари» дастурига асосланган ҳолда тегишли ишлар амалга оширилмоқда. Биргина мисол Самарканд вилоятида 2025 йилнинг 1 январь ҳолатига вилоятда 70,3 мингта камбағал оила мавжудлиги аниқланган. Ушбу оилаларда 322,0 минг аъзолари мавжуд бўлиб, битта оилага ўрта ҳисобда 4,55 киши тўғри келади. Ушбу ҳудудда камбағаллик даражаси, умумий оилаларга нисбатан 7,5 фоизни ташкил этади. Шу йилнинг ўзида йил якунига қадар ушбу кўрсаткични 3,5 фоизга тушириш режалаштирилган. Бу 163384 нафар аҳолини ёки 50,7 фоиз аҳолини иш билан банд қилиш дегани. Ушбу омиллар аҳолини банд қилиш билан бирга камбағалликни қисқартиришнинг ҳам муҳим омиллари ҳисобланади. Шу жиҳатдан мазкур мавзуга бугунги кунда ўта долзарб мавзулардан бири сифатида қараш мумкин.

Таҳлил ва натижалар. Самарканд вилоятида камбағалликни кескин қисқартириш бўйича аниқ чора-тадбирлари белгиланган. Чунки аҳоли ўртасида унинг камбағал қатлами бўлар экан, ўша ерда аҳолининг яшаш даражасини юқори деб бўлмайди. Шу туфайли ҳар

бир ҳудудда камбағалликни қисқартиришга қаратилган чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилган. Ушбу чора-тадбирларга қуйидагилар киради:

- доимий иш ўринларига жойлаштириш орқали;
- тадбиркорликка жалб этиш ҳисобига;
- ерларни ижарага бериш орқали;
- аҳолини касбга ўқитиш орқали;

- бошқа йўналишлар орқали камбағалликдан чиқариш мақад қилиб олинган. Ҳар бир йўналиш бўйича аниқ вазифалар қўйилган. Булар қуйидагилардан иборат.

Биринчидан, доимий иш ўринларига жойлаштириш орқали вилоятнинг 75210 нафар фуқароси ишга жойлаштирилиши режалаштирилган. Бу борада тегишли ишлар аниқ дастурлар асосида амалга оширилмоқда.

Иккинчидан, 52434 нафар фуқаро тадбиркорликка жалб этиш ҳисобига иш билан банд қилинади. Бу ишга жойлаштирилиши лозим бўлган аҳолининг 32,1 %ни ($52430 \cdot 100 / 163384$) ташкил қилади. Бу ҳам туманлар кесимида реал имкониятлардан келиб чиққан ҳолда режалаштирилган.

Учинчидан, бу асосан қишлоқ ҳудудларга тегишли бўлиб, ерларни ижарага бериш орқали 8200 нафар фуқаро иш билан таъминланади. Бу умумий ишга жойлаштирилиши лозим бўлган аҳолининг 5,0 %ни ($8200 \cdot 100 / 163384$) ташкил қилади.

Тўртинчидан, аҳолини касбга ўқитиш орқали 3350 нафар фуқаро ишлик бўлади. Чунки шундай ҳудудлар борки, бу ерда қандайдир касбга эҳтиёж бор. Аммо ушбу касбни қиладиган киши етишмайди. Бундай шароитда ишсизларни касбларга ўқитиш орқали иш билан таъминлаш имкониятлари яратилади. Бу умумий ишга жойлаштирилиши лозим бўлган ходимларнинг 2,1 %ни ($3350 \cdot 100 / 163384$) ташкил қилади.

Бешинчидан, аҳоли бошқа йўналишлар орқали камбағалликдан чиқариш мақад қилиб олинган. Буларнинг сони 24190 нафарни ташкил қилади. Бу умумий иш билан банд бўладиганларнинг 14,8 %ни ($24190 \cdot 100 / 163384$) ташкил қилади.

Шуни қайд этиш жоизки, вилоятнинг ҳамма ҳудудларида ҳам ишсизлик даражаси, уни камайтириш бўйича имкониятлар бир хил даражада эмас. Биргина мисол, вилоятнинг Иштихон туманида 1 январь ҳолатига 5117 та камбағал оилаларда 24200 минг нафар оила аъзолари мавжуд бўлиб, камбағаллик даражаси 8,6 фоизни ташкил этади, камбағалликни қисқартириш борасида олиб бориладиган чора-тадбирлар натижасида 2026 йил 1 январь ҳолатига, туманнинг реал имкониятларидан келиб чиққан ҳолда камбағаллик даражасини 4,5 фоизга туширилиши режалаштирилган. Худди шундай ҳолат вилоятнинг бошқа ҳудудларида ҳам сақланиб келмоқда.

Самарқанд вилоятида (9 март ҳолатига кўра) “Онлайн маҳалла” платформаси очилган. Ушбу платформада “Камбағал оилалар реестри” мавжуд Ушбу реестрга 50169 та оила киритилган. Буларнинг 211 212 та аъзоси мавжуд. Ушбу киритилган оилаларнинг бир қисми камбағалликдан чиқариш бўйича дастурга киритилган. Шулардан 2025 йилнинг 9 мартигача 40878 таси ёки 81,5 % ($40878 \cdot 100 / 211212$) оилани камбағалликдан чиқариш бўйича индивидуал дастурлар ишлаб чиқилди. Ушбу дастурга кўра, камбағал оилаларга январь-март ойларида жами 67771 та хизмат кўрсатилиши режалаштирилган бўлиб, 2025 йилнинг 9 мартдаги ҳолатига кўра 46932 та хизматлар кўрсатилган. Бу умумий сонига нисбатан 69 %ни ташкил қилади.

Юқоридаги хизматлар билан 15123 та оила қамраб олинган. Буларга 19324 та даромадли меҳнат билан таъминлаш бўйича хизматлар кўрсатилган. Бу хизматларнинг турлари қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, ҳозирги пайтда энг ривожланаётган хизматлардан бири ўзини-ўзи банд қилиш бўлиб, ушбу йўналиш бўйича 11058 таси ишга жойлаштирилди.

Иккинчидан, бир қисм аҳоли доимий ишга жойлаштирилган бўлиб, уларнинг сони 7935 тани ташкил қилади. Булар асосан янги яратилган иш ўринлари ва бўшаган иш ўринларини ташкил қилади.

Учинчидан, 212 та оилага имтиёзли кредит ажратилган. Бу оилалар ўзлари тадбиркорлик йўлларини топиб, фақат пул маблағларини банклардан имтиёзли кредит шаклида олган.

Тўртинчидан, бир қисм оилаларга **субсидия ажратилган**. Чунки улар ўзларининг фаолиятларига эга, бироқ тўлиқ қувватда ишлатиш учун маблағ зарур бўлган соҳа соҳиблари. Булар вилоятда 62 та оилани ташкил қилади.

Бешинчидан, бир қисм оилалар **тадбиркорликка жалб қилинган**. Буларнинг сони 57 тани ташкил қилади. Буларнинг асосий қисми ёшлар бўлиб, уларни бир йўла тадбиркорлик билан шуғуллантириб, яхшигина даромад топишга йўналтирилган.

Аҳолига кўрстиладиган хизматларнинг турлари кесимида Самарқанд вилояти бўйича 2025 йилга режалаштирилган кўрсаткичларнинг биринчи чорагида бажарилганлиги ҳақидаги маълумот куйидаги жадвалда келтирилган (1-жадвал).

1-жадвал

Самарқанд вилоятида режалаштирилган кўрсаткичларнинг 2025 йил биринчи чорагида бажарилганлиги ҳақидаги маълумот

Т/р	Хизматларнинг турлари	Режа бўйича, та	Ҳақиқатда кўрсатилган хизматлар	Бажариш даражаси, %
1.	Кўрсатилди турли ижтимоий хизматлар	15 195	14 171	93,3
2.	Мактабгача ва мактаб таълими хизматлари	11 922	2 777	23,3
3.	Соғлиқни сақлаш йўналишидаги хизматлар	19 122	10 366	54,2
4.	Маҳалла инфратузилмаси йўналишидаги хизматлар	3572	294	8,2

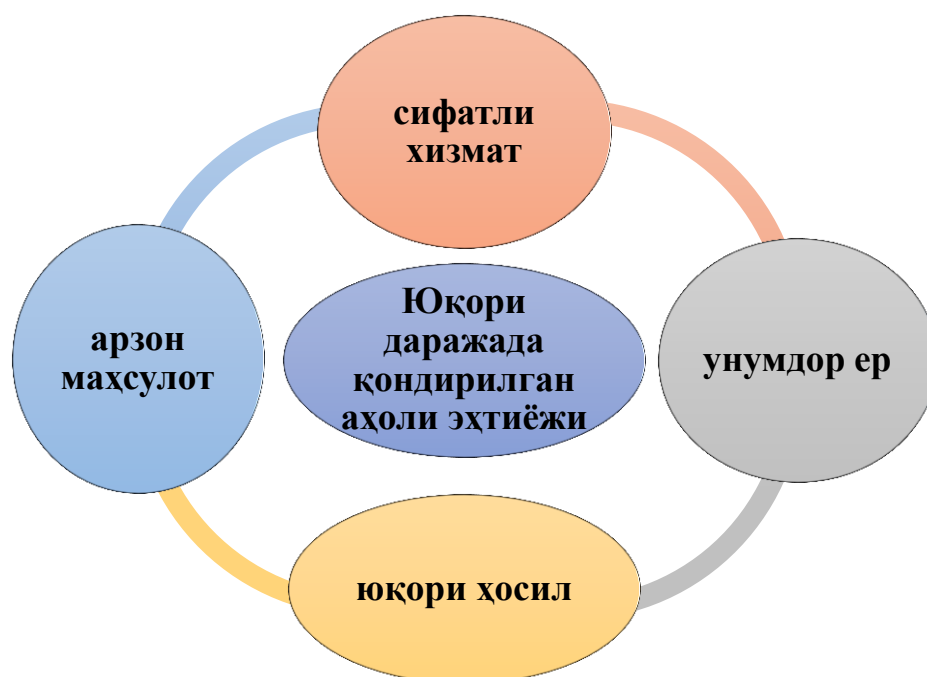
Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, аҳолига кўрсатилган хизматларнинг режалари турли даражада бажарилган. Хусусан, шу йил давомида турли ижтимоий хизматлар 15195 та кўрсатилиши керак бўлган бўлса, йилнинг биринчи чорагида 14171 та хизматлар кўрсатилибди, яъни 93,3 % хизматлар кўрсатилиб бўлинган. Мактабгача ва мактаб таълими билан боғлиқ хизматларнинг шу чоракда бажарилиши 23,3 %ни ташкил қилади. Инсон капитали учун муҳим бўлган соғлиқни сақлаш йўналишидаги хизматлар 54,2 %га бажарилган. Энг паст кўрсаткич маҳалла инфратузилмаси йўналишида кўрсатиладиган хизматлар шу даврда 8,2 %га бажарилган холос. Агар нормал ва барқарор ҳолат бўладиган бўлса, камида 25,0 % га бажарилган бўлиши керак эди.

Самарқанд вилоятида эришилган муҳим ютуқлардан бири бандлик масаласи бўлиб, 2025 йилда 17 960 та аҳолининг бандлиги таъминланиши лозим эди. Ҳақиқатда ушбу биринчи чоракнинг ўзида 19 324 та аҳолининг барқарор бандлиги таъминланди. Бу режада кўзда тутилган миқдорга нисбатан 107,6 %ни ташкил қилади. Бунинг муҳим сабабларидан бири шундаки, вилоят бўйича қарор асосида 7633 та оилага туман (шаҳар) ва вилоят даражасидаги 1451 нафар раҳбарлар бириктирилган. Булар бундай мувоффақиятларга бевосита ҳар бир оила билан манзилли ишларни амалга ошириш натижасида эришилган.

Юқоридагилардан келиб чиқиш мумкинки, мамлакатда агросервис хизматларини такомиллаштириш бевосита мамлакатда унумдор ерларни сақлаб қолиш, ҳосилдорлик даражасини орттириш ва арзон ҳамда сифатли озиқ овқат занжирини шакллантиришга олиб келар экан. Демак, агросервис хизматларининг такомиллашуви мамлакат аҳолисининг турмиш даражасига ҳамда озиқ овқатга бўлган эҳтиёжларни тўлароқ қондиришда муҳим бўғин ҳисобланади.

Юқоридаги муҳимлик принциплари инобатга олиниб арзон, самарали ҳамда сифатли агросервис хизматини йўлга қўйиш асосида “Сифатли хизмат→унумдор ер→юқори ҳосил→арзон маҳсулот” методи асосида аҳолини арзон ва сифатли маҳсулот билан таъминлашнинг стратегик механизми ишлаб чиқилди (1-расм).

Расмда келтирилган “СУЮА модел” (“Сифатли хизмат→унумдор ер→юқори ҳосил→арзон маҳсулот”) орқали аҳолини арзон ва сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш учун кишлоқ хўжалигида энг аввало агросервис хизматларини тубдан ислоҳ қилиш заруратини келтириб чиқаради. Стратегиянинг асосий моҳияти

1-расм. Самарали ҳамда сифатли агросервис хизматини йўлга қўйиш асосида “СУЮА модел” асосида аҳолини арзон ва сифатли маҳсулот билан таъминлашнинг стратегик механизми

шундан иборатки, агар фермер ва деҳқон сифатли, арзон ва ўз вақтида хизмат олса, у ерга тўғри муносабат қилади, ер унумдорлиги ошади, натижада юқори ҳосил етиштирилади ва ишлаб чиқариш таннархи пасайиб, бозорда арзон маҳсулот шаклланади.

Бунинг учун ҳар бир туманда замонавий “Агросервис марказлари” ташкил этилади. Ушбу марказлар агрономик маслаҳат бериш, тупроқ таҳлилини ўтказиш, юқори сифатли уруғ ва ўғитлар билан таъминлаш, қишлоқ хўжалиги техникасини ижарага бериш, шунингдек, замонавий рақамли агротехнологияларни жорий этиш вазифаларини бажаради. Давлат томонидан тупроқ таҳлили тўлиқ молиялаштирилади, агроном маслаҳат хизматлари субсидия қилинади, техника ижараси учун лизинг фоизлари компенсация қилинади ҳамда юқори репродукцияли уруғлар харидига имтиёзли кўмак берилади.

Сифатли агросервис натижасида ер унумдорлигини оширишнинг аниқ механизми шаклланади. Ҳар бир ер майдони бўйича агрохимик хариталар яратилади, органик ўғитлаш ва компостлаш тизими ривожлантирилади, шўрланган ерларда мелиорация ишлари кучайтирилади, сув тежамкор технологиялар, айниқса томчилатиб суғориш кенг жорий этилади. Экинларни илмий асосда алмашлаб экиш орқали тупроқ тикланиб боради.

Ер унумдорлиги тикланганидан кейин юқори ҳосил олиш учун интенсив ва инновацион усуллар қўлланилади. Бу жараёнда замонавий уруғчилик, рақамли фермерлик, аниқ меъёрга ўғитлаш, зараркунандаларга қарши биологик кураш усуллари жорий этилади. Бу фермер харажатларини қисқартиради ва ҳосилдорликни барқарор оширади.

Юқори ҳосил етиштириш эса маҳсулот таннархини камайтириш имконини беради. Таннархни пасайтириш мақсадида уруғчилик ва ўғитлаш маҳаллийлаштирилади, агросаноат учун имтиёзли ёқилғи тарифлари қўлланилади, логистика тизими такомиллаштирилиб, совуткич омборлар ва кооперация марказлари ташкил этилади. Энг муҳими, фермердан бозоргача бўлган занжир қисқартирилиб, рақамли савдо платформалари орқали маҳсулот тўғридан-тўғри истеъмолчига етказилади.

Бутун жараён “Агро-назорат” ягона рақамли платформаси орқали мониторинг қилинади. Унда ер ҳолати, ҳосил прогнози, хизмат сифати, маҳсулот таннархи ва бозор нархлари доимий таҳлил қилинади.

Натижада 3–4 йил ичида ер унумдорлиги сезиларли даражада ошади, ҳосилдорлик камида 1,5 баробарга ўсади, маҳсулот таннархи 30–35 фоизга камаяди ва аҳоли бозорда арзон, сифатли ҳамда барқарор озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланади. Шу тариқа

“сифатли хизмат → унумдор ер → юқори ҳосил → арзон маҳсулот → аҳоли фаровонлиги” занжири мамлакат қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланиш моделига айланади.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, Самарқанд вилоятида камбағалликни қисқартиришнинг асосий йўналишлари бўйича манзилли ишлар олиб борилмоқда. Бу бўйича кўрсатиладиган хизматлар ҳам мақсадга мувофиқ тарзда амалга оширилмоқда. Булар бевосита “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида кўзда тутилган вазифалар билан бевосита боғлиқ ҳолда амалга оширилаётганлигидан далолат бериб турибди.

Тадқиқот жараёнида камбағалликни қисқартиришнинг асосий йўналишлари бўйича ҳам айрим тавсияларни ишлаб чиқишга муваффақ бўлинди. Булар бизнинг фикримизча қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, ҳудудлар кесимида янги иш ўринларини яратиш бўйича тизимли ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Айрим ҳудудларда ишсизлар кўп, аммо иш ўринларини яратишга, бирорта корхона қуришга имконият етарли бўлмаса, бундай шароитда аҳолининг имкониятларидан келиб чиқиб, ҳар бир хонаданда ўзини ўзи иш билан банд қиладиган касбларни ташкил қилиш лозим бўлади.

Иккинчидан, бола тарбияси билан банд хотин-қизларни иш билан банд қилиш мақсадида касаначиликни ташкил қилиш ҳам мақсадга мувофиқ. Чунки аёллар уйдан чиқмасдан ишлайди. Агар улар тикувчилик билан шуғулланса, тикиш машинасини ҳам, хом ашё ва материалларни ҳам олиб келиб берилади. Улар тайёрлаган тайёр маҳсулотни сотиб олади ва касаначининг ўзи сотиш билан ҳам шуғулланади. Бу ҳам даромадли соҳа бўлиш билан бирга аҳолига қулай ишлардан биридир.

Учинчидан, аҳолининг камбағаллик рўйхатига киритилган қисмидаги руҳиятни ўзгартириш лозим бўлади. Ҳозир улар “Менга давлат қарашади”, деган руҳият билан фақат давлатдан кўмак кутиб яшашга ўрганиб қолишган. Буларнинг руҳиятини ўзгартириш бўйича тегишли тадбирлар, зарур ҳолларда тарбиявий дарсларни ўтиш керакки, улар ўзларини ўзлари боқадиган, нима биландир шуғулланиб, фаровон яшашга интиладиган бўлишлиги лозим. Бунда маҳалла етилиги тизимли ишлар билан лозим.

Тўртинчидан, аҳолини арзон ва сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш учун “СУЮА модели” (“Сифатли хизмат→унумдор ер→юқори ҳосил→арзон маҳсулот”) орқали қишлоқ хўжалигида энг аввало агросервис хизматлари сифати ва самарадорлигини ошириш билан бирга камбағалликни қисқартириш имкониятини ҳам яратади.

Умуман олганда аҳолини камбағалликдан қутқариш учун иш билан таъминлаш билан бирга ҳар бирида яхши яшашга иштиёқни уйғотиш, ишни топиб, бой бўлишга йўналтирилган руҳиятни шакллантириш ҳам мақсадга мувофиқ. Ушбу тадбирларнинг амалга оширилиши “Ўзбекистон - 2030” стратегиясида кўзда тутилган талабларга ҳам мос келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 июлдаги “Аҳоли бандлигини таъминлаш борасидаги ишларни такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3856-сон қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 июндаги “Камбағалликни қисқартиришда тадбиркорлик субъектлари билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик ўрнатишга қаратилган чора тадбирлар тўғрисида”ги №-ПФ-93 сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 23 февралдаги «Касаначиликни янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-70-сонли Қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги, «Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг 2022 йил 20 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси, 2022 йил 22 декабрь.
6. https3://nuz.uz/uz/2026/01/02Ozbekistonda-2025-jil-yakunlari-bicha-kambaal-lik-darazhasi-va-aoli-daromadlari-talili-infografika/utm_source=chatgpt.com.
7. Пардаев М. Қ., Пардаев О. Камбағалликни баҳолаш ва уни камайтириш йўллари. Рисола. – Самарқанд, 2020.

Ф.Абилов Совершенствование механизма вывода населения из бедности на основе развития агросервисных услуг	F.Abilov Improving the mechanism for poverty reduction through the development of agroservice services
Аннотация. В статье рассмотрены вопросы совершенствования механизма вывода населения из бедности на основе развития агросервисных услуг. При этом показаны возможности обеспечения населения доступной и качественной продукцией на основе внедрения дешёвых, эффективных и качественных агросервисных услуг с использованием модели «СУЮА» («Качественное обслуживание → плодородная земля → высокий урожай → доступная продукция»). Также разработана программа мер, направленных на сокращение бедности. В ней освещены стратегические механизмы снижения уровня бедности, такие как обеспечение постоянной занятости населения, вовлечение их в предпринимательскую деятельность, предоставление земель в аренду и профессиональное обучение населения. Ключевые слова: агросервис, агросервисные услуги, модель «СУЮА», качественное обслуживание, плодородная земля, высокий урожай, доступная продукция, эффективность, бедность, сокращение бедности.	Abstract. The article discusses issues of improving the mechanism for reducing poverty through the development of agroservice (agroservice) services. It highlights the opportunities to provide the population with affordable and high-quality products by introducing low-cost, efficient, and high-quality agrosystem services based on the “SUYA model” (“Quality service → fertile land → high yield → affordable products”). In addition, a set of measures aimed at poverty reduction has been developed. The study outlines strategic mechanisms for reducing poverty, including creating permanent jobs, engaging the population in entrepreneurship, leasing land, and providing vocational training. Keywords: agrosystem services, agroservice, “SUYA model”, quality service, fertile land, high yield, affordable products, efficiency, poverty, poverty reduction.

Zebo Eshmaxmatovna Normurodova – Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

MAISHIY XIZMATLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA SINERGETIK, MESSIJERLIK VA GEFFEN SAMARALARINING O‘RNI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

Annotatsiya. Mazkur maqolada maishiy xizmatlar samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganilgan. Xususan, sinergetik, messijerlik va Geffen samaralarining iqtisodiy mohiyati ochib berilib, ularning o‘zaro bog‘liqligi Qashqadaryo viloyati misolida tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida maishiy xizmatlar samaradorligini oshirishning kompleks modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: maishiy xizmatlar, samaradorlik, sinergetik samara, messijerlik samara, Geffen samara, raqamli iqtisodiyot, xizmatlar bozori, hududiy rivojlanish.

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasi milliy iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Xususan, xizmatlar sektorini rivojlantirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining “Xizmatlar sohasi va servisni rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorlari hamda Prezident farmonlarida xizmatlar ulushini oshirish, aholi bandligini ta‘minlash va hududiy xizmat infratuzilmasini kengaytirish asosiy vazifalardan biri sifatida qayd etilgan[2].

Jumladan, PQ-5113-son Qaror doirasida hududlarda, ayniqsa qishloq joylarda maishiy xizmatlarni kengaytirish, yangi xizmat turlarini joriy etish va servis infratuzilmasini rivojlantirish vazifalari belgilangan.

Ayniqsa, maishiy xizmatlar aholining kundalik ehtiyojlarini qondirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Bu esa Harakatlar strategiyasi doirasida ham alohida ta‘kidlangan bo‘lib, unda xizmatlar sektorini rivojlantirish orqali aholi turmush darajasini oshirish zarurligi ko‘rsatib o‘tilgan.

O‘zbekiston sharoitida, jumladan Qashqadaryo viloyatida maishiy xizmatlar bozori rivojlanib borayotgan bo‘lsa-da, uning samaradorligini oshirish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Bu borada davlat tomonidan qabul qilinayotgan raqamlashtirish siyosati, xususan, Raqamli O‘zbekiston – 2030 dasturi muhim ahamiyat kasb etadi[5].

Shu bilan birga, hududiy rivojlanishni ta’minlash maqsadida xizmatlar infratuzilmasini kengaytirish va xizmatlar ko’rsatish hajmini oshirish davlat siyosatining muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maishiy xizmatlar samaradorligi xizmat ko’rsatish jarayonida mavjud resurslardan – mehnat, vaqt, kapital va axborotdan oqilona foydalanish orqali maksimal ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga erishish darajasini ifodalovchi kompleks iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. Ushbu tushuncha zamonaviy iqtisodiy nazariyalarda resurslardan optimal foydalanish va natijadorlikni ta’minlash bilan chambarchas bog’liqdir.

Iqtisodiy samaradorlik nazariyasi Kalandar Abdurahmonov tomonidan asoslab berilgan bo’lib, Mehnat iqtisodiyoti: Nazariya va amaliyot / Darslikgiga ko’ra resurslar shunday taqsimlanishi lozimki, bir subyektning ahvolini yaxshilash boshqasining zarariga olib kelmasin [6]. Mazkur yondashuv xizmatlar sohasida ham qo’llanilib, xizmat ko’rsatishda maksimal natijaga minimal resurs sarfi orqali erishishni nazarda tutadi.

Bundan tashqari, xizmatlar samaradorligini baholashda D.K. Begimovanning Klasterlashtirish asosida mintaqalar tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish nomli ilmiy ishida hududiy klaster – bu qo’shilgan qiymat yaratilishining asosiy texnologik zanjiriga kiruvchi, ma’lum hududda joylashgan, hamkorlikdagi faoliyatdan sinergetik samara oluvchi va resurslardan samarali foydalanish asosida hududiy rivojlanishni ta’minlovchi o’zaro aloqador korxonalar guruhidir. [7]. Unga ko’ra, samaradorlik faqat xarajatlarni kamaytirish bilan emas, balki mijoz ehtiyojlarini to’liq qondirish orqali aniqlanadi.

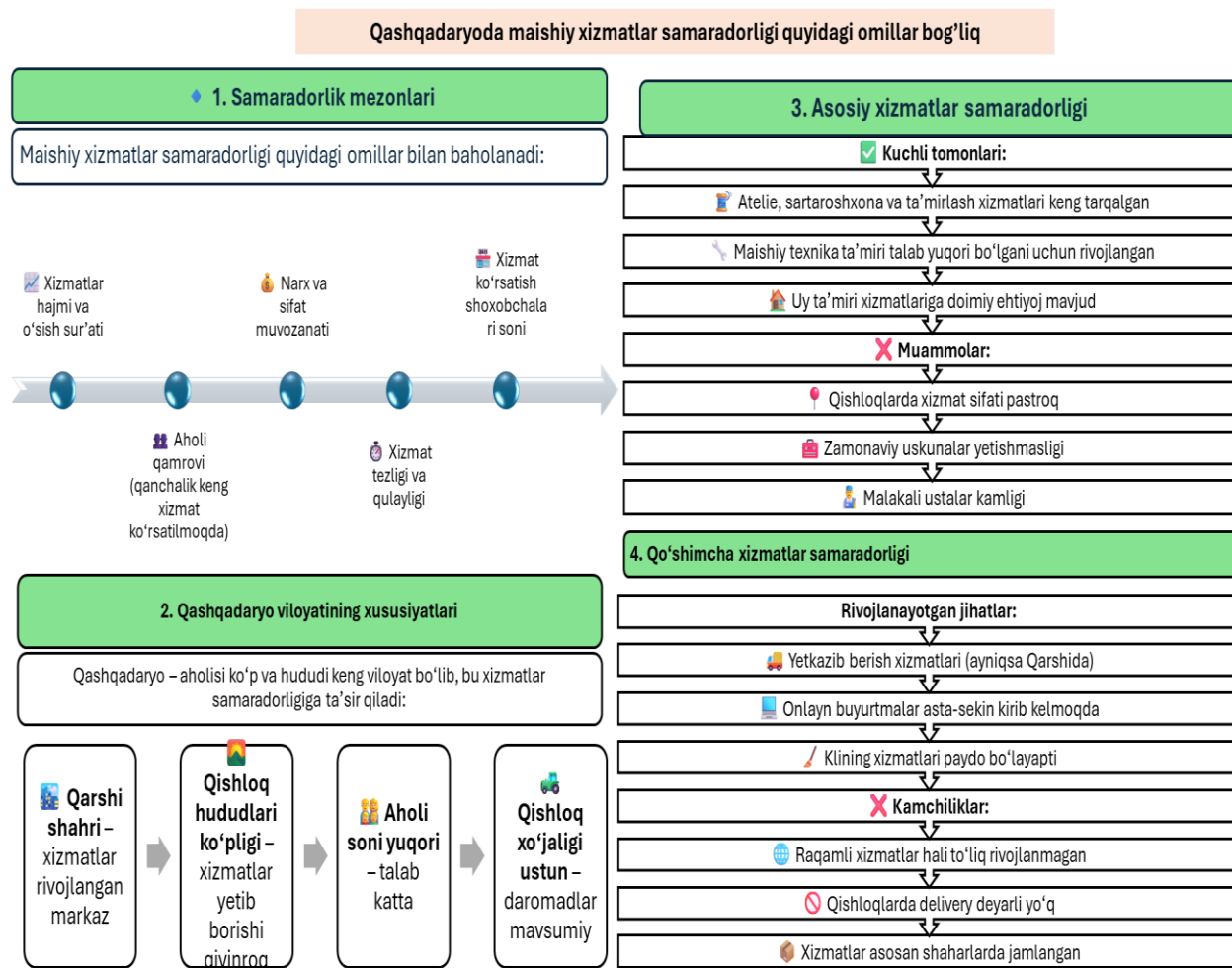
Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda maishiy xizmatlar sohasini o’rganishda kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi. Xususan, tizimli yondashuv asosida maishiy xizmatlar yagona ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida tahlil qilindi. Funktsional yondashuv yordamida xizmat turlari va ularning iqtisodiy vazifalari aniqlashtirildi. Hududiy yondashuv orqali xizmatlar rivojlanishi hududlar kesimida baholandi. Shuningdek, innovatsion yondashuv doirasida raqamli texnologiyalar va zamonaviy servis modellarining ta’siri o’rganildi.

Huquqiy tahlil usuli yordamida mazkur tadqiqotda maishiy xizmatlar sohasini tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani chuqur o’rganishga qaratildi. Ushbu usul orqali amaldagi qonunlar, qarorlar va boshqa me’yoriy hujjatlarning mazmuni, ularning o’zaro uyg’unligi hamda amaliy qo’llanish darajasi tahlil qilindi. Shuningdek, huquqiy normalarning soha rivojiga ta’siri, mavjud bo’shliqlar va takomillashtirish zarur bo’lgan jihatlar aniqlanib, ularni bartaraf etish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Maishiy xizmatlar samaradorligi ko’p mezonli tizim sifatida quyidagi asosiy ko’rsatkichlar orqali baholanadi: xizmat sifati, xizmat ko’rsatish tezligi, xarajatlar darajasi, mijoz qoniqishi va xizmat hajmi. Xizmat sifati uning standartlarga mosligi va mijoz kutgan natijani ta’minlash darajasini ifodalaydi. Xizmat ko’rsatish tezligi esa buyurtmalarni bajarish muddati va operatsion jarayonlarning samaradorligi bilan belgilanadi. Xarajatlar darajasi resurslardan foydalanish samaradorligini aks ettirib, xizmatlarning rentabelligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Mijoz qoniqishi xizmatlar natijasining yakuniy bahosi bo’lib, mijozlarning qayta murojaat qilish darajasi orqali aniqlanadi. Xizmat hajmi esa bozor ulushi va xizmatlar kengayish darajasini ifodalaydi.

Shu bilan birga, maishiy xizmatlar tizimi ko’p funktsiyali ijtimoiy-iqtisodiy tizim bo’lib, u nafaqat iqtisodiy foyda olish, balki aholi turmush darajasini oshirish, bandlikni ta’minlash va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash kabi vazifalarni ham bajaradi. Shu sababli uning samaradorligini baholashda faqat iqtisodiy ko’rsatkichlar bilan cheklanib qolmasdan, balki ijtimoiy va institutsional omillarni ham inobatga olgan holda kompleks yondashuvni qo’llash zarur.

Xalqaro tajribaga ko’ra, OECD tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda xizmatlar samaradorligini oshirish uchun tizimli (system approach) va integratsiyalashgan yondashuvdan foydalanish muhimligi ta’kidlanadi[3]. Bu esa maishiy xizmatlar samaradorligini oshirishda sinergetik, messijerlik va hududiy (Geffen) samaralarini birgalikda o’rganish zarurligini asoslaydi.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida maishiy xizmatlar samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillar.

Sinergetik samara iqtisodiy tizim elementlarining o'zaro integratsiyasi natijasida yuzaga kelib, umumiy natijaning alohida qismlar yig'indisidan yuqori bo'lishi bilan tavsiflanadi ($E(A+B) > E(A) + E(B)$). Mazkur nazariy yondashuv ayniqsa maishiy xizmatlar sohasida dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki xizmat turlarini kompleks tarzda tashkil etish orqali qo'shimcha iqtisodiy va ijtimoiy foyda olish imkoniyati yuzaga keladi. Xususan, turli xizmatlarning bir nuqtada jamlanishi mijozlar uchun qulaylik yaratib, vaqt va tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi. Masalan, sartaroshxona xizmatlarini go'zallik saloni bilan integratsiya qilish yoki texnik ta'mir xizmatlarini ehtiyot qismlar savdosi bilan uyg'unlashtirish natijasida xizmat ko'rsatish jarayoni optimallashtiriladi. Bu esa xizmat ko'rsatish hajmining ortishi, daromadlarning ko'payishi va xarajatlarning qisqarishi orqali umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Natijada, bunday integratsiyalashgan xizmat ko'rsatish tizimlari bozor sharoitida raqobatbardoshlikni mustahkamlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Messijerlik samara zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining xizmat ko'rsatish jarayoniga joriy etilishi bilan bog'liq bo'lib, xizmatlar tezkorligi, aniqligi va qulayligini oshirish orqali ifodalanadi. Ushbu yondashuv institutsional iqtisodiyot doirasida Ronald Coase tomonidan asoslab berilgan tranzaksiya xarajatlari nazariyasiga tayangan holda, iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi kelishuv va axborot almashinuvi xarajatlarini minimallashtirish orqali samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Xususan, raqamli platformalar va messenjer ilovalari (masalan, Telegram, WhatsApp va boshqa onlayn xizmatlar) orqali buyurtmalarni qabul qilish, mijozlar bilan tezkor aloqa o'rnatish va xizmat jarayonini muvofiqlashtirish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa xizmat ko'rsatish vaqtining qisqarishi, mijozlar oqimining ortishi hamda tadbirkorlik subyektlari daromadlarining oshishiga olib keladi. Shu bilan birga, raqamlashtirish xizmatlar bozorida shaffoflikni ta'minlab, raqobat muhitining yanada rivojlanishiga zamin yaratadi.

Geffen, ya’ni aglomeratsiya samarasi xizmatlar va iqtisodiy faoliyat turlarining muayyan hududda hududiy jihatdan jamlanishi natijasida yuzaga keladi. Bunday holatda iqtisodiy subyektlar o’rtasida o’zaro aloqalar kuchayadi, resurslardan samarali foydalanish imkoniyati kengayadi va ixtisoslashuv darajasi ortadi. Natijada xizmatlar sifati yaxshilanib, ishlab chiqarish va xizmat ko’rsatish xarajatlari kamayadi. Hududiy konsentratsiya, ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojida muhim rol o’ynaydi. Jumladan, Qashqadaryo viloyati, xususan Qarshi shahrida maishiy xizmatlar subyektlarining markazlashuvi bozor infratuzilmasining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko’rsatib, narxlarning barqarorlashuvi va iste’molchilar uchun tanlov imkoniyatlarining kengayishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, bunday hududiy jamlanish innovatsiyalar almashinuvi va xizmat ko’rsatish madaniyatining oshishiga ham xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, hududda maishiy xizmatlar sohasining rivojlanishida ijobiy dinamik o’sish kuzatilmoqda. Xususan, xizmatlar hajmi kengayib borayotgani, kichik biznes subyektlari sonining ortishi hamda yangi xizmat turlarining shakllanishi ushbu sohaning iqtisodiyotdagi ulushini oshirmoqda. Hozirgi davrda davlatning mehnat bozorini tartibga solish siyosati har bir mamlakatdagi milliy iqtisodiyotdagi vaziyat, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanganlik darajasi, tarkib topgan ijtimoiy-mehnat munosabatlari va boshqa ko’pgina omillar hisobga olingan holda shakllanadi.[6] Biroq ushbu ijobiy tendensiyalar bilan bir qatorda ayrim tizimli muammolar ham mavjud. Jumladan, qishloq hududlarida muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasining pastligi hamda xizmatlar integratsiyasining sustligi sohaning to’liq rivojlanishiga to’sqinlik qilmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun kompleks hududiy siyosat, investitsiyalarni jalb qilish va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish zarur.

O’tkazilgan tadqiqotlar asosida maishiy xizmatlar sohasida samaradorlikni baholashning quyidagi konseptual modeli ishlab chiqildi:

$S = f(\text{Synergy} + \text{Communication} + \text{Agglomeration})$.

Mazkur modelga muvofiq, sinergetik samara tizim ichidagi resurslar va xizmatlar integratsiyasi orqali ichki samaradorlikni oshiradi, messijerlik (kommunikatsion) samara xizmat ko’rsatish jarayonlarini tezlashtirish va optimallashtirish orqali operatsion samaradorlikni ta’minlaydi, aglomeratsiya samarasi esa hududiy darajada bozor mexanizmlarini kuchaytirib, umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Ushbu omillarning o’zaro uyg’unligi natijasida xizmatlar sohasining barqaror rivojlanishi, uning raqobatbardoshligi va investitsion jozibadorligi sezilarli darajada ortadi.

Xulosa va takliflar: Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, maishiy xizmatlar samaradorligini oshirish sinergetik, messijerlik va Geffen samaralarining o’zaro uyg’unligi asosida ta’minlanadi. Sinergetik samara xizmatlar integratsiyasi orqali ichki samaradorlikni oshirsa, messijerlik samara raqamlashtirish orqali operatsion samaradorlikni ta’minlaydi, Geffen samara esa hududiy klasterlash orqali bozor samaradorligini kuchaytiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, maishiy xizmatlar samaradorligi xizmat sifati, tezligi, resurslardan foydalanish darajasi va hududiy infratuzilma bilan bevosita bog’liqdir. Shu bilan birga, xizmatlar integratsiyasining sustligi, raqamlashtirish darajasining pastligi va hududiy nomutanosibliklar asosiy muammolar sifatida aniqlandi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi **takliflar** ilgari suriladi:

- xizmatlar samaradorligini oshirishning aniq modeli joriy etish;
- integratsiyalashgan xizmatlar markazlari tashkil etish, raqamli platformalar orqali xizmatlarni boshqarish hamda xizmatlar samaradorligini baholashning kompleks indikatorlar tizimini shakllantirish;
- qishloq hududlari uchun maxsus dastur ishlab chiqish;
- kichik biznesni rag’batlantirish mexanizmini kuchaytirish;
- xizmatlar klasterini shakllantirish (aglomeratsiya) zarur.

Shuningdek, kichik biznesni qo’llab-quvvatlash va hududiy xizmat markazlarini tashkil etish orqali raqobatbardoshlikni oshirish mumkin. Ushbu chora-tadbirlar xizmatlar samaradorligini oshirish va sohaning barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari: PF-60-son Farmon (2022), PQ-5113-son Qaror. <https://gov.uz/oz/bv/pages/prezident-qarorlari-va-farmonlari>
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasi xizmatlar sohasi bo‘yicha statistik to‘plamlar. – Toshkent, 2022–2024.
3. OECD. Digital Economy Outlook. – Paris, 2020.
4. Jahon banki. World Development Report. – Washington DC, 2021.
5. “Raqqamli O‘zbekiston – 2030” davlat dasturi. – Toshkent, 2020.
6. Mehnat iqtisodiyoti: Nazariya va amaliyot /Darslik. Kalandar Abdurahmonov. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 3-nashri. T.: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi «Fan» nashriyoti davlat korxonasi, T.: 2019.-544 b.
7. D.K. Begimova. Klasterlashtirish asosida mintaqalar tabiiy iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish. MONOGRAFIYA. Toshkent 2024

3.Нормуродова Роль синергетического, мессенджерского и Геффенова эффекта в повышении эффективности бытовых услуг (на примере Кашкадарьинской области)	Z.Normurodova The Role of Synergistic, Messenger, and Geffen Effects in Improving the Efficiency of Household Services (Case Study of Kashkadarya Region)
Аннотация. В данной статье изучены теоретические и практические аспекты повышения эффективности бытовых услуг. В частности, раскрыта экономическая сущность синергетического, мессенджерского и Геффенова эффекта, а также проанализирована их взаимосвязь на примере Кашкадарьинской области. По результатам исследования разработана комплексная модель повышения эффективности бытовых услуг. Ключевые слова: бытовые услуги, эффективность, синергетический эффект, мессенджерский эффект, эффект Геффена, цифровая экономика, рынок услуг, региональное развитие.	Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of improving the efficiency of household services. In particular, the economic essence of synergy, messenger, and Geffen effects is revealed, and their interrelationship is analyzed based on the example of the Kashkadarya region. As a result of the study, a comprehensive model for improving the efficiency of household services has been developed. Keywords: household services, efficiency, synergy effect, messenger effect, Geffen effect, digital economy, service market, regional development.

Nargiz Toxirovna Sattarova – SamISI, “Menejment” kafedrası dotsenti v.b., PhD

Sultonbek Azizovich Baxromov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

O‘ZBEKISTONDA SERVIS IQTISODIYOTI: XIZMAT KO‘RSATISH SIFATINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY USULLARI VA TENDENSIYALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston xizmat ko‘rsatish sohasida sifatni boshqarishning zamonaviy usullari va raqqamli tendensiyalari o‘rganilgan. Samarqand va Toshkent shaharlaridagi 400 nafar iste‘molchi ishtirokida SERVQUAL metodologiyasi yordamida korxonalar xizmat sifati baholandi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, xaridor kutilmalari va real holat o‘rtasidagi farq asosan xodimlarning empatiyasi hamda servis ishonchliligi bilan bog‘liq. Ish so‘ngida xizmat darajasini oshirish, iste‘molchi ehtiyojiga moslashish va raqqamli tizimlarni joriy etish orqali biznes subyektlarining bozordagi mavqeyini mustahkamlash bo‘yicha amaliy takliflar keltirilgan. Kalit so‘zlar: servis iqtisodiyoti, xizmat ko‘rsatish sifati, SERVQUAL modeli, raqqobatbardoshlik, mijozga yo‘naltirilganlik, sifat menejmenti tizimi (TQM), tranzaksion xarajatlar.
--

Kirish. Hozirgi vaqtda global bozorda iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi an‘anaviy ishlab chiqarishdan xizmatlar sohasiga ko‘chib o‘tish tendensiyasi kuzatilmoqda. Rivojlangan davlatlar misolida tahlil qilsak, yalpi ichki mahsulotning (YaIM) o‘rtacha 70-75 foizi aynan servis tarmog‘i hissasiga to‘g‘ri keladi. O‘zbekistonda ham oxirgi yillarda mazkur sektor ancha faollashdi va makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda o‘ziga xos drayver vazifasini bajarmoqda. Xususan, "O‘zbekiston – 2030" strategiyasida aholiga xizmat ko‘rsatish muhitini xalqaro standartlarga olib chiqish bo‘yicha aniq mexanizmlar belgilab berilgan.

Biroq sohadagi rivojlanish jarayoni bir xil tekislikda kechmayapti. Bozor qoidolari tez o'zgarayotgan va raqobat keskinlashayotgan bir sharoitda, ko'pchilik mahalliy korxonalar faqatgina faoliyat turlarini ko'paytirish bilan cheklanib qolishmoqda. Ma'lumki, xizmatlarning nomoddiy xususiyati va ularni saqlab bo'lmazligi, xizmat ko'rsatish va iste'mol qilish jarayonlarining bir vaqtda sodir bo'lishi sifatni o'lchash hamda nazorat qilishni qiyinlashtiradi. Ayniqsa, mintaqalarda xaridorlarning talablari va didi yuksalib borayotganini inobatga olsak, eski va qotib qolgan boshqaruv usullari kutilgan natijani bermayotgani ayon bo'ladi.

Tadqiqotning diqqat markazida O'zbekistonda servis iqtisodiyotining hozirgi holatini tizimli tahlil qilish, mahalliy korxonalarda sifatni ta'minlash yo'lidagi asosiy to'siqlarni aniqlash hamda bozordagi ustunlikni saqlab qolish uchun amaliy yechimlar ishlab chiqish masalalari yotadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Servis darajasini ta'minlash va uning korxona faoliyatiga ta'siri ko'plab iqtisodchilar tomonidan o'rganilgan. Xususan, Parasuraman, Zeithaml va Berry tomonidan ishlab chiqilgan SERVQUAL modeli xizmat sifatini baholashda eng samarali yondashuvlardan biri sifatida amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Ushbu model yordamida iste'molchilar kutgan natija va real xizmat darajasi o'rtasidagi farq aniqlanadi.

Shuningdek, Grönroos xizmat sifatini ikki jihatdan – texnik va funksional yo'nalishda baholash zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, aynan xizmatni qanday ko'rsatilishi iste'molchi qaroriga kuchliroq ta'sir ko'rsatadi.

Mahalliy tadqiqotlarda ham xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishi axborot texnologiyalari bilan bevosita bog'liq ekani qayd etilgan. Ammo, kichik va o'rta biznes subyektlarida xizmat sifatining amaliy natijalarga ta'siri yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Shu sababli ushbu tadqiqotda empirik yondashuv asosida mavjud muammolarni aniqlashga e'tibor qaratildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Izlanishlarimiz doirasida aralash yondashuvdan (mixed-methods) foydalanildi. Dastlab O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi axborot bazasiga tayanib, sohaning umumiy makroiqtisodiy dinamikasi o'rganildi [5]. Mikroiktisodiy muhitni tahlil qilish uchun esa yuqorida tilga olingan SERVQUAL metodologiyasi olinib, u mahalliy iste'molchilarning xatti-harakatlari va bozor konyunkturasiga qisman moslashtirildi.

2023-yilning kuz oylarida Samarqand va Toshkent shaharlarida joylashgan 50 ta korxona (mehmonxonalar, umumiy ovqatlanish shahobchalari, yirik savdo nuqtalari va xususiy klinikalar) mijozlari hisoblangan 400 nafar respondent ishtirokida so'rovnoma o'tkazildi. Sifatni belgilovchi savollar beshta blok asosida shakllantirildi:

1. Moddiylik (infratuzilma holati, xodimlar tashqi ko'rinishi, jihozlar).
2. Ishonchlilik (xizmatning o'z vaqtida va xatosiz bajarilishi).
3. Ta'sirchanlik (tezkor yordam ko'rsatishga tayyorlik).
4. Kafolat (xodimlarning kasbiy malakasi va ishonch uyg'otishi).
5. Empatiya (mijozga individual yondashuv va samimiylilik).

Barcha o'lchovlar 7 ballik Likert shkalasi bo'yicha baholandi. Bunda sifat indeksi (SQ) xaridorning kutilmasi (E) va unda qolgan real taassurot (P) o'rtasidagi tafovut asosida hisoblandi: $SQ = P - E$. Yig'ilgan empirik ma'lumotlar SPSS 26.0 dasturiy ta'minotiga kiritilib, sifat o'zgaruvchilarining mijozlarni qayta jalb qilish darajasiga ta'sirini baholovchi ko'p omilli chiziqli regressiya modeli qurildi.

Tahlil va natijalar. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi yillarda respublika xizmatlar bozorining hajmi yillik o'rtacha 12-15 foiz atrofida barqaror o'sib bormoqda. Moliyaviy xizmatlar, IT-sektori va savdo sohalaridagi o'sish sur'atlari eng yuqori ko'rsatkichlarni qayd etgan. Biroq miqdoriy ko'rsatkichlarning bunday faol o'sishi har doim ham iste'molchilar ko'z o'ngidagi ijobiy taassurotni yoki sifat jihatidan o'zgarishlarni kafolatlamaydi.

Tadqiqot doirasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari korxona imkoniyatlari bilan mijozlarning real ehtiyojlari o'rtasida o'ziga xos assimetriya mavjudligini tasdiqladi (1-jadval).

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, barcha mezonlar bo'yicha manfiy tafovut (Gap) qayd etilgan. Mijozlar uchun eng muhim va qoniqarsiz baholangan mezon bu – "Empatiya" (-1.90) va "Ishonchlilik" (-1.44) o'lchovlaridir. Bu shuni anglatadiki, mahalliy xizmat ko'rsatish korxonalari infratuzilma va moddiy jihozlanish (Moddiylik: -0.27) bo'yicha xalqaro standartlarga yaqinlashayotgan bo'lsa-da, xodimlarning mijoz dardi bilan qiziqishi, individual yondashuv va

Samarqand va Toshkent shaharlarida SERVQUAL modeli bo'yicha xizmat ko'rsatish sifatining integrallashgan tahlili (n=400)

Baholash mezonlari (O'lchovlar)	Kutilayotgan xizmat (E)	Qabul qilingan xizmat (P)	Tafvut (Gap = P - E)
Moddiylik (Tangibles)	6.12	5.85	-0.27
Ishonchlilik (Reliability)	6.54	5.10	-1.44
Ta'sirchanlik (Responsiveness)	6.30	5.25	-1.05
Kafolat (Assurance)	6.45	5.60	-0.85
Empatiya (Empathy)	6.70	4.80	-1.90

o'z vaqtida va'da qilingan xizmatni to'liq bajarish darajasi juda past.

Ushbu sifat ko'rsatkichlarining korxonalar iqtisodiy samaradorligiga (xususan, mijozlarni saqlab qolish koeffitsiyentiga - Customer Retention Rate) ta'sirini aniqlash maqsadida quyidagi ekonometrik model baholandi:

$$Y = 12.5 + 0.42X_1 + 0.35X_2 + \varepsilon$$

Bunda: Y – Mijozlarni saqlab qolish koeffitsiyenti (%).

X_1 – Ishonchlilik indeksi.

X_2 – Empatiya indeksi.

ε – Xatolik ehtimoli.

(Determinatsiya koeffitsiyenti $R^2 = 0.72$, Fisher statistikasi $F = 58.4$, $p < 0.05$).

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, agar biznes subyekti xizmat ko'rsatishdagi xatoliklar ulushini kamaytirib, ishonchlilikni 1 birlikka oshirsa, doimiy mijozlar qaytishi o'rtacha 42 foizga ko'payadi. Shuningdek, xodimlar darajasida empatiyani shakllantirish iste'molchilar sadoqatini qo'shimcha 35 foizga oshiradi. Bu esa xizmatlar sohasida sifat omili shunchaki nazariy konsept emas, balki bevosita operatsion daromadni belgilovchi strategik vosita ekanligini isbotlaydi.

Kuzatishlarimiz yana bir bor tasdiqlaydiki, O'zbekiston xizmat ko'rsatish muhitida tadbirkorlar ko'proq obyektiv yoki texnik sifatga (infratuzilma, interyer) sarmoya yo'naltirib, subyektiv yondashuvlarni (xodimning his-tuyg'usi, muammoli vaziyatlardagi tezkor reaksiyasi) e'tibordan chetda qoldirmoqda. Xalqaro tajriba tahlilida C. Lovelock haqli ravishda ta'kidlaganidek, yuqori raqobat muhitida iste'molchi faqatgina jismoniy qulaylikni emas, balki ijobiy emotsional tajribani ham sotib oladi [6].

Shu bilan birga, hududiy biznesning barqarorlashuviga to'sqinlik qilayotgan jiddiy institutsional muammolardan biri – bu xodimlarning qo'nimsizligi (turnover). Tadqiq qilingan korxonalarda kadrlarning almashinuv darajasi 35-40 foiz atrofida ekanligi ma'lum bo'ldi. Har safar yangi xodimni korporativ madaniyatga o'qitish va moslashtirish jarayoni uzilib qolishi, o'z-o'zidan xizmat darajasidagi mantiqiylik va empatiyani pasaytiradi.

Bundan tashqari, sohani raqamlashtirish ko'rsatkichlari ham qoniqarsiz darajada. Tadqiqot qamroviga olingan obyektlarning bor-yo'g'i 22 foizi iste'molchilar bazasini tahlil qiluvchi maxsus CRM dasturlaridan foydalanadi. Aksariyat subyektlar iste'molchilarning xulq-atvori va xarid tarixini tizimli monitoring qilish imkoniyatidan foydalanmaydi, natijada teskari aloqa (feedback) mexanizmlari ishlamaydi. Xorijiy olimlar isbotlaganidek, ma'lumotlarni to'g'ri yig'ish va avtomatlashtirilgan tahlilni yo'lga qo'yish kompaniyalarning tranzaksion va marketing xarajatlarini sezilarli darajada maqbullashtirishga xizmat qiladi [7]. Mahaliy bozor sharoitida raqamli vositalarning keng joriy etilishi, birinchi navbatda, "Ta'sirchanlik" va "Kafolat" kabi o'lchovlardagi uzilishlarni qisqartirgan bo'lar edi.

Xulosa va takliflar. Viloyatlar va poytaxt iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, xizmat ko'rsatish sohasining eksport salohiyatini oshirish uchun korxonalar eski operatsion usullardan voz kechib, jarayonlarni yangicha yondashuv asosida optimallashtirishi zarur. Tahlillar davomida aniqlangan tendensiyalarga tayangan holda quyidagi amaliy xulosalar shakllantirildi:

1. Xodimlar bilan ishlash tizimini kuchaytirish. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, empatiya ko'rsatkichi eng past baholangan. Shu sababli korxonalarda xodimlar uchun muntazam treninglar va xizmat ko'rsatish madaniyatini shakllantirishga qaratilgan ichki dasturlarni joriy etish zarur.

2. Mijozlar bilan ishlashni raqamlashtirish. So‘rovnomalar natijalari ko‘rsatdiki, aksariyat korxonalarda mijozlar haqida tizimli ma’lumotlar bazasi mavjud emas. Shu bois CRM tizimlarini joriy etish orqali mijozlarning ehtiyojlarini oldindan aniqlash va ularga mos xizmat taklif etish imkoniyati yaratiladi.

3. Xizmat standartlarini ishlab chiqish. Tadqiqot davomida xizmat sifati barqaror emasligi aniqlandi. Shu sababli har bir xizmat turi bo‘yicha aniq bajarilish me’yorlarini belgilovchi ichki standartlar (SLA) ishlab chiqilishi lozim.

4. Ichki nazorat tizimini kuchaytirish. Korxonalarda xizmat sifatini faqat rahbariyat emas, balki har bir xodim nazorat qilishi kerak. Bu esa xatolarni kamaytirish va xarajatlarni optimallashtirishga yordam beradi.

Muxtasar qilib aytganda, xizmat ko‘rsatish sohasida sifatni tizimli boshqarish qat’iy va zerikarli qoidalar yig‘indisi emas, balki shiddatli raqobat sharoitida omon qolish va barqaror rivojlanishning eng maqbul vositasidir. Taklif etilayotgan yondashuvlarning bosqichma-bosqich tatbiq etilishi mamlakat servis bozorini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
2. Grönroos, C. (2007). *Service Management and Marketing: Customer Management in Service Competition*. 3rd Edition. John Wiley & Sons.
3. G‘ulomov, S.S., Ayupov, R.X., Abdullayev, O.M., Baltabayeva, G.R. (2021). *Raqamli iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma*. Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.
4. Vahobov, A.V., Malikov, T.S. (2023). *Mintaqaviy iqtisodiyot va boshqaruv: nazariya va amaliyot*. Darslik. Toshkent: Moliya, 320 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. (2024). *Xizmatlar sohasi statistikasi*. Olingan manba: stat.uz
6. Lovelock, C., Wirtz, J. (2016). *Services Marketing: People, Technology, Strategy*. 8th Edition. World Scientific Publishing.
7. Kotler, P., Kartajaya, H., Setiawan, I. (2017). *Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital*. John Wiley & Sons. [6] Vahobov A.V., Malikov T.S. *Mintaqaviy iqtisodiyot va boshqaruv: nazariya va amaliyot*. Darslik. – T.: Moliya, 2023. – 320 b.

Н.Саттарова, С. Бахромов Экономика сервиса в Узбекистане: современные методы и тенденции управления качеством обслуживания Аннотация. В статье исследованы современные методы и цифровые тенденции управления качеством в сфере услуг Узбекистана. На основе методологии SERVQUAL проведена эмпирическая оценка качества услуг предприятий с участием 400 потребителей в Самарканде и Ташкенте. Результаты показали, что разрыв между ожиданиями клиентов и реальностью в основном связан с низким уровнем эмпатии персонала и надежностью сервиса. Разработаны практические предложения по повышению качества обслуживания, усилению клиентоориентированности и внедрению CRM-систем для обеспечения конкурентоспособности предприятий. Ключевые слова: экономика услуг, качество обслуживания, модель SERVQUAL, конкурентоспособность, клиентоориентированность, система менеджмента качества (TQM), транзакционные издержки.	N. Sattarova, S.Bakhromov Service economy in Uzbekistan: modern methods and trends in service quality management Abstract. This article explores modern methods and digital trends in service quality management in Uzbekistan. Based on the SERVQUAL methodology, an empirical assessment of enterprise service quality was conducted with 400 consumers in Samarkand and Tashkent. The results revealed that the gap between customer expectations and reality is mainly due to the low level of staff empathy and service reliability. Practical proposals have been developed to improve service quality, enhance customer orientation, and implement CRM systems to ensure enterprise competitiveness. Keywords: service economy, service quality, SERVQUAL model, competitiveness, customer orientation, total quality management (TQM), transaction costs.
---	---

TURIZM VA MEHMONXONA XO‘JALIGI

Jahongir Rasulovich Zaynalov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti professori, i.f.d.

Muxabbat Ismatjon qizi Umirzoqova – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti assistenti

KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISHDA TURIZM XIZMATLARINING O‘RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda turizm xizmatlarini rivojlantirish orqali kambag‘allikni qisqartirishning iqtisodiy mexanizmlari tahlil etilgan. Turizm sohasi aholi bandligini oshirish, ayniqsa qishloq hududlarida qo‘shimcha daromad manbalarini shakllantirish hamda mahalliy resurslardan samarali foydalanishda muhim omil sifatida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, turizm xizmatlarining kengayishi orqali yangi ish o‘rinlari yaratish va aholining iqtisodiy faolligini oshirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: turizm xizmatlari, kambag‘allik, iqtisodiy mexanizm, bandlik, qishloq hududlari, mahalliy resurslar, daromad, xizmat ko‘rsatish, iqtisodiy faollik, rivojlanish..

Kirish. XXI asrda turizm jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan va ko‘p tarmoqli sohalaridan biri sifatida shakllanib bormoqda. Uning taraqqiyoti transport, aloqa, joylashtirish, umumiy ovqatlanish, savdo, xizmat ko‘rsatish va boshqa ko‘plab yondosh tarmoqlar bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshib, iqtisodiy tizimning kompleks rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Shu bois turizm nafaqat iqtisodiy o‘rishni ta‘minlovchi, balki ijtimoiy barqarorlikka ham bevosita ta‘sir ko‘rsatuvchi muhim tarmoq sifatida e‘tirof etiladi [1]. Bugungi kunda turizm xizmatlari yuqori daromadli va samaradorligi yuqori bo‘lgan sohalardan biri hisoblanib, ko‘plab davlatlarda yalpi ichki mahsulot tarkibida sezilarli ulushga ega. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, turizm rivojlangan mamlakatlarda xizmatlar eksporti kengayib, aholi bandligi oshgan hamda hududiy iqtisodiy tafovutlar qisqargan. Shu bilan birga, turizm kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishiga kuchli turtki beruvchi omil sifatida ham e‘tirof etiladi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda turizm sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan turizm iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi daromadlarini oshirishda muhim omil sifatida qayd etilgan [2]. Bu esa turizm xizmatlarining nafaqat iqtisodiy o‘rish, balki ijtimoiy muammolarni hal etishdagi ahamiyatini yanada oshiradi. Ayniqsa, O‘zbekistonda turizm xizmatlarini rivojlantirish kambag‘allikni qisqartirishning muhim iqtisodiy mexanizmlaridan biri sifatida qaralmoqda. Qishloq hududlarida mavjud tabiiy, madaniy va tarixiy resurslardan samarali foydalanish orqali yangi ish o‘rinlari yaratish, kichik biznesni rivojlantirish va aholi daromadlarini oshirish imkoniyati kengaymoqda. Bu jarayon mehnat bozorida bandlik darajasining oshishiga va iqtisodiy faollikning kuchayishiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, turizm xizmatlarini rivojlantirish orqali kambag‘allikni qisqartirish mexanizmlarini ilmiy jihatdan o‘rganish, ularning samaradorligini baholash hamda amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi [3].

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Turizm xizmatlari tushunchasi murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, so‘nggi yillarda chop etilayotgan iqtisodiy adabiyotlar hamda lug‘atlarda uning nazariy asoslari turlicha talqin etilmoqda. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ushbu tushunchaga ko‘proq aholining sayohat va dam olish ehtiyojlarini qondiruvchi hamda iqtisodiy faollikni oshiruvchi muhim tarmoq sifatidagi yondashuvlar ustuvorlik qilmoqda. Bu esa turizmning nafaqat xizmatlar sohasi, balki kambag‘allikni qisqartirishga xizmat qiluvchi iqtisodiy mexanizm sifatidagi ahamiyatini ham kuchaytirmoqda.

Misol uchun, rossiyalik iqtisodchi olimlar A.S. Kuskov va Yu.A. Djaladyan “Turizm asoslari” nomli darsligida turizm xizmatini turizm kompaniyalarining turistik mahsulotni yaratishdagi faoliyatining asosiy qismi hamda uning yakuniy natijasi sifatida ta‘riflaydilar [4].

L.V. Staxova esa turizm xizmatlarini bozor segmenti sifatida ko‘rib, uni umumiy ovqatlanish, transport, mehmondo‘stlik industriyasi, savdo va madaniyat kabi xizmat tarmoqlarini o‘zaro birlashtiruvchi kompleks tizim sifatida izohlaydi [5].

Shuningdek, o‘zbekistonlik olimlardan I.S. Tuxliyev, G‘.X. Qudratov va M.Q. Pardayevlar turistik xizmatlarni turistlarning ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan, turistik korxonalar faoliyati natijasi sifatida talqin etib, uning xizmatlar sohasi va iqtisodiy tizimdagi o‘rnini alohida ta‘kidlaydilar [6].

Yuqorida keltirilgan olimlarning yondashuvlari turizm xizmatlari tushunchasiga turlicha ta’rif berilganini ko’rsatsa-da, ularning barchasi mazkur sohaning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini, xususan kambag‘allikni qisqartirish va hududiy rivojlanishdagi o‘rnini ilmiy jihatdan asoslab berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada O‘zbekistonda turizm xizmatlarini rivojlantirish orqali kambag‘allikni qisqartirishning iqtisodiy mexanizmlarini o‘rganishda tahlil va sintez, iqtisodiy-tashkiliy yondashuv, mantiqiy tahlil, induktiv va deduktiv usullar hamda mantiqiy fikrlashdan samarali foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tizimli va dialektik yondashuv asosida turizm xizmatlari, bandlik va kambag‘allik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklar kompleks tarzda tahlil qilindi.

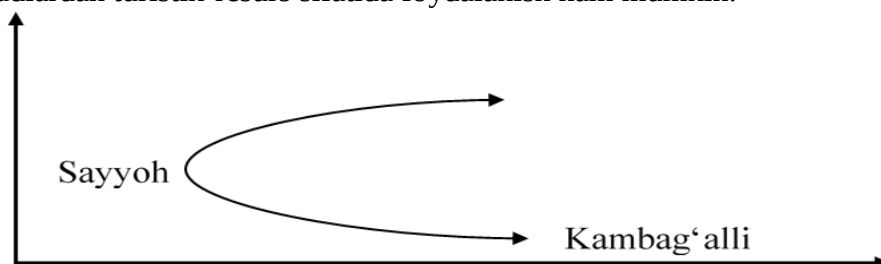
Tahlil va natijalar. “Kambag‘allik” yoki “qashshoqlik” terminlari iqtisodiy adabiyotlarda keng qo‘llanilib kelmoqda. Iqtisodchi olimlar hamda siyosiy soha vakillari bu masalaga e’tibor qaratib, nazariy fikrlarni bayon etib, hatto o‘ziga xos ta’riflarni ham berib kelmoqda. Biroq bu qarashlar qay darajada asoslangan, degan savolga aniq javob topish har doim ham oson emas.

Bizning fikrimizcha, bunday masalalarni kun tartibidan chiqarish emas, balki ularning mohiyatini chuqurroq o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Nima uchun ayrim kishilar sanoat sohasida ishlab, keyinchalik ishdan bo‘shaydi? Chunki bu soha u istiqomat qiladigan hududda mavjud emas. Boshqa sohalar esa murakkab ixtisoslikni talab etadi. Kambag‘allik chegarasiga yetib qolgan shaxs bunday ishga darhol rozi bo‘la olmaydi. Natijada uning faollik darajasida sustlik yuzaga keladi. Shunday bir paytda kambag‘allik chegarasidan chiqishda muhim ahamiyat kasb etadigan sohalardan biri turizm hisoblanadi. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligining ayrim yo‘nalishlari bilan uyg‘unlashgan turizm samarali natija berishi mumkin: dorivor ekinlar; dorivor mevalar; dorivor yog‘lar; dorivor xususiyatga ega oziq manbalari va boshqa tabiiy resurslar.

Turizm faolligi oshib, yangi obyektlar yuzaga kelsa, har bir turistik obyektlar atrofida 20–30 tagacha yangi mehnat yoki faoliyat yuritish imkoniyati yaratilishi mumkin. E’tibor berish lozimki, bu yerda faqat doimiy ish o‘rni emas, balki turli ko‘rinishdagi xizmat faoliyati ham nazarda tutiladi. Bunday faoliyat aholini ta’minlash darajasidan kelib chiqib, muayyan imtiyozlarga ega bo‘lishi mumkin. Biroq bu jarayon bo‘yicha aniq statistika yo‘lga qo‘yilishi zarur.

Misol uchun, ayrim hududlarda bitta turistik obyektlar atrofida 20 dan ortiq tuya yordamida turistlarni sahro bo‘ylab sayohatga olib chiqish, 14 nafar odamning yog‘ tayyorlash va sotish bilan shug‘ullanishi, 15 nafar kishining esa sayyohlarga tuya minish xizmatini ko‘rsatishi mumkin. Minimal to‘lov miqdori 5–10 AQSH dollarini tashkil etib, bir kunda 10–14 nafar sayyohga xizmat ko‘rsatish imkoniyati mavjud bo‘ladi.

Dubaydagi akvariumlarda baliqlarni parvarish qilish va suvni tozalash ishlariga ham kam daromadli qatlam vakillari jalb etilayotgani kuzatiladi. Bizda ham shunga o‘xshash imkoniyatlar mavjud. Masalan, Kitob tog‘ida 50 nafardan ortiq aholi dorivor o‘simliklar va shu kabi mahsulotlarni sotadi. Ularni mahsulot bilan ta’minlashga esa 100 nafardan ortiq yoshi katta kishilar yoki yoshlar jalb etilmoqda. Qozog‘istonning Chimkent tog‘ bag‘irlarida esa qo‘ziqorin kabi mahsulotlarni yetishtirib sotish yoki topshirish orqali yillik 10–12 ming AQSH dollari miqdorida daromad olish mumkinligi qayd etiladi. Bunday faoliyat turlariga ro‘voch, jiyda, uzum mahsulotlarini quritish, ayrim tabiiy boyliklardan foydalanish va boshqa shu kabi yo‘nalishlar kiradi. Shuningdek, quruq iqlim, astma, oyoq og‘rig‘i, ko‘z bilan bog‘liq muammolar uchun changsiz hududlardan turistik-resurs sifatida foydalanish ham mumkin.

Kambag‘allik aholining eng faol qatlamini cheklab qo‘yadi. Biroq yashash joyi, imkoniyat va motivatsiya o‘zgarsa, insonda yangi fikrlar, strategiyalar va tashabbuslar shakllanishi uchun imkoniyat paydo bo‘ladi. Shu jihatdan turizm xizmatlarini rivojlantirish aholining moliyaviy faolligini ta’minlashga ma’naviy va iqtisodiy sharoit yaratib beradi. Turizm xizmatlari rivojlanishi bilan sport, rekreatsiya va dam olish bilan bog‘liq xizmat turlarining ham

kengayishi kuzatiladi. Bu esa xizmatlar ko‘lamining ortishi bilan birga yangi ish o‘rinlari yaratishga xizmat qiladi. Xususan, mehmonxona infratuzilmasining rivojlanishi dastlab bevosita bandlikni shakllantirsa, keyinchalik transport, ovqatlanish, savdo va boshqa yondosh xizmatlar orqali bilvosita bandlikni ham oshiradi.

Kambag‘allikni o‘lchash masalasi alohida yondashuvni talab qiladi. Kambag‘al inson kun kechira oladi, ammo u yashash uchun doimiy harakatda bo‘ladi. Fuqarolar ko‘pincha mehmonxona uchun emas, balki tabiat uchun keladi. Shu sababli ularga palatkali dam olish joylari ham lozim bo‘ladi va bu orqali qo‘shimcha bandlik yuzaga keladi.

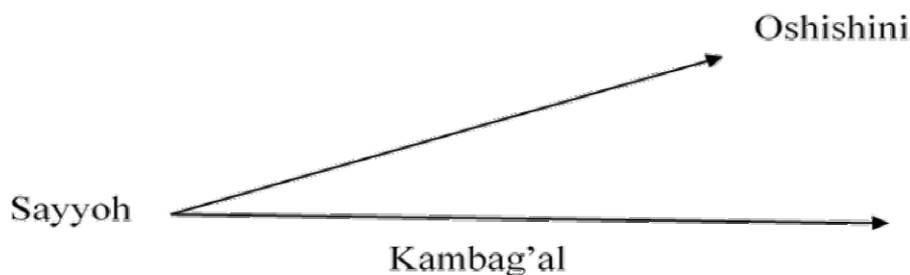
Xalqaro amaliyotda yuqori daromadli turistlar uchun mo‘ljallangan eksklyuziv turizm xizmatlari ham mavjud bo‘lib, ular turizm industriyasining daromadlilikini oshirishga xizmat qiladi. Eng qimmat turizm turlaridan biri sifatida Afrikada yovvoyi hayvonlarning ov jarayonini kuzatish keltiriladi. Shu jihatdan turizm xizmatlari turli daromad guruhlariga mos ravishda differensial shakllanadigan murakkab iqtisodiy tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Inson ayrim hollarda ikki narsani amalga oshirishga qiynaladi: aqlning mavjudligi va pulning yetishmasligi o‘rtasidagi ziddiyat bunga sabab bo‘ladi.

Haqiqatni topishdan ko‘ra xatoni topish osonroq. Ayrim xizmatlar uchun to‘lovlar mavjud bo‘lib, ular byudjetni to‘ldirishga ham xizmat qiladi.

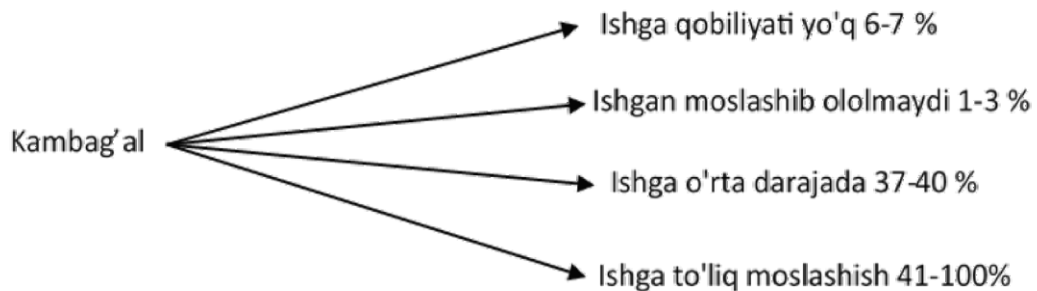
Dunyo – bu turizm, faqat inson unda o‘z o‘rnini topa olishi lozim.

Dunyo – bu musiqa, faqat inson unda o‘z o‘rnini topa olishi lozim.

Sayyohlar soni har bir obyekt bo‘yicha 1–2 kishiga oshsa, yengil bandlik 3–4 taga ko‘payishi mumkin.

Sabablari quyidagilardan iborat.

Diversifikatsiya va ilg‘or g‘oyalar istiqbolli yo‘nalishlar sifatida bunday tarmoqlarda yetarlicha faol va obyektiv qo‘llanilmagan. Endilikda ularni amaliyotga joriy etish barcha salbiy to‘siqlarning oldini olishga imkon yaratadi. Shu sababli bu tizimni puxta yo‘lga qo‘yish lozim.

Xulosa va takliflar. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kambag‘allik yoki qashshoqlik masalasi faqat daromad yetishmasligi bilan emas, balki hududiy iqtisodiy imkoniyatlarning cheklanganligi, bandlik strukturasi nomutanosibligi hamda mehnat bozori diversifikatsiyasining sustligi bilan ham bevosita bog‘liqdir. Ayrim hududlarda sanoat va yuqori ixtisoslik talab qiluvchi sohalarining yetishmasligi aholining iqtisodiy faolligini pasaytiradi, natijada kambag‘allik darajasi barqaror saqlanib qoladi yoki kuchayadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, turizm xizmatlari kambag‘allikni qisqartirishning muhim iqtisodiy mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Turizm sohasi murakkab ishlab chiqarish tarmoqlariga nisbatan moslashuvchan bo‘lib, u mahalliy resurslar, tabiiy imkoniyatlar va hududiy ijtimoiy muhit asosida tezkor daromad manbalarini shakllantirish imkonini beradi. Ayniqsa, qishloq hududlarida mavjud bo‘lgan dorivor o‘simliklar, ekologik toza mahsulotlar, tabiiy landshaftlar va madaniy resurslar turizm faoliyatining iqtisodiy bazasini kengaytiradi. Turizmning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, har bir yangi turistik obyekt atrofida qo‘shimcha iqtisodiy faollik shakllanadi. Ya’ni, bitta turistik

nuqta yuzaga kelishi bilan transport, ovqatlantirish, gidlik, hunarmandchilik, mahsulot sotish, xizmat ko'rsatish kabi yo'nalishlarda o'nlab kichik bandlik imkoniyatlari paydo bo'ladi. Bu esa “kichik iqtisodiy zanjirlar” orqali aholi daromadining oshishiga olib keladi. Amaliy kuzatuvlarga ko'ra, turizm infratuzilmasi rivojlangan hududlarda aholi nafaqat doimiy ish o'rinlari, balki mavsumiy va qo'shimcha daromad manbalariga ham ega bo'ladi. Masalan, tabiiy hududlarda dorivor o'simliklarni yig'ish va sotish, mahalliy mahsulotlarni qayta ishlash, sayyohlarga xizmat ko'rsatish kabi faoliyatlar orqali aholi o'z iqtisodiy holatini yaxshilashi mumkin. Bu jarayon oddiy mehnat resurslarini ham iqtisodiy tizimga integratsiya qilish imkonini beradi. Yuqorida keltirilgan xulosalardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- Turizm infratuzilmasini ayniqsa qishloq va chekka hududlarda kengaytirish orqali mahalliy resurslardan samarali foydalanish va yangi bandlik yo'nalishlarini yaratish.
- Dorivor o'simliklar, tabiiy mahsulotlar va ekologik resurslarga asoslangan agro-turizm va ekoturizm yo'nalishlarini rivojlantirish.
- Har bir turistik obyekt atrofida kichik biznes va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun maxsus “mikro-bandlik zonalarini”ni shakllantirish.
- Aholining turizm sohasidagi ko'nikmalarini oshirish maqsadida qisqa muddatli amaliy o'quv kurslari va treninglarni joriy etish.
- Mahalliy mahsulotlarni sayyohlik xizmatlari bilan integratsiya qilish orqali “turizm + hunarmandchilik + qishloq xo'jaligi” modelini rivojlantirish.
- Turizm faoliyatini raqamli platformalar orqali qo'llab-quvvatlash, xizmatlarni onlayn sotish va reklama qilish tizimini kengaytirish.
- Hududiy turizm loyihalarini davlat-xususiy sheriklik asosida rivojlantirish orqali investitsiya jalb etishni kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. UNWTO. Tourism and Sustainable Development Goals – Global Report. Madrid: World Tourism Organization, 2023.
2. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi turizm sohasini rivojlantirishga oid nutq va farmonlar to'plami. – T.: O'zbekiston, 2021–2024 yillar.
3. Umirzoqova. M. American Journal of Economics and Business Management. 2025 Vol. 8 Issue 6 | pp. 2924-2929 | ISSN: 2576-5973 Available online <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajebm/article/view/3723>
4. Y.P.Urunbayeva. O'zbekistonda yangi-muzey turizmini tashkil qilish va rivojlantirishning SERVIS, ilmiy-amaliy j., Samarqand, 2024, 2\1 son, 83-87 b. maqsadi va vazifalari
5. A.C. Кусков. Ю.А. Джаладян. Основы туризма : учебник. - М.: КНОРУС, 2008. – 316 с. (400 с.)
6. Л. В Стахова. Основы туризма : учебник для вузов. - М.: Издательство Юрайт, 2022. -8 с. (327)
7. I.S.Tuxliyev, G'.X.Qudratov. M.Q.Pardayev. Turizmni rejalashtirish. – T.: IQTISOD-MOLIYA-32 b (264).

Ж.Зайналов, М.Умирзокова Социально-экономическое значение развития сферы туристских услуг	J. Zaynalov, M.Umirzoqova Socio-economic importance of tourism services development
Аннотация. В данной статье анализируются экономические механизмы сокращения бедности за счет развития туристических услуг в Узбекистане. Туризм рассматривается как важный фактор повышения занятости населения, особенно в сельских районах, формирования дополнительных источников дохода и эффективного использования местных ресурсов. Также освещаются возможности создания новых рабочих мест и повышения экономической активности населения за счет расширения туристических услуг. Ключевые слова: туристические услуги, бедность, экономический механизм, занятость, сельские районы, местные ресурсы, доход, сфера услуг, экономическая активность, развитие	Abstract. This article analyzes the economic mechanisms of poverty reduction through the development of tourism services in Uzbekistan. The tourism sector is considered an important factor in increasing employment, especially in rural areas, creating additional sources of income, and efficiently utilizing local resources. It also highlights the opportunities for creating new jobs and enhancing the economic activity of the population through the expansion of tourism services. Keywords: tourism services, poverty, economic mechanism, employment, rural areas, local resources, income, service sector, economic activity, development

Озода Мамаюнусовна Пардаева – Тошкент давлат иқтисодиёт университети Самарқанд филиалида кафедра мудири, доцент, PhD.

“АҚЛЛИ ТУРИЗМ” СОҲАСИДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация. Мазкур мақолада «ақлли туризм» шароитида оилавий тадбиркорликни ривожлантиришнинг назарий-методологик асослари таҳлил қилинган. Шунингдек, ушбу жараёнда рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш орқали туризм хизматлари сифати ва самарадорлигини ошириш, маҳаллий ресурслардан унумли фойдаланиш ва оилавий бизнеснинг рақобатбардошлигини кучайтириш масалалари ҳам ёритилган. Тадқиқот натижасида мазкур соҳани ривожлантиришга қаратилган илмий-услубий, амалий таклиф ва тавсиялар ҳам ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: “ақлли туризм”, оилавий тадбиркорлик, рақамли иқтисодиёт, инновация, туризм хизматлари, туризм хизматлари сифати, туризм хизматлари самарадорлиги, рақобатбардошлик.

Кириш. Жаҳон иқтисодиётида туризм соҳаси жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган, драйвер тармоқлардан бирига айланиб бормоқда. Ҳозирги пайтда инновацион равожланиш натижасида рақамли технологияларнинг кенг жорий этилиши “ақлли туризм” тушунчасини ҳам шакллантирди. Бу эса туризм соҳасида янги бизнес моделларни ривожлантириш учун кенг имкониятлар яратмоқда. Буларнинг бир йўналиши мазкур соҳада оилавий тадбиркорликни ривожлантириш ҳисоблаади.

Ўзбекистонда ҳам бир томондан туризмни ривожлантириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида қаралса, иккинчи томондан мазкур жараёнда оилавий тадбиркорлик субъектларининг иштирокини таъминлаш орқали аҳолининг бандлигини ошириш, камбағалликни қисқартириш масалалари ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Мамлакатимизда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича қонун қабул қилинган. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги қонуни¹ қабул қилинган. Шунингдек, бир қанча Фармон ва қарорлар ҳам қабул қилинган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6165-сонли Фармони² эълон қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 30-апрелдаги ПҚ-232-сон “Ички туризм хизматларини диверсификация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори³ ҳам қабул қилинди. Ушбу ҳужжатларда туризм соҳаси иқтисодиётининг драйвери сифатида ривожланиш лозимлиги қайд этилган. Чунки дунё миқёсида ушбу соҳа мамлакатлар ЯИМнинг салмоқли қисмини ташкил қилади. Туристик хизматлар ҳажмининг ўсиши жаҳон иқтисодиётининг етакчи тармоқларидан бири сифатида намоён бўлмоқда. “2024-йилда халқаро туризмдан тушган даромад 1,6 триллион АҚШ долларини”⁴ ташкил қилди. Мазкур соҳанинг “дунё ЯИМдаги улуши 10,3 фоизни, соҳада банд бўлганлар эса 357 миллион нафарни, яъни иш билан таъминланган дунё аҳолисининг 10,6 фоизини ташкил этган”⁵. Алоҳида мамлакатлар бўйича туризмнинг миллий иқтисодиётидаги улуши Испанияда – 14,5%, Туркияда – 12%, БААда – 11,7%, Австрияда – 10,6%, Италияда – 10,5%, Нидерландияда – 9,6%, Канадада – 9,5%, Францияда – 8,8%ни ташкил этган⁶. Бугунги кунда туристик салоҳиятдан самарали ва жадал ривожланиш босқичида. Бундай имкониятлардан фойдаланиш асосида туризмга оилавий тадбиркорликни ҳам жалб қилиб, туризмни миллий

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги қонуни. Қонунчилик палатаси томонидан 2019 йил 16 апрелда қабул қилинган. Сенат томонидан 2019 йил 21 июнда маъқулланган.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-6165-сонли Фармони

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 30-апрелдаги ПҚ-232-сон “Ички туризм хизматларини диверсификация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори //хттпс://lex.uz/py/

⁴ UN World Tourism Barometer, Volume 23, Issue 1. January 2025. Page 3

⁵ WTTC Global Travel & Tourism to Reach New Heights in 2025. Available at: <https://wttc.org/news/global-traveland-tourism-to-reach-new-heights-in-2025>

⁶ Raxmonov Shuxrat Shavkatovich. Turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish orqali turizmni barqaror rivojlantirish Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi Avtoreferati. Samarqand – 2026. – 5-6.

иктисодиётнинг стратегик тармоғига айланишига ҳамда унинг барқарор ривожланишига эришилмоқда. Бироқ, инновацион ривожланиш шароитида туризмни ривожлантиришга қаратилган, айниқса «ақлли туризм» бўйича оилавий тадбиркорлик тизимини комплекс ўрганиш етарлича тадқиқ этилмаган.

Тадқиқот методологияси. Мақолада тизимли таҳлил, таққослаш, иқтисодий-статистик усуллар, шунингдек, индукция ва дедукция усулларида ҳам фойдаланилган. Бу усуллар орқали «ақлли туризм» шакллантириш ва ривожлантиришда оилавий тадбиркорликнинг ҳолати ва ривожланиш тенденциялари таҳлил қилинган.

Таҳлил ва натижалар. Оилавий тадбиркорлик тизими хорижий ва маҳаллий олимлар томонидан кенг ўрганилган. Хусусан, рақамли иқтисодиёт ва туризм интеграцияси, инновацион хизматлар ва кичик бизнесни ривожлантириш масалалари оилавий тадбиркорлик билан боғлиқ туризмни ривожлантириш масалалари ҳам илмий тадқиқотларда алоҳида ўрин эгаллайди.

Бугунги инновацион иқтисодиёт шароитида «ақлли туризм» оилавий тадбиркорликни ривожлантиришда ҳам ўз ўрнига эга бўлиб бормоқда. Шу туфайли ушбу мавзунинг назарий-методологик асосларини таҳлил қилиш ва бунда «ақлли туризм» тушунчасининг мазмунига алоҳида аҳамият бериш ҳам мақсадга мувофиқдир. Тадқиқотлар натижасида «Ақлли туризм» бу бевосита ахборот-коммуникация технологиялари асосида туристик хизматларни ташкил этиш ва бошқариш тизими бўлиб, у туристлар учун қулай, тезкор ва самарали хизмат кўрсатишни таъминлайдиган ҳолатни ифодалайди, деган хулосага келдик..

Булардан келиб чиқиб, оилавий тадбиркорлик тизимида “ақлли туризм” соҳасини рақамли технологиялар асосида ривожлантиришнинг асосий йўналишлари, яъни онлайн брон қилиш тизимларини, электрон тўловлар, мобил иловаларни қўллаш натижасида хизмат кўрсатиш, маркетинг ва реклама имкониятларидан кенг фойдаланиш орқали туристик хизматлар сифати ва самарадорлигини ошириш имкониятлари яратилди.

Ҳозирги кунда оилавий тадбиркорликнинг туризмдаги ўрни ҳам мустаҳкамланиб бормоқда. Чунки оилавий тадбиркорлик туризм соҳасида ўсиш даражасига назар соладиган бўлсак, бунинг қуйидаги йўналишларда фаолият юритишини кўриш мумкин. Ҳозир кўпгина шаҳарда ҳам, қишлоқларда ҳам меҳмон уйлари ташкил қилмоқда. Бунда асосан миллий таомлар тайёрлашга алоҳида аҳамият берилади. Шу жойда гидлик хизматлари ҳам кўрсатилади. Яна бир эътиборли жиҳат, мамлакатимизнинг жуда кўп ҳудудларида милли ҳунармандчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан ҳам шуғулланади. Бу хорижий туристлар учун жуда қизиқарли ҳисобланади. Бундай фаолият турлари аҳоли бандлигини таъминлаш ва даромад манбаларини диверсификация қилишда муҳим ўрин тутати.

Ҳозирги шароитда замон талабидан келиб чиқиб, “Ақлли туризм” соҳасини ривожлантириш зарурияти ҳам пайдо бўлмоқда. Ушбу соҳанинг ривожланишида рақамли технологияларнинг аҳамияти жуда катта. Чунки рақамли технологиялар бир қанча қулай имкониятларни яратади. Буларга таркибига ҳозирги кунда ривожланиб келаётган онлайн брон қилиш тизимларининг ривожланиши, электрон тўловларнинг жорий қилиниши, мобил иловалар орқали хизмат кўрсатишнинг йўлга қўйилиши, маркетинг ва реклама имкониятларини кенгайтириш масалаларини киритиш мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, “Ақлли туризм” категориясининг таърифини ишлаб чиқдик. **Ақлли туризм (Smart tourism), деганда, туристик хизматларни самарали ташкил этиш, бошқариш ва ривожлантиришга қаратилган замонавий ахборот-коммуникация технологиялари, рақамли платформалар ва инновацион ечимлардан фойдаланган ҳолда тизимли ёндашувлар мажмуаси тушунилади.**

Қисқача қилиб айтганда “Ақлли туризм”да ҳам асосан туристларга хизмат қилинади. Бунда туристлар эҳтиёжларини реал вақт режимида қондириш, хизматлар сифатини ошириш билан бирга туристик ресурслардан самарали фойдаланиш мақсадида рақамли технологияларни, жумладан, мобил иловалар, сенсорлар, сунъий интеллект, катта маълумотларни қўллашга асосланган туризм шакли ҳисобланади.

“Ақлли туризм”нинг асосий хусусиятлари ҳам мавжуд. Булар қуйидаги жадвалда келтирилган (1-жадвал).

“Ақлли туризм”нинг асосий хусусиятлари ва уларнинг мазмуни

T/p	“Ақлли туризм”нинг асосий хусусиятлари	“Ақлли туризм” асосий хусусиятларининг мазмуни
1.	Рақамлаштириш	Барча хизматлар онлайн ва автоматлашган бўлади
2.	Интеграция	Транспорт, меҳмонхона, овқатланиш ва бошқа хизматлар ўзаро боғланган ҳолда хизматлар занжирини ташкил қилиш
3.	Интерактивлик	Туристлар билан мобил иловалар ва бошқа воситалар орқали доимий алоқа бўлиш
4.	Самарадорлик	Ресурслардан тежамкор ва оқилона фойдаланиш натижасида мувоффақият-ларга эришиш
5.	Шахсийлаштириш	Ҳар бир туристнинг индивидуал эҳтиёжларига мос хизматларни ҳам қилишни ташкил қилиш

Ушбу жадвалда келтирилган “Ақлли туризм” билан боғлиқ хизматларни амалга ошириш учун малакали мутахассисларни ва тегишли шароитларнинг мавжудлигини талаб қилади. Бироқ, шуни ҳам қайд этиш жоизки, “Ақлли туризм” соҳасини ривожлантиришда айрим муаммолар ва чекловлар ҳам йўқ эмас. Жумладан, туризм соҳасида фаолият кўрсатаётган кадрларнинг ҳаммасида ҳам рақамли саводхонликнинг етарли эмаслиги, кўп туристик фирмаларда ва ҳудудларда тегишли инфратузилманинг кам ривожланганлиги, кўп ҳолларда соҳани жадал ривожлантириш учун молиявий ресурсларнинг етишмаслиги, шулар билан бирга маркетинг кўникмаларининг пастлиги ҳам айрим муаммоларни келтириб чиқармоқда..

Бундай ҳолатни инобатга олиб, “Ақлли туризм”ни ривожлантириш йўналишларига ҳам эътиборни қаратишни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Бунга эришиш учун рақамли технологияларни жорий этишни қўллаб-қувватлаш лозим бўлади. Оилавий тадбиркорлар учун “Ақлли туризм”ни ўргатадиган ўқув дастурларини ташкил этиш ҳам мақсадга мувофиқ. Шунингдек, ушбу йўналишга имтиёзли кредитлар ажратиш, туристик инфратузилмани ривожлантириш, миллий брендни шакллантириш.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, «ақлли туризм» шароитида оилавий тадбиркорликни ривожлантириш иқтисодий диверсификация қилиш, аҳоли бандлигини ошириш ва туризм салоҳиятини юксалтиришда муҳим омил ҳисобланади. Шунинг учун мазкур соҳани давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва рақамли трансформацияни жадаллаштириш зарур бўлмоқда.

Тадқиқот жараёнида бир қанча хулосаларга келиш билан бирга, бир қанча хулосаларга ҳам келинди. Ушбу хулосаларни ишлаб чиқиш билан бирга бир қанча илмий янгиликларни ҳам яратиш имкониятига эга бўлинди ва бир қанча илмий-амалий тавсиялар ҳам ишлаб чиқилди.

Ақлли туризмни самарали жорий этиш ва ривожлантириш учун комплекс ёндошувни тақозо этади. Булар қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, рақамли инфратузилмани ривожлантириш лозим бўлади. Бунда барча туристик ҳудудларда юқори тезликдаги интернет (Wi-Fi, 4G/5G)ни таъминлаш билан бирга “Ақлли шаҳар”, “Ақлли ҳудуд” концепцияси асосида сенсорлар ва рақамли мониторинг тизимларини жорий этиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Иккинчидан, ягона рақамли платформа яратиш ҳам ўта муҳимдир. Чунки туристлар учун ягона мобил илова ёки веб-портал ишлаб чиқиш уларга анча қулайликлар туғдиради. Унда меҳмонхона, транспорт, гид хизматлари, музейлар ҳақида маълумотларни жамлаш мумкин бўлади. Шунингдек ҳозирги имкониятлардан келиб чиқиб, онлайн брон қилиш ва тўлов имкониятларини кенгайтириш ҳам мақсадга мувофиқ.

Учинчидан, катта маълумотлар (Big Data) ва таҳлилдан фойдаланишни йўлга қўйиш лозим. Шу йўл билан туристлар оқими, уларнинг қизиқишлари ва хатти-

харакатларини таҳлил қилиш ва шу асосда хизматларни оптималлаштириш ва маркетинг стратегияларини ишлаб чиқиш мумкин бўлади.

Тўртинчидан, сунъий интеллект ва инновацияларни жорий этиш ҳам бугунги замона талабига жавоб берадиган тадбирлардан биридир. Бунинг учун чат-ботлар орқали 24/7 маслаҳат хизматларини, AI асосида шахсийлаштирилган маршрутлар таклиф қилиш, VR/AR технологиялари орқали виртуал экскурсиялар ташкил этиш ҳам лозим бўлади.

Бешинчидан, кадрлар салоҳиятини ошириш бугунги кунда ўта муҳим тадбирлардан биридир. Буларни амалга ошириш учун шуларга мос кадрлар билан ҳам таъминлашни унутмаслик лозим. Бунда туризм соҳаси ходимларини рақамли кўникмаларга ўргатиш, IT ва туризм интеграцияси бўйича мутахассислар тайёрлаш ҳам долзарб масалалар сираига киради.

Олтинчидан, бугунги кун талабидан келиб чиқиб, Давлат ва хусусий сектор ҳамкорлигини кучайтиришга ҳам алоҳида аҳамият бериш керак. Бунда Давлат-хусусий шериклик асосида лойиҳаларни амалга ошириш, стартаплар ва инновацион ғояларни қўллаб-қувватлаш тадбирларини ҳам тизимли равишда давом эттириш лозимдир.

Еттинчидан, туристик хавфсизлик ва маълумот ҳимоясини таъминлаш ҳам долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бунинг учун туристлар маълумотларини ҳимоя қилиш тизимларини кучайтириш, Ақлли видеокузатув ва хавфсизлик технологияларини жорий этиш ҳам муҳим тадбирлардан ҳисобланади.

Саккизинчидан, бугунги кунда барча ҳудудларда экологик барқарорликни таъминлаш ҳам долзарб масалалардан биридир. Бунинг учун “Яшил туризм” тамойилларини қўллаш, энергия, сув каби ресурсларни тежаш ва чиқиндиларни камайтириш чораларини ҳам кўриш керак бўлади.

Тўртинчидан, ҳар бир ҳудуднинг хусусиятларидан келиб чиқиб, маркетинг ва рақамли тарғиботни кучайтириш ҳам муҳим тадбирлардан бири ҳисобланади. Бунинг учун ижтимоий тармоқлар ва онлайн платформаларда фаол рекламаларни уюштириш, туристик брендни шакллантириш ва буни халқаро майдонда илгари суриш ҳам муҳим йўналишлардан ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, ақилли туризмга эришиш – бу фақат технология жорий этиш эмас, балки бошқарув, кадрлар, инфратузилмаси ва инновацияларни уйғунлаштирган ҳолда тизимли ёндашувни талаб қилар экан. Юқорида келтирилган тавсияларнинг амалиёғ жорий қилиниши, мамлакатимизда жадаллик билан амалга оширилаётган “Янги Ўзбекистон - 2030” стратегиясида кўзда тутилган макро ва микро даражадаги вазифаларнинг бажарилишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги қонуни. Қонунчилик палатаси томонидан 2019 йил 16 апрелда қабул қилинган. Сенат томонидан 2019 йил 21 июнда маъқулланган.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-6165-сонли Фармони
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 30-апрелдаги ПҚ-232-сон “Ички туризм хизматларини диверсификация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори //хттпс://lex.uz/py/
4. UN World Tourism Barometer, Volume 23, Issue 1. January 2025. Page 3
5. WTTC Global Travel & Tourism to Reach New Heights in 2025. Available at: <https://wttc.org/news/global-traveland-tourism-to-reach-new-heights-in-2025>
6. Raxmonov Shuxrat Shavkatovich. Turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish orqali turizmnı barqaror rivojlantirish Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi Avtoreferati. Samarqand – 2026. – 5-6.
7. Пардаев М.Қ., ва бошқалар. Меҳмонхона хўжалиги фаолияти таҳлили. Дарслик. 7-жилд. (Ҳаммуаллифлар; А.Н.Холикулов, А.Қ.Ғаппаров, Ҳ.А.Рахимов, Ҳ.Н.Очилова) – Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2025. 384 бет.
8. Пардаев М.Қ., ва бошқалар. Туристтик корхоналар молиявий-хўжалик фаолияти

- таҳлили. Ўқув қўлланма. 8-жилд. (Хаммуаллифлар; И.С.Тухлиев, А.Н.Холикулов, Х.А.Рахимов, А.Қ.Ғаппаров, С.А.Бабаназарова, И.Р.Бердикулова) –Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2025. 328 бет.
9. Параев М.Қ., Латипов А.Р. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришда ўзини-ўзи банд қилишнинг стратегик йўналишлари. Монография. Самарқанд, СамИСИ, “STEP-SEL” МСН. - 2025 – 184 бет. – 11,5 б.т.
 10. Усманова Д.Х. Совершенствование методологии повышения конкурентоспособности сферы туризма в условиях инновационной экономики. Монография. Самарканд: Издательство СамГУ, 2025. 184 с.
 11. Urunbaeva Yu.P. Muzei turizmi. Monografiya. Samarqand, “STEP-SEL” MChJ nashriyoti, 2025. – 238 b.

О.Пардаева Направления развития системы семейного предпринимательства в сфере «Умного туризма»	O.Pardaeva Development directions of family entrepreneurship system in the field of “Smart tourism”
Аннотация. В данной статье проанализированы теоретико-методологические основы развития семейного предпринимательства в условиях «умного туризма». Также освещены вопросы повышения качества и эффективности туристических услуг за счёт эффективного использования цифровых технологий, рационального использования местных ресурсов и усиления конкурентоспособности семейного бизнеса. В результате исследования разработаны научно-методические и практические предложения и рекомендации, направленные на развитие данной сферы. Ключевые слова: «умный туризм», семейное предпринимательство, цифровая экономика, инновации, туристические услуги, качество туристических услуг, эффективность туристических услуг, конкурентоспособность.	Abstract. This article analyzes the theoretical and methodological foundations for the development of family entrepreneurship in the context of “smart tourism.” It also highlights issues related to improving the quality and efficiency of tourism services through the effective use of digital technologies, rational utilization of local resources, and strengthening the competitiveness of family businesses. As a result of the research, scientific-methodological and practical recommendations aimed at developing this sector have been proposed. Keywords: smart tourism, family entrepreneurship, digital economy, innovation, tourism services, quality of tourism services, efficiency of tourism services, competitiveness.

Райхона Садриддиновна Амриддинова – СамИЭС, и.о. проф. кафедры туризма, к.э.н.
Меҳринисо Мирзохидовна Кахрамонова – СамИЭС, магистрант группы МТМ-124

ТРЕНДЫ УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. Статья посвящена интерпретации международных данных Booking.com 2025 с позиции их практического использования в туристской политике и бизнесе Узбекистана. На основе вторичного анализа данных о поведении и установках путешественников выявлены направления, способные повысить устойчивость, конкурентоспособность и социальную отдачу туристской отрасли Узбекистана. Ключевые слова: устойчивый туризм, Booking.com, потребительское поведение, туристская политика, локальные сообщества, цифровизация, Узбекистан, гостиничный бизнес, туристская инфраструктура.

Введение. Современная туристская индустрия вступила в этап, когда количественный рост сам по себе уже не может рассматриваться как единственный критерий успеха. Быстрое увеличение туристских потоков создает мультипликативные эффекты для занятости, транспорта, гостиничного сектора, общественного питания, ремесел и городской среды, но одновременно усиливает нагрузку на инфраструктуру, общественные пространства, коммунальные системы и локальные сообщества. В этой связи категория устойчивого туризма в последние годы перестала быть узкопрофессиональным термином и стала важной частью практического управления дестинациями. Особенно значимым является то обстоятельство, что вопрос устойчивости

все чаще рассматривается не только государством и международными организациями, но и самим потребителем туристских услуг.

Для Узбекистана эта проблематика имеет особое значение. В Указе Президента № УП-87 от 15 мая 2025 года¹ закреплены амбициозные целевые показатели: значительный рост числа иностранных и внутренних туристов, увеличение экспорта туристских услуг, создание новых туроператоров и объектов туристской инфраструктуры. Указ устанавливает меры по либерализации визовых режимов, продвижению туристского бренда Узбекистана на целевых рынках, развитию региональных программ туризма и расширению спектра налогово-бюджетной поддержки.

Британский портал BBC Travel включил Узбекистан в список 25 лучших направлений для путешествий в 2025 году. Центральноазиатская страна заняла 16 место в рейтинге.² Следовательно, страна ориентирована на дальнейшее масштабирование отрасли. Однако масштабирование без грамотного учета социально-экологических ограничений может привести к росту локального недовольства, снижению качества опыта посетителей и повышению издержек для бизнеса и территорий.

По данным Национального статистического комитета, в 2025 году Узбекистан с туристическими целями посетили в общей сложности 11,7 млн иностранных граждан. Этот показатель увеличился на 3,7 млн человек или 46,8 % по сравнению с соответствующим периодом прошлого года. ТОП-10 стран по количеству туристов: Кыргызская Республика - 3,3 млн человек; Таджикистан - 2,7 млн человек; Казахстан - 2,7 млн человек; Россия - 984,4 тыс. человек; Афганистан - 476,7 тыс. человек; Туркменистан - 370 тыс. человек; Китай - 278,9 тыс. человек; Турция - 174,9 тыс. человек; Индия - 80,8 тыс. человек; Республика Корея - 46,3 тыс. человек.³

В материалах Hotel Business Forum 2026 отмечено, что в 2025 году в стране было открыто 1 023 новых средства размещения, а их общее количество достигло 6 921 объекта на 185,6 тыс. койко-мест.⁴ Эти значения свидетельствуют о высокой динамике роста, которая усиливает требования к качеству координации, инфраструктуре и управлению туристским спросом.

В международной повестке устойчивый туризм также смещается от нормативных деклараций к операционным решениям. Проведение в Самарканде 25-й Генеральной ассамблеи UN Tourism в 2023 году стало для Узбекистана важным символом включенности в глобальную дискуссию о будущем отрасли.⁵ В 2026 году официальный правительственный дискурс прямо связывает развитие туризма в стране с устойчивым ростом, цифровизацией, международными стандартами и подготовкой кадров. Более того, в организационной структуре Туристического комитета Узбекистана уже выделены отдельные подразделения по устойчивому развитию, цифровизации, стандартизации, маркетинговым исследованиям и развитию туристской инфраструктуры. Это означает, что институциональная база для перехода к более сложной модели управления уже формируется.

Вместе с тем для практики государственного регулирования и бизнеса важно понимать не только то, какие цели ставятся сверху, но и какие ожидания складываются на стороне потребителя. Именно поэтому данные крупномасштабных международных опросов представляют особую ценность. Они позволяют увидеть, какие параметры путешествия становятся для туриста значимыми при выборе маршрута, средств размещения, сезона поездки и форм взаимодействия с местной территорией. Если ранее устойчивость часто ассоциировалась главным образом с экономией воды, электроэнергии или отказом от одноразового пластика, то сегодня она все заметнее включает влияние туризма на местную экономику, культуру и повседневную жизнь жителей.

Исследование Booking.com 2025 предоставляет особенно интересный материал для

¹ № УП-87 «О мерах по повышению роли и значения туризма в экономике путем кардинального увеличения потока туристов и ускоренного расширения объема туристских услуг в 2025–2026 годах» от 15.05.2025 г.

<https://lex.uz/ru/docs/7531353>

² <https://daryo.uz/ru/category/sayohat/d4r1ix2ykfpg>

³ <https://stat.uz/ru/>

⁴ <https://gov.uz/ru/uzbektourism/news/view/132181>

⁵ <https://www.untourism.int/event/general-assembly-twenty-fifth-session>

такого анализа. Оно отражает не просто отношение к «зеленой» повестке, а более широкое понимание связи между поведением туриста и состоянием дестинации. Для Узбекистана это важно по двум причинам. Во-первых, страна активно наращивает международную узнаваемость и туристскую емкость. Во-вторых, структура ее туристского продукта естественным образом связана с историческими городами, паломническими маршрутами, махаллинской культурой, семейным гостеприимством, гастрономией, ремеслами и региональным разнообразием. Следовательно, запрос на аутентичность и поддержку локальных сообществ может быть не внешним ограничением, а источником конкурентного преимущества.

Анализ литературы. Среди ученых, писавших об устойчивом туризме, его необходимости, о поведении и установках путешественников, можно отметить труды И.С.Тухлиева, М.К.Пардаева, С.А.Абдухамидова, Д.Холмаматова. Основное внимание уделяется повышению конкурентоспособности путем анализа поведения и потребностей потребителей сферы туризма.

Методы исследования. Основной эмпирической базой послужили материалы 10-го ежегодного исследования Booking.com о социальном и экологическом воздействии путешествий. Согласно описанию источника, опрос был проведен онлайн в январе 2025 года среди 32 000 респондентов из 34 стран и территорий. В выборку включались лица старше 18 лет, совершившие минимум одну поездку за последние 12 месяцев, планировавшие поездку в 2025 году и участвовавшие в принятии решений о собственных путешествиях.¹ Проведен сравнительный анализ, позволяющий сопоставить международные потребительские сигналы с текущими трендами развития туризма в Узбекистане.

Анализ и результаты. Результаты исследования показывают, что современное понимание устойчивого туризма у путешественников заметно расширилось. Если на ранних этапах тема связывалась преимущественно с личными экопрактиками, то в 2025 году она все чаще воспринимается через призму влияния туризма на местные сообщества и территориальное развитие. Впервые более половины респондентов (53%) заявили, что осознают влияние туризма как на локальные сообщества, так и на окружающую среду.² Данный результат принципиален: турист начинает видеть себя не только пользователем услуги, но и участником более широкой социальной системы.

Таблица 1.

Ключевые показатели исследования Booking.com
(за 2025 год)

Блок анализа	Показатель	Значение
Приоритет	Считают устойчивые путешествия важными	84%
Общая установка	Хотят принимать более устойчивые решения и уже частично это делают	93%
Смысл устойчивости	Осознают влияние туризма на сообщества и окружающую среду	53%
Оценка туризма жителями	Считают, что туризм в целом положительно влияет на место проживания	57%
Локальные проблемы	Пробки / мусор / перенаселенность / рост стоимости жизни	38 / 35 / 30 / 29%
Инструменты регулирования	Считают ограничение числа туристов правильным решением	16%
Инвестиционные приоритеты	Поддерживают развитие транспорта / управление отходами / охрану среды	38 / 37 / 32%
Локальная экономика	Хотят, чтобы расходы возвращались в местное сообщество	73%
Аутентичность	Ищут опыт, отражающий местную культуру	77%
Этика поездки	Хотят оставить место лучше, чем оно было	69%

¹ Исследование Booking.com 2025 года показывает растущую осведомленность путешественников о влиянии туризма на сообщества как внутри страны, так и за рубежом

² Там же.

	до приезда	
Управление сезонностью	Готовы ехать в другое время года	39%
Рассредоточение спроса	Готовы выбирать альтернативные направления	36%

При этом устойчивое путешествие остается важным для подавляющего большинства участников опроса: 84% считают его значимым, а 93% заявляют, что хотят принимать более устойчивые решения и в той или иной степени уже делают это. Здесь важен не только абсолютный уровень показателя, но и его поведенческая интерпретация. Речь идет не о пассивном согласии с модным дискурсом, а о готовности корректировать выбор сезона, маршрута, размещения и форм потребления в поездке.

Существенным является и то, как путешественники оценивают туризм с позиции жителя собственной территории. В целом 57% считают, что туризм оказывает положительное влияние на место их проживания, однако одновременно они фиксируют набор типичных негативных эффектов: дорожные пробки (38%), мусор (35%), перенаселенность (30%) и рост стоимости жизни (29%). Это означает, что современная устойчивость понимается не как отказ от туризма, а как поиск управленческой модели, при которой выгоды отрасли не оборачиваются снижением качества жизни населения.

Особого внимания заслуживает ответ на вопрос о допустимых инструментах регулирования. Лишь 16% респондентов считают, что решением должно стать ограничение числа туристов в родной дестинации. Значительно более предпочтительными являются инвестиции в инфраструктуру: улучшение транспорта поддерживают 38%, совершенствование управления отходами - 37%, меры по охране окружающей среды - 32%. Данный вывод особенно важен для стран с быстрорастущими туристскими потоками, поскольку он показывает, что общественное одобрение чаще получает не политика запретов, а политика повышения емкости и качества среды.

Еще один блок результатов относится к распределению выгод от туризма. 73% путешественников хотят, чтобы деньги, потраченные во время поездки, возвращались в местное сообщество, а 77% ищут аутентичный опыт, отражающий местную культуру. Кроме того, 69% хотят покидать место в лучшем состоянии, чем в момент прибытия.¹ Это означает, что туристская ценность все чаще создается на пересечении впечатлений, подлинности и этики потребления. Для стран с богатым культурным наследием, ремеслами и семейными формами гостеприимства данная тенденция открывает значительный потенциал.

Показательно также изменение конкретных моделей поведения. Доля путешественников, которые выключали кондиционер или отопление в размещении, выросла с 43% в 2020 году до 67% в 2023 году. Однако в 2025 году на первый план выходят и другие решения: 39% готовы получать советы о поездке в другое время года, а 36% - выбирать альтернативные направления, чтобы избежать перенаселенности. Следовательно, запрос на устойчивость начинает влиять не только на поведение внутри средства размещения, но и на пространственно-временную конфигурацию спроса.

Для Узбекистана совокупность этих сигналов приобретает особую значимость в условиях роста туристского потока и расширения предложения. Быстрое увеличение числа посетителей, активное развитие гостиничной сети, рост паломнического и внутреннего туризма требуют не просто маркетингового продвижения страны, а более тонкой настройки туристской системы. Если в стране планируется рост до 15 млн иностранных туристов и формирование новых кластеров, то важно заранее выстраивать модель распределения потока, которая минимизирует концентрацию нагрузки на отдельные исторические ядра и одновременно усиливает экономическую отдачу для периферийных территорий.

На уровне государственных институтов такая логика уже частично присутствует. В официальных материалах 2026 года туризм определяется как один из ключевых драйверов устойчивого роста, а сотрудничество с UN Tourism рассматривается как механизм внедрения международных стандартов, цифровизации и подготовки кадров. Наличие в

¹ Там же.

структуре комитета по Туризму подразделений по устойчивому развитию, цифровизации, стандартизации, маркетингу и инфраструктуре позволяет рассматривать переход к более управляемой модели роста как практически реализуемую задачу, а не только как нормативное пожелание.¹

Вместе с тем международные данные позволяют уточнить, в чем именно должна заключаться такая модель для Узбекистана. Во-первых, устойчивость необходимо коммуницировать не как набор ограничений для туриста, а как улучшение качества путешествия и пользы для локальной территории. Во-вторых, инфраструктурные инвестиции должны восприниматься как часть туристского продукта: доступность транспорта, чистота общественных пространств, навигация, санитарные решения, управление потоками и отходами прямо влияют на удовлетворенность гостей и жителей. В-третьих, локальная аутентичность должна стать не декоративным фоном, а механизмом включения местного малого бизнеса в цепочку создания стоимости.

Таблица 2.

Прикладная матрица использования международных потребительских сигналов для развития туризма в Узбекистане

Сигнал из международных данных	Управленческие решения для Узбекистана	Ожидаемый эффект	Возможные KPI
73% хотят, чтобы расходы оставались в сообществе	Повышение доли местных поставщиков в гостиницах, включение ремесел, гастрономии, семейных сервисов и локальных гидов в турпродукт	Рост локального мультипликатора и занятости	Доля местных закупок; расходы туриста в МСП
77% ищут аутентичный опыт	Развитие культурно-гастрономических, махаллинских, ремесленных и семейных форм гостеприимства	Рост удовлетворенности и среднего чека	NPS; средняя длительность пребывания
38/37/32% поддерживают транспорт, отходы и охрану среды	Приоритет инфраструктурных вложений: доступность, чистота, санитария, навигация, управление отходами	Снижение социального напряжения и повышение качества опыта	Жалобы жителей; оценки чистоты и удобства
39% готовы ехать вне пикового сезона; 36% выбирать альтернативные места	Маркетинг межсезонья, динамическое ценообразование, продвижение маршрутов второго порядка и комбинированных поездок	Снижение перегрузки популярных дестинаций	Коэффициент сезонности; доля вторичных направлений
Растет значение доверия к устойчивости и качеству	Экологическая и сервисная сертификация средств размещения, прозрачное отображение параметров на цифровых платформах	Рост конверсии и репутации	Доля сертифицированных объектов; рейтинг отзывов
Туристы готовы следовать рекомендациям и подсказкам	Использование цифровых платформ и AI для мягкого управления спросом и выборами гостей	Лучшее распределение потоков и персонализация сервиса	Доля бронирований по рекомендациям; загрузка в межсезонье

Выводы и предложения. Полученные результаты позволяют сделать более широкий вывод. Глобальный потребительский спрос в сфере туризма становится все менее совместимым с моделью экстенсивного роста, при которой основным критерием

¹ <https://gov.uz/ru/uzbektourism/departments/staff?active=3250>

эффективности выступает только число прибытий. Для дестинации с быстрым ростом потоков гораздо более релевантной становится логика управляемого роста, когда успех измеряется не только количеством гостей, но и тем, насколько равномерно распределяются выгоды, насколько устойчиво функционирует инфраструктура и насколько комфортно чувствуют себя местные жители.

С практической точки зрения наиболее перспективными для Узбекистана представляются пять направлений адаптации международных потребительских сигналов. Первое направление - **развитие локальной экономической включенности**. Гостиницы, гостевые дома и туроператоры могут целенаправленно увеличивать долю местных закупок, включать в пакет ремесленные мастер-классы, гастрономические форматы, семейные сервисы, услуги локальных гидов и продукты сельского туризма. Это позволит одновременно ответить на спрос на аутентичность и усилить возврат туристских расходов в сообщество.

Второе направление - **инфраструктурное смягчение негативных эффектов туризма**. Международные данные показывают, что жители и путешественники чаще поддерживают инвестиции в транспорт, управление отходами и охрану среды, чем жесткие ограничения потока. Следовательно, в туристских центрах Узбекистана приоритет следует отдавать пешеходной доступности, удобной пересадочной логистике, развитию общественного транспорта, цифровой навигации, управлению чистотой и санитарной инфраструктуре. Особенно важны такие решения для исторических городов, где плотность культурных объектов высока, а уличная сеть и коммунальные системы имеют ограниченную пропускную способность.

Третье направление - **пространственно-временное рассредоточение спроса**. Готовность части туристов выбирать альтернативные направления и ездить вне периода пиковой нагрузки означает, что страна может активнее продвигать маршруты второго порядка, комбинированные региональные путешествия и межсезонные продукты. Для Узбекистана это особенно актуально, поскольку сильная концентрация спроса на наиболее известных исторических центрах может сопровождаться недоиспользованием потенциала других территорий. Рассредоточение потока позволяет не только снизить нагрузку на популярные дестинации, но и увеличить среднюю продолжительность пребывания, расширив географию расходов туриста.

Четвертое направление - **экологическая и качественная сертификация средств размещения**. Booking.com в своих комментариях подчеркивает роль авторитетных сторонних сертификатов устойчивости. Для Узбекистана это означает необходимость наращивать доверительную инфраструктуру: понятные критерии экологичности и сервисного качества, прозрачное информирование клиента на цифровых платформах, сопоставимые стандарты для гостиниц, гостевых домов и других форм размещения. Наличие нормативных инициатив в сфере экологически дружественных услуг в объектах туризма и размещения создает правовую основу для такого движения, однако решающим будет не сам факт нормы, а ее перевод в понятные и выгодные для бизнеса механизмы.

Пятое направление - **цифровое сопровождение устойчивого выбора**. Официальные материалы Узбекистана связывают развитие туризма с цифровизацией и инновациями. Это открывает возможность использовать цифровые платформы и инструменты искусственного интеллекта не только для продаж, но и для мягкого управления спросом: рекомендаций по времени поездки, информирования о менее перегруженных локациях, предложения маршрутов с более высокой локальной вовлеченностью, подсказок по выбору сертифицированного размещения и экологичным моделям поведения. Подобные инструменты важны тем, что не снижают потребительскую свободу, но влияют на структуру выбора.

Эти меры не противоречат задаче роста туристских потоков, а напротив, повышают ее достижимость. При отсутствии управляемости быстрый рост может привести к ухудшению городской среды, перегрузке сервиса, падению отзывов и репутационным потерям. При наличии же качественной инфраструктуры, понятных правил, цифровой навигации и локально встроенных туристских продуктов рост становится более

устойчивым и социально оправданным. Иными словами, речь идет не о замедлении туризма, а о повышении его институциональной и территориальной эффективности.

Одновременно важно учитывать и ограничения практического переноса международных данных. Потребительские установки глобальной выборки могут различаться по странам происхождения, доходным сегментам и типам путешествий. Поэтому на следующем этапе для Узбекистана было бы целесообразно провести собственные выборочные исследования среди въездных и внутренних туристов, а также среди жителей туристских центров. Это позволило бы детализировать различия между паломническим, культурно-познавательным, деловым, событийным и экологическим туризмом, а затем адаптировать меры по сегментам. Тем не менее уже на текущем этапе международные данные дают достаточно оснований для корректировки приоритетов развития отрасли.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 15.05.2025 г. № УП-87, <https://lex.uz/ru/docs/7531353>
2. Booking.com's 2025 Research Reveals Growing Traveler Awareness of Tourism Impact on Communities Both at Home and Abroad. <https://news.booking.com/>
3. <https://stat.uz/ru/>
4. <https://daryo.uz/ru/category/sayohat/d4r1ix2ykfpg>
5. <https://gov.uz/ru/uzbektourism/news/view/132181>
5. <https://gov.uz/en/uzbektourism/news/view/132181>
6. <https://gov.uz/en/uzbektourism/departments/staff?active=3248>
7. <https://www.unwto.org/event/general-assembly-twenty-fifth-session>

R.Amriddinova, M.Qahramonova Barqaror turizm tendentsiyalari va ularning O‘zbekistonda qo‘llanilishi Annotatsiya. Ushbu maqolada Booking.com saytining 2025-yilgi xalqaro ma’lumotlarini O‘zbekistonda turizm siyosati va biznesida amaliy qo‘llanilishi nuqtayi nazaridan talqin qilish ko‘rib chiqiladi. Sayohatchilarning xulq-atvori va munosabatlarining ikkilamchi tahlili asosida O‘zbekiston turizm sanoatining barqarorligi, raqobatbardoshligi va ijtimoiy ta’sirini yaxshilashi mumkin bo‘lgan sohalar aniqlandi. Kalit so‘zlar: barqaror turizm, Booking.com, iste'molchilar xulq-atvori, turizm siyosati, mahalliy jamoalar, raqamlashtirish, O‘zbekiston, mehmonxona sanoati, turizm infratuzilmasi.	R.Amriddinova, M.Qahramonova Sustainable Tourism Trends and Their Application in Uzbekistan Abstract. This article analyzes international data from Booking.com 2025 from the perspective of its practical application in tourism policy and business in Uzbekistan. The aim of the article is to use secondary analysis of data on traveler behavior and attitudes to identify destinations that can improve the sustainability, competitiveness, and social impact of Uzbekistan's tourism industry. Keywords: sustainable tourism, Booking.com, consumer behavior, tourism policy, local communities, digitalization, Uzbekistan, hotel industry, tourism infrastructure.
--	--

Abduxalimovna Farida Axmedjanova – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsenti, t.f.n.

Kamola Abdumurodova – SamISI, Servis fakultituti talabasi

Dilnoza Shokirova – SamISI, Servis fakultituti talabasi

O‘ZBEKISTONDA TURISTIK XIZMATLARNI STANDARTLASHTIRISH VA SERTIFIKATLASHTIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada turistik xizmatlar sifatini ta’minlashda standartlashtirish va sertifikatlashtirishning o‘rni tahlil qilingan. Xalqaro tajribaga tayangan holda turizm xizmatlarini tartibga solishchi mexanizmlari o‘rganilib, O‘zbekistonda ushbu tizimni takomillashtirish yo‘llari ko‘rsatib berilgan. Turistik xizmatlarning o‘ziga xos xususiyatlari va ularni standartlashtirishdagi muammolar yoritilgan hamda amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Kalit so‘zlar: turizm, xizmatlar sifati, standartlashtirish, sertifikatlashtirish, raqobatbardoshlik, me’yoriy hujjatlar, turistik xizmatlar, sifat menejmenti, normativ-huquqiy hujjatlar, davlat standartlari.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida turizm sohasi jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Turistik xizmatlar sifatini oshirish, ularning

xavfsizligini ta'minlash va xalqaro bozorda raqobatbardoshligini kuchaytirish muhim vazifalardan biridir. Xizmatlar sifati va xavfsizligiga qo'yiladigan talablar asosan standartlar orqali belgilanadi. Standartlarda fan, texnika va ilg'or xalqaro tajribalar mujassam bo'lib, ular inson hayoti, sog'lig'i, mol-mulki va atrof-muhitni himoya qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turistik xizmatlarni standartlashtirish va sertifikatlashtirish yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar turistik xizmatlarning sifati, xavfsizligi va raqobatbardoshligini oshirishda standartlashtirish tizimining muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Xorijiy olimlardan J. Swarbrooke va S. Horner o'z tadqiqotlarida turizm industriyasida xizmatlar sifati iste'molchi ehtiyojlariga mos ravishda doimiy takomillashib borishi zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, standartlashtirish jarayoni xizmat ko'rsatishning yagona mezonlarini belgilash orqali bozorda shaffoflikni ta'minlaydi va iste'molchilar ishonchini oshiradi¹.

Xalqaro tashkilotlar, xususan, ISO (International Organization for Standardization) tomonidan ishlab chiqilgan standartlar turizm xizmatlarini baholashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. ISO 9001 sifat menejmenti tizimi ko'plab mamlakatlarda turizm korxonalarida joriy etilgan bo'lib, xizmatlar sifatini boshqarishda samarali vosita sifatida e'tirof etiladi.

MDH mamlakatlari olimlaridan V. S. Senin va N. I. Kabushkin turizm xizmatlarini standartlashtirishning institutsional jihatlarini o'rganib, davlatning tartibga solishdagi roli rivojlanayotgan mamlakatlarda muhim ekanligini asoslab berganlar. Ularning tadqiqotlarida sertifikatlashtirish tizimi nafaqat sifatni nazorat qilish, balki turizm infratuzilmasini rivojlantirish vositasi sifatida ham qaraladi².

O'zbekistonlik olimlardan B. Xodiyev va M. Qosimovalarning ilmiy ishlarida milliy turizm bozorida xizmatlar sifatini oshirish, xalqaro standartlarni joriy etish hamda normativ-huquqiy bazani takomillashtirish masalalari keng yoritilgan. Ular O'zbekistonda turizm xizmatlarini standartlashtirish tizimi bosqichma-bosqich rivojlanib borayotganini, ammo uni xalqaro talablar darajasiga yetkazish zarurligini ta'kidlaydilar.³

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar turizm sohasida raqamlashtirish jarayonlari standartlashtirish va sertifikatlashtirish tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatmoqda. Xususan, onlayn bronlash tizimlari, mijozlar fikr-mulohazalari (reviews) va reyting platformalari xizmatlar sifatini baholashda muqobil mexanizm sifatida shakllanmoqda.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki turistik xizmatlarning sifatini oshirish, mijozlar xavfsizligini ta'minlash va turizm bozorida kuchli raqobat muhitini shakllantirishda, turistik xizmatlarni standartlashtirish va sertifikatlashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, mazkur tizimni takomillashtirishda xalqaro tajribani o'rganish va milliy sharoitga moslashtirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida turistlar xavfsizligini ta'minlash tizimi, huquqiy-me'yoriy baza, amaliy choralar, mavjud muammolar va ularning yechimlari kompleks tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar. Turistik xizmatlar o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, ular iste'molchilar talabiga qarab tez o'zgarib boradi. Shu sababli ushbu xizmatlarni standartlashtirish va sertifikatlashtirish murakkab jarayon hisoblanadi. Standartlashtirish orqali xizmatlar sifati bir me'yorga keltiriladi, xavfsizlik darajasi ta'minlanadi va iste'molchilar ishonchi oshiriladi. Sertifikatlashtirish esa xizmatlarning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlaydi. Rivojlangan mamlakatlarda turistik xizmatlarni sertifikatlashtirish ko'pincha ixtiyoriy xarakterga ega. Bozor raqobati yuqori bo'lganligi sababli xizmat ko'rsatuvchi subyektlar o'z-o'zidan sifatni oshirishga intiladilar. Aksincha, rivojlanayotgan davlatlarda hukumat turizm sohasini faol tartibga soladi va standartlashtirish hamda sertifikatlashtirish ko'pincha majburiy tarzda amalga oshiriladi.

O'zbekistonda turizm sohasini tartibga solish. O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, “Turizm to'g'risida”gi qonun va 2019–2026 yillarga mo'ljallangan turizmni rivojlantirish konsepsiyasi ushbu sohaning

¹ Swarbrooke, J., & Horner, S. Consumer Behaviour in Tourism. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 2007.

² Senin, V. S. Organizatsiya mezhdunarodnogo turizma. – Moskva: Finansy i statistika, 2003.

³ Xodiyev, B. Yu. Milliy iqtisodiyotda xizmatlar sohasi rivoji. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. , Qosimova, M. S. Xizmatlar marketingi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.

huquqiy asosini tashkil etadi. Shuningdek, turizm xizmatlarini tartibga solish maqsadida bir qator davlat standartlari ishlab chiqilgan:

- O‘z DSt 18513:2017 –“Turizm xizmatlari. Mehmonxona va turistlarni joylashtirish vositalarining boshqa turlari. Atamashunoslik”.
- O‘z DSt 3220:2023 –“Turizm xizmatlari. Joylashtirish vositalari. Umumiy talablar”.
- O‘z DSt 3296:2023 –“Turizm xizmatlari. Joylashtirish vositalari. Balli tasniflash tizimi”
- O‘z DSt 3612:2022 –“Turistik-ekskursiya xizmati. Sayyohlarni o‘tovda qabul qilish va joylashtirish. Umumiy talablar”
- O‘z DSt 3417:2019 “Turizm xizmatlari. Joylashtirish vositalarida xizmat ko‘rsatadigan xodimlarga doir umumiy talablar”.
- O‘z DSt 3418:2019 “Turizm xizmatlari. Turoperator va turagentlar xodimlariga doir umumiy talablar”.

Mazkur standartlar turistik xizmatlar sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Muammolar va yechimlar. Turfirmalar oldida asosiy muammolardan biri me‘yoriy hujjatlarni amaliyotga to‘liq joriy etish hisoblanadi. Bu borada sertifikatlashtirish idoralari va ilmiy-tadqiqot institutlari tomonidan maslahatlar, seminarlar va treninglar tashkil etilmoqda. Biroq mavjud tizimni yanada takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, turistik xizmatlarni standartlashtirish va sertifikatlashtirish tizimi turizm sohasining barqaror rivojlanishini ta‘minlovchi muhim omillardan biridir. O‘zbekistonda bu yo‘nalishda sezilarli ishlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, mavjud tizimini yanada takomillashtirish, xalqaro talablar asosida rivojlantirish, tizim samaradorligini ta‘minlab, tadbirkorlarga qulay muhit yaratish uchun quyidagilarni taklif etamiz:

1. Turizm sohasida xalqaro standartlarni keng joriy etish
2. Sertifikatlashtirish jarayonlarini soddalashtirish va shaffofligini oshirish
3. Sohadagi mutaxassislar malakasini muntazam oshirib borish
4. Tadbirkorlar uchun maslahat va axborot xizmatlarini kengaytirish
5. Raqamli texnologiyalar asosida boshqaruv tizimini rivojlantirish
6. Ichki sifat nazorati va audit tizimlarini joriy etish

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi PF-60-son farmoni (28.01.2022 y)
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2019 yil 5 yanvardagi PF-5611 Farmoni
3. O‘zbekiston Respublikasining “Standartlashtirish to‘g‘risida”gi qonuni(03.11.2022 y)
4. O‘zbekiston Respublikasining “Texnik jihatdan tartibga solish to‘g‘risida”gi qonuni (27.02.2023 y)

Ф.Ахмеджанова, К.Абдумуродова, Д.Шокирова Пути совершенствования системы стандартизации и сертификации туристических услуг в Узбекистане Аннотация. В данной статье анализируется роль стандартизации и сертификации в обеспечении качества туристических услуг. Также на основе международного опыта рассматриваются механизмы регулирования туристических услуг и определяются направления совершенствования данной системы в Узбекистане. Освещаются особенности туристических услуг и проблемы их стандартизации, а также разработаны практические рекомендации. Ключевые слова: туризм, качество услуг, стандартизация, сертификация, конкурентоспособность, нормативные документы, туристические услуги, менеджмент качества, государственные стандарты.	F.Akhmedzhanova, K.Abdumurodova, D.Shokirova Ways to improve the system of standardization and certification of tourism services in Uzbekistan Abstract. This article analyzes the role of standardization and certification in ensuring the quality of tourism services. Based on international experience, it also examines the mechanisms for regulating tourism services and identifies directions for improving this system in Uzbekistan. The specific features of tourism services and the challenges of their standardization are highlighted, and practical recommendations are developed. Keywords: tourism, service quality, standardization, certification, competitiveness, regulatory documents, tourism services, quality management, state standards.
--	---

Ziyovuddinxon Toshbolta o‘g‘li Bakayev – Sh.Rashidov nomidagi SamDU, “Raqamli iqtisodiyot” kafedrası mudiri, PhD

TURIZM VA MEHMONDO‘STLIK INDUSTRIYASIDA TURISTIK DALA HOVLILAR TOMONIDAN KO‘RSATILAYOTGAN XIZMATLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimiz olimlarining adabiyotlarida ilgari mavjud bo‘lmagan yangi turizm obyekti sifatida “turistik dala hovli” tushunchasiga maxsus tarif ishlab chiqilgan hamda “turistik dala hovli”lar (dachalar) tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar samaradorligini baholash uslubiyotini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqot olib borilgan.

Kalit so‘zlar: “turistik dala hovli”, milliy reysr, model, turistik joylashtirish obyektlari, qisqa muddatli ijara, turistik xizmat, xizmat sifati, online bronlar, ijarachi-mehmon.

Kirish. Jahon tajribasiga qaraydigan bo‘lsak qisqa muddatli ijara beriladigan turistik joylashtirish obyektlari (dacha, holiday home, vacation home, villa, cabin, cottage) mehmondo‘stlik va turizm industriyasining eng jadal rivojlanib borayotgan segmentlaridan biri sanaladi. Xususan, Oxford Economicsning turizm iqtisodiyotiga bag‘ishlangan hisobotida “Qisqa muddatli ijaralarning daromadi Yevropa Ittifoqi bo‘yicha 149 milliard yevro daromad keltirgan holda 2,1 millionta yangi ish o‘rinlari yaratgan”¹. Mazkur statistika qisqa muddatli ijara uylarining iqtisodiy rivojlanishga ta‘sirni, mahalliy aholining ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash hamda ichki turistlarga moslashuvchan hamda arzon turar joylarni taklif qilish lozimligini ko‘rsatmoqda.

Yevropa Ittifoqida qisqa muddatli ijara beriladigan uy joylarning 55 foizidan ortig‘i shahar markazidan uzoqda joylashgan. Bu orqali turizmning iqtisodiy samarasini doimiy diqqatga sazovor manzillardan tashqari chiqishiga imkon beradi. Bu orqali eng muhim natija ya‘ni turistlarning mamlakatda qolish davomiyligi ortadi.

Respublikamizda ham turizm industriyasini rivojlantirishga qaratilayotgan e‘tibor tufayli ichki turizmning faollashuvi orqali turistik dala hovlilar mahalliy aholining shahar shovqinidan uzoq hududlarda dam olishga bo‘lgan talabini qondirishda muhim o‘rin tutmoqda. Bu jarayon Covid-19 pandemiyasidan keyingi davrda mamlakatlar o‘rtasidagi chegaralarning ma‘lum bir muddatga yopilishi natijasida mamlakatlar o‘z ichidagi tabiiy turizm resurslaridan ichki turizmni rivojlantirish maqsadida foydalanishga bo‘lgan talab yanda ortdi. Aholi o‘rtasida oilaviy, yopiq hamda alohida turistik dala hovlilarda dam olishga bo‘lgan moyillik kuchayib bordi. Bu esa o‘z navbatida turistik dala hovlilar kabi joylashtirish obyektlari soni ortishiga hamda ularning turizm va mehmondo‘stlik industriyasida mustaqil bozor subyekti sifatida shakllanishiga olib keldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turizm va mehmondo‘stlik industriyasini rivojlantirishda turistik xizmatlar samaradorligini oshirishning metodologik-uslubiy asoslarni takomillashtirish qaratilgan bir qator iqtisodchi olimlarning tadqiqot ishlarini olib borishgan. Xususan, E.A.Telfer., P.S.Piboonrungraj., J.G.Ritzer., C.Lashley., A.Morrison., K.O‘Gorman., B.Brother-ton., N.Leiper., V.S.Senin., N.N.Zorin., G.N.Kutepova kabi olimlar turizm va mehmondo‘stlik sohasidagi xizmatlar samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy ishlar olib borishgan.

Mamlakatimizda ham turizm va mehmondo‘stlik industriyasida xizmatlar samaradorligini oshirishga doir nazariy-uslubiy jihatlar bir qator iqtisodchi olimlar, jumladan, Q.X.Abduraxmonov, N.Tuxliyev, I.S.Tuxliyev, A.A.Eshtayev, B.Sh.Safarov, M.T.Aliyeva, A.N.Norchayev, M.T.Alimova, N.Sh.Mansurova va boshqalar tomonidan o‘rganilgan. Ushbu olimlarning tadqiqotlarida turizm xizmatlar bozorini rivojlantirish, mehmondo‘stlik industriyasida xizmatlar sifatini oshirish hamda turizm sohasini takomillashtirish kabi masalalar yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonda guruhlash, taqqoslash, iqtisodiy-statistik, qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, induksiya-deduksiya, empirik tahlil, kontent tahlil, SWOT tahlil, abstakt-mantiqiy yondashuv, ekspert baholash, ekonometrik modellash, tadqiqot obyektlari va olingan natijalarni bayon etish kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yilning 19-noyabr oyidagi PQ-348-son “O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish va

¹ https://www.tourismeconomics.com/press/in-the-news/short-term-rentals-generate-149b-economic-impact-2-1m-jobs-across-eu-in-2023/?utm_source=chatgpt.com

turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”¹ gi qarorida “turistik dala hovli” tushunchasini kiritish hamda ularning reyestrini shakllantirish kabi vazifalar qo‘yilgan bo‘lib, biz o‘z tadqiqotimizda mazkur tushunchaga mualliflik tarifimizni keltirib o‘tganmiz.

“Turistik dala hovli” deb tabiiy hududlarda (tog‘, suv havzalari, o‘rmon, rekreatsion zonalar) joylashgan, turistlarning qisqa va uzoq muddatli dam olishini, hordiq chiqarishni ta‘minlashga xizmat qiluvchi, ko‘p hollarda ijara shaklida faoliyat olib boradigan, mavsumiylik omillariga ta‘sirchan bo‘lgan hamda xizmat ko‘rsatishdan ko‘ra tayyor shart-sharoitlarni (infratuzilmani) taqdim etishga qaratilgan turistik obyektdir”² deb tariflab o‘tganmiz.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yilning 19-noyabr oyidagi PQ-348-son qarorda turistik dala hovlilarning milliy reyestrini shakllantirish hamda uni milliy turizm yagona platformasiga integratsiya qilish kabi aniq chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilgan bo‘lib, mazkur vazifalarning ijrosi sifatida turistik dala hovlilarning milliy reyestrini shakllantirishning konseptual modelini taklif qilganmiz. (1-rasmga qarang)

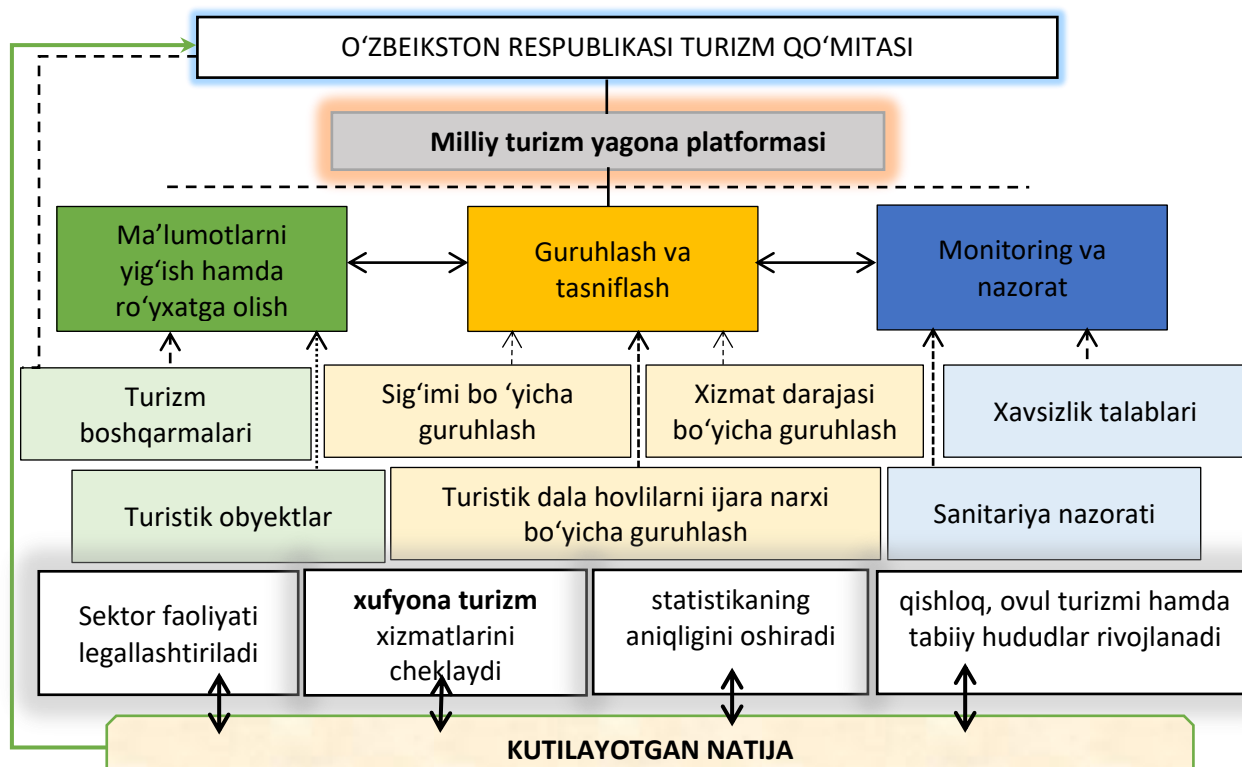
1-rasmda keltirilgan modelda turistik dala hovlilar haqida rasmiy raqamli ma‘lumotlar bazasini shakllantirishning konseptual modeli keltirilgan bo‘lib, bunda turistik dala hovlining nomi, qayerda joylashganligi (lokatsiyasi), egasi haqida ma‘lumot, xonalarning soni va potsensial, xizmat turlari, litsenziyadan o‘tganligi hamda obyektning rasm va videolari joylanadi. Ushbu reyestr milliy turizm yagona platformasi bilan hamkorlikda ishlaydigan tizim hisoblanadi. Ushbu modelda kutilayotgan natijalar quydagicha:

Birinchidan, turistik dala hovlilar faoliyati tartibga solinadi;

Ikkinchida, xufiyona turizm xizmatlari kamaytiriladi;

Uchinchidan, turizm bilan bog‘liq statistikaning aniqligini oshiradi;

To‘rtinchidan, qishloq, ovul turizmi hamda tabiiy hududlar rivojlanadi.

1-rasm. Turistik dala hovlilarning milliy reyestrini shakllantirishning konseptual modeli³

Turistik dala hovlilarning mohiyati ularning xizmat ko‘rsatish modeli bilan belgilanadi. Odatdagi joylashtirish vositalaridan farqli ravishda turistik dala hovlilarda xizmatlar ko‘pincha ijaradan oldin tayyorlab qo‘yiladi hamda ijaraga berish jarayonida doimiy xizmat ko‘rsatish

¹ <https://lex.uz/docs/-7851788>

² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

³ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

amaliyoti cheklangan bo‘ladi. Tadqiqotlarimiz natijasi shuni ko‘rsatmoqdaki turistik dala hovlilarda (dachalar) xizmat ko‘rsatish samaradorligi mehmonxonalar yoki boshqa bir joylashtirish vositalari kabi kundalik operatsion jarayonlarga emas, balki tayyorlash jarayonlarining tezligi va ijara shartlarining aniqligi hamda real foydalanish sifatlariga bog‘liqdir. Respublikamizdagi aksariyat turistik dala hovlilar 19:00 da kirish hamda 22 soatdan keyin 17:00 da chiqish rejimida ish olib borishmoqda. 24 soatning 92 foiz qismi faol jarayon amalga oshirilib qolgan 8 foizida esa obyektni tozalash ishlari amalga oshiriladi. Bu esa ushbu obyektlarning vaqt resurslaridan foydalanish samaradorligini baland ekanligini anglatadi.

Turistik dala hovlilarning yana bir muhim bo‘lgan faoliyati bu ularning ko‘p hollarda norasmiy yoki qisman rasmiy deb atash mumkin bo‘lgan iqtisodiy muhitda faoliyat olib borishadi. Respublikamizdagi mavjud turistik dala hovlilarning katta qismi YaTT yoki jismoniy shaxsar tomonidan boshqariladi. Bu degan ushbu jarayonlarda boshqaruv tizimining o‘ta soddaligi, statistik ma‘lumotlar olishning cheklanganligi hamda xizmat sifatiga doir yagona mezonning mavjud emasligi bilan tavsiflanadi. Bu orqali mehmonxonalar uchun ishlab chiqilgan an’anaviy menejment hamda samaradorlik ifodalovchi modellarni turistik dala hovlilar faoliyatiga joriy etish aksariyat hollarda kutilgan natijani bermaydi.

Turistik dala hovlilarning faoliyati iste‘molchi xatti-harakati bilan to‘g‘ridan – to‘g‘ri bog‘liq. So‘rovnoma hamda amaliy kuzatuvlar natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki ijarachilar turistik dala hovlini tanlashda eng avvalo qulaylikgi (konfort darjasi), xususiylik, tabiiy muhit, joylashuv va narx-navoga alohida e‘tibor qaratmoqda. Bu kabi jarayonda xizmat sifati mehmonxonalardagi kabi jarayonli ravishda emas balki “va‘da qilingan holat (ijtimoiy tarmoqlardagi (telegram, instagram) platformalar (bronlar.uz, olx.uz, booking.com)dagi video va rasmlar) bilan amalda real holatdagi holat” orasidagi moslik bilan baholanadi. Agar ijtimoiy tarmoq va maxsus platformalarda e‘lon qilingan rasm hamda videolar real holatga mos kelmasa yoki undan ko‘ra yuqori bo‘lsa mijoz qoniqishi oshadi yoki aksincha.

Ilmiy jihatdan qaralgan turistik dala hovlilar turizm xizmatlarining muqobil hamda moslashuvchan shakli bo‘lib ular hududiy turizmni rivojlantirish, ichki turizm oqimini kengaytirish hamda aholi bandligini ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. Shu sababdan ushbu obyektlarning o‘ziga xos xususiyatlari ularni baholash va boshqarishda yangicha maxsus yondashuvlar va mualliflik modellarini ishlab chiqish zaruratini to‘g‘dirmoqda.

Shu sababdan ham turistik dala hovlilar (dachalar) va mehmonxonalar o‘rtasidagi o‘xshash va farqli jihatlarini yoritib o‘tamiz. Turistik dala hovlilar ham, mehmonxonalar ham turizm va mehmondo‘stlik industriyasining asosiy tarkib qismi bo‘lib, ikkisi ham vaqtinchalik mehmonlarni joylashtiruvchi vositalar hisoblanadi. Ammo ushbu joylashtirish obyektarining mohiyati, xizmatlar sifati va hududiy rivojlanishga ta‘sir darajasi bir necha jihatlar sababli farqlanadi. Mehmonxona va turist bu klassik yondashuv hisoblansa turistik dala hovlilar va mehmon bu yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Turistik dala hovlilar tarqoq va yashirin iqtisodiyotning ayrim jihatlariga mosroq faoliyat hisoblanadi. (1-jadval).

1-jadval

Mehmonxona va turistik dala hovlilar (dachalar) orasidagi samaradorlikni ifodalovchi asosiy metodologik farqlar¹

Mezonlar	Mehmonxonalar	Turistik dala hovlilar (dachalar)
Xizmat sifati bo‘yicha	Xizmat sifati “xizmat ko‘rsatildi” yoki “ko‘rsatilmadi” mezoni asosida baholanadi	Sifat esa “vada qilingan holat” hamda “real holat” asosida baholanadi
Model bo‘yicha	Markazlashgan model. Qariyb barcha xarajatlar obyekt ichida jamlanadi	Markazlashmagan model. Xarajatlar hudud buylab tarqaladi
Xizmat ko‘rsatish tizimiga asosan	Yotoq joy, ovqatlanish va qolgan xizmatlar bitta subyekt tomonidan ko‘rsatiladi.	Turar joy (dacha) va qolgan xizmatlarning katta qismi mahalliy bozor orqali olinadi

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

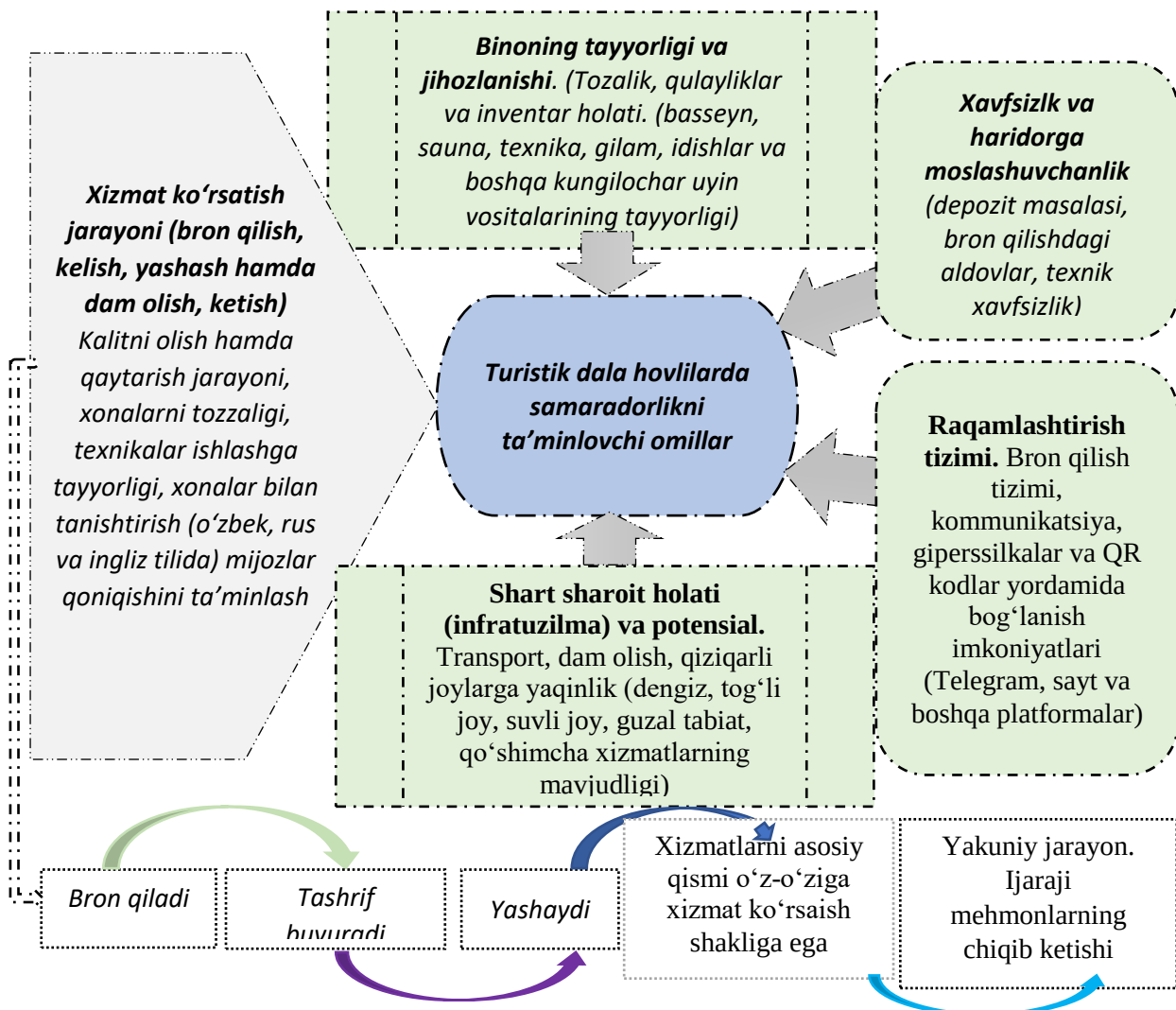
Mehmon harajatlarining taqsimlanishiga asosan	Xarajatlarning asosiy qismi mehmonxona xizmatlarga bog‘langan	Savdo, transport, qishloq xo‘jaligi va xizmatlar sohasiga keng yoyiladi
Iste‘molchi roli	“Mehmon” tayyor xizmat paketini iste‘mol qiluvchi	“Ijarachi-mehmon” asosiy xizmatlarni o‘zlari bajaradi.
Ijtimoiy iqtisodiy ta‘siri	Yirik va o‘rta biznesni rivojlantiradi	Kichik biznes, oilaviy tadbirkorlik va norasmiy sektorni qo‘llab quvvatlaydi
Ish bilan bandlikka ta‘siri	Markazlashgan hamda barqaror bandlik	Tarqoq
Hududlar rivojiga ta‘siri	Turistik markazlar, klasterlar va yirik obyektlar rivojiga xizmat qiladi	Qishloq turizmi, mahalla turizmi hamda ovul turizmini yanda rivojlantirish asosida infratuzilmani yaxshilaydi.
Xizmat ko‘rsatish jarayoni	Xizmat ko‘rsatish jarayoni muntazam ravishda 24/7 rejmda	Uylar bir butun obyekt sifatida ijaraga beriladi. Xizmat ko‘rsatish jarayon muntazam emas.
Bandligi darajasi	Band darajasi xonalar bilan hisoblanadi	Bandlik: ijarada bo‘lsa 100 foiz band yoki bo‘sh bo‘lsa 0 foiz.
Jarayon bosqichi	Bron qiladi, keladi, yashaydi, xizmatlardan foydalanadi, ketadi	Xizmar diyarli barcha xollarda oldindan tayyorlanadi. Foydalanish jarayoni ikki bosqichda amalga oshiriladi. Tayyorlanadi va foydalaniladi.

1-jadval ma‘lumotlariga qaraydigan bo‘lsak turistik dala hovlilar metodologik jihatdan mehmonlar va boshqa shu kabi joylashtirish obyektlaridan farq qiladi. Biz o‘z tadqiqotimizda aynan mana shu kabi muammolarni borligi sababli turistik dala hovlilarning turizm va mehmondo‘stlik industriyasini rivojlantirishdagi potensialini inobatga olgan holda ushbu turistik dala hovlilardan foydalanish samaradorligini aniqlashga harakat qilganmiz.

Turistik dala hovlilarning xizmat ko‘rsatish sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri sayt yoki platformadagi holatga mos emasligi, ayrim jalb qiluvchi texnologiya yoki vositalarning ishlamay qolishi, internet bilan bog‘liq muammolar va avtoturargohga avtomobillarning joylash sig‘imi torligi va risklar bilan bog‘liq. Biz o‘z ishimizda turistik dala hovlilarning samaradorligini belgilovchi asosiy faktorlarni tahlil qilib o‘tganmiz. (2-rasmga qarang).

2-rasmda ko‘rinib turibdiki turistik dala hovlilarda xizmat ko‘rsatish difati hamda uning shakllanish jarayonlari tizimli tarzda yoritib o‘tilgan. Ushbu rasmda turistik dala hovlilarda samaradorlikni ta‘minlovchi omillar aks ettirilgan. Ushbu mualliflik yodashuvimizning negzi xizmatlar iqtisodiyoti hamda menejment nazariyalariga asosan xizmat ko‘rsatish sifati va samaradorligi faqatgina moddiylik yoki xizmat ko‘rsatish faoliyatigagina bog‘liq emasligi hamda ushbu sifat va samaradorlik ko‘plab o‘zaro bog‘langan omillarning integratsiyasi natijasida vujudga kelishini bildiradi.

Binoning tayyorligi va jihozlanishi bilan bog‘liq omillar turistik dala hovlilarning ilk sifat ko‘rsatkichi hisoblanib u mijozlarda ijobiy tasavvurini shakllantiruvchi eng muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Tozalik darachasi, inventarlarning texnik holati, qo‘shimcha qulayliklarning mavjudligi (yozgi va qishki basseyn, sauna, maishiy texnikalar, yotoq jihozlari, idishlarning mehmonlarga sig‘imiga mosligi va boshqalar) xizmatning moddiy ko‘rinishi ifodalaydi. Bron.uz va OLX dagi turistik dala hovlilar haqidagi e‘lonlarga berilgan izohlarda aynan shu yuqoridagi jihatlar ijarachi-mehmonlarda ilk taassurotni shakllantirgan holda xizmatdan qoniqish darajasini belgilaydi. Xizmat ko‘rsatish jarayoni turistik dala hovlilarda xizmatlar sifatining eng muhim hamda ajralmas qismi hisoblanadi. Mijozlarni qabul qilish, kalitni topshirish, hujjatlashtirish hamda ijarachi-mehmonlarning ketish vaqtida to‘lovlarni qabul qilish va nazorat bosqichlarini soddaroq qilish xizmatdan foydalanish qulayligini oshiradi. Ushbu jihatlar qanchali tizimlashtirilgan bo‘lsa xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirgan holda mijozning vaqtini ham tejashga imkon beradi.

2-rasm. Turistik dala hovlilarning samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar hamda xizmat ko'rsatish jarayonining umumiy harakat bosqichlari¹

Xavfsizlik va haridorga moslashuvchanlik kabi jihatlar esa xizmatning barqarorligini hamda ishonchliyligini ta'minlovchi muhim omillarda biri hisoblanadi. Bu jarayonda eng muammoli holat mijoz ishonchini oqlashga qaratiladi. Bu esa mijozning oldinda band qilish uchun omonat summasini tashlashda havf xatarni kamaytiradi. Bu uchun depozit tizimini shaffofligini ta'minlashni ta'lab qiladi. Texnika xavfsizligi, yong'in xavfsizligi va videokuzatuv tizimni shaffofligini ta'minlash mijozlar ishonchini oshiradi. Bundan tashqari turistik dala hovlilarda (dachalarda) zamonaviy talablarga mos xizmatlarni hamda mijozlarga moslashuvchan boshqaruv shakllantirish rqaobat bozorida ustunlik beradi. Raqamlashtirish tizimi esa turistik dala hovlilarda kommunikatsion samaradorlikni belgilovchi eng muhim zamonaviy jihatlardan biri hisoblanadi. Bron qilish tizimi (Bron.uz) , mijoz bilan tezkor aloqa (sayt, platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, telefon), xizmatlar bo'yicha aniq ma'lumotlarning mavjudligi mijozning qaror qabul qilish bosqichini onsonlashtiradi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanganligi xizmat sifati haqidagi tushunmovchiliklarni kamaytirib, xizmatdan foydalanish jarayonini soddalashtiradi va mijozlarning ishonchini oshiradi.

Shart-sharoit holati va potensialdan foydalanish mijozlarni jalb qilishdagi eng muhim omillarda biri hisoblanadi. Bunda transport qulayligi, dam olish maskaning qiziqarli joylarga yaqinligi, hududiy potensial hamda qo'shimcha xizmatlarning mavjudligi turistlar oqmini tabiiy ravishda oshirishga xizmat qiladi. Chunki turistik dala hovlilarning (dacha) komfortligi faqatgina binoning o'zi bilan belgilanmaydi unga tashqi tabiiy muhit ham ta'sir qiladi. Yana bir muhim jihat shundaki turistik dala hovlilar orqali mahalla turizmi, qishloq turizmi hamda ovul turizmi

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

ham bog‘likda rivojlantirish imkoni mavjud.

O‘zbektonda turizm va mehmondo‘stlik industriyasini rivojlantirishda, albatta, turistik dala hovlilarning (dachalar) umumiy potensialidan to‘liq foydalanganimiz yo‘q. Shu sababda biz o‘z tadqiqotimizda turistik dala hovlilardan ichki va kiruvchi turizmni rivojlantirishda yanda faolroq foydalanishimizning umumiy tahlilini keltirib o‘tishni joiz deb topdik. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda turistik dala hovlilardan foydalanishning SWOT tahlilini keltirib o‘tamiz. (3-rasm)

SWOT TAHLIL	
Kuchli tomonlari	Zaif tomonlari
✓ Binoning yakka bir butunlikda ijaraga berilishi: bir turistik dala hovli bir daromad banbai ✓ Xususiylilik hamda erkinlik: oila, do‘stlar va hamkasblarning erkinligi. ✓ Yaxlit infratuzilma: sauna, oshxona, basseyn, PS5, karaoke, bliard, hovli va h.k. ✓ Boshqaruv qulayligi: mehmonxonalar singari murakkab bo‘limlar shart emas. ✓ Tezkor daromad keltirish: kunlik ijara tizimi orqali tez pul oqimi. ✓ Ichki turizm uchun mos. oila, qarindoshlar, sinfdoshlar, kursdoshlar segmenti. ✓ Raqamli texnologiyalar asosida tez sotilishi (bron.uz, telegram, instagram va h.k.) ✓ Hududiy turizmni rivojlantiradi. (hududlarning ijtimoiy holatini rivojlantiradi)	✓ Mavsumiylik: ayrim davrlarda talab kamayib ketadi. ✓ “Va‘da va real holat” orasidagi farq. Reklamadagi rasmlar, videolar va haqiqiy holat o‘rtasidagi farqning mavjudligi. ✓ Servis tizimi cheklangan: 27/7 xizmat ko‘rsatish tizimining yo‘qligi. ✓ Sifat standartlari bir xil emas: Binolar (dachalar) obyektlar bir biridan keskin farq qiladi. ✓ Inventar buzilishi va zaralar yuqori: mebel, texnika, idishlar. (idishlar sinadi, bliard kiyi sinadi, pulklar sinadi, ayrim texnikalarning rejimi o‘zgaradi) ✓ Kommunal xizmatlarga bog‘liqligi va ushbu xizmatlarning avtanomligi. suv, elektr uzilishi katta zarar. ✓ Yashirin iqtisodiyotning mavjudligi. Hisobi yuritilmaydi va to‘g‘ridan to‘g‘ri soliq tulasmasligi.
Imkoniyatlar	Tahdidlar
✓ Turistik dala hovlilar tizimini turizmning alohida segmenti sifatida rivojlantirish. ✓ Raqamlashga boshqaruvni to‘liq joriy qilish. Bron, nazorat, reyting tizimlari asosida. ✓ Milliy sifat standartlarini ishlab chiqish va joriy qilish. ✓ Mavsumiy paketlar tayyorlash. Yozgi va qishqi basseyn, narxlarning bayram hamda dam olish kunlaridan tashqari kunlarda arzonlashtirish ✓ DXSH tizimi asosida infratuzilmani yana yaxshilash. Yo‘llar, internet, kommunikatsiya, chiqindilarni tashishda. ✓ Ekodachalar konsepsiyasini ishlab chiqish. Yashil energiyadan foydalanish, tejamkor texnikalar.	✓ Raqobat bozorining kuchayishi. Turistik dala hovlilar soni ortib ketsa narxlarga ta‘sir qiladi ✓ Salmiy izohlar ta‘siri. Platforma va shunga uxshash ilovalarda mijoz fikri ta‘siri kuchli. ✓ Resurslar narixning oshib ketishi. Elektr, gaz, suv, ta‘mirlash ishlari. ✓ Tabiiy hatarlar. Yo‘llarning muzlama bo‘lishi, suv tanqisligi, yog‘ingarchililar. ✓ Qonuniy tartibga olishning kuchayishi. Soliq, ruxsat va boshqa talablarning quyilishi. ✓ Xavfsizlik muammolari. Yong‘in, suzishdagi xavf, jarohatlar, soxta platformalarga aldanish. ✓ Mahalla aholisi bilan munosabatlaragi muammolar. (shovqin)

3-rasm. Turistik dala hovlilar (dachalar) ning umumiy SWOT tahlili¹

Mazkur SWOT tahlil turistik dala hovlilarning keng imkoniyatlari mavjudligi ko‘rsatish bilan bir qatorda muammolar va hal qilinishi lozim bo‘lgan amaliy ishlarning mavjudligini ko‘rsatmoqda. Ushbu yangi segmentni hisobini yuritish ichki turizmni yanda rivojlantiruvchi va tezda u orqali daromad olish imkoni yuqori bo‘lgan joylashtirish shakli hisoblanib uning eng

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

kuchli tomonlaridan biri xususiylik, umumiy infratuzilmaning yaxlitligi hamda boshqaruv jarayonlarining soddaligida namoyon bo‘ladi.

Ammo mavsumiylik, nostandarlik hamda va‘da bilan real holat orasidagi farqning mavjudligi singari zaif tomonlari ham mavjud. Shu kabi muhim jihatlarni inobatga olgan holda raqamli boshqaruv, sertifikatlash va tartibga solish uchun risklarga qarshi iqtisodiy-huquqiy mexanizmlar ishlab chiqish zarur.

Tadqiqotimizda turistik dala hovlilarda ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifati hamda samaradorligini aniqlashga doir model ishlab chiqish zaruratidan kelib chiqqan holda maxsus model ishlab chiqdik. (3-rasmga qarang).

Ushbu 3-rasm ma‘lumotlariga qaraydigan bo‘lsak turistik dala hovlilarning xizmat sifati va samaradorligini oshirish modeli nano-mikro-mezo darajalarning umumiy bog‘liqligiga asoslangan. Nano darajada iste‘molchi bahosi hamda kutilgan natija asosida shakllansa, mikro darajada tayyorlash ijara nazaorat bog‘liqligi asosida ta‘minlanadi, mezo darajada esa hududiy standartlar, nazorat hamda rag‘batlantirish vositalari asosida turizm va mehmondo‘stlik industriasining barqarorligini oshiradi. Mazkur modelning ilmiy jihatdan muhimligi shundan iboratki turistik dala hovlilar uchun xizmat sifati asosan “va‘da qilingan sharoit hamda real holat” orasidagi moslik va ijara joylarini tayyorlash jarayonining barqarorligi asosida aniqlanadi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot doirasida “turistik dala hovli” tushunchasiga mualliflik tarifi ishlab chiqilib, ushbu turistik obyektlarning turizm industriasida yangicha segment sifatida shakllantirish asoslab berilgan. Olib borilgan SWOT tahlil asosida mazkur segmentning hududiy turizmni rivojlantirishdagi imkoniyatlari yuqori ekanligini ko‘rsatmoqda. Ammo xizmat sifati, xizmatlar standartlashtirish, rekalam hamda huquqiy jihatdan tartibga solish kabi bir qancha muammolar borligi aniqlandi.

Tadqiqotimiz orqali taklif qilinayotgan turistik dala hovlilarning milliy reyestrini shakllantirishning konseptual modeli asosida ushbu joylashtirish obyektlarining faoliyatini tizimlashtirish, shaffofligini ta‘minlash hamda davlat xususiy sherikchilik mexanizmlarini yana kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu o‘rinda xizmatlar samaradorligiga erishishda xizmat sifati, sun‘iy intellekt imkoniyatlari, raqamli texnologiyalar, infratuzilma, kadrlar salohiyati hamda mijozga qaratilgan yondashuv eng muhim sifatida keltiriladi.

Mazkur xulosalar asosida turizm va mehmondo‘stlik industriasida xizmatlar samaradorligini oshirishga doir quyidagi takliflar keltirib o‘tamiz:

1. “turistik dala hovli” uchun maxsus sertifikatlash tizimini joriy qilish hamda faoliyatini to‘liq huquqiy talablarga javob beradiga faoliyatga aylantirish zarur;
2. “turistik dala hovli” tomonidan taqdim etilayotgan xizmatlar sifatini baholovchi aniq mezonlar ishlab chiqish asosida standartlashtirish lozim;
3. Innovatsiyalarni keng joriy etish orqali onlayn bronlash tizimlari, mobil ilovalar hamda zamonaviy marketing vositalaridan foydalanishni rag‘batlantirish asosida tashrif buyuruvchilar oqimini oshirish mumkin.
4. Mazkur obyekt egalari hamda ishchi xodimlari uchun maxsus o‘quv dasturlari va seminarlar tashkil etish orqali xizmat ko‘rsatish etikasini oshirish zarur;
5. Infratuzilmani rivojlantirish orqali transport, aloqa, kommunal xizmatlar va turistik infratuzilmani yaxshilash asosida turizm va mehmondo‘stlik industriasini rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yilning 19-noyabr oyidagi PQ-348-son “O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish va turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarori. <https://lex.uz/docs/-7851788>
2. Brotherton, B. (1999). Towards a definitive view of the nature of hospitality and hospitality management. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 11(4), 165–173.
3. Tuxliev I.S., Qudratov G‘.X., Pardaev M.Q. Turizmni rejalashtirish // Darslik. -T.: “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, 2010. – 238 b.,
4. Safarov B.Sh. Milliy turizm xizmatlar bozorini innovatsion rivojlantirishning metodologik asoslari: monografiya. // T.: Fan va texnologiya, 2016. T. . 184 b.

З.Бакаев	Z.Bakaev
Пути повышения эффективности услуг, предоставляемых туристическими дачными хозяйствами в индустрии туризма	Ways to Improve the Efficiency of Services Provided by Tourist Country Houses (Dachas) in the Tourism Industry
Аннотация. В данной статье разработано специальное определение понятия «туристический дачный дом» как нового туристического объекта, ранее не представленного в научной литературе отечественных исследователей. Кроме того, проведено исследование, направленное на совершенствование методики оценки эффективности услуг, предоставляемых туристическими дачными домами (дачами). Ключевые слова: «туристическая дача», национальный реестр, модель, туристические средства размещения, краткосрочная аренда, туристические услуги, качество обслуживания, онлайн-бронирование, арендатор-гость.	Abstract. This article develops a specific definition of the concept of a “tourist country house” as a new type of tourism facility that has not previously been presented in the academic literature of national scholars. Furthermore, the study is aimed at improving the methodology for evaluating the efficiency of services provided by tourist country houses (dachas). Keywords: “tourist country house,” national register, model, tourist accommodation facilities, short-term rental, tourism services, service quality, online booking, tenant-guest.

Камилла Бахромовна Суюнова – доцент кафедры «Маркетинга», СамИЭС

СОВРЕМЕННЫЕ МАРКЕТИНГОВЫЕ ПОДХОДЫ В ТУРИЗМЕ

Аннотация. В статье были исследованы современные маркетинговые подходы в туризме Узбекистана в условиях цифровизации и развития Big Data. Также были проанализированы инструменты SMM, персонализированного маркетинга и интернет-коммуникаций. Определено их влияние на конкурентоспособность туристической отрасли, качество услуг, продвижение национального туристического бренда и повышение эффективности взаимодействия с туристами.

Ключевые слова: маркетинговые стратегии, туризм, маркетинговые инструменты, программный маркетинг, социальный медиа маркетинг, электронная коммерция, интернет-коммуникации.

Введение. Каждый год туристический сектор Узбекистана все чаще участвует в мировом рынке. Развитие сферы означает, что экономика страны может иметь мультипликативный эффект с другими отраслями, а так же оказывать сильное положительное влияние на темпы роста всех макроэкономических показателей¹.

Сегодняшнее маркетинговое использование - это первая потребность в высоких продажах. В конце концов, нам нужно использовать все виды распознавания продуктов или услуг в маркетинговом инструменте.

Маркетинг так же поможет настроить наши объявления, чтобы функционировать в нужное время для нужных потребителей.

В современную эпоху цифровых технологий анализ больших данных (Big Data) играет важнейшую роль в различных секторах экономики, включая туризм.

Big Data или большие данные - это структурированные или неструктурированные массивы данных большого объема. Их обрабатывают при помощи специальных автоматизированных инструментов, чтобы использовать для статистики, анализа, прогнозов и принятия решений².

Для Узбекистана, обладающего богатым культурным наследием и нацеленного на привлечение большего числа туристов, как иностранных, так и местных, применение Big Data открывает новые возможности для улучшения качества туристических услуг, увеличения доходов и обеспечения устойчивого развития. Для этого необходимо:

1. Проанализировать туристические потоки с использованием Big Data, так как технологии больших данных дают возможность собирать и изучать информацию о туристических потоках, включая данные о посещаемости, регионах происхождения туристов и их модели поведения. Это способствует выявлению потребностей туристов, так

¹ https://lex.uz/docs/7531353?ONDATE=20.05.2025+00&utm_source=chatgpt.com

² <https://trends.rbc.ru/trends/innovation/5d6c020b9a7947a740fea65c>

как анализ данных помогает определить популярные направления, предпочтения путешественников и их ожидания, прогнозированию спроса - исследование исторических данных позволяет предсказать периоды повышенной посещаемости и сезонные изменения, что способствует эффективному распределению ресурсов, таких как персонал и гостиничные номера.

2. Применить персонализированный подход в маркетинге, так как применение технологий Big Data в маркетинговых стратегиях дает возможность разрабатывать более точные и результативные рекламные кампании, изучение предпочтений путешественников позволяет предлагать индивидуально подобранные туры, маршруты и услуги.

С помощью Big Data можно создать новые туристические предложения, так как Big Data может служить основой для разработки инновационных услуг и продуктов. Например, анализ отзывов с платформ для путешествий и социальных сетей помогает выявлять слабые стороны и совершенствовать текущие предложения. Также изучение трендов позволяет определить, какие направления туризма, такие как wellness-туры или этнографические путешествия, приобретают популярность.

Технологии Big Data способствуют улучшению взаимодействия туристов с объектами инфраструктуры и предоставляемыми услугами. Актуальная информация - данные о загруженности туристических объектов, прогнозы погоды и персонализированные рекомендации предоставляются через мобильные приложения в реальном времени. Оптимизация сервиса: анализ времени ожидания, оценок и отзывов помогает повышать уровень предоставляемых услуг.

Обзор литературы. Ученые Тамаева А.М. и Хираджигаджиева М.М. внесли большой вклад в изучение проблем, связанных с изучением цифрового маркетинга в сфере туризма, по мере развития информационных технологий и изменения рынка туристических услуг. В своих трудах рассматривают маркетинг, как важнейший инструмент продвижения товаров и услуг во всех областях, производящих эти услуги и продукты производства, перешел в наиболее совершенную форму: цифровой маркетинг¹.

Методология исследования. При решении задач поставленных в роли маркетинговых стратегий в развитии цифровизации сферы туризма в Узбекистане широко используются такие методы как, анализ и синтез, индукция и дедукция.

Анализ и результаты. Основной задачей в данном случае является применение современных маркетинговых инструментов и технологий, таких как Big Data, CRM, SEO и SMM, для обеспечения устойчивого развития туристической отрасли.

Таблица 1.

Применения технологий Big Data в сфере туризма Узбекистана²

Сфера применения	Используемые Big Data технологии	Пример в туризме Узбекистана	Эффект
Анализ туристических потоков	Аналитика больших данных, геолокация, мобильные данные	Сбор данных с SIM-карт иностранных туристов, Google Maps, Яндекс.Карт	Определение популярных маршрутов (Самарканд, Бухара, Хива), оптимизация инфраструктуры
Персонализация предложений	Машинное обучение, CRM + Big Data	Онлайн-платформы (Booking, Expedia, MyUzbekistan) рекомендуют отели и экскурсии по интересам туриста	Увеличение продаж, рост удовлетворенности клиентов
Прогнозирование загрузки	Предиктивная аналитика, обработка больших массивов	Прогноз потока туристов на Навруз или во время хаджа	Планирование гостиничных номеров, транспортных услуг

¹ Тамаева А.М.1, Хираджигаджиева М.М. Цифровой маркетинг в сфере туризма.<https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-marketing-v-sfere-turizma/viewer>

² Разработано авторами

Анализ отзывов и соцсетей	NLP (обработка естественного языка), Big Data	Анализ комментариев в Tripadvisor, Instagram, Telegram-каналах	Улучшение качества сервиса на основе отзывов
Динамическое ценообразование	Big Data + алгоритмы ценообразования	Отели в Ташкенте и Самарканде регулируют цены в зависимости от спроса	Оптимизация доходов бизнеса
Развитие smart-туризма	IoT + Big Data	Установка сенсоров на туристических объектах (Регистан, Хива) для подсчёта посетителей	Контроль нагрузки на объекты, сохранение культурного наследия

По таблице видно, что Big Data в туризме Узбекистана позволяет не только повысить комфорт туристов, но и эффективно управлять потоками, ценами и качеством услуг.

Узбекистан, обладая богатым культурным наследием, может эффективно использовать Big Data для следующих целей:

- создание новых туристических маршрутов, соединяющих менее известные регионы, такие как Ферганская долина и Каракалпакстан, с популярными направлениями - Самаркандом, Бухарой и Хивой;

- улучшение качества туристического обслуживания через разработку мобильных приложений, предлагающих рекомендации по маршрутам, достопримечательностям и местам питания;

- анализ предпочтений туристов из разных стран для адаптации туристических предложений под их запросы, включая добавление языковой поддержки и учет гастрономических предпочтений.

В современном мире социальные сети стали важной частью повседневной жизни, а социальный медиа-маркетинг (SMM) превратился в мощный инструмент продвижения. Для туристической индустрии Узбекистана, стремящейся укрепить свои позиции на мировом рынке, SMM открывает множество возможностей: привлечение туристов, улучшение их впечатлений и увеличение доходов.

Кроме того, SMM - это один из наиболее эффективных методов популяризации туристических направлений Узбекистана. Например:

- социальные сети позволяют донести уникальные достопримечательности страны до миллионов людей по всему миру;

- вирусный эффект - качественный визуальный контент, например, фотографии Самарканда, Бухары или Хивы, способен быстро распространяться благодаря репостам, привлекая новых пользователей;

- роль инфлюенсеров - сотрудничество с блогерами и лидерами мнений помогает повысить интерес к новым маршрутам и услугам.

- повышение узнаваемости бренда - грамотная SMM-стратегия способствует увеличению узнаваемости Узбекистана как туристического направления;

- продвижение национальной идентичности - контент, посвящённый культуре, кухне, истории и традициям, формирует уникальный образ Узбекистана на международной арене.

Не мало важно отметить, что публикация рассказов о путешествиях, дополненных яркими фотографиями и видеороликами, делает бренд страны более привлекательным и эмоционально вовлекающим, что даёт персонализацию и взаимодействие с туристами.

Социальные сети создают возможность непосредственного общения с туристами. Ответы на вопросы, работа с отзывами и оперативное решение проблем повышают уровень удовлетворенности путешественников. Анализ предпочтений пользователей позволяет предлагать им туры, которые соответствуют их интересам. Конкурсы, опросы и игры вовлекают аудиторию, формируя позитивное отношение к бренду.

Социальные платформы предоставляют возможность продвигать направления и услуги с минимальными бюджетами. Использование инструментов на платформах, таких как Facebook и Instagram, помогает ориентироваться на конкретные группы, включая любителей культуры, экотуризма или гастрономических туров. SMM предлагает инструменты для мониторинга результатов рекламных кампаний, что способствует их оптимизации для достижения максимального эффекта.

Не мало важно выделить сегментом молодежь, так как она является одной из ключевых аудиторий социальных сетей. Для привлечения молодых туристов Узбекистан может:

- создавать яркий и современный контент - короткие видео, истории и посты, основанные на актуальных трендах, эффективно привлекут внимание молодежи.

- продвигать мероприятия - музыкальные фестивали, спортивные состязания и гастрономические ярмарки можно успешно рекламировать через социальные сети.

Рекомендации и выводы. В заключении можно сделать вывод, что эффективное использование интернет-маркетинга в туризме требует учета современных трендов так как Big Data:

- оптимизирует маршруты на основе данных о перемещениях туристов;
- динамическое ценообразование, учитывающее спрос, сезонность и другие факторы;
- работа с большими объемами данных, позволяющими охватить широкий круг потребителей;
- персонализация и таргетинг рекламы - сегментация аудитории и создание кампаний, направленных на конкретные группы;
- развитие видеоконтента - расширение присутствия на платформах, таких как Instagram и Facebook, с учетом роста интернет-трафика;
- лидирующая роль видео-маркетинга в цифровой среде.

Исходя из вышеперечисленного использование маркетинговых стратегий в социальных сетях позволяет точно воздействовать на целевую аудиторию, выбирая наиболее подходящие площадки и форматы коммуникации, избегая лишних затрат на нецелевую аудиторию.

Список использованной литературы:

1. Новая стратегия развития Узбекистана / Ш.М. Мирзиёев. Учебное пособие. Ташкент, 2022.
2. Ibrokhimov, N., & Sardorbek, I. Kh. (2024). *AI and Big Data Analytics in Uzbekistan's Tourism: Enhancing Operational Efficiency and Visitor Satisfaction – A Case Study of Samarkand*. Academic Journal of Digital Economics and Stability.
3. Mukhtorova, N., & Askarov, Z. (2025). *A Study of Smart Tourism Initiatives and Their Implications for Uzbekistan*. Zenodo Conference Proceedings.
4. Тамаева А.М.1, Хирачигаджиева М.М. Цифровой маркетинг в сфере туризма. <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-marketing-v-sfere-turizma/viewer>

K. Suyunova Turizmدا zamonaviy marketing yundashishlari	K. Suyunova Modern marketing approaches in tourism
Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda turizm sohasida raqamlashtirish va Big Data rivoji sharoitidagi zamonaviy marketing yondashuvlari tadqiq qilingan. Shuningdek, SMM, shaxsiylashtirilgan marketing va internet kommunikatsiyalarining turizm raqobatbardoshligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash, milliy turistik brendni targ'ib qilish hamda turistlar bilan samarali aloqani rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Kalit so'zlar: marketing strategiyalari, turizm, marketing vositalari, dasturiy marketing, ijtimoiy media marketingi, elektron tijorat, internet aloqalari.	Abstract: This article explored modern marketing approaches in Uzbekistan's tourism sector in the context of digitalization and the development of Big Data. It also highlighted the importance of SMM, personalized marketing, and internet communications in increasing tourism competitiveness, improving service quality, promoting the national tourism brand, and strengthening effective interaction with tourists. Keywords: marketing strategies, tourism, marketing tools, programmatic marketing, social media marketing, e-commerce, internet communications.

Muhriddin Husniddin o‘g‘li Qilichov – Buxoro davlat universiteti, Turizm va mehmonxona xo‘jaligi kafedrası doktoranti

BUXORO TARIXIY MARKAZIDAGI MEROS OBYEKTLARIDA TURISTIK SIG‘IM IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro tarixiy markazidagi Chor Minor va Hazrati Imom ansambllari misolida tarixiy meros obyektlarining turistik sig‘im imkoniyatlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda Cifuentes metodologiyasi asosida dala tadqiqotlari orqali fizik sig‘im va haqiqiy sig‘im ko‘rsatkichlari o‘lchangan. Iqlim tuzatish koeffitsientlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari asosida Buxoro tarixiy markazidagi meros obyektlarini barqaror boshqarishga doir ilmiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: turistik sig‘im, fizik sig‘im, haqiqiy sig‘im, meros obyektlarini boshqarish, YUNESKO Jahon merosi, Cifuentes modeli, barqaror turizm.

Kirish. Xalqaro turizm sanoati so‘nggi o‘n yillikda global iqtisodiyotning eng dinamik tarmoqlaridan biriga aylandi. 2025-yilda jahon bo‘ylab 1,52 milliard xalqaro sayyoh qayd etildi va bu ko‘rsatkich COVID-19 pandemiyasidan keyingi eng og‘ir inqirozdan to‘liq tiklanishni bildiradi [1]. Mazkur ko‘rsatkich 2024-yilga nisbatan 4%ga, ya‘ni 60 million sayyohga ko‘proqni tashkil etdi [1]. Moliyaviy jihatdan ham rekord qayd etildi. Turizm eksport daromadlari, jumladan yo‘lovchi transporti hisobga olinganda, 2024-yilda 1,9 trillion AQSH dollariga yetdi. Bu pandemiyadan avvalgi davrdagidan taxminan 3 % yuqori [2].

O‘zbekiston ham ushbu global o‘shish jarayoniga tobora faolroq qo‘shilmoqda. 2025-yilda mamlakatga turizm maqsadida kelgan xorijiy fuqarolar soni 11,7 millionga yetdi. Bu 2024-yildagi 8,2 million ko‘rsatkichidan 3,5 millionga ko‘p [3]. Turizm xizmatlari eksporti 2024-yildagi 3,52 milliard dollardan 2025-yilda 4,8 milliard dollarga oshdi, “O‘zbekiston-2030” strategiyasida 20 million xorijiy sayyohni qabul qilish va 6 milliard dollar turizm eksportiga erishish maqsad qilib belgilangan [4]. Mazkur o‘shishning asosiy dvigateli mamlakatning boy madaniy-tarixiy merosi bo‘lib, sayyohlarning katta qismi Samarqand, Buxoro va Xivaga Buyuk Ipak yo‘li bo‘ylab joylashgan tarixiy shaharlarga tashrif buyurmoqda.

Buxoro viloyati O‘zbekiston turizm tizimida alohida o‘rin egallaydi. Ipak yo‘lida joylashgan Buxoro shahrining tarixi ikki ming yildan oshiq bo‘lib, u O‘rta Osiyodagi eng to‘liq saqlanib qolgan o‘rta asr shahri sifatida tan olingan [5]. YUNESKO ning ikkinchi mezon Buxoroning O‘rta Osiyoning keng hududidagi shaharlar rejalashtirishiga chuqur ta‘sirini, to‘rtinchi mezon esa shaharning hozirgi kunda ham asosan saqlanib qolgan o‘rta asr shahar to‘qimasi bilan O‘rta Osiyo shahrining eng to‘liq va buzilmagan namunasi ekanini tasdiqlaydi [6]. 1993-yildan YUNESKO Jahon merosi ro‘yxatida turgan Buxoro tarixiy markazida 260 dan ortiq tarixiy me‘moriy obida mavjud bo‘lib, ular har yili yuz minglab mahalliy va xorijiy sayyohlarni o‘ziga jalb etmoqda [5]. Xalqaro turizm nuqtai nazaridan meros shahri sifatida Buxoro aylanma turizm modellarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi, meros obyektlaridan foydalanish madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan uzluksiz foyda keltiradi [7].

Biroq sayyohlik oqimining tez sur‘atda o‘shishi muhim muammoni ham yuzaga keltirmoqda. Srivastava ta‘kidlaganidek, sayyohlik faoliyatining me‘yorida oshib ketishi bu “haddan tashqari sayyohlik sayyohlikning o‘zini yo‘q qiladi” degan hodisaga olib keladi [8]. Turistlar sonining nazorat qilinmagan o‘shishi bir tomondan iqtisodiy foyda keltirsa, ikkinchi tomondan me‘moriy obidalarga shikast yetkazish, mahalliy aholining hayot sifatini pasaytirish va sayyohlik tajribasini yomonlashtirish xavflarini tug‘diradi. Aynan shu sababli Turistik sig‘im (Tourism Carrying Capacity - TCC) tushunchasi - ya‘ni obyektning qancha turistni o‘zining barqarorligi saqlanib qolgan holda qabul qila olishini ilmiy usulda aniqlash jarayoni bugungi kunda meros turizmi boshqaruvining markaziy vositasiga aylangan [9; 10]. Ushbu tadqiqot Buxoro tarixiy markazidagi ikki muhim tarixiy obyekt Chor Minor ansambli va Hazrati Imom qabri va ansambli misolida Fizik sig‘im (Physical Carrying Capacity - PCC) va Haqiqiy sig‘im (Real Carrying Capacity - RCC) ko‘rsatkichlarini dala tadqiqotlari orqali o‘lchashni maqsad qiladi. Tadqiqot natijalari mazkur obyektlar uchun ilmiy asoslangan sayyoh oqimini boshqarish qarorlarini qabul qilishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Turistik sig‘im (Tourism Carrying Capacity –

TCC) tushunchasi dastlab ekologiya va tabiatni muhofaza qilish sohasida qoʻllanilgan boʻlsa-da, keyinchalik sayyohlik fanida mustaqil metodologik yoʻnalishga aylandi. Srivastava taʼkidlashicha, TCC oʻz mohiyatiga koʻra “maʼlum bir hududda sayyohlik faoliyatining salbiy oqibatlarini yuzaga keltirmasdan qabul qilish mumkin boʻlgan ziyoratchilarning maksimal soni”ni anglatadi [8]. Ushbu taʼrif vaqt oʻtishi bilan kengayib ekologik, ijtimoiy va boshqaruv chegaralarini ham oʻz ichiga oldi [10].

Metodologik jihatdan bugungi kunda eng keng tarqalgan yondashuv Cifuentes tomonidan IUCN (Tabiatni Muhofaza qilish Xalqaro Ittifoqi) uchun ishlab chiqilgan uch bosqichli model hisoblanadi [9]. Ushbu model Fizik sigʻim (PCC), Haqiqiy sigʻim (RCC) va Samarali sigʻim (ECC) bosqichlarini oʻz ichiga olib, har bir keyingi bosqich oldingi bosqichning tuzatish koeffitsientlari orqali hisoblangan qiymatidir. Aylanish koeffitsienti tushunchasini metodologiyaga birinchi boʻlib Boullon kiritgan boʻlib, u “kunlik ochiq soatlar / oʻrtacha tashrif davomiyligi” formulasini taklif qilgan [14]. Mazkur formula hozirgi kunda ham barcha TCC tadqiqotlarining asosiy hisoblash vositasi boʻlib qolmoqda [9; 13].

Xalqaro miqyosda TCC metodologiyasini madaniy meros saytlarida qoʻllash boʻyicha tadqiqotlar soni soʻnggi oʻn yilliklarda keskin oshdi. Magabli va Al-Shorman Iordaniyadagi Petra YUNESKO meros saytida fizik sigʻimni hisoblash boʻyicha muhim tadqiqot oʻtkazdilar [12]. Boullon modelidan foydalangan holda hisoblangan natijalarga koʻra, Petra uchun oylik sigʻim 16 200 ziyoratchi tashkil etgan, biroq shu bilan birga ushbu koʻrsatkich yanvar oyidan tashqari barcha fasllar davomida oshib ketgani aniqlangan [12]. Tadqiqot tarixiy obyektlarda sayyohlar oqimini mavsumiy taqsimlashning zarurligini koʻrsatdi.

Diniy va ziyoratgoh maqomidagi meros saytlari uchun maxsus TCC hisoblash metodologiyasini Jangra va Kaushik (2017) Hindistondagi Kurukshetra shahridagi Braham Sarovar saytida sinab koʻrdilar [13]. Ular IUCN formulasi asosida beshta koʻrsatkich - maydon, avtoturar joy, hojatxona, ichimlik suvi va yoʻlak - boʻyicha alohida PCC hisob-kitoblarini amalga oshirib, saytning kunlik maksimal quvvati 567534 ziyoratchi ekanligini aniqladilar [13]. Ushbu tadqiqotning metodologik hissasi shundaki, turli funksional zonalar uchun bir kishiga moʻljallangan maydon meʼyorlari (1 m² dan 10 m² gacha) tabaqalashtirilgan holda qoʻllanilgan.

Erdogan Turkiyaning Amasya shahridagi koʻp xususiyatli YUNESKO meros saytida Cifuentes modelini zamonaviy meros kontekstiga muvaffaqiyatli moslashtirib, PCC, RCC, ECC va ijtimoiy sigʻim (SCC) ni birgalikda hisobladi [11]. Tadqiqot shuni koʻrsatdiki, hatto umumiy sigʻim yetarli boʻlgan hollarda ham alohida zonalarining sigʻimi oshib ketishi mumkin - bu holat meʼmoriy buzilishlarga, mahalliy aholining noroziligiga va sayyohlik tajribasining yomonlashishiga olib keladi [11]. Bundan tashqari, Makhadmeh va boshq. Iordaniya dekapolis shaharlaridan biri - Jerash (Gerasa) arxeologik saytida GAT modellashtirish yordamida sigʻimni hisoblash metodologiyasini ishlab chiqdilar va turistlar oqimining meʼmoriy yodgorliklar xavfsizligini jiddiy xavf ostiga qoʻyayotganini aniqladilar [18].

Turistik sigʻim muammosi faqat miqdoriy koʻrsatkich bilan cheklanmaydi. U sayyohlik manzilining hayot sikli (TALC) bilan chambarchas bogʻliq. Butler taklif qilgan TALC modeli kashfiyot, jalb etish, rivojlanish, konsolidatsiya, turgʻunlik va tanazzul bosqichlari sayyohlik sigʻimining oshib ketishi qanday qilib manzilning oʻz-oʻzini yoʻq qilishiga olib kelishi mumkinligini tushuntiradi [15]. Doxey esa mahalliy aholining sayyohlarga munosabatini ifodalovchi “Bezovtalanish indeksi” (Irridex) modelini ishlab chiqib, sigʻimdan oshib ketish ijtimoiy munosabatlarga ham salbiy taʼsir qilishini koʻrsatdi [17]. YUNESKO/ICCROM/ICOMOS/IUCN tomonidan ishlab chiqilgan “Jahon merosi kontekstida taʼsir baholash boʻyicha qoʻllanma” Buxoro kabi YUNESKO obyektlarida sigʻim baholashning huquqiy-metodologik asosini belgilaydi [16]. Ushbu hujjat sayt boshqaruvchilari uchun sigʻim hisoblashni majburiy amaliyotga aylantirish zarurligini taʼkidlaydi.

Oʻzbekiston, xususan Buxoro shahridagi tarixiy meros obyektlarida TCC ni oʻlchashga qaratilgan maxsus tadqiqotlar hali yetarli darajada emas. Mavjud ishlar asosan meros turizmining umumiy rivojlanish muammolari yoki GAT texnologiyalari yordamida marshrut optimallashtirish bilan chegaralanadi. Kilichov va boshqalar Buxorodagi meros turizmini rivojlantirishda GAT texnologiyalaridan foydalanib, sayyohlik marshrutlarini optimallashtirish modelini taklif qildilar, biroq konkret sigʻim koʻrsatkichlarini oʻlchamadilar [7]. Khamidov va Khayrullaeva esa Buxoro

viloyatida barqaror turizm rivojlantirish masalasini ko‘rib chiqib, turistik infratuzilmaning yetarli emasligi va obyektlarning haddan ortiq zo‘riqishi muammolarini belgiladilar [6].

Mazkur adabiyotlar sharhidan kelib chiqadigan xulosa shundan iboratki, Cifuentes metodologiyasi xalqaro miqyosda meros saytlarida samarali qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da [9; 11; 12; 13], Buxoro tarixiy markazidagi alohida obyektlar uchun dala tadqiqotlariga asoslangan miqdoriy sig‘im o‘lchovlari hali amalga oshirilmagan. Ushbu tadqiqot aynan mazkur bo‘shliqni to‘ldirish maqsadini ko‘zlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda bir-birini to‘ldiruvchi 5 ilmiy metoddan foydalanildi. Kuzatuv metodi doirasida har bir obyektida kamida 50 ziyoratchi bevosita kuzatilib, kirish va chiqish vaqtlari qayd etildi hamda o‘rtacha tashrif davomiyligi aniqlandi. O‘lchov metodi asosida obyekt maydonlari GPS asboblari yordamida joyida o‘lchandi va kadastr hujjatlari bilan taqqoslandi. Hujjatlar tahlili metodi orqali kadastr ma‘lumotlari, obyekt ma‘muriyatidan olingan texnik hujjatlar va O‘zgidrometning ko‘p yillik iqlim statistikasi o‘rganildi. Miqdoriy tahlil metodi yordamida yig‘ilgan dala ma‘lumotlari Cifuentes formulalari asosida matematik hisob-kitob orqali qayta ishlanib, PCC va RCC ko‘rsatkichlari bosqichma-bosqich aniqlandi. Oxirgi bosqichda, qiyosiy tahlil metodi qo‘llanildi. Olingan natijalar xalqaro meros saytlarida o‘tkazilgan o‘xshash tadqiqotlar Erdo‘gan, Magablihi va Al-Shorman, Jangra va Kaushiknatijalari bilan solishtirilib baholandi [11; 12; 13].

Tahlil va natijalar. Ma‘lumotlar ikki yo‘l bilan yig‘ildi: 1) GPS o‘lchov asboblari va kadastr hujjatlari yordamida obyekt maydonlari aniqlandi; 2) har bir obyektida kamida 50 ziyoratchi kuzatildi, kirish va chiqish vaqtlari qayd etilib, o‘rtacha tashrif davomiyligi hisoblandi.

Fizik sig‘im (PCC) formulasi

Fizik sig‘im quyidagi formula asosida hisoblandi [9; 14]:

$$PCC = S \times U$$

Bu yerda:

$$S = \frac{E}{a_{och}} + \frac{G}{a_{yop}} + \frac{H}{a_{tor}} + \frac{I}{a_{min}} - \frac{K}{a_{och}} - \frac{L}{a_{och}}$$

$$U = \frac{\text{Ochiq soatlar}}{\text{Tashrif vaqti (daq)/60}}$$

Belgilar izohi:

Belgi	Ma‘no	Bir kishiga maydon (a)
E	Ochiq maydon / hovli	3.0 m ²
G	Yopiq / ichki zal	2.0 m ²
H	Tor yo‘lak (< 2 m)	1.2 m ²
I	Minora / tor ko‘tarilish	1.1 m ²
K	Hovuz / suv - ayiriladi	3.0 m ²
L	Bog‘ / gulzor - ayiriladi	3.0 m ²

a qiymatlari Jangra va Kaushik va Cifuentes tavsiyalariga asoslangan [9; 13].

Haqiqiy sig‘im (RCC) formulasi

Haqiqiy sig‘im PCC ga iqlim va savdo zonasi tuzatish koeffitsientlari tatbiq etilishi orqali hisoblandi [9; 11]:

$$RCC = PCC \times \left(1 - \frac{M + N + O}{\Sigma A}\right) \times \left(1 - \frac{d_{issiq}}{365}\right) \times \left(1 - \frac{d_{sovuq}}{365}\right)$$

Bu yerda M - savdo rastasi, N - muzey eksponati, O - xizmat texnik zonasi maydoni; d_{issiq} - yiliga 35°C dan yuqori kunlar soni (82 kun), d_{sovuq} - yiliga 0°C dan past kunlar soni (30 kun) O‘zgidromet ma‘lumotlari asosida [9].

Natijada umumiy iqlim koeffitsienti = 71.16% qabul qilindi, ya‘ni PCC ning 28.84 %i iqlim cheklovlari sababli kamaytirildi.

Yillik va mavsumiy sig‘im

Kunlik ko‘rsatkichlardan yillik va mavsumiy sig‘imlar quyidagicha hisoblandi:

$$PCC_{yillik} = PCC \times 365$$

$$RCC_{yillik} = RCC \times 365$$

$$PCC_{mavsum} = PCC \times 253$$

$$RCC_{mavsum} = RCC \times 253$$

Bu yerda 253 kun yilning issiq va sovuq kunlardan ozod bo'lgan faol mavsumi.
Chor Minor Ansambli fizik sig'imi (PCC)

1-jadval

Chor Minor ansambli - maydon tarkibi

Zona turi	Maydon (m ²)	Amal
Ochiq maydon / hovli (E)	2 408	qo'shiladi
Yopiq / ichki zal (G)	149	qo'shiladi
Hovuz / suv (K)	61	ayiriladi
Bog' / gulzor (L)	124	ayiriladi
Savdo rastasi (M)	70	RCC tuzatishi
Muzey ekspoziti (N)	5	RCC tuzatishi
Xizmat texnik zona (O)	35	RCC tuzatishi

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, Chor Minor ansamblining umumiy hisoblash maydonida ochiq hovli (2408 m²) eng katta ulushni tashkil etadi. Hovuz (61 m²) va bog'-guzor (124 m²) zonalarini ziyoratchilar tomonidan foydalanilmaydigan hududlar sifatida PCC hisoblashdan chiqarib tashlangan. Savdo rastasi, muzey ekspoziti va xizmat texnik zonasi (jami 110 m²) esa PCC ga ta'sir qilmagan holda faqat RCC tuzatishida inobatga olingan.

2-jadval.

Chor Minor ansambli - sig'im natijalari

Ko'rsatkich	Qiymat
Sig'im summasi	815.5
Ochiq soat / Tashrif vaqti	9 soat / 30 daqiqa
Aylanish koeffitsienti	18
Iqlim koeffitsienti	71.16%
Fizik sig'im - PCC	14 679 ziyoratchi/kun
Haqiqiy sig'im - RCC	9 741 ziyoratchi/kun
Yillik PCC	5 357 835 ziyoratchi/yil
Yillik RCC	3 555 465 ziyoratchi/yil
Mavsumiy PCC (253 kun)	3 713 787 ziyoratchi/mavsum
Mavsumiy RCC (253 kun)	2 464 473 ziyoratchi/mavsum

2-jadval natijalariga ko'ra, Chor Minor ansambli kuniga maksimal 14679 ziyoratchi qabul qila olish imkoniyatiga ega. Biroq iqlim cheklavlari (yiliga 82 issiq va 30 sovuq kun) hamda savdo zonalarini tuzatishi hisobga olinganida haqiqiy sig'im 9741 ziyoratchi/kunga tushadi. Bu PCC ning 66.4 %ini tashkil etib, obyektning faol faoliyat yurita oladigan mavsumi 253 kun ekanligini ko'rsatadi.

Hazrati Imom Qabri va Ansambli fizik sig'im (PCC)

3-jadval.

Hazrati Imom ansambli - maydon tarkibi

Zona turi	Maydon (m ²)	Amal
Ochiq maydon / hovli (E)	559.34	qo'shiladi
Bog' / gulzor (L)	132.54	ayiriladi

3-jadvalda Hazrati Imom ansamblining foydalanish maydoni asosan ochiq hovli (559.34 m²) dan iboratligini ko'rish mumkin. Bog'-guzor zonasi (132.54 m²) kirishi cheklangan yashil maydon sifatida PCC hisoblashdan ayirilgan. Chor Minordan farqli ravishda, ushbu obyektida savdo, muzey yoki xizmat texnik zonalarini qayd etilmagan, bu esa uning ziyoratgoh xarakterini tasdiqlaydi.

4-jadval.

Hazrati Imom ansambli - sig'im natijalari	
Ko'rsatkich	Qiymat
Sig'im summasi	142.3
Ochiq soat / Tashrif vaqti	9 soat / 30 daqiqa
Aylanish koeffitsienti	18
Iqlim koeffitsienti	71.16%
Savdo tuzatishi	0%
Fizik sig'im - PCC	2 561 ziyoratchi/kun
Haqiqiy sig'im - RCC	1 822 ziyoratchi/kun
Yillik PCC	934 765 ziyoratchi/yil
Yillik RCC	665 030 ziyoratchi/yil
Mavsumiy PCC (253 kun)	647 933 ziyoratchi/mavsum
Mavsumiy RCC (253 kun)	460 966 ziyoratchi/mavsum

4-jadval ko'rsatkichlari Hazrati Imom ansamblining nisbatan cheklangan qabul qilish imkoniyatiga ega ekanligini namoyon etadi. Kunlik PCC 2561 ziyoratchi bo'lib, savdo tuzatishi nolga teng bo'lganligi sababli RCC faqat iqlim koeffitsienti (71.16%) asosida 1822 ziyoratchi/kunga tushgan. Mavsumiy RCC 460966 ziyoratchi tashkil etib, bu ko'rsatkich obyektning diniy-ziyoratgoh xususiyati bilan birgalikda sayyoh oqimini ehtiyotkorlik bilan boshqarish zarurligini ko'rsatadi.

5-jadval.

Ikki obyektning yakuniy qiyosiy ko'rsatkichlari		
Ko'rsatkich	Chor Minor	Hazrati Imom
Foydalanish maydoni (m ²)	2 557	559.34
PCC (ziyoratchi/kun)	14 679	2 561
RCC (ziyoratchi/kun)	9 741	1 822
RCC/PCC nisbati (%)	66.4	71.2
Yillik RCC	3 555 465	665 030
Mavsumiy RCC	2 464 473	460 966

5-jadvalning qiyosiy tahlili ikki obyekt o'rtasida PCC bo'yicha 5.7 barobarlik farq mavjudligini ko'rsatadi. Bu farqning asosiy sababi foydalanish maydonlarining katta tafovutidir: Chor Minor (2 557 m²) Hazrati Imom ansamblidan (559.34 m²) 4.6 barobar katta maydonni qamrab oladi. Shu bilan birga, RCC/PCC nisbati bo'yicha ikkala obyekt (66.4% va 71.2%) Erdogan (2025) tomonidan xalqaro meros saytlari uchun belgilangan 40-70% me'yor doirasida joylashib, hozircha sig'im chegarasining buzilmaganligidan dalolat beradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ikki obyekt o'rtasida PCC bo'yicha 5.7 barobar farq mavjud bo'lib, bu bevosita foydalanish maydonidagi tafovutdan kelib chiqadi. Chor Minor ansambli keng hovli va ko'p funksional zonalarga ega bo'lsa, Hazrati Imom ansambli asosan ziyoratgoh xarakteriga ega, maydon jihatdan cheklangan obyektidir. RCC/PCC nisbati bo'yicha Hazrati Imom ansambli (71.2%) Chor Minor ansamblidan (66.4%) biroz yuqori ko'rsatkichni namoyon etdi. Buning asosiy sababi shundaki, Hazrati Imom ansamblida savdo yoki muzey zonalari mavjud emasligi uchun savdo tuzatishi nolga teng, ya'ni iqlimdan boshqa qo'shimcha RCC cheklovlari kuzatilmadi. Chor Minor ansamblida esa savdo rastasi, muzey ekspozitsiya va xizmat texnik zonasi (jami 110 m², umumiy maydonning 3.86%) haqiqiy sig'imni qo'shimcha ravishda pasaytirdi.

Xalqaro tadqiqotlar bilan solishtirilganda, Erdoganning Amasya meros obyektida RCC ning PCC ga nisbatini 40-60% atrofida me'yor sifatida belgilagan [11]. Ushbu tadqiqotda ikkala obyekt uchun ushbu nisbat 66-71% tashkil etdi. Bu ko'rsatkich xalqaro me'yor doirasida qoniqarli natija sifatida baholanadi. Petra obyektida Magabli va Al-Shorman aniqlagan sig'imdan oshib ketish holatidan farqli o'laroq [12], tadqiqot obyektlarimizda hozircha sig'im chegarasining buzilishi qayd etilmagan.

Biroq ikki muhim jihatni alohida ta'kidlash zarur. Birinchidan, Hazrati Imom ansambli

o‘zining diniy-ziyoratgoh xarakteri tufayli boshqaruvda o‘ziga xos qiyinchilik tug‘diradi. Jangra va Kaushik ta’kidlaganidek, diniy obyektlarda sig‘imdan oshib ketish holati ko‘pincha bayram va muqaddas kunlar atrofida ro‘y beradi [13]. Shu sababli ushbu obyekt uchun mavsumiy boshqaruv rejasini alohida ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan, Chor Minor ansamblida savdo zonasining nisbatan kattaligi ziyoratchilarning erkin harakatlanishini cheklaydi. Butler TALC modelida ko‘rsatganidek, tijorat faoliyatining me’moriy meros ichida kengayishi manzil tanazzulining ilk belgilaridan biri hisoblanadi [15]. Amaliy jihatdan ushbu tadqiqot natijalari Buxoro shahar hokimligi va meros boshqaruvi organlari uchun aniq asos yaratadi. Chor Minor uchun kunlik 9741, Hazrati Imom uchun esa kunlik 1822 ziyoratchi soni ilmiy asoslangan boshqaruv limiti sifatida tavsiya etilishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot doirasida Buxoro tarixiy markazidagi Chor Minor ansambli va Hazrati Imom qabri va ansambli obyektlarida Cifuentes uch bosqichli modeli asosida dala tadqiqotlari orqali fizik va haqiqiy turistik sig‘im o‘lchandi. Olingan natijalarga ko‘ra, Chor Minor ansambli uchun PCC kuniga 14679, RCC esa kuniga 9741 ziyoratchi tashkil etib, RCC/PCC nisbati 66.4% ni tashkil etdi. Hazrati Imom qabri va ansambli uchun ushbu ko‘rsatkichlar mos ravishda 2561 va 1822 ziyoratchi/kun, RCC/PCC nisbati esa 71.2% bo‘ldi. Ikkala obyekt bo‘yicha olingan nisbatlar xalqaro meros obyektlari uchun belgilangan me‘yor doirasida joylashib, hozircha sig‘im chegarasining buzilmaganligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, Chor Minor ansamblida savdo va xizmat zonalarining sig‘imni 3.86% ga kamaytirishi, Hazrati Imom ansamblida esa bayramlar davrida vaqtinchalik sig‘imdan oshib ketish xavfi mavjudligi aniqlandi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, ushbu soha rivojlantirishga doir quyidagi ilmiy takliflarni berishni maqsadga muvofiq deb topdik:

Birinchidan, Chor Minor ansambli uchun kunlik 9741, Hazrati Imom ansambli uchun kunlik 1822 ziyoratchi sonini rasmiy boshqaruv limiti sifatida belgilash va chipta sotish tizimiga joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchidan, Chor Minor ansamblida savdo rastasi va xizmat texnik zonalarini obyekt ichidan tashqarisiga ko‘chirish orqali ziyoratchilar uchun foydalanish maydonini kengaytirish tavsiya etiladi.

Uchinchidan, Hazrati Imom ansamblida bayramlar va muqaddas kunlar davomida tashrif soatlarini tartibga soluvchi mavsumiy boshqaruv rejasini ishlab chiqish zarur.

To‘rtinchidan, keyingi tadqiqot bosqichida xodimlar soni, hojatxona va infratuzilma imkoniyatlarini hisobga olgan holda Samarali sig‘im (ECC) ni aniqlash orqali boshqaruv qarorlarini yanada aniqlashtirish lozim.

Beshinchidan, ushbu tadqiqotda qo‘llanilgan metodologiyani Buxoro tarixiy markazidagi qolgan meros obyektlariga ham tatbiq etish, barqaror turizm boshqaruvining yaxlit tizimini yaratishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UN Tourism. International tourist arrivals up 4% in 2025 reflecting strong travel demand around the world [Elektron resurs]. - URL: <https://www.untourism.int/news/international-tourist-arrivals-up-4-in-2025-reflecting-strong-travel-demand-around-the-world>
2. UN Tourism. International Tourism Recovers Pre-Pandemic Levels in 2024 [Elektron resurs] / UN Tourism. - URL: <https://www.untourism.int/news/international-tourism-recovers-pre-pandemic-levels-in-2024>
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. 2025 yilda O‘zbekistonga 11,7 million nafar turist kelgan [Elektron resurs]. - URL: <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66309-2025-jilda-zbekistonga-11-7-million-nafar-turist-kelgan-2>
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida : PF-21-son, 16.02.2026 // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz) : <https://lex.uz/uz/docs/-8050769>
5. YUNESKO World Heritage Centre. Historic Centre of Bukhara [Elektron resurs]. - URL: <https://whc.YUNESKO.org/en/list/602/>
6. Khamidov O., Khayrullaeva N. Sustainable Tourism Development in the Bukhara Region: A Development Research Model at Heritage Resources / O. Khamidov, N. Khayrullaeva //

- Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education. - 2021. - Vol. 1, No. 1. - URL: <https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje/article/download/1162/1158/2247>
7. Kilichov M., Olsavsky F., Baiburiev R., Khayrullaeva N., Dávid L.D. Optimizing Sustainable Tourism Routes through GIS to Enhance Tourist Length of Stay in Bukhara // Journal of Cultural Analysis and Social Change. - 2026. - Vol. 11, № 1. - P. 1771-1787. - DOI: 10.64753/jcasc.v11i1.4187.
 8. Srivastava N. Measurement of Carrying Capacity of Tourist Destinations: A Case Analysis / N. Srivastava // International Journal of Tourism and Travel. - 2017. - Vol. 10, No. 1. - P. 38-46.
 9. Cifuentes Arias M. Determinación de capacidad de carga turística en áreas protegidas / M. Cifuentes Arias. - Turrialba (Costa Rica) : CATIE, 1992. - 28 p.
 10. UNWTO. Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations - A Guidebook / UNWTO. - Madrid : UNWTO, 2004. - 516 p.
 11. Erdoğan A. Carrying Capacity Assessments for Sustainable Tourism in a Heritage Site / A. Erdoğan // Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR). - 2025. - Vol. 13, No. 3. - P. 237-274. - DOI: 10.30519/ahtr.1483060.
 12. Magablih K., Al-Shorman A. The Physical Carrying Capacity at the Cultural Heritage Site of Petra / K. Magablih, A. Al-Shorman // Tourism Analysis. - 2009. - Vol. 13, No. 5-6. - P. 511-515. - DOI: 10.3727/108354208788160414.
 13. Jangra R., Kaushik S.P. Assessment of Physical Carrying Capacity for Managing Sustainability at Religious Tourist Destinations / R. Jangra, S.P. Kaushik // International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage. - 2017. - Vol. 5, Iss. 1, Article 5. - URL: <https://arrow.tudublin.ie/ijrtp/vol5/iss1/5/>
 14. Boullon R. Framework Guidelines for Assessing Carrying Capacity / R. Boullon // FAO Corporate Document Repository. - 1985. - URL: <https://www.fao.org/docrep/X5626E/x5626e0e.htm>
 15. Butler R.W. The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources / R.W. Butler // Canadian Geographer. - 1980. - Vol. 24, No. 1. - P. 5-12.
 16. YUNESKO ; ICCROM ; ICOMOS ; IUCN. Guidance and Toolkit for Impact Assessments in a World Heritage Context / YUNESKO. - Paris : YUNESKO, 2022. - 148 p.
 17. Doxey G.V. A Causation Theory of Visitor-Resident Irritants: Methodology and Research Inferences / G.V. Doxey // Proceedings of the Travel Research Association 6th Annual Conference. - San Diego, 1975. - P. 195-198.
 18. Makhadmeh A., Al-Badarnah M., Rawashdeh A., Al-Shorman A. Evaluating the Carrying Capacity at the Archaeological Site of Jerash (Gerasa) Using Mathematical GIS Modeling / A. Makhadmeh [et al.] // Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Sciences. - 2020. - Vol. 23, No. 2. - P. 159-165. - DOI: 10.1016/j.ejrs.2018.09.002.

М.Киличов Возможности туристической ёмкости объектов наследия в историческом центре Бухары	М.Kilichov Tourism carrying capacity potential at heritage sites in the historic centre of Bukhara
Аннотация. В данной статье исследованы возможности туристической ёмкости объектов исторического наследия на примере ансамблей Чор-Минор и Хазрати Имом в историческом центре Бухары. В ходе исследования на основе методологии Сифуэнтеса посредством полевых исследований измерены показатели физической и реальной туристической ёмкости. Проведён анализ климатических корректирующих коэффициентов. На основе результатов исследования разработаны научные предложения по устойчивому управлению объектами наследия исторического центра Бухары. Ключевые слова: туристическая ёмкость, физическая ёмкость, реальная ёмкость, управление объектами наследия, объект Всемирного наследия ЮНЕСКО, модель Сифуэнтеса, устойчивый туризм.	Abstract. This article investigates the tourism carrying capacity potential of heritage sites using the examples of Chor Minor and Hazrati Imom ensembles in the historic centre of Bukhara. Within the study, physical carrying capacity and real carrying capacity indicators were measured through field surveys based on the Cifuentes methodology. Climate correction coefficients were analysed. Based on the research findings, scientific recommendations for the sustainable management of heritage sites in the historic centre of Bukhara have been developed. Keywords: tourism carrying capacity, physical carrying capacity, real carrying capacity, heritage site management, UNESCO World Heritage, Cifuentes model, sustainable tourism.

Raxmatulla Hayitboyev – SamISI dotsenti,

Bobir Zoirovich To‘qsonov – Buxoro viloyati Turizm boshqarmasi boshlig‘i vazifasini bajaruvchi

BUXORO VILOYATIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Maqolada Buxoro viloyatining turizm sohasini so‘nggi yillarda rivojlantirishdagi yutuqlarining tahlili keltirilib, istiqbolda viloyatda turizmni mavjud resurslar, imkoniyatlardan foydalanib yanada rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: diversifikatsiya, barqarorlik, standart, brend, ekspert, hudud, sammit, grand, strategik sektor, cho‘llar, festival.

Kirish. O‘zbekistonda milliy turizmni barqaror rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni, tadqiqotlarni amalga oshirish talab qilinmoqda. Chunki xalqaro turizm bozoridagi yangi turistik ehtiyojlarning talablari turizmning yangi texnologiyalarini, ustivor tajribalarini, yangi turlarini, yo‘nalishlarini tashkil qilish va rivojlantirishni, yangi turistik mahsulotlarni izlashni, yaratishni kun tartibiga qo‘ymoqda.

Bugungi kunda O‘zbekistonda turizm sohasini jadal rivojlantirishga katta ahamiyat berilib, istiqbolda turizm sohasi davlat siyosatining maqsadli vazifalari va ustivor yo‘nalishlaridan biri sifatida «...turizmga iqtisodiyotning strategik sektori maqomini berish, ushbu sohani barcha hududlarni va o‘zaro bog‘liq tarmoqlarni majmuali ravishda jadal rivojlantirishning yetakchi kuchiga aylanishi lozim bo‘lgan iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, tarkibiy o‘zgartirish va barqaror rivojlanishning qudratli vositasiga aylantirish...» [1]belgilandi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning «O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni mamlakatimizda turizmni rivojlantirishda yangi davrni, istiqbolli islohatlarning sharoitlarini yaratdi [2].Prezident farmonida: -“Mamlakatda turizmni jadal rivojlantirish, mavjud ulkan turizm salohiyatidan yanada to‘liq va samarali foydalanish, an‘anaviy madaniy-tarixiy turizm bilan birgalikda turizmning boshqa salohiyatli turlarini–ziyosat qilish, ekologik, ma‘rifiy, etnografik, gastronomik, sport, davolash-sog‘lomlashtirish, qishloq, sanoat, ishbilarmonlik turizmi va boshqa turlarini jadal rivojlantirish, bolalar, o‘smirlar va yoshlar turizmini, oilaviy turizmni, keksalar uchun ijtimoiy turizmni rivojlantirish, ichki, kirish va chiqish turizmini kompleks rivojlantirishning milliy va hududiy dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish” belgilangan.

Mamlakatimizda turizmning sohalarini va yangi turlarini tashkil qilish va rivojlantirish zamonamizning turizmida ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarni oshirishdagi muhim omillarga, jarayonlarga aylanib bormoqda. Turizmdagi xalqaro ekspertlarning xulosalari bo‘yicha davlatlarda turizmning taraqqiyoti darajalari davlatda turizmning ko‘plab turlarini rivojlantirishga bog‘liq.

“2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 35-maqsadida Buxoro viloyati bo‘yicha quyidagi dolzarb topshiriqlar qo‘yilgan[1]:

-Buxoro viloyatida turizmni jadal rivojlantirish bo‘yicha alohida dasturni amalga oshirish.

-2022-2026-yillarda xorijiy va mahalliy turistlar sonini 5 mln. nafarga, eksport hajmini 600 mln. AQSh dollariga yetkazish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Buxoro viloyatining asosiy hududlari quruq iqlimli cho‘l mintaqalaridan tashkil topganligi uchun turizm sohasining bu viloyatdagi resurslarning barchasidan turizmga foydalanish nuqtayi nazaridan yetarlicha o‘rganilmagan. Hozirga kelib, Buxoro viloyatida ekoturizmni rivojlantirish [3.4.7.],ziyosat turizmini rivojlantirish viloyatdagi tabiat resurslaridan turizmga foydalanish, viloyatda turizmning turlarini rivojlantirish masalalari O‘zbekistonning cho‘llarida turizmni tashkil qilish va rivojlantirishning istiqbolli va strategik yo‘nalishlariga kiritilgan[5.6.].

Tadqiqot metodologiyasi. Analitik tahlil, Buxoro viloyatidagi turizm resurslaridan turizmga foydalanish tadqiqotlari, statistika, ekspedisiya, kuzatuv, usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Buxoro viloyati respublikamizning milliy turizmining rivojlanishiga munosib hissa qo‘shib kelmoqda. Quyida viloyatda turizm sohasining jadal rivojlanayotganligini tasdiqlovchi ko‘rsatkichlarini keltiramiz:

I.Turizmda mehmonxonalar, turizmda yangi ish o‘rinlari, turizmda yangi infratuzilmalar:

-so‘ngi uch yilda 235 ta joylashtirish vositasi, jumladan, 60 ta mehmonxona (1 316 ta xona, 2 798 ta o‘rin), 51 ta xostel (435 ta xona, 1 638 ta o‘rin), 123 ta oilaviy mehmon uyi 9511 ta xona, 1 173 ta o‘rin, 1 ta motel (9 ta xona, 18 ta o‘rin) ning faoliyati ishga tushirilishi natijasida ularning soni 607 taga, o‘rinlar soni 15 341 taga yetdi. Buxor shaharida xalqaro standartlarga javob beruvchi 2 ta 4 yulduzli, va 4 ta 3 yulduzli mehmonxonalar ishga tushirildi. Viloyatga Wyndham, Mercure, Sahid kabi xalqaro brendlar kirib keldi.

-viloyatda 71 ta yangi turoperatorlar\turagentlar ish boshlaganligi natijasida ularning soni 2022-yildagi 115 tadan 2024-yilda 186 taga yetib, o‘rish ko‘rsatkichlari 161,7% tashkil qildi.

-2024-yilda viloyatning turizmi sohasida 18,1 ming ish o‘rinlari yaratildi. Hozirda viloyatning turizmi sohasida 73,3 ming kishi ishlamoqda, bu raqam 2017-yilda 3,0 mingni tashkil etgandi;

-yozgi mavsumda turistlarga salqin iqlim sharoitlarini yaratish uchun Wyndham, Mercure, Sahid Zarafchon kabi yirik mehmonxonalarda suv havzalari ishga tushirildi. Romitan tumanida “Bukhara Oasis va To‘dako‘l qirg‘og‘ida «Silk Road» turistik plyaj zonasi turistlarni qabul qilmoqda;

-viloyatda turizm sohasida namoyish qilinadigan obyektlar soni 300 tadan oshdi.

II.Buxoro turizmi targ‘iboti bo‘yicha quyidagi turizmning madaniy tadbirlari o‘tkazildi:

- 2024-yilning 15- mart va 1-avgust kunlari Buxoro shaharida “Ichki turizm” ko‘rgazmasi va “Bukara Destination Forumi» tashkil qilindi. Bu tadbirlarda Misr, Eron, Iordaniya, Livan, Jazoir davlatlarining vakillari qatnashdi;
- 2024-yilning 3-5 may kunlari Buxoro shaharida «II - Xalqaro zardo‘zlik va zargarlik festivali» o‘tkazildi.Festivalga jami 100 ming kishi, shundan 18 ming xorijiy turistlar, 385 nafar mahalliy hunarmanlar qatnashdi;
- Buxorolik turoperatorlar va turizm mutaxassislari Turkiya, Koreya, Eron, Malayziya, Indoneziya, Singapur, Xitoy, Ispaniya, Fransiya, Rossiya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Turkmaniston davlatlarida “Buxoroning turizmi” salohiyatini, axborot-reklamalarini targ‘ib qilishdi;
- Xalqaro ziyorat turizmi bo‘yicha Singapurda 2024-yilning 30-may kuni “Crescent Rating» tashkiloti tashkil qilgan “Halal in Travel-Global Summit 2024” umumjahon sammitida 27 ta davlatning 80 dan ortiq vakillari ishtirokida “Halal in Travel-Global Summit 2024” mukofoti Buxoroga topshirildi;
- 2024-yil 29-noyabr kuni “Xalqaro ziyorat turizmi haftaligi” tadbirida Vobkent tumanidagi “Shirin” qishlog‘iga “Turizm qishlog‘i”, G‘ijduvon tumanidagi “Qo‘rg‘on mahallasi”ga “Turizm mahallasi” maqomi berildi;
- “Turizm va madaniy meros” texnikumining 7 nafar talabasi Fransiyaning Ruan Normandiya universitetiga grant asosida qabul qilindi.

III. Buxoro turizmining xalqaro darajalardagi e‘tirofi:

- Poyi Kalon majmuasi «ShHT ning 8-mo‘jizasi» ro‘yxatiga kiritildi;
- Buxoroga «Butunjahon hunarmandlar shahari» maqomi berildi;
- «Diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik» yo‘nalishi bo‘yicha «Buxoro deklarasiyasi» qabul qilindi;
- Qohira (Misr Arab respublikasi) va Bamako (Mali) shaharlari qatorida Buxoro shahariga «Islom madaniyati poytaxti» sifatida tasdiqlandi.

IV.Buxoro viloyati turizmini rivojlantirish Boshqarmasining xorijiy mamlakatlari-dagi faoliyati natijalari bo‘yicha axborot manbaalarini o‘rganishdan ma‘lum bo‘ldiki, xalqaro ziyorat turizmi yo‘nalishida Buxoro viloyati va Buxoro shaharidagi ziyoratgohlarga kelish istagi bo‘lgan xalqaro ziyoratchilarning jami soni 90 mln. xalqaro turistni tashkil qilmoqda(1-jadval).

Keltirilgan ma‘lumotlardan ma‘lum bo‘ladiki, Buxoroliklar O‘zbekiston Respublikamizning milliy turizmi rivojiga o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shib kelmoqda. Buxoroliklar viloyatning ichki va xalqaro turizmini aniq va mukammal strategik rejalar asosida

1-jadval

Buxoro viloyati va Buxoro shaharidagi ziyoratgohlarga kelish istagini bildirgan xorijlik xalqaro ziyoratchilar¹

T/R	Davlatlar	Ziyoratchilar
1.	Indoneziya	20,0 mln. atrofida (aholisi -276 mln. kishi)
2.	Malayziya	7,0 mln. atrofida (aholisi -35,0 mln. kishi)
3.	Singapur	1,2 mln. atrofida (aholisi -6,0 mln. kishi)
4.	Turkiya	10,0 mln. atrofida (aholisi -85,0 mln. kishi)
5.	Eron	5,0 mln. atrofida (aholisi -80,0 mln. kishi)
6.	Bangladesh	8,0 mln. atrofida (aholisi 171,0 mln, kishi musulmonlar-150,0 mln.)
7.	Hindiston	20,0 mln. atrofida (aholisi-1,5 mlrd., kishi musulmonlar-201,0 mln. kishi)
8.	Pokiston	7,0 mln. atrofida (aholisi-236,0 mln. kishi)
9.	Rossiya(Tatariston, Boshqirdiston, Checheniston, Dog‘iston va boshq...	4,0 mln. atrofida (aholisi-144,0 mln. kishi)
10.	MDH mamlakatlari	5,0 mln. atrofida (aholisi-60,0 mln. kishi)
	Jami	90,0 mln. xalqaro ziyoratchilar

rivojlantirmoqdalar. Bu holatni ichki va xalqaro turistlarni qabul qilishi bo‘yicha viloyatning so‘ngi 10 yillik ma‘lumotlarini keltirish yetarli deb hisoblaymiz.

Jadval ma‘lumotlarini tahlil qilganimizda, dastlabki 2016-yildan mahalliy va xorijiy turistlarning o‘qimi o‘sib borish xususiyatini ko‘rsatayapti. Bu o‘sish pandemiya yillarida deyarli eng kichik ko‘rsatkichlarga pasaygan. Ichki va xalqaro turistik oqim pandemiya yillaridan keyin kuchayib, to so‘ngi yillargacha davom etib kelmoqda. So‘ngi natijalar bo‘yicha mahalliy turizmdagi o‘sish-135,42% (4010,3 mahalliy turistlar), xalqaro turistlarning tashrifi-1745,2 turistlar,o‘sish-315,81%ni tashkil qilgan(2-jadval).

2-jadval

Buxoro viloyatida 2015-2024-yillarda turistlarga ko‘rsatigan xizmatlarning o‘sishi sur‘atlari

T/R	Yil lar	Faoliyat ko‘rsatkichlari					
		Xorijiy turistlar soni,ming kishi	2022-yildan o‘shish,%	Mahalliy sayyohlar soni,ming kishi	2022-yildan o‘shish,%	Tushum, mlrd. so‘m	2022-yildan o‘shish,%
1	2015	88,9	-	602,5	-	185,3	-
2	2016	101,3	-	726,4	-	264,1	-
3	2017	169,6	-	1 100,3	-	399,0	-
4	2018	301,5	-	2 210,5	-	903,7	-
5	2019	603,0	-	3 037,8	-	1 427,2	-
6	2020	13,3	-	236,6	-	82,5	-
7	2021	48,9	-	2 216,4	-	524,4	-
8	2022	552,6	100,0	2 961,2	100,0	2 052,8	100,0
9	2023	1 387,8	251,1	3 490,0	117,85	4 697,3	228,82
10	2024	1 745,2	315,81	4 010,3	135,42	6 037,7	294,12

Viloyatda ichki va xalqaro turistlarga zamonaviy xizmatlarni ko‘rsatishdan olingan tushumlar miqdori 2022-yilda-2 052,8 mlrd. so‘m bo‘lgan. Bu miqdor 2023-yilda-4 697,3 mlrd. so‘mni (o‘shish-228,82 %), 2024-yilda 6 037,7 mlrd.so‘mni tashkil qilgan (o‘shish-294,12%). Viloyatda turizmni rivojlantirish yo‘nalishida qayd qilingan xizmatlarni tashkil qilish natijasida

¹ Buxoro viloyati turizmni rivojlantirish Boshqarmasining ma‘lumotlari

2024-yilning oʻzida 18,1 ming yangi ish oʻrinlari yaratilgan.

Qayd qilingan natijalar boʻyicha xulosa qilish mumkinki, Buxoroliklar mahalliy va xorijiy turistlarni qabul qilishda aniq strategik rejalar boʻyicha faoliyat yuritishmoqda. Mavzuda keltirilgan fikrlar va mulohazalar boʻyicha quyidagi xulosa va tavsiyalar kelib chiqdi.

Xulosa va takliflar:

1.Buxoro viloyatida turizmni jadal rivojlantirish jarayoni sohadagi koʻplab yoʻnalishlar boʻyicha majmualii reja asosida olib borilmoqda.Viloyatda ichki va xalqaro turizmni rivojlantirishning infratuzilmalarini yaratish, turistik firmalar va tashkilotlarning sonini koʻpaytirish, ichki va xalqaro turizm (xorijiy davlatlarda) Buxoro turizmi milliy brendini targʻib qilish tobora kuchaytirilmoqda. Buxoro turizmining yutuqlari ichki va xalqaro miqyoslarda koʻrgazmalar va festivallarni tashkil qilish orqali namoyish qilinayapti, Buxoroliklar xalqaro turizm tashkilotlarining eʼtiroflari va maqomlarini olishmoqda.

2.Buxoro viloyatida ichki va xalqaro turizmni yanada jadal rivojlantirishda hozirgacha turizm foydalanilmayotgan resurslardan, imkoniyatlaridan samarali foydalanish maqsadli va kutilgan natijalarni beradi.

3.Buxoro viloyati hududlaridagi Qizilqum davlat tabiat qoʻriqxonasi va yangi tashkil qilingan Qizilqum milliy parkida ekoturizm va rekreasiyani rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish.

4.Buxoro viloyatining hududlarida joylashgan 9 ta qadimiy sardobalardan ichki va xalqaro turizm foydalanish dasturlarini ishlab chiqish.

5.Buxoro viloyatida milliy gastronomiya turizmini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvarda imzolangan “2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning Taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi farmoni. Toshkent sh.,2022 -yil 28- yanvar, PF-60-son.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning «Oʻzbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni taʼminlash chora-tadbirlari toʻgʻrisida»gi 2016-yil 2-dekabrda PF-4861 sonli Farmoni.
3. Islomova R. A., Ekologik turizmni rivojlantirishning muammolari. Monografiya, Toshkent, “Iqtisodiyot”, 2014.-131 b.
4. Tuxliyev I.S., Hayitboyev R., va boshq... Turizm asoslari, Darslik, Toshkent,2016.-331 b.
5. Hayitboyev R.Oʻzbekistonning choʻllarida turizmni tashkil qilish va rivojlantirishning strategik yoʻnalishlari. «STAR-SEL» MCHL. Nashriyot-matbaa boʻlimi. Samarqand, 2022.-175 b.,ISBN: 998-9943-9077-0-6
6. Hayitboyev R.Oʻzbekistonning choʻllarida turizmni rivojlantirish istiqbollari, Monografiya, Samarqand, 2018.-143 b.
7. Hayitboyev R.Ekologik turizm,Oʻquv qoʻllanma, «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», Toshkent,2021.-375 b. ISBN: 978-9943-7799-3-8

Р.Хайитбоев, Б.Туксонов Перспективы развития туризма в Бухарской области	R.Khaitboev, B.Tuksonov Prospects for the development of tourism in the Bukhara region
Аннотация. В статье анализируются достижения Бухарской области в развитии туристической отрасли за последние годы и даются рекомендации по дальнейшему развитию туризма в регионе с использованием имеющихся ресурсов и возможностей в будущем. Ключевые слова: диверсификация, устойчивость, стандарт, бренд, эксперт, регион, саммит, гранд, стратегический сектор, пустыни, фестиваль.	Abstract. The article analyzes the achievements of the Bukhara region in the development of the tourism sector in recent years and provides recommendations for the further development of tourism in the region using available resources and opportunities in the future. Keywords: diversification, sustainability, standard, brand, expert, region, summit, grand, strategic sector, deserts, festival.

Лариса Алижоновна Мусабаева – старший преподаватель кафедры «Экономический анализ и статистика», СамИЭС

Тимур Ибодуллаевич Ибрагимов – преподаватель кафедры «Зеленая экономика и устойчивый бизнес», Самаркандский филиал ТГЭУ

Гули Авазхон кизи Ганиева – студентка группы ИКТ-425, Самаркандский филиал ТГЭУ

ОЦЕНКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА РЕГИОНАЛЬНОМ РЫНКЕ

Аннотация. В статье исследуются теоретико-методологические и прикладные аспекты оценки конкурентоспособности туристических предприятий на региональном рынке. Обоснована необходимость перехода от фрагментарных методов к интегрированным моделям, учитывающим экономические, маркетинговые, инфраструктурные и инновационные факторы. Конкурентоспособность раскрыта как динамическая категория, отражающая способность предприятия формировать устойчивые конкурентные преимущества в условиях усиливающейся конкуренции.

Ключевые слова: конкурентоспособность, туристические предприятия, региональный рынок, стратегический анализ, эффективность, инновации, туризм, интегральный показатель.

Введение. Современный туристический рынок характеризуется высокой степенью турбулентности и структурных изменений. Конкуренция между туристическими предприятиями усиливается не только за счёт увеличения их количества, но и вследствие трансформации потребительских предпочтений, цифровизации услуг и глобализации туристических потоков.

Особенностью региональных рынков является их неоднородность, что проявляется в различиях инфраструктурного обеспечения, уровне сервиса, доступности туристических ресурсов и эффективности маркетинговой политики. В этих условиях конкурентоспособность становится ключевым фактором устойчивого функционирования туристических предприятий.

Особую значимость тема приобретает в контексте активного развития туризма в Узбекистане, где такие регионы, как Самарканд, Бухара и Хива, формируют конкурентную среду на основе культурно-исторического потенциала и туристической инфраструктуры.

При этом наблюдается недостаточная разработанность практических инструментов оценки конкурентоспособности, что затрудняет принятие эффективных управленческих решений на уровне предприятий.

Анализ литературы по теме. Исследование конкурентоспособности туристических предприятий базируется на широком спектре научных подходов, сформированных в рамках стратегического менеджмента, маркетинга и экономики туризма.

Фундаментальные основы теории конкурентоспособности раскрыл Porter М., который обосновал роль отраслевой структуры и конкурентных сил в формировании устойчивых преимуществ. Его концепция конкурентной стратегии позволяет анализировать положение предприятия в конкурентной среде и выявлять источники конкурентных преимуществ [3]. Kotler Р. развил маркетинговую парадигму конкурентоспособности, рассматривая её через призму создания ценности для потребителя. В контексте туризма данный подход приобретает особую актуальность, поскольку туристический продукт имеет нематериальный характер и формируется на основе восприятия качества услуг [4]. Ansoff I. предложил инструменты стратегического планирования, позволяющие предприятиям адаптироваться к изменениям внешней среды, включая выбор стратегий роста и диверсификации [5]. Значительный вклад в развитие методологии оценки конкурентоспособности внес Фатхутдинов Р.А., который предложил систему количественных и качественных показателей, позволяющих формировать интегральную оценку [6]. Юданов А.Ю. исследовал конкурентные стратегии предприятий и их поведение в условиях рыночной неопределенности, выделив различные типы конкурентного поведения [7]. Моисеева Н.К. сосредоточила внимание на экономических аспектах туристической деятельности, включая анализ затрат и эффективности [8].

В отечественной научной школе значительное внимание уделяется развитию туризма как стратегической отрасли экономики. Вахобов А.В. рассматривает туризм как фактор макроэкономического роста и уделяет внимание институциональным условиям его развития [9]. Юлдашев Н.Р. анализирует региональные особенности туристического рынка, включая территориальные различия и конкурентную среду [10]. Эргашев Ш.А. исследует инфраструктурные аспекты туризма, подчеркивая их влияние на конкурентоспособность предприятий [11]. Турсунов Б.О. рассматривает вопросы эффективности и управления туристическими предприятиями в условиях реформирования экономики [12].

Проведённый анализ литературы показывает, что несмотря на значительный научный задел, отсутствует единый универсальный подход к оценке конкурентоспособности туристических предприятий на региональном уровне. Это обуславливает необходимость разработки комплексных методик, учитывающих совокупность факторов и специфику туристической отрасли.

Методология исследования. Методологическую основу исследования составляют системный и комплексный подходы, позволяющие рассматривать туристическое предприятие как открытую социально-экономическую систему.

В работе использованы:

- методы сравнительного и структурного анализа
- экономико-статистические методы
- экспертные оценки
- интегральный метод оценки

Интегральный показатель конкурентоспособности рассчитывается как взвешенная сумма частных показателей:

$$I = \sum (w_i \times x_i)$$

где: w_i – вес показателя,

x_i – значение показателя

Данный подход позволяет учитывать значимость каждого фактора и получать обобщённую оценку конкурентоспособности.

Анализ и результаты. Анализ результатов исследования направлен на выявление ключевых факторов формирования конкурентоспособности туристических предприятий и оценку их сравнительных преимуществ в условиях регионального рынка. Использование интегрального показателя позволяет перейти от фрагментарной оценки отдельных характеристик к комплексному анализу, отражающему реальное положение предприятий в конкурентной среде. Такой подход обеспечивает сопоставимость результатов и позволяет выявить стратегические направления повышения эффективности функционирования туристических организаций.

Результаты расчёта интегрального индекса конкурентоспособности представлены в таблице 1.

Таблица 1

Интегральная оценка конкурентоспособности туристических предприятий (с аналитической интерпретацией)¹

Показатель	Вес	А	В	С	Интерпретация результатов
Качество услуг	0,25	8	7	9	Предприятие С демонстрирует наивысшее качество услуг, что формирует его ключевое конкурентное преимущество.
Цена	0,20	7	9	6	Предприятие В ориентировано на ценовую конкуренцию, что обеспечивает краткосрочную привлекательность для потребителей.
Сервис	0,20	9	7	8	Предприятие А обладает высоким уровнем сервиса, способствующим формированию

¹ Составлено автором на основе современных теоретико-методологических подходов к оценке конкурентоспособности (М. Портер, Ф. Котлер, И. Ансофф, Р.А. Фатхутдинов) и результатов собственного исследования

					лояльности клиентов.
Маркетинг	0,15	6	8	7	Предприятие В активно использует маркетинговые инструменты, однако их эффективность ограничена другими факторами.
Инновации	0,20	7	6	8	Предприятие С демонстрирует высокий уровень инновационной активности, усиливающий его стратегическую позицию.
Индекс	1,0	7,65	7,35	7,75	Лидером является предприятие С за счёт сбалансированного развития факторов; предприятие А – за счёт сервиса, В – отстаёт из-за односторонней стратегии.

Выводы и предложения. В результате проведённого исследования установлено, что конкурентоспособность туристических предприятий на региональном рынке представляет собой сложную многокомпонентную категорию, формируемую под воздействием совокупности экономических, маркетинговых, инфраструктурных и инновационных факторов. Проведённый анализ подтвердил, что в современных условиях ключевое значение приобретает не отдельный фактор, а их сбалансированное взаимодействие, обеспечивающее формирование устойчивых конкурентных преимуществ.

На основе интегральной оценки выявлено, что наибольшее влияние на уровень конкурентоспособности оказывают качество туристических услуг, уровень сервиса и инновационная активность предприятий. При этом установлено, что ориентация исключительно на ценовую конкуренцию не обеспечивает долгосрочной устойчивости, а предприятия, активно внедряющие инновационные и цифровые решения, занимают более сильные позиции на рынке.

Анализ показал, что региональная специфика туристического рынка, включая инфраструктурные различия, уровень развития предпринимательской среды и доступность ресурсов, оказывает существенное влияние на формирование конкурентной среды. Это требует разработки адаптивных стратегий управления, учитывающих территориальные особенности и динамику спроса.

Таким образом, ключевым научным результатом исследования является обоснование необходимости перехода к интегрированным моделям управления конкурентоспособностью, основанным на сочетании маркетинговых, инновационных и организационно-экономических инструментов.

В целях повышения конкурентоспособности туристических предприятий предлагаются следующие направления совершенствования:

Во-первых, целесообразно активизировать внедрение цифровых технологий, включая CRM-системы, онлайн-платформы бронирования и аналитические инструменты управления клиентским опытом, что позволит повысить качество обслуживания и персонализацию услуг.

Во-вторых, необходимо усилить маркетинговую составляющую деятельности предприятий за счёт развития брендинга, использования цифрового маркетинга и продвижения туристических продуктов на международных рынках.

В-третьих, следует обеспечить системное повышение качества услуг и уровня сервиса посредством внедрения стандартов обслуживания, развития профессиональных компетенций персонала и использования современных методов управления качеством.

В-четвёртых, важным направлением является стимулирование инновационной активности, включая внедрение новых туристических продуктов, цифровых сервисов и технологий, ориентированных на повышение удобства и доступности услуг.

В-пятых, целесообразно развивать кластерные формы взаимодействия туристических предприятий, органов власти и инфраструктурных организаций, что позволит усилить синергетический эффект и повысить конкурентоспособность региона в целом.

В целом следует отметить, что повышение конкурентоспособности туристических

предприятий требует системного и стратегически ориентированного подхода, основанного на интеграции современных управленческих, маркетинговых и цифровых инструментов. Только при условии комплексного развития всех ключевых факторов возможно формирование устойчивых конкурентных преимуществ, обеспечивающих долгосрочный рост и эффективность туристических предприятий в условиях усиливающейся конкуренции.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-37 от 21.02.2024 «О государственной программе...» – <https://lex.uz/docs/6811938>
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 15 мая 2025 года № УП-87 «О мерах по повышению роли и значения туризма в экономике путем кардинального увеличения потока туристов и ускоренного расширения объема туристских услуг в 2025–2026 годах» https://lex.uz/docs/7531353?utm_source=chatgpt.com
3. Porter M. Competitive Strategy. – New York: Free Press, 2008. – 396 p.
4. Kotler P. Marketing Management. – Pearson Education, 2017. – 720 p.
5. Ansoff I. Strategic Management. – Palgrave Macmillan, 2007. – 251 p.
6. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 320 с.
7. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика. – М.: ГНОМ, 2019. – 304 с.
8. Моисеева Н.К. Экономика туризма. – М.: КНОРУС, 2020. – 256 с.
9. Вахобов А.В. Туризм иқтисодиёти. – Т.: IQTISODIYOT, 2019. – 280 б.
10. Юлдашев Н. Туризм бозори таҳлили. – Т.: Фан, 2020. – 240 б.
11. Эргашев Ш. Туризм инфратузилмаси. – Т.: Иқтисодиёт, 2021. – 300 б.
12. Турсунов Б. Туристик корхоналар самарадорлиги. – Т.: Fan va texnologiya, 2022. – 260 б.

L.Musabayeva, T.Ibragimov, G.G'aniyeva	L.Musabaeva, T.Ibragimov, G.Ganieva
Mintaqaviy bozorda turistik korxonalarining raqobatbardoshligini baholash Annotatsiya. Maqolada mintaqaviy bozorda turistik korxonalarining raqobatbardoshligini baholashning nazariy-metodologik va amaliy jihatlari o'rganiladi. Tahlilning fragmentar usullaridan iqtisodiy, marketing, infratuzilmaviy va innovatsion omillarni hisobga oluvchi integratsiyalashgan modellarga o'tish zarurati asoslangan. Raqobatbardoshlik kuchayib borayotgan raqobat sharoitida korxonaning barqaror raqobat ustunliklarini shakllantirish qobiliyatini aks ettiruvchi dinamik kategoriya sifatida ochib berilgan. Kalit so'zlar: raqobatbardoshlik, turistik korxonalar, mintaqaviy bozor, strategik tahlil, samaradorlik, innovatsiyalar, turizm, integral ko'rsatkich.	Assessment of the competitiveness of tourism enterprises in the regional market Abstract. The article examines the theoretical-methodological and applied aspects of assessing the competitiveness of tourism enterprises in the regional market. The necessity of transitioning from fragmented methods to integrated models that take into account economic, marketing, infrastructural, and innovation factors is substantiated. Competitiveness is revealed as a dynamic category reflecting the ability of an enterprise to form sustainable competitive advantages under conditions of intensifying competition. Keywords: competitiveness, tourism enterprises, regional market, strategic analysis, efficiency, innovation, tourism, integral indicator.

Nurbek Janon o'g'li Toshev – Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

MINTAQAVIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA TURIZM SOHASINING KONSEPTUAL MODELINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda turizm sohasining konseptual modelini takomillashtirish masalalari o'rganilgan. Turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ta'siri tizimli yondashuv asosida tahlil qilinib, samarali boshqaruv mexanizmlari asoslangan. Tadqiqot natijasida hududiy raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan takomillashtirilgan model taklif etilgan. Kalit so'zlar: turizm, mintaqaviy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, konseptual model, boshqaruv, infratuzilma, raqobatbardoshlik, samaradorlik
--

Kirish. Global iqtisodiyot sharoitida mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash dolzarb ilmiy va amaliy muammolardan biri hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda turizm sohasi yuqori qo'shimcha qiymat yaratuvchi, xizmatlar eksportini kengaytiruvchi va hududiy iqtisodiy faollikni oshiruvchi muhim tarmoqlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Turizm orqali hududlarga tashqi talab jalb etilib, valyuta tushumlari ko'payadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va aholining daromad manbalari kengayadi. Shu bois turizmni mintaqaviy iqtisodiyotning strategik rivojlanish omili sifatida ko'rib chiqish zarurati ortib bormoqda.

Shu bilan birga, turizmning jadal rivojlanishi barqarorlik tamoyillariga asoslangan boshqaruvni talab etadi. Iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda ekologik muvozanatni saqlash, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va resurslardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab hududlarda turizmni rivojlantirishda tizimli yondashuv yetishmasligi, boshqaruv mexanizmlarining yetarli darajada takomillashmaganligi va konseptual modelning mavjud emasligi uning samaradorligini cheklamoqda.

Shu nuqtai nazardan, turizmni mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga xizmat qiluvchi kompleks tizim sifatida ko'rib chiqish va uning konseptual modelini ilmiy asosda takomillashtirish zarurati yuzaga keladi. Bunda turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlarini o'zaro uyg'unlashtirgan holda, zamonaviy boshqaruv yondashuvlari, innovatsion texnologiyalar va hududiy resurslardan samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda turizm sohasining konseptual modelini takomillashtirishning nazariy-uslubiy asoslarini ishlab chiqish hamda amaliy tavsiyalarni shakllantirishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda turizmning o'rni va konseptual modelini takomillashtirish masalalari so'nggi yillarda zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida keng tadqiq etilmoqda. Xususan, Larry Dwyer turizmning iqtisodiy samaradorligini baholashda CGE modellar va TSA tizimining ahamiyatini asoslab, turizmni makro va mintaqaviy darajada tahlil qilishning yangi metodologik yo'nalishlarini taklif etgan.

Barqaror turizm va uning hududiy rivojlanishga ta'siri masalalarini Colin Michael Hall hamda Stefan Gössling zamonaviy sharoitda chuqur o'rganib, turizmning ekologik yuklamalari, iqlim o'zgarishi va resurslardan foydalanish samaradorligi bilan bog'liq muammolarni yoritgan. Ushbu tadqiqotlar turizmni barqaror rivojlantirishda ekologik va ijtimoiy omillarni integratsiyalash zarurligini ko'rsatadi.

Hududiy rivojlanish va turizmni boshqarish masalalarida Jarkko Saarinen turizmni hududiy farovonlik, inklyuziv rivojlanish va mahalliy manfaatlar bilan bog'lab, geografik va institutsional yondashuvlarni rivojlantirgan. Shuningdek, Richard Sharpley tomonidan turizm va barqaror rivojlanish o'rtasidagi nazariy tafovutlar tahlil qilinib, turizmni boshqarishda adaptiv va moslashuvchan yondashuvlar zarurligi asoslab berilgan.

Zamonaviy ilmiy izlanishlarda turizmni raqamlashtirish, innovatsion rivojlanish va inqirozdan keyingi tiklanish masalalariga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, Dimitrios Buhalis turizmga raqamli texnologiyalar va “smart tourism” konsepsiyasini rivojlantirib, xizmatlar sifatini oshirish va boshqaruv samaradorligini ta'minlash yo'llarini ko'rsatadi.

Mahalliy tadqiqotlarda esa turizmni barqaror rivojlantirish, hududiy salohiyatdan samarali foydalanish va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalari o'rganilgan bo'lsa-da, turizmni mintaqaviy iqtisodiyotning konseptual modeli sifatida kompleks yondashuv asosida ishlab chiqish, ayniqsa raqamli iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish bilan integratsiyalash masalalari yetarli darajada chuqur tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda turizm sohasining konseptual modelini takomillashtirish tizimli yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqotning nazariy asosini barqaror rivojlanish konsepsiyasi va turizm iqtisodiyoti nazariyalari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, taqqoslash hamda statistik usullar orqali turizmning mintaqaviy rivojlanishga ta'siri baholandi. Iqtisodiy-matematik yondashuv yordamida turizmning iqtisodiy samaradorligi va uning asosiy omillari o'rtasidagi bog'liqliklar aniqlashtirildi. Shu bilan birga, tizimli yondashuv asosida turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlari o'zaro uyg'unlikda tahlil qilinib, SWOT tahlil orqali mavjud muammolar va rivojlanish imkoniyatlari baholandi. Olingan natijalar asosida turizmni barqaror rivojlantirishga qaratilgan konseptual model takomillashtirildi hamda amaliy tavsiyalar ishlab

chiqildi.

Tahlil va natijalar. Mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda turizm sohasining konseptual modelini baholash maqsadida O‘zbekiston va hududlar kesimidagi asosiy statistik ko‘rsatkichlar tahlil qilindi. So‘nggi yillarda turizm iqtisodiyotning muhim drayveriga aylanib, 2024-yilda mamlakatga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni 6,6 mln nafarga yetdi, xizmatlar eksporti esa 2 mlrd AQSh dollaridan oshdi. Bu ko‘rsatkichlar turizmning xizmatlar eksportidagi ulushi va mintaqaviy iqtisodiy faollikni oshirishdagi rolini tasdiqlaydi.

Hududiy kesimda tahlil shuni ko‘rsatadiki, turizm infratuzilmasi rivojlangan hududlarda (Samarqand, Buxoro, Xiva kabi) turistlar oqimi va daromadlar yuqori darajada jamlangan. Ushbu hududlarda transport, mehmonxona, ovqatlanish va madaniy xizmatlar o‘rtasida integratsiya yuqori bo‘lib, klasterlash elementlari shakllangan. Natijada turistlarning o‘rtacha xarajati boshqa hududlarga nisbatan 1,5–2 barobar yuqori. Aksincha, infratuzilmasi sust hududlarda turizm salohiyati to‘liq ishga solinmagan, bu esa hududlar o‘rtasida iqtisodiy nomutanosiblikni keltirib chiqarmoqda.

1-jadval

Hududlar kesimida turizm samaradorligi (2025 yil, baholangan)¹

Ko‘rsatkichlar	Yuqori rivojlangan hududlar	O‘rta daraja hududlar	Past rivojlangan hududlar
Turistlar oqimi (%)	45 %	35 %	20 %
Turizm daromadlari ulushi (%)	50 %	30 %	20 %
O‘rtacha turist xarajati (nisbat)	1,8	1,2	1,0
Bandlikka ta’siri (%)	20–25 %	12–18 %	8–10 %

1-jadval ma’lumotlari hududlar kesimida turizm samaradorligining sezilarli darajada farqlanishini ko‘rsatadi. Xususan, turizm infratuzilmasi rivojlangan hududlarda turistlar oqimi 45 % ni tashkil etib, umumiy daromadlarning 50 % dan ortig‘i aynan shu hududlarga to‘g‘ri kelmoqda. Bu holat mazkur hududlarda transport, mehmonxona, ovqatlanish va madaniy xizmatlar o‘rtasida yuqori darajadagi integratsiya mavjudligini hamda klasterlash elementlari shakllanganini anglatadi. Natijada turistlarning o‘rtacha xarajati 1,8 koeffitsiyentgacha yetib, boshqa hududlarga nisbatan ancha yuqori darajada shakllanmoqda.

O‘rta darajadagi hududlarda esa turizm ko‘rsatkichlari nisbatan barqaror bo‘lib, turistlar oqimi 35 % ni, daromadlar ulushi esa 30 % ni tashkil etadi. Bu hududlarda infratuzilma qisman rivojlangan bo‘lsa-da, xizmatlar o‘rtasidagi integratsiya yetarli darajada emas. Natijada turist xarajatlari pastroq (1,2 koeffitsiyent) bo‘lib, iqtisodiy samaradorlik to‘liq ta’minlanmayapti.

Past rivojlangan hududlarda esa turizm salohiyati yetarli darajada ishga solinmagan. Turistlar oqimi atigi 20 % ni tashkil etib, daromadlar ulushi ham past darajada qolmoqda. Bu hududlarda infratuzilma zaif, xizmatlar sifati va xilma-xilligi cheklangan hamda turizm klasterlari deyarli shakllanmagan. Natijada turist xarajatlari minimal darajada (1,0 koeffitsiyent) bo‘lib, turizmning multiplikativ ta’siri sust namoyon bo‘lmoqda.

Umuman olganda, jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, turizm infratuzilmasi va klasterlash darajasi hududiy iqtisodiy samaradorlikning asosiy omili hisoblanadi. Infratuzilma va xizmatlar integratsiyasi qanchalik rivojlangan bo‘lsa, turizm daromadlari, bandlik va hududiy raqobatbardoshlik shunchalik yuqori bo‘ladi. Shu sababli past va o‘rta darajadagi hududlarda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, klasterlashni joriy etish va xizmatlar integratsiyasini kuchaytirish zarur hisoblanadi.

1-rasmda “Turizmni barqaror rivojlantirish konseptual modeli” turizm tizimining o‘zaro bog‘liq va uzluksiz jarayon ekanligini ko‘rsatadi. Diagramma markazida modelning umumiy g‘oyasi joylashgan bo‘lib, aylana bo‘ylab turizm rivojining asosiy bosqichlari ketma-ketlikda berilgan. Dastlab, tabiiy, tarixiy va madaniy resurslar turizmning asosiy manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu resurslardan samarali foydalanish infratuzilma va investitsiyalar orqali ta’minlanadi, ya’ni transport, mehmonxona va xizmat ko‘rsatish tizimi rivojlantiriladi. Keyingi bosqichda turizm subyektlari o‘rtasida klasterlash va xizmatlar integratsiyasi yuzaga kelib, bu xizmatlar sifati va samaradorligini oshiradi. Shundan so‘ng qiymat zanjiri – ya’ni turizm

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

mahsulotini yaratish, taqsimlash va iste'mol qilish jarayonlari orqali qo'shimcha qiymat shakllanadi. Natijada daromadlar oshadi, bandlik kengayadi va eksport hajmi ortadi. Bu esa

1-rasm. Turizmni barqaror rivojlantirish konseptual modeli¹

hududiy raqobatbardoshlikni kuchaytirib, hududning investitsiya jozibadorligini va turizm brendini rivojlantiradi. Yakuniy bosqichda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar uyg'unlashib, barqaror rivojlanish ta'minlanadi. Mazkur jarayon doimiy sikl ko'rinishida takrorlanib, turizmning barqaror va samarali rivojlanishini ta'minlaydi.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, turizm mintaqaviy iqtisodiyotda yuqori multiplikativ ta'sirga ega tarmoq hisoblanib, uning rivojlanishi hududiy iqtisodiy faollikni sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, turizm infratuzilmasi va klasterlash darajasi hududiy iqtisodiy samaradorlikni bevosita belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, qiymat zanjirining ayrim bo'g'inlari yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli yaratilayotgan qo'shimcha qiymatning bir qismi hududdan tashqariga chiqib ketayotganligi kuzatildi. Tahlillar natijasida turizmni kompleks boshqarish va konseptual model asosida rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni 20–25 foizgacha oshirish imkoniyati mavjudligi asoslandi. Bundan tashqari, barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy omillarni o'zaro uyg'unlashtiruvchi tizimli yondashuv zarurligi ilmiy jihatdan tasdiqlandi. Umuman olganda, turizmni konseptual model asosida rivojlantirish mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash, hududiy raqobatbardoshlikni oshirish hamda ijtimoiy farovonlikni yaxshilashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, turizm mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda muhim drayver bo'lib, uning samaradorligi infratuzilma rivoji, xizmatlar integratsiyasi va boshqaruv mexanizmlarining izchilligi bilan bevosita bog'liqdir. Hududlar kesimida turizm salohiyatidan foydalanish darajasining notekisligi, qiymat zanjiri bo'g'inlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda konseptual yondashuvning to'liq joriy etilmaganligi iqtisodiy samaradorlikni cheklamoqda. Bu esa mavjud resurslardan foydalanish va boshqaruv tizimi o'rtasida muvofiqlik yetarli darajada emasligini ko'rsatadi.

Turizm sohasini barqaror rivojlantirish samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi aniq takliflar ishlab chiqildi:

1. Mintaqaviy turizmni rivojlantirishda yagona konseptual model va metodik yondashuvlarni joriy etish orqali boshqaruv jarayonlarini tizimlashtirish;
2. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish va xizmatlar integratsiyasini kuchaytirish asosida hududiy klasterlash mexanizmlarini kengaytirish;
3. Turizm qiymat zanjirini chuqurlashtirish orqali hunarmandchilik, ekskursiya va qo'shimcha xizmatlar ulushini oshirish;

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

4. Hududlar kesimida turizm samaradorligini baholash uchun indikatorlar tizimi va doimiy monitoring mexanizmini joriy etish;
 5. Raqamli texnologiyalar va ochiq ma'lumotlardan foydalanishni kengaytirish orqali boshqaruv samaradorligi va shaffoflikni oshirish;
 6. Turizm sohasida faoliyat yurituvchi subyektlar va mutaxassislarning institutsional hamda professional salohiyatini oshirishga qaratilgan malaka oshirish dasturlarini kengaytirish.
- Mazkur takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi turizmning iqtisodiy samaradorligini oshirish, hududiy raqobatbardoshlikni kuchaytirish hamda mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror va muvozanatli rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dwyer L. Tourism development and sustainability: Trends and challenges // *Tourism Economics*. – 2022. – Vol. 28(3). – P. 587–602.
2. Hall C.M. Tourism and sustainable development in a changing global context // *Journal of Sustainable Tourism*. – 2019. – Vol. 27(7). – P. 1045–1060.
3. Gössling S., Scott D., Hall C.M. Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19 // *Journal of Sustainable Tourism*. – 2021. – Vol. 29(1). – P. 1–20.
4. Saarinen J. Tourism, development and sustainability: Critical perspectives // *Tourism Geographies*. – 2020. – Vol. 22(1). – P. 1–8.
5. Sharpley R. Tourism, sustainable development and the theoretical divide // *Journal of Sustainable Tourism*. – 2020. – Vol. 28(1). – P. 1–18.
6. Buhalis D., Amaranggana A. Smart tourism destinations: Enhancing tourism experience through digital technologies // *Tourism Review*. – 2019. – Vol. 74(3). – P. 1–16.
7. UNWTO. International tourism highlights, 2023 edition. – Madrid: World Tourism Organization, 2023. – 32 p.
8. OECD. Tourism trends and policies 2022. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 420 p.
9. World Bank. Tourism for development: Recovery, reform and resilience. – Washington, DC: World Bank, 2021. – 150 p.
10. WTTC. Travel & Tourism economic impact report 2023. – London: World Travel & Tourism Council, 2023. – 40 p.
11. Karimov M. Turizmni barqaror rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari. – T.: Iqtisodiyot, 2021. – 180 b.
12. Berdiev A.H. Turizm iqtisodiyoti va rivojlanish istiqbollari. – T.: Fan, 2020. – 200 b.
13. Khalilov S. Turizm sohasining statistik tahlili va rivojlanish tendensiyalari // *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*. – 2022. – №3. – B. 45–52.

Н.Тошев Усовершенствование концептуальной модели туристического сектора в контексте устойчивого развития региональной экономики	N.Toshev Improving the conceptual model of the tourism sector in the sustainable development of the regional economy
Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования концептуальной модели туристического сектора в контексте устойчивого развития региональной экономики. Экономическое, социальное и экологическое воздействие туризма анализируется на основе системного подхода, и на его основе разрабатываются эффективные механизмы управления. В результате исследования предлагается усовершенствованная модель, направленная на повышение региональной конкурентоспособности и обеспечение устойчивого развития. Ключевые слова: туризм, региональная экономика, устойчивое развитие, концептуальная модель, управление, инфраструктура, конкурентоспособность, эффективность	Abstract. This article examines the issues of improving the conceptual model of the tourism sector in the sustainable development of the regional economy. The economic, social and environmental impact of tourism is analyzed based on a systematic approach, and effective management mechanisms are based on it. As a result of the research, an improved model is proposed, aimed at increasing regional competitiveness and ensuring sustainable development. Keywords: tourism, regional economy, sustainable development, conceptual model, management, infrastructure, competitiveness, efficiency.

Raxmatulla Hayitboyev – SamISI dotsenti,

Shohzod Baxtiyor o‘g‘li Sadinov – Navoiy viloyati Turizm boshqarmasining bosh mutaxassisi

Feruz Yorqin o‘g‘li Hasanov – Navoiy viloyati Turizm boshqarmasining bosh mutaxassisi

NAVOIY VILOYATIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Maqolada Navoiy viloyatining turizm sohasini so‘nggi yillarda rivojlantirishdagi yutuqlarining tahlili keltirilib, istiqbolda viloyatda turizmni mavjud resurslar, imkoniyatlardan foydalanib yanada rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: cho‘llar, hududlar, hunarmand, chashma, strategiya, topshiriq, turizm halqasi, lager, turizm klasteri, kemping, glemping, yarmarka.

Kirish. Cho‘llar va adir mintaqalarida turizmni rivojlantirish muammolarini o‘z vaqtida hal qilish, kelajakda cho‘lliklar iqtisodiyotini ko‘taruvchi bu sohani o‘z vaqtida rivojlantirish Turizm qo‘mitasi”ning asosiy vazifalaridan bo‘lishi lozim. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2026-yilda Navoiy viloyatini barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarorida «Navoiy viloyatini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni jadallashtirish, tadbirkorlarga yanada qulay shart-sharoitlar yaratish, investisiyalarni jalb qilish, har bir tuman va shaharni ixtisosligidan kelib chiqib rivojlantirish, mavjud zaxira va imkoniyatlardan samarali foydalanish, aholi daromadlarini oshirish va turmush darajasini yanada yaxshilash maqsadi» qo‘yilgan [1].

Bu maqsadlar bo‘yicha Navoiy viloyatida ichki va xalqaro turizmni rivojlantirishni amalga oshirish uchun quyidagi topshiriqlar berilgan:

- (a) 2026-yil yakuniga qadar Nurota tumanidagi markaziy istirohat bog‘ida «Naqshlar va nurlar» milliy kashtachilik markazini qurish;
- (b) «Chashma» ziyoratgohini «Naqshlar va nurlar» milliy kashtachilik markazi bilan bog‘lagan holda yagona turizm halqasini tashkil etish;
- (v) yagona turizm halqasi doirasida hunarmandchilik, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida yangi loyihalarni amalga oshirish, sayyohlarning kamida bir kun tunab qolishini nazarda tutuvchi turistik marshrutlar ishlab chiqish;
- Turizm qo‘mitasi bilan birga 2026-2027-yillarda Xatirchi tumanining Langar va Angidon qishloqlarida turizm va xizmat ko‘rsatish sohalarida investisiya loyihalarini amalga oshirish choralari ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston viloyatlarining ichida eng katta hududlarni egallagan Navoiy viloyatida turizmni rivojlantirishga masalalariga davlatimiz katta e‘tibor bermogda. Bu yo‘nalishda Samarqand iqtisodiyot va servis instituti jamoasining o‘ziga munosib hissasini ham qayd qilish lozim. Institutning olimlari so‘ngi yillarda viloyatda xalqaro va ichki turizmni rivojlantirishning ilmiy-uslubiy-amaliy omillarini ishlab chiqdilar [3,4]. Viloyatda ekoturizmni majmual rivojlantirish tadqiqotlari bajarildi [2], viloyatning cho‘llarida ichki va xalqaro turizmni rivojlantirishning strategiyalari ishlab chiqildi [6,7], viloyatda Payg‘ambarimiz Muhammad Alayhissalom yaqinlarining muqaddas ziyoratgohlarida ichki va xalqaro ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘yicha ma‘lumotlar berildi, marshrutlar ishlab chiqildi [5,7]. Navbatdagi vazifalar Navoiy viloyatida turizm sohasini yanada rivojlantirishning yangi resurslarini, imkoniyatlarini tadqiq qilish hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Kuzatuv, analitik tahlil, ilmiy ekspeditsiya, Navoiy viloyatidagi turizm resurslarini o‘rganish, statistika, usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonning turizm sohasidagi taraqqiyotiga Navoiyliklarning hozirgacha qo‘shib kelayotgan hissalarini ancha salohiyatli hisoblanmogda. Quyida Navoiy viloyatining keyingi yillarda turizmni rivojlantirishdagi yutuqlarini keltiramiz:

I.Sayyohlar oqimi bo‘yicha:

- 2024-yil davomida viloyatga 420,2 ming xorijiy va 2 mln. 485,0 ming mahalliy turistlar tashrifi qayd qilindi. Bu 2023-yilga nisbatan 2,6% o‘shishni tashkil qildi, turizm eksporti hajmi 105,0 mln. AQSh dollariga yetkazildi;
- “O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qil”, “Manguberdi vataniga sayohat”, “Moziyga sayohat” dasturlari asosida 906,7 ming Navoiyliklarning mamlakatimiz bo‘ylab sayohatlari amalga

oshirildi(2023-yilda 803,4 ming mahalliy sayohatchilar);

- Viloyatning Xatirchi, Nurota, Navbahor, Karmana, Qiziltepa tumanlaridagi turizm resurslari, obyektlarini qamrab olgan 340,0 km masofadagi 60,0 ta obyektni tarkibiga olgan 14 ta turizm marshrutlaridan iborat “Navoiy turizm xalqasi” yo‘nalishi bo‘yicha transport vositalarida, piyoda sayohat qilish marshrutlari ishlab chiqildi;
- 2024-yilda 21 ta turistik kompaniyalar o‘zlarining faoliyatlarini boshladi, ulardagi turmarshrutlar soni 70 taga yetkazildi.

II. Joylashtirish vositalarini tashkil etish bo‘yicha:

-2024-yilda 34 ta (10 ta mehmonxona, 17 ta oilaviy mehmon uyi, 4 ta xostel va 3 ta o‘tovli oromgoh) vositalari tashkil etilib ularning soni 238 taga, o‘rinlar soni 7 003 taga yetkazildi;

III. Turizmning ishga tushirilgan loyihalari bo‘yicha;

-2024-yilda 231,6 mlrd. so‘mlik 19 ta loyihalar ishga tushirilib 126 ta yangi ish o‘rinlari yaratildi;

-Xatirchi tumani “Oltinsoy MFY hududida joylashgan termal buloqlardan foydalangan holda 15,0 mlrd. so‘mlik 1 ta sog‘lomlashtirish obyekti va 6,0 mlrd. so‘mlik 1 ta xostel ishga tushirildi;

-“Qizilqum safari” MChJ Aydarko‘l bo‘yida 500 o‘rinli o‘tovli lager tashkil qildi. Bu lagerda otda, tuyada sayr qilish, ov qilish,avtomagistral yo‘lda 2 ta restoran, savdo do‘konlari, transport va turkompaniya xizmatlarini o‘z ichiga olgan turizm klasteri tashkil etildi;

-“Yurt Camp» MChJ Konimex tumanida 12,0 mlrd. so‘mlik 500 o‘rinli o‘tov lageri, otda va tuyada sayr qilish, ov qilish, avtomagistral yo‘lda 2 ta restoran, savdo do‘konlari, transport va turkompaniya xizmatlarini o‘z ichiga olgan turizm klasteri tashkil etildi;

-«Kamel Travel» MChJ Aydarko‘l bo‘yida 18,3 mlrd. so‘mlik mehmonxona, 5 ta kemping, 2 ta glemping, basseyn, restoran xizmatlaridan iborat turizm klasteri tashkil qilindi”;

-Xatirchi tumanidagi “Langar” mahallasiga “Turizm mahallasi” nomi berildi, Langar qishlog‘ida 20 ta oilaviy mehmonxona uyi va 5 turdagi qo‘shimcha xizmatlar turlari tashkil etilib, 80 ta yangi ish o‘rinlari yaratildi.

IV. Turizm sohasida kadrlar salohiyati oshirish va ta’lim muassasalari bilan ishlash bo‘yicha:

-2024-yilda Samarqand iqtisodiyot va servis instituti hamda Turizm boshqarmasi hamkorligida 2 marotaba “Turizm sohasi-milliy iqtisodiyotning muhim drayveri” mvzusida ilmiy-amaliy anjuman va treninglar tashkil etildi;

-Mamlakatimizda birinchilardan bo‘lib Navoiy tajribasi asosida navoiy shaharidagi 22-umumiy o‘rta ta’lim maktabida o‘quvchilar uchun “turizm to‘garagi” o‘z faoliyatini boshladi;

-Aydarko‘l suv havzasi atrofidagi dam olish maskanlarida 60,0 mln. so‘mlik 12 km, Konimex tumani “Sputnik Navoiy” MChJ o‘tovli lageriga 20,0 mln. so‘mlik 25 km optik tolali internet tarmoqlari tortildi.

V. Viloyatda turizm salohiyatini targ‘ib etish bo‘yicha:

-2024-yilda 14 ta tur-info tashkil etildi. Jumladan, Konimex tumanida Yangiqazg‘on ovulida yangi turistik loyiha «Yurt Camp» turizm klasterining ochilishi tadbirlarida yirik tur-info tashkil etilib 15 ta OAV vakillaridan iborat delegasiyalar ishtirok etishdi;

-2024-yilnig sentyabri oyida Nurota tumanida «So‘zana va kashta» milliy hunarmandchilik san‘ati festivali o‘tkazilib, 150 xorijiy, 1000 nafar mahalliy sayyohlar jalb qilindi. Nurota kashtachilik san‘ati va hunarmandchiligi targ‘ib qilindi;

- 2024-yilning 19-21 mart kunlari Rossiya Federasiyasining Moskva shaharida o‘tkazilgan «MITT xalqaro turizm yarmarkasi»da «O‘zbekiston-yagona milliy stendi» bilan Navoiy viloyati turizm vakillari ishtirok etib, viloyatning turizm salohiyati targ‘ib qilindi;

-« Ipak yo‘lida turizm» 29- Toshkent xalqaro turizm yarmarkasida Navoiy viloyati turizm sohasi vakillari ishtirok qilib, Osiyo, Yevropa mamlakatlari, Arab davlatlari, Rossiya va MDH davlatlarining vakillari bilan turizmni hamkorlikda rivojlantirishning xalqaro shartnomalari, memorandumlarini imzolashdi;

- Navoiy viloyatining turizmi salohiyatini targ‘ib qiluvchi 6 turdagi 1000 dan ortiq tarqatma materiallar tayyorlanib, ommaviy tadbirlar va xorijiy sayyohlarga tarqatilib kelinmoqda.

Navoiyliklarning viloyatda pandemiya asoratlari batamom tugatilgandan keyin ichki va xalqaro turizm oqimlarini tobora kuchaytirib borishi natijalarini ham ijobiy baholash lozim(1-jadval). Viloyatning turizmidagi firmalar 2019-yilda xalqaro turistlarni qabul qilish bo'yicha yaxshi natijani ko'rsatmoqda(57 423turistlar), pandemiya yillarida albatda xorijiy turistlarning mamlakatimizga kelishi keskin pasaygan. Xorijiy turistlarning Navoiy viloyatiga tashrif qiluvchilar sonining oshishi 2022-yildan boshlangan (26 201xorijiy turistlar).So'ngi ikki yillik ko'rsatkichlarda o'sish-266,47%ni tashkil qilmoqda.

1-jadval

Navoiy viloyatida 2019-2024-yillarda turistlarga ko'rsatigan xizmatlarning o'sishi sur'atlari¹

TVR	Yil lar	Faoliyat ko'rsatkichlari					
		Xorijiy turistlar soni,nafar	2023-yilga nisbatan o'sish,%	Mahalliy sayyohlar soni, nafar	2023-yilga nisbatan o'sish,%	Tushum,(eks port xiz matlari, ming dollar)	2023-yilga nisbatan o'sish,%
1.	2019	57 423	-	20 404	-	19 297	-
2.	2020	2 800	-	18 000	-	1 064	-
3.	2021	9 000	-	522 000	-	2 250	-
4.	2022	26 201		995 000		6 550	
5.	2023	157 704	100,0	1 406 420	100,0	39 426	100,0
6.	2024	420 240	266,47	2 485 055	176,69	105 062	266,47

Viloyat turizmidagi mahalliy turistlarni qabul qilish xorijiy turistlarning tashrif ko'rsatkichlariga nisbatan yillar bo'yicha ancha past, o'sish surati - 176,69%. Turistlarga turizm xizmatlarini ko'rsatishdan olingan tushum miqdoridagi so'ngi yilda-105,062 ming AQSh dollarini tashkil qilgan (o'sish-266,47%). Bu natijalar Navoiy viloyati turizm sohasini jadal rivojlantirishning istiqbolli yo'liga tushib olganligini tasdiqlaydi.

Xulosa va takliflar.

1.Navoiy viloyatida xalqaro turistlarni jalb qilishda turizm infratuzilmalarini yaratish bo'yicha xalqaro miqyoslardagi salohiyatli ishlar va tadbirlar amalga oshirilmoqda. Navoiy viloyati turizmining yutuqlari ichki va xalqaro miqyoslarda ko'rgazmalar va festivallarni tashkil qilish orqali namoyish qilinayapti, Navoiyliklar ko'plab xorijiy davlatlarning turizmi bilan hamkorlik shartnomalarini amalga oshirishmoqda.

2.Navoiyliklar ichki turizm oqimini kuchaytirishning strategik rejalarini mukammal ishlab chiqishlari zarur. Viloyatda ichki turizmni rivojlantirishning barcha imkoniyatlari mavjudligiga jiddiy e'tiborni qaratishlari lozim.

3.Viloyatda ichki va xalqaro turizmni rejali, samarali rivojlantirishda viloyatdagi mavjud resurslardan to'liq foydalanishning dasturlarini ishlab chiqishi va amalga oshirishi zarur.

4.Viloyaning hududida yangi tashkil qilingan Qizilqum milliy parkiga ichki va xalqaro turistlarni jalb qilishning reklamalari, marshrutlarini yaratish va turizm bozoriga chiqarish. Nurota davlat tabiat qo'riqxonasida ekoturizm-rekreasiyani rivojlantirishga davlatimiz tomonidan ruxsat berilganligidan samarali foydalanish dasturlarini ishlab chiqish.

5. Viloyatdagi Qosim Shayx, Mavlono Deggaroniy, Boyazid Bastomiy va Sa'd ibn Vaqqos ziyoratgohlarida ichki va xalqaro ziyoratchilar oqimini kuchaytirishning dasturlarini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2026-yilda Navoiy viloyatini barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori, Toshkent,11.02.2026-yil,PQ-58-son.
2. Islomova R. A., Ekologik turizmni rivojlantirishning muammolari. Monografiya, Toshkent, “Iqtisodiyot”, 2014.-131 b.
3. Hayitboyev R.,O'zbekistonning cho'llarida turizmni tashkil qilish va rivojlantirishning strategik yo'nalishlari. «STAR-SEL» MCHL. Nashriyot-matbaa bo'limi. Samarqand, 2022.-

¹ Navoiy viloyati turizmni rivojlantirish bo'sharmasi hisobotlaridan

175 b., ISBN:998-9943-9077-0-6.

4. Hayitboyev R., O‘zbekistonning cho‘llarida turizmni rivojlantirish istiqbollari, Monografiya, Samarqand, 2018.-143 b.
5. Hayitboyev R., S. A. Abduxamidov Navoiy viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirish. SERVIS J. Maxsus soni, Samarqand, 2023.-91-96 b.
6. Hayitboyev R., O‘zbekistonning cho‘llarida turizmni tashkil qilish va rivojlantirishning strategik yo‘nalishlari. Respublika amaliy-Grant-loyihasi, 2022-y.
7. Hayitboyev R., S. Abduxamidov, Payg‘ambarimiz Muhammad Alayhissalom yaqinlarining Navoiy viloyatidagi ziyoratgohlari. «Turizm sohasi iqtisodiyotning muhim drayveri» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya maqolalari to‘plami (2023 yil 25-noyabr). Samarqand, 2023.-435-440 b.

Р.Хайитбоев, Ш.Садинов, Ф.Хасанов	R.Khaitboev, Sh.Sadinov, F.Hasanov
Перспективы развития туризма в Навоийской области	Prospects for the development of tourism in the Navoi region
Аннотация. В статье представлен анализ достижений Навоийской области в развитии туристической отрасли за последние годы и даны рекомендации по дальнейшему развитию туризма в регионе с использованием имеющихся ресурсов и возможностей в будущем. Ключевые слова: пустыни, регионы, ремесленник, родник, стратегия, задание, туристическое кольцо, лагерь, туристический кластер, кемпинг, глэмпинг, ярмарка.	Abstract. The article analyzes the achievements of the Navoi region in the development of the tourism sector in recent years and provides recommendations for the further development of tourism in the region using existing resources and opportunities in the future. Keywords: deserts, regions, craftsman, spring, strategy, task, tourism ring, camp, tourism cluster, camping, glamping, fair.

Nilufar Xabibjonovna Xolboyeva – SamISI, Turizm va mehmondo‘stlik mutaxassisligi
1-bosqich magistranti

Rayxona Sadriddinovna Amriddinova – SamISI “Turizm” kafedrası professori v.b., i.f.n.

GRUZIYA TAJRIBASI ASOSIDA O‘ZBEKISTONNING REKREATIONS TURIZM SEKTORINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonning rekreatsion turizm sektori ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi tahlil qilindi, uning iqtisodiy o‘shish, bandlik, hududiy infratuzilma modernizatsiyasi va aholining sog‘lom turmush tarzini shakllantirishdagi o‘rni yoritildi. Shuningdek, O‘zbekistonning rekreatsion salohiyati Gruziya tajribasi bilan qiyosiy tahlil qilinib, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi, infratuzilma holati, boshqaruv modeli va xususiy sektor ishtiroki bo‘yicha mavjud ustunliklar va kamchiliklar aniqlandi. Kalitso‘zlar: rekreatsion turizm, turizm, ijtimoiy-iqtisodiy o‘shish, barqaror rivojlanish, jamiyat farovonligi, O‘zbekiston turizmi, Gruziya tajribasi.
--

Kirish. Rekreatsion turizmning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi jamiyat farovonligi, aholining sog‘lig‘i, madaniy rivoji va hududlarning barqarorligiga ta‘sir ko‘rsatadigan ko‘p qirrali jarayondir. U dam olish ehtiyojlarini qondirish bilan birga iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi, infratuzilmani modernizatsiya qiladi va yangi ish o‘rinlari yaratadi. So‘nggi yillarda sog‘lom turmush tarzi, ekologik hududlarga qiziqish va pandemiyadan keyingi sog‘lomlashtirish ehtiyojlari rekreatsion turizm ahamiyatini yanada oshirib, xizmatlar sohasi, transport va bandlikka bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Birlashgan Millatlar tashkilotining Turizm bo‘limi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2025 yilda xalqaro turizm tushumlari 1,9 trillion AQSh dollariga yetgan bo‘lib, sayyohlar soni 1,52 milliard nafarga yaqinlashgan.¹ Turistik oqimlarning o‘shishi nafaqat tarixiy va madaniy obyektlarga, balki rekreatsion va ekologik turizm manzillariga bo‘lgan talabning ortishi bilan ham izohlanadi. Bu esa rekreatsion turizmning global iqtisodiyotdagi o‘rnini mustahkamlab, uning ijtimoiy-iqtisodiy foydasini yanada oshirmoqda.

¹<https://www.untourism.int/news/international-tourist-arrivals-up-4-in-2025-reflecting-strong-travel-demand-around-the-world>

Rekreatsioon turizmning ijtimoiy samaradorligi ham alohida e’tiborga molik. Sog’lomlash-tirish xizmatlaridan foydalanish aholining jismoniy va ruhiy salomatligini yaxshilaydi, stress darajasini kamaytiradi, mehnat unumdorligini oshiradi va jamiyatning umumiy hayot sifatini yuksaltiradi. Shu bilan birga, rekreatsioon hududlarning rivojlanishi ekologik muhofaza, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va barqaror turizm tamoyillarini qo’llashni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi. Ushbu maqolada O’zbekistonning rekreatsioon turizm sektori rivojlanishi hamda Gruziyaning rekreatsioon turizm tajribasi bilan solishtirish orqali mavjud ustunliklar, kamchiliklar va rivojlanish imkoniyatlarini aniqlashdir. Tadqiqot rekreatsioon turizmning iqtisodiy o’sishga qo’shgan hissasi, bandlik darajasiga ta’siri, hududiy infratuzilma modernizatsiyasidagi roli, aholining sog’lom turmush tarzini shakllantirishdagi ahamiyati kabi ko’rsatkichlarni qiyosiy baholashni maqsad qiladi.

Mavzuga oid adabiyot tahlili. I. S.Tuxliyev¹ rekreatsioon turizmga izohlashiga ko’ra nafaqat dam olish, shuningdek, jismoniy, hissiy va ruhiy kuchlarni qayta tiklash maqsadida amalga oshiriladigan ommaviy turizm turi sifatida izoh beradi. Rekreatsioon turizmning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi bo’yicha ilmiy izlanishlar so’nggi yillarda sezilarli darajada kengayib, ushbu yo’nalishning iqtisodiy o’sish, bandlik, hududiy rivojlanish va aholining salomatligiga ta’siri turli ilmiy maktablar tomonidan chuqur o’rganilgan. Xalqaro adabiyotlarda rekreatsioon turizmning iqtisodiy multiplikator effekti, xizmatlar sektorining diversifikatsiyasi va barqaror turizm siyosati bilan bog’liq nazariy yondashuvlar ustuvor o’rin tutadi.

W. Khairil² turizmni valyuta tushumlarini oshirish, YaIMni ko’paytirish, investitsiyalarni jalb qilish va bandlikni kengaytiruvchi samarali strategiya sifatida baholaydi. Tadqiqotchilar uni mamlakat iqtisodiy rivojlanish bosqichlari bilan bog’liq holda tahlil qilib, “tajriba iste’moli” sifatida talqin etadilar. A. Jo’raboyev³ ta’kidlashicha O’zbekiston tog’li hududlari misolida rekreatsioon turizm tabiiy resurslar va landshaft xilma-xilligi orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga sezilarli hissa qo’shishi mumkin.

I.S.Tuxliyevning⁴ ta’kidlashicha, O’zbekiston tabiati boy va rang-barang bo’lib, mamlakatning turli hududlarida 200 dan ortiq shifobaxsh yer osti mineral suvlari hamda balchiq manbalari aniqlangan. Bu yer osti suvlari kimyoviy tarkibi, tibbiy-biologik va boshqa xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi va ular asosida rekreatsioon turizm muassasalari tashkil etilgan.

J.Abdupattoxovning⁵ ta’kidlashicha mamlakatimizda 110 dan ortiq sayyohlik yo’nalishlari bo’yicha kompaniyalar faoliyat yuritadi, biroq ulardan atigi 30 tasi rekreatsioon turizmga ixtisoslashgan. Bu segment hali to’liq shakllanmagan bo’lsa-da, uning kengayishi bandlikni oshirib, xizmat ko’rsatish, hunarmandchilik va kichik tadbirkorlikni faollashtirmoqda, infratuzilmaning modernizatsiyasiga turtki bermoqda. M. Godovykh⁶ tadqiqotlari turizmning yangi ish o’rinlari yaratishi, infratuzilmani yaxshilashi, mahalliy madaniyatni jonlantirishi va ijtimoiy faollikni kuchaytirishini ko’rsatadi. Shuningdek, Z. Musotov⁷ rekreatsioon turizmning kichik va o’rta tadbirkorlikni rivojlanishigga hamda rekreatsioon hududlarning barqaror rivojlanishiga hissa qo’shishini aniqlagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot O’zbekistonning rekreatsioon turizm sektori ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini Gruziya tajribasi bilan qiyosiy tahlil qilishga asoslanadi. Qiyosiy yondashuv rekreatsioon turizmning iqtisodiy o’sish, bandlik, hududiy infratuzilma modernizatsiyasi va aholining sog’lom turmush tarziga ko’rsatadigan ta’sirini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, ushbu metod O’zbekiston sharoitida samarali boshqaruv, investitsion mexanizmlar va barqaror rivojlanish strategiyalarini ilmiy asosda belgilashga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Rekreatsioon turizmning rivojlanishi Gruziya va O’zbekiston iqtisodiyotida muhim o’rin tutadi. Ushbu bo’limda iqtisodiy ko’rsatkichlar, infratuzilma rivoji, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligi, bandlikka ta’siri va davlat siyosati bo’yicha

¹ I. Tuxliyev va boshqalar (2021), Turizm atamalarining izohli lug’ati, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

² https://www.researchgate.net/publication/41846370_Tourism_Development_A_Geographical_Perspective

³ A. Jo’raboyev, O’zbekistonning tog’li hududlarida rekreatsioon maskanlarni tashkil etish, Ilmiy tadqiqot va jamiyat muammolari, Farg’ona politexnika instituti

⁴ I.Tuxliyev va boshqalar (2024), Turizm: nazariya va amaliyot, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

⁵ J. Abdupattoxov (2021), O’zbekistondagi madaniy obidalar, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

⁶ <https://doi.org/10.3390/su17135849>

⁷ <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202345107007>

qiyosiy tahlil amalga oshiriladi. O‘zbekistonning rekreatsion turizm salohiyatini Gruziya tajribasi bilan solishtirish orqali ustunliklar va rivojlanish imkoniyatlarini aniqlashdir.

So‘nggi o‘n yillikda Gruziya turizmi, xususan rekreatsion va sog‘lomlashtirish turizmini iqtisodiy o‘shishning asosiy drayverlaridan biriga aylantira oldi. Mineral buloqlar, tog‘-kurortlar, balneologik markazlar va Qora dengiz bo‘yidagi rekreatsion zonalar mamlakat yalpi ichki mahsulotiga sezilarli hissa qo‘shmoqda. 2024-yilda turizm Gruziya YaIMining 7–8%ni tashkil etib, xalqaro sayyohlardan 4,1–4,3 milliard AQSh dollari daromad keltirdi¹. Ushbu tashriflarning 11% dam olish va rekreatsion maqsadlarda amalga oshirilgan.

Kobuleti, Batumi, Borjomi va Tskaltubo kabi hududlar xalqaro brendga aylangan. Tog‘-kurortlar (Gudauri, Bakuriani) zamonaviy infratuzilma bilan jihozlangan, balneologik markazlar xalqaro standartlarga moslashtirilgan, xususiy sektor investitsiyalari yuqori, mineral suvlar (Borjomi, Nabeghlavi) xalqaro brend sifatida shakllangan, Qora dengiz bo‘yidagi zonalar esa yil davomida barqaror turist oqimini ta‘minlamoqda.

Rekreatsion turizm Gruziyada mintaqaviy bandlikning asosiy manbalaridan biri bo‘lib, kichik biznes ulushi yuqori, davlat tomonidan yagona milliy strategiya ishlab chiqqan, rekreatsion hududlarni boshqaruvchi agentliklar faoliyat yuritadi va xususiy sektor bilan hamkorlik samarali yo‘lga qo‘yilgan.

Mamlakatimizda rekreatsion turizmi rivojlantirish salohiyatiga ega bo‘lsa-da, bu segmentning iqtisodiy ulushi hali to‘liq shakllanmagan. Asosiy markazlar – Chimyon-Chorvoq, Zomin, Termiz sanatoriylari va Qoraqalpog‘iston ekologik zonalar global miqyosda yetarlicha tanilmagan. 2025-yilda turizm O‘zbekiston YaIMning taxminan 3,5–4%ni tashkil etdi, rekreatsion va dam olish turizmi esa ushbu ulushning qariyb uchdan bir qismini (1–1,2% YaIM) tashkil qildi. Ichki turizm iqtisodiy o‘shishning asosiy drayveri bo‘lib qolmoqda, 10,2 million turistlar qayd etilgan bo‘lib, ularning 30–35% dam olish va rekreatsion maqsadlarda kelgan².

Chimyon-Chorvoq zonasida infratuzilma modernizatsiyasi bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda, biroq sanatoriylarning ko‘pi yangilanishga muhtoj, xususiy sektor investitsiyalari past. Davlat tashabbuslari ustun bo‘lib, xususiy sektorni jalb qilish mexanizmlarini kuchaytirish zarur. BMT Turizm bo‘limi hisobotida O‘zbekistonda tarkibiy islohotlar, raqobatbardoshlik reytinglaridagi o‘shish va xususiy investitsiyalarni kengaytirish zarurligi ta‘kidlangan³. Tog‘ iqlim zonalar yuqori rekreatsion salohiyatga ega bo‘lsa-da, termal suvlar va balneologik resurslar brendlashtirilmagan, cho‘l va ekologik turizm (Orolbo‘yi) hali rivojlanish bosqichida, rekreatsion hududlarda bandlik oshib bormoqda, ammo salohiyat to‘liq ishga solinmagan⁴.

Xulosa va takliflar. O‘zbekiston va Gruziya rekreatsion turizmining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, har ikki davlat boy tabiiy resurslar va rekreatsion salohiyatga ega bo‘lsa-da, ushbu salohiyatdan foydalanish samaradorligi bo‘yicha sezilarli tafovutlar mavjud. Gruziya rekreatsion turizmi iqtisodiyotning strategik tarmog‘iga aylantirib, mineral buloqlar, balneologik markazlar va Qora dengiz bo‘yidagi kurortlarni xalqaro brend sifatida shakllantirishga erishgan. Natijada, rekreatsion turizm mamlakat yalpi turizm daromadlarining asosiy qismini tashkil etib, 2023 yilda 4,1 milliard AQSh dollari daromad bilan pandemiyadan keyingi tiklanishni to‘liq ta‘minlagan.

O‘zbekistonda rekreatsion turizmning iqtisodiy ulushi hali to‘liq shakllanmagan, hududlar global miqyosda yetarlicha tanilmagan va infratuzilma modernizatsiyasi davom etmoqda. Xususiy sektor investitsiyalari pastligi hamda brending va marketingning sustligi raqobatbardoshlikni cheklamoqda. Gruziya bu borada sezilarli natijalarga erishgan bo‘lsa, mamlakatimizda jarayon endi shakllanmoqda.

Gruziya tajribasi asosida O‘zbekistonning rekreatsion turizm sektorini rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qilish natijasida quyidagi takliflar berildi:

- O‘zbekistonning rekreatsion hududlari Chimyon-Chorvoq, Zomin, Termiz sanatoriylari, Orolbo‘yi uchun yagona milliy brend konsepsiyasini ishlab chiqish zarur.
- Gruziya tajribasidan kelib chiqib, mineral suvlar, tog‘- iqlim zonalar va ekologik hududlar bo‘yicha xalqaro reklama kampaniyalarini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.
- Rekreatsion hududlarda transport, mehmonxona xo‘jaligi, sog‘lomlashtirish markazlari va

¹ <https://api.gnta.ge/storage/files/doc/eng%281%29.pdf>

² https://stat.uz/img/news/tourism-and-recreation_p37860.pdf?utm_source=copilot.com

³ <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284425808>

⁴ <https://www.untourism.int/investment/tourism-doing-business-investing-in-uzbekistan>

- ekologik infratuzilmani modernizatsiya qilish bo'yicha davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish zarur.
- Gruziya tajribasiga o'xshash tarzda rekreatsion hududlarni boshqaruvchi maxsus agentliklar faoliyatini yo'lga qo'yish samaradorlikni oshiradi.
 - Termal suvlar, balneologik resurslar va tog'-iqlim zonalarini ilmiy asosda baholash, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish va sertifikatlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. I.S. Tuxliyev va boshqalar. Turizm atamalarining izohli lug'ati. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti. 2021.
2. I.S. Tuxliyev va boshqalar, Turizm: nazariya va amaliyot. Darslik. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2024.
3. W. Khairil, W. Melissa Hassan, M. Salehuddin. Tourism development: a geographical perspective, Asian Social Science. 2009.
4. M. Godovykh, A. Flyall va A. Pizam, Exploring the impacts of tourism on the well-being of local communities, Sustainability 2025.
5. Z. Musotov, K. Kulakov va Z. Tarkhanova. Tourism and recreation their role in ensuring sustainable development of territories, E3S Web of Conferences. 2023
6. J. Abdupattoxov. O'zbekistondagi madaniy obidalar, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti. 2021.

Н.Холбоева, Р.Амридиноа Возможности развития сектора рекреационного туризма Узбекистана на основе опыта Грузии Аннотация. В статье проведён анализ социально-экономической эффективности сектора рекреационного туризма Узбекистана, раскрыта его роль в экономическом росте, занятости, модернизации региональной инфраструктуры и формировании здорового образа жизни населения. Кроме того, рекреационный потенциал Узбекистана сопоставлен с опытом Грузии, выявлены преимущества и недостатки в использовании природных ресурсов, состоянии инфраструктуры, модели управления и участия частного сектора. Ключевые слова: рекреационный туризм, туризм, социально-экономический рост, устойчивое развитие, благосостояние общества, туризм Узбекистана, опыт Грузии.	N.Kholboyeva, R.Amriddinova Opportunities for developing Uzbekistan's recreational tourism sector based on Georgia's experience Abstract. The article analyzes the socio-economic efficiency of Uzbekistan's recreational tourism sector, highlighting its role in economic growth, employment, modernization of regional infrastructure, and the promotion of a healthy lifestyle among the population. Furthermore, Uzbekistan's recreational potential is compared with Georgia's experience, identifying strengths and weaknesses in the use of natural resources, infrastructure conditions, management models, and private sector participation. Keywords: recreational tourism, tourism, socio-economic growth, sustainable development, social welfare, tourism in Uzbekistan, Georgia's experience.
---	--

Kamol Sharifovich Yuldashev – BuxDU, Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrası mudiri, i.f.f.d (PhD)

BUXORO VILOYATIDA AVTOTURISTLAR UCHUN “AVTOTURARGOH” LOYIHASINI AMALGA OSHIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada COVID-19 pandemiyasidan so'ng O'zbekistonda kuchaygan mustaqil avtoturizm tendensiyasi o'rganilgan. Mamlakat bo'ylab faoliyat ko'rsatayotgan 15 ta avtomobillarni ijaraga beruvchi kompaniyaning qiyosiy tahlili amalga oshirilib, ularning xizmat modellari, narx siyosati va geografik qamrovi baholangan. Bundan tashqari, Buxoro viloyatida shaxsiy yoki ijaraga olingan avtomobillarda tashrif buyuradigan mustaqil turistlar uchun mo'ljallangan Camping & Auto Parking Area (CAPA) loyihasining konsepsiyasi, joylashish joylari, xizmat tarkibi va yillik daromad prognozi ishlab chiqilgan. Kalit so'zlar: avtoturizm, avtomobilni ijaraga berish, mustaqil turist, kemping, avtoturargoh, CAPA loyihasi, Buxoro viloyati, turizm infratuzilmasi, ichki turizm, daromad prognozi.
--

Kirish. COVID-19 pandemiyasidan so‘ng jahon miqyosida mustaqil sayohatchilarning soni keskin oshdi. Uyushtirilgan turistik guruhlariga nisbatan erkin, moslashuvchan va iqtisodiy jihatdan qulay bo‘lgan avtoturizm ya‘ni avtomobil turizmi ko‘pchilikka afzal ko‘rinmoqda. Avtoturizm deganda turistning doimiy yashash joyidan shaxsiy yoki ijaraga olingan avtomobilida mustaqil ravishda sayohat amalga oshirishi tushuniladi. Bu tur sayohatchilar uchun yo‘nalish, to‘xtash joylari, harakatlanish vaqti va sayohat dasturini erkin belgilash imkonini beradi.

O‘zbekistonda ham ushbu tendensiya yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Mamlakat prezidenti huzuridagi statistika agentligining 2023-yilgi ma‘lumotlariga ko‘ra, mamlakatga tashrif buyurgan sayyohlarning 81,3 foizi chegarani piyoda kesib o‘tgan [2], ya‘ni ularning asosiy qismi qo‘shni davlatlardan ko‘pincha shaxsiy transportida kelgan. Ushbu ko‘rsatkich shaxsiy yoki ijaraga olingan avtotransportda tashrif buyuradigan turistlar segmentining beqiyos salohiyatini namoyon etadi. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, O‘zbekistondagi avtomobillarni ijaraga berish bozori rivojlanib borayotgan bo‘lsa-da, xizmat modellari, narx siyosati va geografik qamrov nuqtai nazaridan ushbu sohada chuqur tahliliy tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmagan. Bundan tashqari, mustaqil avtoturistlariga mo‘ljallangan maxsus infratuzilma jumladan, avtoturargoh (kemping) joylari hozirgi kunda Buxoro viloyatida mavjud emas.

Shu munosabat bilan mazkur tadqiqotning maqsadi quyidagilardan iborat:

➤ mamlakat bo‘ylab faoliyat ko‘rsatayotgan avtomobillarni ijaraga beruvchi kompaniyalarni qiyosiy tahlil qilish;

➤ mustaqil avtoturistlar uchun tavsiya etiladigan “Camping & Auto Parking Area” (CAPA) loyihasining konsepsiyasi va iqtisodiy asosini ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Avtoturizm kategoriyasi ilmiy adabiyotlarda nisbatan yangi yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqiladi. Waldemar Cudny va Lee Jolliffe o‘zlarining “Car tourism conceptualization and research advancement” nomli tadqiqotida avtoturizmni mustaqil turizm kategoriyasining alohida shakli sifatida kontseptsiyalashtirgan va bu sohaning nazariy asoslarini ishlab chiqqan. Mualliflar avtoturizmning xarakteri, turlari va global rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilgan [3].

Rus olimasi Martishenko N.S. va Loksha A.V. Rossiyada avtoturizmning rivojlanish tendensiyalarini o‘rganib, bu yo‘nalishdagi infratuzilma talablarini aniqlagan. Ularning xulosasiga ko‘ra, avtoturistlar uchun asosiy muammo kemping va dam olish joylarining yetishmasligi hisoblanadi [1].

Avtomobillarni ijaraga berish sohasida Beata Gierczak-Korzeniowskaning “Tourist and business models in the mobility of customers using car rental services” tadqiqoti xizmat modellarini tasniflab, ularning xaridor xulq-atvori bilan bog‘liq tomonlarini ochib bergan. Muallifning uchta asosiy xizmat modelini belgilashi (bir nuqtadan olib bir nuqtaga qaytarish; A dan B ga qoldirish; qisqa masofali ijara) mazkur tadqiqotga uslubiy asos bo‘lib xizmat qilgan [4].

Sinha N.K., Sahy R. va Kar S.K. avtomobillarni ijaraga berish sanoatidagi “chakana savdo” tendensiyasini tahlil qilib, kompaniyalarning mijoz bilan aloqa modellarini o‘rgangan. Lohmann G. va Zahra A. esa Yangi Zelandiya misolida xorijiy turistlarning ijara avtomobillardan foydalanish xulqini tadqiq etgan [5].

Kempervan va karavan turizmi bo‘yicha Mundet L., Grijalvo M. va Marin J. Xalqaro mehmondo‘stlik va turizm boshqaruvi jurnalida chop etilgan maqolasida karavanning zamonaviy turizm shakli sifatida kuchayib borayotganini va bu segment uchun maxsus infratuzilma kemping va avtoparkovka hududlari talab etilishini asoslab bergan [6].

O‘zbekiston misolida turizm infratuzilmasiga bag‘ishlangan maxsus tadqiqotlar hali yetarli darajada shakllanmagan. Mazkur maqola shu bo‘shliqni qisman to‘ldirish va avtoturizm rivojlanishi uchun amaliy takliflar ishlab chiqish maqsadida amalga oshirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot mohiyatini aniqlashda kompleks metodologik yondashuv asosida olib borildi. Jumladan, qiyosiy tahlil metodi, statistik tahlil, loyihalash, iqtisodiy prognozlash kabi usullardan foydalanilgan. Tadqiqotda birlamchi ma‘lumotlar manbalari sifatida kompaniyalar veb-sahifalaridan olingan ma‘lumotlar, ikkilamchi manba sifatida esa rasmiy statistik to‘plamlar va xalqaro ilmiy maqolalar ishlatildi.

Tahlil va natijalar. COVID-19 pandemiyasidan so‘ng uyushtirilgan sayohatlarga nisbatan mustaqil sayohatchilarning ulushi sezilarli darajada oshdi. Avtoturizm bu turistning doimiy yashash joyidan shaxsiy yoki ijaraga olingan avtomobilida sayohat amalga oshirishidir.

Mazkur kategoriyaga mansub turistlar to‘rt guruhga bo‘linadi (1-jadval).

1-jadval

Mustaqil avtoturistlar turlari

Mustaqil sayohatchilar guruhi	Sayohat davomiyligi	Masofaning uzoqligi	Transport vositasining turi
1-guruh: Aviatransport orqali yetib kelib, o‘sha yerdan ijaraga avtomobil olishadi	Qisqa muddatli (1 kundan 1 oygacha)	Uzoq va yaqin masofaga tegishli	Ijara avtomobili
2-guruh: Yashash manzildan shaxsiy avtomobilda sayohat qilishadi	Qisqa muddatli (1 kundan 1 oygacha)	Qisqa magistral yo‘llar (A-380, M-37)	Shaxsiy avtomobil
3-guruh: O‘z mamlakatlaridan ijaraga avtomobil olib sayohat qilishadi	Qisqa muddatli (1 kundan 1 oygacha)	Qisqa magistral yo‘llar (A-380, M-37)	Ijara avtomobili
4-guruh: Shaxsiy transportda uzoq vaqt sayohat qilib, o‘sha transportda tunadigan turistlar (kempervan, karavan)	Uzoq muddatli	Uzoq va yaqin masofaga tegishli	Shaxsiy avtomobil (kempervan)

Ushbu guruhlarining barchasi uchun umumiy xususiyat sayohat erkinligi, moslashuvchanlik va moliyaviy tejamkorlikdir. Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda O‘zbekistonga avtomobil transportida 28,8 ming kishi (0,5%), piyoda chegaradan 5 386,4 ming kishi (81,3%) tashrif buyurgan. Bu ko‘rsatkich qo‘shni davlatlardan yer transportida aksariyat shaxsiy yoki ijaraga olingan avtomobillarda keluvchi turistlar salohiyatini yaqqol ifodalaydi [7].

Mamlakatimizda faoliyat olib borayotgan avtomobillarni ijaraga beruvchi 15 ta kompaniya uchta xizmat modeli asosida qiyosiy tahlil qilindi (2-jadval). Statista.com ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda 2024-yilda ijaraga beriladigan avtomobillar bozoridan tushadigan daromad 123,30 mln AQSH dollarini tashkil etib, 2024–2029-yillarda yillik 7,20% o‘shish sur‘ati kutilmoqda [8].

2-jadval

Avtomobillarni ijaraga beruvchi kompaniyalardagi xizmatlarning qiyosiy tahlili

№	Kompaniya	Manzil	Min (\$)	Max (\$)	O‘rtacha (\$)	1-model	2-model	3-model
1	AUTORENT EGAR	Toshkent, Mirobod tumani	18	590	304	Mavjud	Mavjud emas	Mavjud
2	AVTOUZBE GIM MChJ	Toshkent, Yunusobod tumani	23	195	109	Mavjud	Mavjud emas	Mavjud
3	CAR24.UZ	Toshkent, Mirobod tumani	23	140	81,5	Mavjud	Mavjud emas	Mavjud
4	CITY RENT CAR №1	Toshkent, Mirobod tumani	23	625	324	Mavjud	Mavjud emas	Mavjud
5	CITY RENT CAR №2	Toshkent, Yunusobod tumani	23	625	324	Mavjud	Mavjud emas	Mavjud
6	GT RENT A CAR	Samarqand shahri	19,5	109	64	Mavjud	Mavjud emas	Mavjud

7	HERTZ	Toshkent, Mirobod tumani	43	225	134	Mavjud	Mavjud	Mavjud
8	IN RENT	Toshkent, Mirobod tumani	22	140	81	Mavjud	Mavjud	Mavjud
9	RENTCAR. UZ	Toshkent, Yunusobod tumani	23	234	128,5	Mavjud	Mavjud emas	Mavjud emas
10	SAM CAR RENTA	Samarqand shahri	22	100	61	Mavjud	Mavjud emas	Mavjud
11	SIXT-RENT A CAR	Toshkent, Yakkasaroy tumani	33	137	85	Mavjud	Mavjud	Mavjud
12	AVENTUS RENT A CAR	Buxoro viloyati	27	187	107	Mavjud	Mavjud emas	Mavjud
13	M&M RENT CAR BUXARA	Buxoro shahri	14	21	17,5	Mavjud	Mavjud emas	Mavjud emas
14	SIXT-RENT A CAR	Buxoro shahri	33	137	85	Mavjud	Mavjud	Mavjud
15	SIXT-RENT A CAR	Samarqand shahri	33	146	78,5	Mavjud	Mavjud	Mavjud

Tahlil natijasida quyidagi xulosalar chiqarildi:

➤ 15 ta kompaniyadan 14 tasi 1-model (bir nuqtadan olib, shu nuqtaga qaytarish) xizmatini taqdim etadi;

➤ 2-model (“A” punktdan olib, “B” punktga qoldirish) xizmatini faqat SIXT, HERTZ va IN RENT kabi xalqaro yoki nisbatan yirik kompaniyalar taqdim etadi [9].

Mavjud kompaniyalarning aksariyati Toshkent shahrida joylashgan bo‘lib, Buxoro viloyatida atigi 2-3 kompaniya faoliyat olib boradi. Bu esa Buxoroda ijaraga avtomobil olish imkoniyati cheklanganligi va infratuzilmani rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Yuqorida bayon qilingan tahlillar va Buxoro viloyatiga shaxsiy avtomobilida tashrif buyuradigan turistlar segmentining o‘tib borayotganini hisobga olgan holda, Camping & Auto Parking Area (CAPA) ya’ni, avtoturargoh loyihasi taklif etildi. Loyihaning asosiy maqsadi: mustaqil avtoturistlar uchun maxsus tunash, dam olish va avtomobilni parkovka qilish muhitini yaratish.

Loyiha hududlari tanlashda quyidagi mezonlarga amal qilindi: magistral yo‘llar (M-37, A-380) yoqasida joylashuv, Buxoro shahrining markaziga kirish joyiga yaqinlik, hozirda qarovsiz turgan yashil hududlar, atrofda zarur infratuzilmaning mavjudligi, diqqatga sazovor joylarga (maksimum 6–8 km) yaqinlik. Ushbu mezonlar asosida to‘rtta potentsial joy aniqlandi: Buxoro darvozasi (M-37 yo‘li yoqasi), Kogon shahridagi geofizika shaharchasi (A-380 yo‘li yoqasi), Madaniyat (M-37 yo‘li yoqasi) va Chor Bakr yaqini.

CAPA ning xizmat tarkibiga quyidagilar kiritilishi rejalashtirilgan: avtofurgon va kemperlar uchun maxsus hudud, bungalow va kemping zonasi, basseyn va sauna, elektr zaryadlash stansiyasi, velosiped va mototsikl hududi, avto moyka, kir yuvish xizmati, piknik va bolalar maydonchalari.

Loyihaning iqtisodiy asoslanishi ikki qismda: asosiy va qo‘shimcha xizmatlardan tushadigan yillik daromad prognozi ko‘rinishida taqdim etildi. Narxlar Buxoro shahridagi hostels, guesthouse va uy mehmonxonalarining joriy narxlariga taqqoslangan holda belgilandi (3-jadval va 4-jadval) [10].

3-jadval

Asosiy xizmatlardan tushadigan yillik daromadlar prognozi

№	Xizmat turlari	Xizmat obyektlari soni	Bir kunlik narxi (ming uzs)	Yillik hajmi (mlrd uzs)	Yillik o‘rtacha jami daromad 60% qamrov (mlrd uzs)
1	Avtoturargoh hududi	20	300,0	2,190	1,314
2	Bungalo (yotoqxona)	30	130,0	1,423	0,854
3	Yengil avtomobil va kemping	20	130,0	0,949	0,569
4	Piknik va dam olish hududi	10	50,0	0,182	0,109
5	Velosiped va mototsikl hududi	10	40,0	0,146	0,087
Jami					2,934

Ushbu hisob-kitoblar 30 ta avtoparkovka va 20 ta bungalo (ikki kishilik joylashtirish asosida) mavjudligida bir yilda maksimum 36 500 ta joylashtirish xizmatini tashkil etishi mumkinligi (100 kishi × 365 kun) ko‘rsatadi. Buxoro viloyati uchun 60% o‘rtacha yillik qamrov hisobida bu ko‘rsatkich 21 900 xizmatga tushadi. Asosiy xizmatlardan jami yillik o‘rtacha daromad 2,934 mlrd UZS ni tashkil etishi prognoz qilingan.

4-jadval

Qo‘shimcha xizmatlardan tushadigan yillik daromadlar prognozi

№	Xizmat turi	Bir birlik narxi (ming uzs)	Yillik o‘rtacha tashrif buyuruvchilar soni (60% qamrov va 20% jalb etish)	Yillik hajmi (mln uzs)	Yillik o‘rtacha jami daromad 60% qamrov (mln uzs)
1	Basseyin va sauna (3 soat)	70,0	4 380	306,6	183,96
2	Qo‘shimcha kemping	40,0	4 380	175,2	105,12
3	Kir yuvish xizmati	20,0	4 380	87,6	52,56
4	Velosiped ijarasi (1 soat uchun)	15,0	4 380	65,7	39,42
5	Elektr zaryadlash (o‘rtacha)	120,0	1 314	157,68	94,61
6	Avto moyka (o‘rtacha)	15,0	1 314	19,71	11,83
Jami				812,49	487,49

Ekspertlar xulosasiga asosan mehmonxonalardagi qo‘shimcha xizmatlar hajmi 20 foizni tashkil etganini hisobga olsak, qo‘shimcha xizmatlardan yillik o‘rtacha daromad 487,49 mln UZS

ni tashkil etadi. Shunday qilib, loyihaning umumiy yillik daromad salohiyati 3,421 mlrd UZS dan oshishi kutilmoqda [11].

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalari quyidagi ilmiy va amaliy xulosalarni berdi:

1. O‘zbekistonda avtomobillarni ijaraga berish sohasi rivojlanib bormoqda, ammo xizmat modellari cheklangan: 15 ta kompaniyaning aksariyati faqat 1 va 3-model asosida xizmat ko‘rsatadi. 2-model ("A" nuqtadan olib "B" nuqtaga qoldirish) xizmati faqat xalqaro zanjir kompaniyalar tomonidan taqdim etilmoqda. Bu esa mahalliy kompaniyalar uchun yangi bozor imkoniyati bo‘la oladi. Shu munosabat bilan tavsiya sifatida mahalliy avtomobillarni ijaraga beruvchi kompaniyalar aviakompaniyalar, temir yo‘l va mehmonxonalar bilan integratsiyalashgan holda birgalikdagi savdo tizimini joriy etishi, shuningdek Toshkent, Samarqand va Buxoro xalqaro aeroportlari o‘rtasida 2-model xizmatini (A–B qoldirish) ommalashtirib, mustaqil turistlarga xohlagan aeroportdan uchib ketish imkoniyatini taqdim etishi zarur.

2. Buxoro viloyatida avtomobillarni ijaraga beruvchi kompaniyalar soni juda kam (2-3 ta), bu esa Buxoroga tashrif buyuradigan mustaqil avtoturistlar uchun infratuzilma bo‘shliqlaridan birini tashkil etadi. Ushbu kamchilikni bartaraf etish maqsadida Buxoro viloyatida yangi ijara kompaniyalarini ochishni rag‘batlantirish, ayniqsa xalqaro aeroport qurilishi bilan bog‘liq holda mintaqadagi ijara infratuzilmasini kengaytirishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilash zarur.

3. CAPA loyihasi Buxoro viloyatida shaxsiy yoki ijaraga olingan avtomobillarda sayohat qiluvchi mustaqil turistlar uchun moslashtirilgan infratuzilma yaratish bo‘yicha asoslangan va iqtisodiy jihatdan salohiyatli taklifdir. CAPA loyhasini Toshkent–Samarqand–Buxoro–Xiva turistik marshrutining asosiy destinatsiyasi sifatida Kogon, Madaniyat, Chor Bakr hududlarida bosqichma-bosqich joriy etish, bunda mahalliy tadbirkorlar, turizm vazirligi va mahalliy hokimiyat o‘rtasida davlat-xususiy sheriklik mexanizmidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

4. Loyiha doirasida asosiy xizmatlardan 2,934 mlrd UZS va qo‘shimcha xizmatlardan 487,49 mln UZS yillik daromad olish, shuningdek mahalliy tadbirkorlarni jalb etish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va yashil hududlarni obodonlashtirish mumkin. Ushbu salohiyatni ro‘yobga chiqarish uchun kelajakdagi tadqiqotlarda CAPA loyihasing aniq sarmoyaviy xarajatlarini va to‘liq moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini (NPV, IRR, qaytarish muddati) hisoblash, shu asosda investorlar va davlat organlari uchun to‘liq biznes-reja ishlab chiqish zarurligi tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мартышенко Н.С., Локша А.В. Тенденции развития автотуризма в России, Практический маркетинг, 2013, № 9 (199), С. 28–35.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari (2023-yil). https://qalampir.uz/news/uzbekistonga-k-ancha-sayye%D2%B3-piyeda-kelgani-ma-lum-k-ilindi-84414?utm_source.com.

3. Cudny W., Jolliffe L. Car tourism conceptualization and research advancement, Geografický časopis, Geographical Journal, 2019, Vol. 71, № 4, P. 319–340.

4. Gierczak-Korzeniowska B. Tourist and business models in the mobility of customers using car rental services, Geography and Tourism. – October 2020. DOI: 10.36122/GAT20200813.

5. Sinha N.K., Sahy R., Kar S.K. The Reacidification of the Car Rental Industry, Cognizant 20-20 Insight, December 2015, P. 1–12. URL: <https://www.cognizant.com/whitepapers/The-Retailification-of-the-Car-Rental-Industry-codex1516.pdf>.

6. Lohmann G., Zahra A. The influence of international tourists' travel patterns on rental car fleet management in New Zealand, In: Prideaux B., Carson D. Drive Tourism, Trends and Emerging Markets, Abingdon, 2010, P. 1–21.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O‘zbekistonda turizm: statistik to‘plam. Toshkent, 2023.

URL: <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/9454-o-zbekistonda-turizm-statistik-to-plami-5>.

8. Statista, Car Rentals Uzbekistan, Market Data & Forecast. URL: <https://www.statista.com/outlook/mmo/shared-mobility/car-rentals/uzbekistan>.

9. Yellow Pages Uzbekistan, Avtomobillarni ijaraga beruvchi kompaniyalar katalogi, URL: <https://uz.yellowpages.uz>.
10. Mehmonxona xizmatlarini sertifikatsiyalash markazi, Buxoro viloyati mehmonxonalari bo'yicha o'rtacha yillik qamrov ko'rsatkichlari, Toshkent, 2023.
12. Buxoro viloyat hokimligi. Buxoroda xalqaro aeroport qurilishi bo'yicha rejalar, Buxoro, 2023.

К.Юлдашев Сравнительный анализ компаний по прокату автомобилей и этапов реализации проекта «Автостоянка» для автотуристов в Бухарском регионе	K.Yuldashev Comparative analysis of car rental companies and stages of implementation of the "Car Park" project for car tourists in the Bukhara region
Аннотация. В данной статье рассматривается тенденция развития независимого автотуризма, который усилился в Узбекистане после пандемии COVID-19. Проведен сравнительный анализ 15 компаний по прокату автомобилей, работающих по всей стране, с оценкой их моделей обслуживания, ценовой политики и географического охвата. Кроме того, разработаны концепция, местоположение, структура обслуживания и прогноз годового дохода проекта «Кемпинг и автостоянка» (CAPA) для независимых туристов, посещающих Бухарскую область на личных или арендованных автомобилях. Ключевые слова: автотуризм, прокат автомобилей, независимый турист, кемпинг, парковка, проект CAPA, Бухарская область, туристическая инфраструктура, внутренний туризм, прогноз дохода.	Abstract. This article examines the trend of independent auto tourism, which has increased in Uzbekistan after the COVID-19 pandemic. A comparative analysis of 15 car rental companies operating across the country was conducted, assessing their service models, pricing policies, and geographic coverage. In addition, the concept, locations, service structure, and annual revenue forecast of the Camping & Auto Parking Area (CAPA) project for independent tourists visiting Bukhara region in personal or rented cars were developed. Keywords: auto tourism, car rental, independent tourist, camping, parking, CAPA project, Bukhara region, tourism infrastructure, domestic tourism, revenue forecast.

Temurbek Salomov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti tayanch doktoranti

ZIYORAT TURIZMINING BARQARORLIGINI OSHIRISH VA XIZMATLAR SOHASIGA TA'SIRI

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida ziyorat turizmi sohasida ko'rsatiladigan xizmatlar turlarini rivojlantirishning strategik yo'nalishlari, sohadagi islohotlarning samaradorligi va turizm infratuzilmasini takomillashtirish usullari tahlil qilingan. Innovatsion yondashuvlar va raqamli xizmatlarni joriy etish orqali ziyoratchilarga qulayliklar yaratish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Kalit so'zlar: ziyorat turizmi, Yangi O'zbekiston, strategik rivojlanish, xizmatlar turi, infratuzilma, innovatsiya, marketing.

Kirish. Ziyorat turizmi diniy, ma'naviy hamda madaniy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan maskanlarga safar qilishni o'z ichiga oladi va jahon turizm industriyasining eng barqaror yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Yangi O'zbekiston sharoitida ushbu yo'nalish nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi muhim omil, balki milliy merosni xalqaro miqyosda targ'ib etishning samarali vositasi sifatida ham namoyon bo'lmoqda. Mamlakatimiz Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Bahouddin Naqshband kabi buyuk allomalar bilan bog'liq muqaddas qadamjolar hamda Islom sivilizatsiyasi markazi kabi obyektlar orqali ziyorat turizmini rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Shu bilan birga, mazkur sohada xizmat ko'rsatish sifati va infratuzilmaning zamonaviy talablarga mosligi dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar ziyorat maskanlarini oddiy tashrif obyektlaridan yuqori darajadagi servisga ega zamonaviy turistik markazlarga aylantirishga yo'naltirilgan. Xususan, “Ziyorat turizmini rivojlantirish strategiyasi” doirasida olib borilayotgan chora-tadbirlar xizmatlar sifatini yangi bosqichga ko'tarishni maqsad qilgan.

Bugungi kunda Buxoro, Samarqand va Xiva shaharlari islom olamida muhim ma’naviy markazlar sifatida e’tirof etiladi. Biroq, 2021-yilda o’tkazilgan tadqiqot natijalari tashrif buyuruvchilarning atigi 2,2¹ foizi ziyorat maqsadida kelganini ko’rsatgan. Bu esa mamlakatimizda ziyorat turizmi bo’yicha yagona brendni shakllantirish, marketing strategiyalarini kuchaytirish hamda xizmatlar sifatini tubdan yaxshilash zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

2017-yilda "Crescent Rating" xalol turizm reytingida O’zbekiston 29-o’rinni egallagan edi². Shuni ta’kidlash joizki, 2026-yilning boshidayoq ko’plab ziyorat turizmiga aloqador islohotlar va tarixiy majmualar qad ko’tardi va bunga yaqqol misol o’laroq, Imom al-Buxoriy majmuasi qayta rekonstruksiya qilinishi yoki Islom sivilizatsiya markazini ishga tushirilishi keltirish mumkin. Chuqurroq to’xtaladigan bo’lsak, Imom al-Buxoriy majmuasi umumiy maydoni 44 gektarga yetdi. Maqbara, 10 ming kishilik masjid va ma’muriyat binosi, muzey, kirish va chiqish ayvonlari qurib bitkazilgan. Ziyoratgohning 4 burchagida 75 metrlik minoralar qad rostlagan. Yangi majmuada innovatsion muzey ham tashkil etildi. U Islom olamida muhaddislar sultoni deya e’tirof etilgan Imom Buxoriyning hayoti va ilmiy merosi, Islom ma’rifati rivojiga qo’shgan hissasini namoyon etadi. Shuningdek, muzeyda Qur’oni Karimda ismlari zikr qilingan 25 ta payg’ambar tarixi, Muhammad alayhissalomning shajarasi, Makka va Madinadagi hayoti, hadislarning jamlanishi va yozilishi haqidagi ma’lumotlar joylashtirilgan³. Islom sivilizatsiya markaziga keladigan bo’lsak, O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi va g’oyasi asosida 2017-yilda tashkil etilgan Islom sivilizatsiyasi markazi – bu oddiy muzey emas, balki fan, madaniyat va ta’lim masalalariga ixtisoslashgan xalqaro ko’lamda faoliyat yuritadigan markazdir. U O’zbekistonning Islomdan avvalgi va islom davri madaniy merosini zamonaviy raqamli texnologiyalar hamda ilmiy tadqiqotlar bilan uyg’unlashtiradi. Markazda jamlangan noyob eksponatlar islom sivilizatsiyasi O’zbekiston hududida asrlar davomida ilm-fan, ta’lim, tarbiya, madaniyat va ma’rifat orqali rivojlanib kelayotganini yaqqol namoyon etadi. Tashrif buyuruvchilarni nafaqat bebaho artefaktlar, balki interaktiv o’quv laboratoriyalari, virtual ko’rgazmalar, “Vaqt kapsulalari”, “Sivilizatsiyalar va kashfiyotlar devorlari” hamda dunyo bo’ylab barcha uchun ochiq bo’lgan ko’p tilli raqamli manbalar kutadi. Bu o’zgarishlar Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan va tegishli qarori bilan qilindi⁴.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turizm sohasida ko’plab tadqiqotlar olib borilgan. Smithning (2021) turizm sohasidagi rivojlanish va o’sish haqidagi tadqiqotida ziyorat turizmida marketing va xizmat ko’rsatish strategiyalarini muhokama qilgan. Karimovning (2022) turizm sohasiga raqamli texnologiyani kiritish haqidagi tadqiqoti esa mahalliy infratuzilma muammolarini ochib bergan bo’lsa, UNWTO hisobotlari global o’sish tendensiyalarini tahlil qilgan. Sharpley & Sundaramlarning (2005) ziyorat turizmi istiqboli va samaradorligi haqidagi ilmiy ishlari: Diniy turizmning ma’rifiy va madaniy funksiyalarini yoritgan. UNWTO (2020): Ziyorat turizmining global iqtisodiy ta’sirini ko’rsatib bergan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda turli metodologik yo’nalishlardan, xususan, induksiya va deduksiya, miqdor va sifat, makon va zamon, tahlil va sintez, mantiqiy tahlil kabi metodologik yondashuvlardan metodlar qo’llanilib, Samarqand va Buxoro kabi shaharlardagi ziyorat obektlari holati o’rganildi. Turkiya va Saudiya Arabistoni kabi davlatlarning xizmat ko’rsatish standartlari tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. O’zbekistonda ziyorat turizmi salohiyati yuqori bo’lishiga qaramasdan, logistika, zamonaviy sanitariya xizmatlari va raqamli infratuzilma yetarli emas. Saudiya Arabistoni tajribasida IT texnologiyalar va elektron navigatsiya xizmatlari ziyoratchilar oqimini samarali boshqarish imkonini beradi. O’zbekistonda esa bunday innovatsiyalar hali keng joriy etilmagan.

Mazkur jadval ziyorat turizmidagi xizmatlar holatini, mavjud muammolarni va ularni hal qilish yo’llarini umumiy tarzda ko’rsatadi. Uni tahlil qilganda shuni ko’rish mumkinki, ziyorat turizmi tizimi hali to’liq shakllanmagan va uning asosiy qismlari bir-biri bilan yetarli darajada bog’lanmagan.

¹ <https://kun.uz/17689163#!>

² UNESCOning 2024-yil kongressi

³ <https://president.uz/ru/lists/view/8606>

⁴ <https://iccu.uz/uz/news/1366>

Ziyorat turizmida xizmat turlarini rivojlantirish tahlili ¹

Xizmat turi	Hozirgi holati	Islohotlar yo‘nalishi	Xorijiy tajriba
Mehmonxona	Yetarli emas, ayrim obyektlarda yo‘q	Davlat-xususiy sheriklik asosida qurilish	S. Arabistoni: Maxsus klasterlar
Gidlik	Gidlar kam, til bilish darajasi past	Sertifikatlashtirish va til kurslari	Turkiya: Litsenziyalash tizimi
Raqamli xizmat	Kam, ba’zi obyektlarda mavjud emas	Mobil ilovalar va onlayn bronlash	Indoneziya: Haj mobil ilovasi
Transport	Zamonaviy talabga mos emas	Maxsus marshrutlar va yangi yo‘llar	Eron: Maxsus marshrutlar

Masalan, ayrim joylarda mehmonxona xizmatlari yetarli emas yoki sifati barqaror emas. Bu esa turistlarning umumiy taassurotiga salbiy ta’sir qiladi. Shu sababli davlat va xususiy sektor hamkorligida ushbu sohani rivojlantirish muhim hisoblanadi. Bu orqali investitsiyalarni ko‘paytirish, xizmatlarni yaxshilash va ularni bir xil standartga keltirish mumkin. Boshqa davlatlar tajribasi ham buni tasdiqlaydi. Masalan, Saudiya Arabistonida mehmonxonalar klaster tarzida rivojlantirilgan bo‘lib, bu xizmatlarning samaradorligini oshirgan.

Gidlik xizmatlarida ham muammolar mavjud. Gidlar soni kam, ularning chet tillarini bilish darajasi esa yetarli emas. Natijada turistlarga kerakli ma’lumotlar to‘liq yetkazilmaydi. Bu muammoni hal qilish uchun gidlarni o‘qitish, sertifikatlash va til kurslarini tashkil etish zarur. Masalan, Turkiyada gidlar majburiy litsenziya asosida ishlaydi, bu esa xizmat sifatini oshirishga yordam beradi.

Raqamli xizmatlar ham yetarli darajada rivojlanmagan. Hozirgi kunda turistlar uchun mobil ilovalar, onlayn bron qilish tizimlari juda muhim. Ularning yetishmasligi sayohatni qiyinlashtiradi. Indoneziyada yagona mobil platformalar joriy etilib, turizm xizmatlari ancha qulaylashgan. Shuning uchun raqamlashtirishni rivojlantirish juda muhim.

Transport masalasi ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Ba’zi joylarda yo‘llar va transport tizimi zamonaviy talablarga javob bermaydi, bu esa turistlar oqimini kamaytiradi. Maxsus yo‘nalishlar tashkil etish va infratuzilmani yaxshilash bu muammoni hal qilishi mumkin. Masalan, Eronda ziyoratchilar uchun maxsus transport tizimi joriy etilgan.

Umuman olganda, ziyorat turizmida infratuzilma, kadrlar, raqamli xizmatlar va transport sohalarida hali muammolar mavjud. Ularni hal qilish uchun barcha yo‘nalishlarni birgalikda rivojlantirish kerak. Xususan, klaster tizimini joriy etish, raqamli platformalarni rivojlantirish, malakali mutaxassislar tayyorlash va transport tizimini yaxshilash muhim ahamiyatga ega. Shu orqali ziyorat turizmi yanada rivojlanib, iqtisodiy jihatdan ham samarali bo‘lishi mumkin.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Yangi O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish faqat infratuzilmani yaxshilash bilan cheklanib qolmasligi, balki xizmat ko‘rsatish yondashuvini tubdan yangilashni ham talab etadi. Zamonaviy turizm talablaridan kelib chiqib, sohani keyingi bosqichda rivojlantirish quyidagi ustuvor yo‘nalishlarga e’tibor qaratishni taqozo etadi.

Avvalo, raqamli transformatsiya masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ziyorat maskanlarida “Smart Pilgrimage” tizimini joriy etish orqali xizmatlarni raqamlashtirish, xususan, onlayn bronlash va audio-gid xizmatlarini yo‘lga qo‘yish zarur. Bunday tizim ziyoratchilarga dunyoning istalgan nuqtasidan turib ziyorat joylari va muzeylarga tashrifni oldindan rejalashtirish, xizmatlarni masofadan turib band qilish imkonini beradi. Natijada xizmatlardan foydalanish qulayligi oshadi va boshqaruv jarayonlari yanada samarali tashkil etiladi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish – infratuzilmani modernizatsiya qilishdir. Ziyorat obyektlarida xalqaro standartlarga mos sanitariya-gigiyena sharoitlarini yaratish, transport uzellarini takomillashtirish, shuningdek, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun zarur qulayliklarni ta’minlash ustuvor vazifalardan biridir. Jumladan, maxsus yo‘laklar, panduslar, liftlar va boshqa moslashtirilgan infratuzilma elementlari barcha ziyoratchilar uchun teng imkoniyat yaratishga

¹ Muallifning ishlanmasi

xizmat qiladi.

Uchinchi yoʻnalish sifatida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish alohida ahamiyatga ega. Ziyorat turizmi sohasida faoliyat yurituvchi xodimlar nafaqat xorijiy tillarni bilishi, balki islom tarixi, ziyorat madaniyati va odob-axloq qoidalari boʻyicha ham chuqur bilimga ega boʻlishi zarur. Shu bois, ularni muntazam ravishda malaka oshirish kurslarida oʻqitish va bilim darajasini tizimli ravishda baholab borish muhim hisoblanadi. Chunki ziyoratchilarning aksariyati yetarli diniy bilimga ega boʻlishi mumkin va bu holat xizmat koʻrsatuvchi xodimlardan yuqori darajadagi masʼuliyatni talab etadi.

Nihoyat, samarali marketing strategiyasini shakllantirish ham dolzarb vazifalardan biridir. “Uzbekistan – the Center of Islamic Civilization” brendi ostida xalqaro targʻibot ishlarini kuchaytirish orqali mamlakatning ziyorat turizmi salohiyatini keng namoyon etish mumkin. Soʻnggi yillarda Islom sivilizatsiyasi markazi, Imom al-Buxoriy majmuasi va Mahdumi Aʼzam ziyoratgohlari kabi yirik loyihalarning amalga oshirilgani bu boradagi muhim qadamlardan dalolat beradi. Endilikda ushbu maskanlarni zamonaviy media platformalar, xususan, YouTube va Instagram kabi global axborot kanallari orqali faol targʻib qilish, xalqaro auditoriyani jalb etishda muhim omil boʻlib xizmat qiladi.

Umuman olganda, yuqoridagi yoʻnalishlar asosida kompleks yondashuvni amalga oshirish ziyorat turizmini yangi bosqichga olib chiqish, xizmatlar sifatini oshirish hamda uning iqtisodiy samaradorligini taʼminlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Smit, J. (2021). *Diniy turizm xizmatlarini rivojlantirish*. Mehmondoʻstlik va turizm menejmenti jurnali, 12-tom, 85–102-betlar.
2. Karimov, A. (2022). *Oʻzbekistonda ziyorat turizmi: muammolar va imkoniyatlar*. Turizm tadqiqotlari jurnali, 15-son, 45–60-betlar.
3. UNWTO. (2020). *Diniy turizm va ziyorat*. Butunjahon turizm tashkiloti hisoboti, 12–34-betlar.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. (2024). *“Ziyorat turizmini rivojlantirish strategiyasi”*. Toshkent: Lex.uz, 1–15-betlar.
5. Oʻzbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qoʻmitasi. (2023). *“Oʻzbekiston Respublikasida turizmni rivojlantirish konsepsiyasi”*. Rasmiy nashr, 22–40-betlar.
6. Henderson, J. (2011). *Diniy turizm va uning boshqaruvi: Saudiya Arabistonidagi Haj amallari*. Xalqaro turizm siyosati jurnali, 4-tom, 2-son, 110–125-betlar.
7. Kollins-Kreyner, N. (2010). *Ziyoratni tadqiq qilish: davomiylik va transformatsiyalar*. Turizm tadqiqotlari yilnomasi, 37-tom, 2-son, 440–456-betlar.
8. Sharpli, R., va Sundaram, P. (2005). *Turizm: muqaddas sayohatmi?*. Turizm menejmenti istiqbollari, 18-tom, 1–14-betlar.
9. Oʻzbekiston Respublikasining "Turizm toʻgʻrisida"gi Qonuni. Toshkent: Adolat nashriyoti, 5–28-betlar.
10. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-sonli Farmoni. Toshkent: Qonun hujjatlari maʼlumotlari milliy bazasi, 1–12-betlar

Т.Саломов	T.Salomov
Повышение устойчивости паломнического туризма и его влияние на сферу услуг Аннотация. В данной статье представлен комплексный анализ стратегических направлений развития видов услуг в сфере паломнического туризма в Новом Узбекистане, их эффективности и методов совершенствования туристической инфраструктуры. Разработаны практические рекомендации по внедрению инновационных подходов, цифровизации сервиса и реализации адресных реформ для повышения качества обслуживания. Ключевые слова: паломнический туризм, Новый Узбекистан, стратегическое развитие, виды услуг, инфраструктура, инновации.	Enhancing the Sustainability of Pilgrimage Tourism and Its Impact on the Service Sector Abstract. This article presents a comprehensive analysis of the strategic directions for the development of service types in the field of pilgrimage tourism in New Uzbekistan, their effectiveness, and methods for improving tourism infrastructure. Practical recommendations are developed for the implementation of innovative approaches, the digitalization of services, and the realization of targeted reforms aimed at enhancing service quality. Keywords: pilgrimage tourism, New Uzbekistan, strategic development, service types, infrastructure, innovation.

MENEJMENT VA MARKETING

Azizjon Isroiljonovich Ibroximov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti magistranti

Mashxura Toirxonovna Alimova – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti professori, i.f.d

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA KPI TIZIMINI SAMARALI JORIY ETISH VA YURITISH

Annotatsiya. Ushbu maqola OTMlarda KPI tizimining joriy holatini yaxshilash va undan samarali yurishda xorij tajribasidan foydalanish yoritib berilgan. Ta'lim jarayonida professor-o'qituvchilar va xodimlar faoliyatini to'g'ri baholashda KPI tizimining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ta'lim sifati, boshqaruv samaradorligi hamda moliyaviy natijalarni oshirishda KPI ko'rsatkichlarini amaliy qo'llay usullari ko'rib chiqilgan. KPI tizimini joriy etish jarayonidagi afzalliklar, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: KPI, zamonaviy boshqaruv jarayoni, OTM, samaradorlik, talabalar, potensial qobiliyat, shaxsiy ko'rsatkichlar, ko'rsatkichlar, reyting, daromad.

Kirish. Zamonaviy talablarga javob beradigan oliy ta'lim tizimini rivojlantirish bugungi kunda eng muhim muammolardan biridir. Globallashuv, raqobatning kuchayishi va ta'lim sifatiga bo'lgan talablarning ortishi oliy ta'lim muassasalarida yanada samarali boshqaruvni talab qiladi. Shuning uchun, ta'lim jarayonini ma'lum mezonlar asosida baholash, professor-o'qituvchilar va ma'muriy xodimlarning ish faoliyatini kuzatish va muassasa faoliyatini strategik maqsadlarga muvofiqlashtirish uchun KPI (asosiy samaradorlik ko'rsatkichi) tizimlaridan foydalanish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda KPI tizimi rivojlangan mamlakatlardagi oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifati va boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Ushbu tizim tadqiqot faoliyati, o'quv jarayoni, talabalarni qabul qilish, xalqaro hamkorlik va moliyaviy samaradorlik kabi ko'rsatkichlarni muntazam ravishda baholaydi. Natijada, ta'lim muassasalari o'z faoliyatidagi mavjud kamchiliklarni aniqlay va bartaraf eta oladilar.

Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini isloh qilish, uni xalqaro standartlarga moslashtirish va oliy ta'lim muassasalarining xalqaro reytinglardagi o'rnini yaxshilash bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Bunday sharoitda xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy ta'lim tizimiga moslashtirilgan shaklda joriy etish muhimdir. Xususan, samarali KPI tizimi ta'lim sifatini, boshqaruv shaffofligini va xodimlar faoliyatini yaxshilashi mumkin.

Shu munosabat bilan, oliy ta'lim muassasalarida KPI tizimlarini samarali joriy etish va qo'llab-quvvatlash uchun xalqaro tajribadan foydalanishni o'rganish ilmiy va amaliy nuqtai nazardan dolzarb masala hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv samaradorligini oshirish, ta'lim sifatini nazorat qilish hamda strategik rivojlanishni ta'minlash masalalari ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylandi. Global raqobatning kuchayishi, xalqaro reyting tizimlarining kengayishi va ta'lim xizmatlariga bo'lgan talabning ortishi oliy ta'lim muassasalarini faoliyat natijalarini aniq baholash tizimlarini joriy etishga undamoqda. Shu sababli KPI (Key Performance Indicators – asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari) tizimi zamonaviy boshqaruvning muhim vositalaridan biri sifatida keng qo'llanilmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda KPI tizimi tashkilot faoliyatini strategik maqsadlar bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiluvchi samarali mexanizm sifatida talqin qilinadi. Xususan, R. Kaplan va D. Norton tomonidan ishlab chiqilgan “Balanced Scorecard” konsepsiyasida tashkilot faoliyatini faqat moliyaviy natijalar asosida emas, balki ichki jarayonlar, mijozlar ehtiyojlari va rivojlanish ko'rsatkichlari orqali ham baholash zarurligi ta'kidlangan. Olimlarning fikricha, samarali indikatorlar tashkilot strategiyasi bilan chambarchas bog'liq bo'lishi va boshqaruv qarorlarini aniq ma'lumotlar asosida qabul qilishga yordam berishi kerak.

A. Neely esa samaradorlikni baholash tizimi doimiy ravishda takomillashtirib borilishi lozimligini qayd etadi. Uning ta'kidlashicha, noto'g'ri yoki eskirgan ko'rsatkichlardan foydalanish boshqaruv samaradorligining pasayishiga olib keladi. Shu sababli KPI ko'rsatkichlari aniq, o'lchovli va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi zarur.

Oliy ta’lim tizimida KPIlardan foydalanish masalalarini o’rgangan J. Burke universitet faoliyatini baholashda faqat akademik natijalar emas, balki talabalar qoniqishi, bitiruvchilarning bandlik darajasi, ilmiy tadqiqotlar samaradorligi va jamiyat bilan hamkorlik kabi omillar ham muhim ekanligini ta’kidlaydi. Bu yondashuv oliy ta’lim muassasalari faoliyatida manfaatdor tomonlar ehtiyojlarini hisobga olish zarurligini ko’rsatadi.

M. Beerkensning fikricha, zamonaviy universitetlar global ta’lim bozorida raqobatbardosh bo’lishi uchun KPI tizimidan samarali foydalanishi kerak. Olim universitetlar faoliyatini baholashda ilmiy innovatsiyalar, xalqaro hamkorlik, raqamli transformatsiya va ta’lim sifati kabi ko’rsatkichlar muhim ahamiyatga ega ekanligini qayd etadi.

Rossiyalik olimlar Elena Vladimirovna Luneva va Vladimir Petrovich Filinov oliy ta’lim tizimida KPI asosidagi boshqaruvga o’tish jarayoni jadallashayotganini ta’kidlaydi. Uning fikricha, KPI tizimi nafaqat alohida xodimlar faoliyatini, balki kafedralar, fakultetlar, ilmiy markazlar va butun ta’lim muassasasi faoliyatini baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, u KPI tizimini joriy etishda xorijiy tajribani chuqur o’rganish va turli omillarni hisobga olish zarurligini alohida qayd etadi.¹

Samson Worku Teshome esa oliy ta’lim muassasalari bugungi kunda o’z samaradorligi va qiymatini isbotlash bosimi ostida faoliyat yuritayotganini ta’kidlaydi. Uning fikricha, KPI tizimi ta’lim muassasalarida dalillarga asoslangan qarorlar қабул қилиш, hisobdorlikni kuchaytirish va strategik boshqaruvni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Olim KPilar orqali talabalar natijalari, professor-o’qituvchilar ilmiy faoliyati, moliyaviy barqarorlik va tashkiliy samaradorlik monitoring qilinishini qayd etadi.²

Mustafaqulova M.B. ham oliy ta’lim tizimida natijaga yo’naltirilgan boshqaruv mexanizmlarining ahamiyati ortib borayotganini ta’kidlaydi. Muallifning fikricha, KPI tizimi universitet faoliyatining asosiy yo’nalishlari – ta’lim sifati, ilmiy salohiyat, xalqaro integratsiya, boshqaruv samaradorligi va ijtimoiy ta’sirni kompleks baholash imkonini beradi. Shuningdek, talabalarning akademik natijalari, o’qituvchilar malakasi, ilmiy tadqiqotlar samaradorligi va bitiruvchilarning mehnat bozoridagi muvaffaqiyati kabi ko’rsatkichlar universitet faoliyatini baholashda muhim mezon hisoblanadi.³

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, KPI tizimi oliy ta’lim muassasalarida strategik boshqaruvni rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish va raqobatbardoshlikni ta’minlashda muhim vosita sifatida qaralmoqda. Biroq mavjud tadqiqotlarda KPI tizimini milliy oliy ta’lim tizimi sharoitiga moslashtirish, uni samarali joriy etish mexanizmlari hamda amaliy qo’llash masalalari yetarli darajada yoritilmagan. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida KPI tizimini samarali joriy etish va yuritish bo’yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhim. **Asosiy samaradorlik ko’rsatkichlari (KPI)** - bu zamonaviy kompaniyalar va dunyoning top oliy ta’lim muassasalari tomonidan samarali boshqarish va tashkilotning strategik va taktik maqsadlarini amalga oshirish uchun foydalaniladigan o’zaro bog’liq ko’rsatkichlar to’plami.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot jarayonida kuzatish, nazariy tahlil, analiz va sintez usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. OTMlarida asosiy samaradorlik ko’rsatkichlari (Key Performance Indicators, KPI) – oliy ta’lim muassasalarining strategik va taktik maqsadlariga erishish darajasini baholashga xizmat qiluvchi samaradorlik ko’rsatkichlari tizimidir. Ushbu tizim ta’lim jarayonining natijadorligini miqdoriy jihatdan o’lchash, professor-o’qituvchilar, xodimlar hamda bo’limlar faoliyatini baholashda muhim vosita hisoblanadi. KPI ko’rsatkichlari orqali ta’lim sifati, ilmiy faoliyat samaradorligi, talabalar o’zlashtirishi, xalqaro hamkorlik, bitiruvchilarning ish bilan ta’minlanishi va boshqaruv natijalari aniqlanadi. Shu bilan birga, KPI tizimi oliy ta’lim muassasasining o’z oldiga qo’ygan maqsadlariga erishish darajasini nazorat qilish va faoliyat samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Oliy ta’lim muassasalarida KPI ko’rsatkichlari tashkilot oldiga qo’yilgan maqsadlarning amalga oshish darajasini aniq baholash imkonini beradi. Ta’lim tizimida ijodkorlikni va

¹ Key Performance Indicators (KPI) System in Education, Elena Vladimirovna Luneva1, Nadezhda Victorovna Filinova1, Vladimir Petrovich Filinov

² Key Performance Indicators in Higher Education: A Systematic Review of the Conceptualization, Dimensions, Frameworks, and Challenges of KPIs Samson Worku Teshome

³ Mustafaqulova M.B. KPI TIZIMINING TA’LIM SAMARADORLIGIDAGI O’RNI

innovatsiyalarni rivojlantirish, talabalarda zamonaviy ko‘nikmalarni va skillarni shakllantirish, sifatli ta‘lim berish kabi ko‘plab maqsadlar mavjud bo‘lib, ularni oddiy usulda baholash qiyin hisoblanadi, bunga asosiy sabab esa aniq o‘lchov birliklari mavjud emasligi hisoblanadi. KPI tizimi esa ushbu maqsadlarni aniq ko‘rsatkichlar orqali o‘lchash imkoniyatini yaratadi. Jumladan, bitiruvchilar soni, bitiruvchilarni ish bilan ta‘minlanish darajasi, talabalarni olinayotgan ta‘limdan qoniqish darajasi, ilmiy faoliyat natijalari va test ko‘rsatkichlari orqali oliy ta‘lim muassasasining samaradorligi doimiy tahlil qilib boriladi. Bundan tashqari, KPI ko‘rsatkichlari ta‘lim muassasalariga boshqa oliy ta‘lim tashkilotlari bilan ma‘lum kriteriyalar taqqoslash imkonini beradi. Agar o‘xshash sharoitdagi boshqa universitetlar ayrim ko‘rsatkichlar bo‘yicha yuqori natijalarga erishayotgan bo‘lsa, bu muassasa faoliyatini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatab beradi. KPI tizimi boshqaruv qarorlarini ma‘lumotlarga va ko‘rsatkichlarga asoslangan holda qabul qilishga yordam beradi. Natijada resurslarni to‘g‘ri taqsimlash, ustuvor yo‘nalishlarni belgilash va strategik rivojlanishni samarali tashkil etish imkoniyati oshadi. KPI tizimi oliy ta‘lim muassasasining natijadorligini tashqi manfaatdor tomonlarga ham namoyish etishda muhim vosita hisoblanadi. Jumladan, davlat organlari, hamkor tashkilotlar, talabalar va ota-onalar uchun aniq statistik ko‘rsatkichlar ta‘lim sifati haqida ishonchli ma‘lumot berib boriladi. Hozirgi kunda ko‘plab davlatlarda moliyalashtirish tizimi ham natijadorlik ko‘rsatkichlari bilan bog‘lanib, oliy ta‘lim muassasalaridan aniq KPI natijalarini taqdim etish talab qilinmoqda. Shu sababli KPI tizimi shaffoflik va hisobdorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. KPI ko‘rsatkichlari ta‘lim muassasasi xodimlarining umumiy maqsadlar sari birgalikda ishlashiga yordam beradi. Professor-o‘qituvchilar, bo‘lim rahbarlari va boshqa xodimlar o‘z faoliyatining muassasa rivojiga qanday ta‘sir qilayotganini aniq ko‘ra oladi. Bu esa xodimlar mas‘uliyatini oshirish, mehnat samaradorligini kuchaytirish va ta‘lim sifati yaxshilashga xizmat qiladi.¹

Ta‘lim muassasalarida qo‘llaniladigan asosiy KPI ko‘rsatkichlari, avvalo, akademik natijalarni baholashga uchun foydalaniladi. Dastlab talabalarni qabul qilish jarayonidagi ko‘rsatkichlar muhim hisoblanib, ular orasida qabul darajasi, o‘rtacha GPA natijalari hamda standart test ballari alohida o‘rin tutadi.² Ushbu ko‘rsatkichlar talabalar salohiyatini aniqlash va keyingi o‘quv natijalarini prognoz qilish imkonini beradi. Talabalar ta‘lim jarayoniga jalb qilingandan so‘ng esa ularning fanlarni o‘zlashtirish darajasi, baholari va kurslarni muvaffaqiyatli yakunlash ko‘rsatkichlari orqali ta‘lim sifati baholanadi. Shu bilan birga, KPI ko‘rsatkichlarini fanlar kesimida, talabalar toifalari bo‘yicha yoki an‘anaviy va onlayn ta‘lim shakllariga qarab tahlil qilish muammoli yo‘nalishlarni aniqlashga yordam beradi.

Talabalar fikrini o‘rganish ham akademik KPI tizimining muhim qismi hisoblanadi. So‘rovnoma orqali talabalar kurslarning samaradorligi, professor-o‘qituvchilarning faoliyati va ta‘lim jarayonidan qoniqish darajasini baholaydi. Bu ma‘lumotlar oliy ta‘lim muassasasiga ta‘lim sifati oshirish va o‘quv jarayonini takomillashtirish imkonini yaratadi. Oliy ta‘lim muassasalari uchun eng muhim KPI ko‘rsatkichlaridan yana biri talabalarni saqlab qolish va bitiruv darajasi hisoblanadi. Talabalar o‘qishni tark etish holatlarining yuqori bo‘lishi ta‘lim dasturlari yoki talabalarga ko‘rsatilayotgan xizmatlarda muammolar mavjudligini anglatadi. Bitiruv ko‘rsatkichlari esa talabalarni o‘z vaqtida yoki uzaytirilgan muddatlarda ta‘limni yakunlash holatini baholash imkonini beradi. Shuningdek, boshqa oliy ta‘lim muassasalariga o‘qishni ko‘chirish holatlari ham alohida monitoring qilinadi. Ushbu ko‘rsatkichlar ta‘lim muassasasining talabalarni muvaffaqiyatli tayyorlash darajasini ifodalaydi. Bitiruvchilarning keyingi faoliyati bilan bog‘liq KPI ko‘rsatkichlari ham muhim ahamiyatga ega. Jumladan, bitiruvchilarning ish bilan ta‘minlanish darajasi, kredit to‘lovlarini o‘z vaqtida amalga oshirishi hamda mehnat bozoridagi muvaffaqiyati ta‘lim sifati amaliy natijasini ko‘rsatadi. Bu ko‘rsatkichlar ta‘limning talabalar uchun haqiqiy kasbiy va iqtisodiy qiymat yaratganligini baholashga xizmat qiladi.

Professor-o‘qituvchilar faoliyatini baholashda ham bir qator KPI ko‘rsatkichlari qo‘llaniladi. Ularga talabalar va o‘qituvchilar nisbati, o‘quv yuklamasi, ilmiy maqolalar soni, tadqiqot faoliyati va malaka darajasi kiradi. Bundan tashqari, professor-o‘qituvchilar tarkibidagi xilma-xillik, ularning jamiyat hayotidagi ishtiroki ham muhim ko‘rsatkich sifatida qoraladi. Bu omillar ta‘lim sifati oshirish va talabalarga turli qarash hamda tajribalarni yetkazishda muhim rol o‘ynaydi.

¹ <https://www.spiderstrategies.com/>

² Key Performance Indicators in Higher Education: A Systematic Review of the Conceptualization, Dimensions, Frameworks, and Challenges of KPIs, Samson Worku Teshome 2025

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda zamonaviy ta’lim tizimida ma’lumotlar boshqaruvdagi asosiy dastak bo’lib qolmoqda. Shu jihatdan KPI ko’rsatkichlari oliy ta’lim muassasalariga strategik maqsadlarni belgilash, resurslardan oqilona foydalanish, natijalarni baholash hamda doimiy rivojlanishni ta’minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Har bir ta’lim muassasasi o’zining faoliyat yo’nalishi, talabalari va ustuvor maqsadlaridan kelib chiqib mos KPI tizimini shakllantirishi mumkin. Bu esa boshqaruv qarorlarini yanada aniq va samarali qabul qilish imkonini beradi.

KPI ma’lumotlarini muntazam yig’ish, tahlil qilish va monitoring olib borish orqali ta’lim jarayonidagi mavjud muammolarni o’z vaqtida aniqlash hamda ularni bartaraf etish imkoniyati yaratiladi. Natijada boshqaruv tizimi yanada maqsadli va natijador shaklga ega bo’ladi. Shuningdek, barcha xodimlarning umumiy KPI ko’rsatkichlari asosida faoliyat yuritishi muassasa oldiga qo’yilgan strategik vazifalarning samarali bajarilishiga xizmat qiladi.

Taklif sifatida, oliy ta’lim muassasalarida KPI tizimini xalqaro tajriba asosida bosqichma-bosqich takomillashtirish, raqamli monitoring platformalarini joriy etish hamda natijalarni ochiq va shaffof tarzda tahlil qilish tizimini yo’lga qo’yish, bundan tashqari OTMlarda har bir xodimning ilmiy darajasiga mos holda KPI qo’yish tavsiya etiladi. Bu OTM rahbarlariga boshqaruv samaradorligiga erishishni qisman ta’minlaydi. Shuningdek, KPI natijalarini xodimlarni rag’batlantirish va motivatsiya qilish tizimi bilan integratsiya qilish ham muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Алексей Константинович Клочков. “KPI и мотивация персонала. Полный сборник практических инструментов”.
2. Д.М. САФИНА. “УПРАВЛЕНИЕ КЛЮЧЕВЫМИ ПОКАЗАТЕЛЯМИ ЭФФЕКТИВНОСТИ”. Казань – 2018.
3. Parmenter D. Key Performance Indicators: Developing, Implementing and Using Winning KPIs. – Wiley, 2015.
4. Toshov Mirzabek Hakimovich. “XODIMLARNI BOSHQARISHDA KPI SAMARADORLIGI TAHLILI”. Economy and Innovation. 2024.
5. ISAHP 2007, Viña Del Mar, Chile “Key Performance Indicators Measurement Model Based on Analytic Hierarchy Process and Trend-Comparative Dimension in Higher Education Institution”
6. www.researchgate.net
7. www.cyberleninka.ru
8. www.wikipedia.uz

А.Иброхимов, М.Алимова Эффективное внедрение и использование системы KPI в высших образовательных учреждениях Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования текущего состояния системы KPI в высших образовательных учреждениях и эффективного использования зарубежного опыта в её применении. Проанализирована роль системы KPI в объективной оценке деятельности профессорско-преподавательского состава и сотрудников в образовательном процессе. Также рассмотрены практические методы применения KPI-показателей для повышения качества образования, эффективности управления и финансовых результатов. Проанализированы преимущества внедрения системы KPI, существующие проблемы и пути их решения. Ключевые слова: KPI, современный процесс управления, высшее образовательное учреждение, эффективность, студенты, потенциальные способности, личные показатели, показатели, рейтинг, доход.	A.Ibrokhimov, M.Alimova Effective Implementation and Management of the KPI System in Higher Education Institutions Abstract. This article examines the improvement of the current state of the KPI system in higher education institutions and the effective use of foreign experience in its implementation. The importance of the KPI system in accurately evaluating the performance of professors, teachers, and staff in the educational process is analyzed. In addition, practical methods of applying KPI indicators to improve education quality, management efficiency, and financial performance are discussed. The advantages of implementing the KPI system, existing problems, and ways to overcome them are also analyzed. Keywords: KPI, modern management process, higher education institution, efficiency, students, potential abilities, personal indicators, indicators, ranking, income.
---	--

Xilola Nematovna Ochilova – SamISI, “Menejment” kafedrası dotsenti v.b., PhD

BOSHQARISH TIZIMIDA RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISHDA KARYERANI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshqarish tizimida raqobatbardoshlikni oshirishda karyerani rivojlantirish texnologiyalarining ahamiyati, karyerani boshqarish tizimlari, global miqyosda malaka oshirish va kasbiy rivojlanish uchun onlayn ta’lim platformalari yordamida yangi texnologiyalar va metodologiyalar bilan tanishish imkoniyatlari yoritib berilgan. Karyerani rivojlantirish texnologiyalari zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh bo’lish uchun insonlarning malakalarini rivojlantirish, moslashuvchanlik va shaxsiy yondashuvlarni kuchaytirishda imkoniyatlardan foydalanish lozimligi ko’rsatib berilgan.

Kalit so’zlar: boshqaruv, boshqarish tizimi, karyera, karyerani rivojlantirish texnologiyalari, onlayn ta’lim platformalari, mehnat bozori, raqobatbardoshlik, inson resurslarini samarali boshqarish.

Kirish. Karyerani rivojlantirish texnologiyalari sohasida yangi yondashuvlar va innovatsion metodlar insonlarning kasbiy malakalarini oshirish, ish o’rinlarining kengayishi va iqtisodiy o’sishga turtki bo’lishga xizmat qilmoqda. Bu texnologiyalar zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun’iy intellekt, ma’lumotlar tahlili va onlayn ta’lim platformalarini o’z ichiga oladi, bu esa karyera rivojlanishini yanada samarali va shaxsiylashtirilgan qilish imkonini yaratadi. Tarixan, 2000-yillardan boshlab internet va mobil texnologiyalar yordamida karyera rivojlantirish texnologiyalarining rivojlanishi keng imkoniyatlar yaratdi. Yoshlar, ish qidiruvchilar va malakali mutaxassislar uchun bu yondashuvlar malakalarni oshirish va yangi ish o’rinlarini topish uchun muhim vositaga aylandi.

Karyera rivojlanish texnologiyalari asosiy tushunchalariga karyera boshqarish tizimlari, individual baholash, professional orientatsiya va malaka oshirish strategiyalari kiradi. Ayniqsa, sun’iy intellekt va ma’lumotlar tahlili amaliy qo’llanilishi, shaxsiy malakalar va bozor talablari o’rtasidagi muvofiqlikni aniqlashda muhim rol o’ynaydi. Masalan, kariyerani boshqarish dasturlari shaxsiy ma’lumotlar va malaka profilingiga asoslanib, shaxsga mos ish imkoniyatlarini taklif qiladi. Bu texnologiyalar zamonaviy ishchilarning malakasini oshirishda, yoshlar va ish qidiruvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratishda va kompaniyalar uchun malakali kadrlarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshqarish tizimida raqobatbardoshlikni oshirishda karyerani rivojlantirish texnologiyalarining ahamiyati masalalari ko’plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda karyerani rivojlantirish texnologiyalari zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh bo’lish uchun insonlarning malakalarini rivojlantirish, moslashuvchanlik va shaxsiy yondashuvlarni kuchaytirish bo’yicha turli yondashuvlar asosida yoritib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada boshqarish tizimida raqobatbardoshlikni oshirishda karyerani rivojlantirish texnologiyalarining ahamiyati tadqiqot qilish jarayonida turli metodologik yo’nalishlardan, xususan, induksiya va deduksiya, zamon va makon, miqdor va sifat, tahlil va sintez, tizimli va mantiqiy tahlil kabi metodologik yondoshuvlardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Hozirgi vaqtda, ushbu sohada olib borilayotgan tadqiqotlar sun’iy intellekt va ma’lumotlar tahlilining karyera rivojlanishiga ta’sirini o’rganishga qaratilgan. Mashinalarni o’qitish texnologiyalari yordamida, shaxsiy malakalar va bozor talablarining muvofiqligi aniqlanmoqda, bu esa shaxsiy rivojlanish va mehnat bozori talablariga moslashuvchanlikni oshiradi. Biroq texnologik rivojlanish bilan bog’liq muammolar ham mavjud bo’lib, ularga ma’lumotlarning maxfiyligi, texnologik tafovutlar va inson omilining muhimligini unutmaslik kiradi. Infratuzilma va resurslar yetishmasligi ham keng joriy etish uchun to’sqinlik qilishi mumkin. Shunday qilib, karyerani rivojlantirish texnologiyalari insonlarning kasbiy hayotini shaxsiylashtirish, samaradorlikni oshirish va raqobatbardosh bo’lish uchun muhim vositadir. Bu sohada olib borilayotgan tadqiqotlar, kelajakda yanada rivojlanishi va kengayishi uchun katta imkoniyatlar ochib beradi. Ularning rivojlanishi, zamonaviy mehnat bozorining talablarga moslashishida muhim rol o’ynaydi va inson resurslarini samarali boshqarish uchun asosiy omil hisoblanadi.

Karyera rivojlanish texnologiyalarining asosiy tushunchalari zamonaviy mehnat bozorining dinamik va o'zgaruvchan talablari bilan bog'liq holda shakllanmoqda. Bu texnologiyalar, asosan, insonlarning kasbiy malakalarini oshirish, ularni yangi imkoniyatlar bilan ta'minlash va shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Ularning rivojlanishi bilan bog'liq asosiy tushunchalar va modelar mavjud bo'lib, ular karyera boshqaruvi, shaxsiy malakalar va bozor talablarining muvofiqligi, shuningdek, texnologiyalarning shaxsiylashtirilgan yondashuvlarini o'z ichiga oladi.

Karyera rivojlanish texnologiyalari ichida eng muhim elementi – bu karyera boshqarish tizimlari. Bu tizimlar insonlarning kasbiy yo'llarini rejalashtirish, malakalarni baholash va mos keladigan ish o'rinlarini taklif qilish imkonini beradi. Bu jarayon individual assessment, ya'ni, shaxsiy qobiliyatlar va malakalarni aniqlashdan boshlanadi, keyin esa professional orientatsiya va malaka rivojlantirish strategiyalari bilan davom etadi. Bu yondashuvlar, insonlarning o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholash va kelajakdagi maqsadlariga erishish uchun muhim vositaga aylanmoqda.

Shuningdek, texnologik rivojlanishning asosiy tushunchalaridan biri – bu shaxsiy malakalar va ularni bozor talablariga moslashtirish muammosidir. Sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili yordamida, insonlarning malakalarini aniqlash va bozor talablariga mos keladigan yo'nalishlarni belgilash mumkin bo'lmoqda. Bu esa, malakalarni individual tarzda rivojlantirish va kasb tanlash jarayonini yanada shaxsiylashtirilgan qilish imkonini beradi. Masalan, kariyerani boshqarish platformalari, shaxsiy profil va ma'lumotlar asosida, inson uchun eng mos keladigan ish joylarini taklif qilishi bilan ajralib turadi.

Yana bir muhim tushuncha – bu texnologik yondashuvlarning bozor talablariga mos kelishidir. Bu modelda, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili yordamida, shaxslarning malakalarini va bozor talablarini muvofiqlashtirish uchun mashinalarni o'qitish texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. Bu usul bilan, insonlarning imkoniyatlari va ehtiyojlarini aniqroq tushunish, shuningdek, shaxsiy malakalar va talablar o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlash mumkin bo'lmoqda. Bu yondashuvlar, ayniqsa, yoshlar va yangi ish qidirayotganlar uchun, kasbiy yo'nalishlarni tanlashda muhim yordam bo'lib qolmoqda.

Karyera rivojlanish texnologiyalarining muhim elementlaridan biri onlayn ta'lim platformalari bo'lib, ularning o'ri va roli zamonaviy mehnat bozorida tobora ortib bormoqda. Bu platformalar nafaqat malakalarni oshirish uchun imkoniyatlar yaratadi, balki shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda, hamda o'zaro ta'lim va tajriba almashish jarayonlarini rivojlantirishda muhim vositaga aylangan. Ular yordamida yoshlar va ishchilarga dunyo bo'ylab malaka oshirish imkoniyati beriladi, shuningdek, ular o'zlarining kasbiy yo'nalishlarini kengaytirish va mustahkamlash uchun keng imkoniyatlar bilan tanishadilar.

Bir nechta asosiy afzalliklar onlayn ta'lim platformalarining karyera rivojlanishida muhim rol o'ynashida namoyon bo'ladi. Birinchidan, ularning ta'lim materiallari va kurslari keng qamrovli va moslashuvchan bo'lib, har bir shaxsning ehtiyojlari va malaka darajasiga mos ravishda tayyorlanadi. Bu platformalar yordamida, insonlar o'z malakalarini individual tarzda rivojlantirishlari mumkin, bu esa, o'z navbatida, bozor talablariga mos keladigan kadrlarni tayyorlash jarayonini yanada samarali qiladi.

Ikkinchidan, onlayn ta'lim platformalari yordamida yangi texnologiyalar va metodologiyalar bilan tanishish imkoniyati kengayadi. Bu platformalar zamonaviy innovatsiyalarni, jumladan, sun'iy intellekt asosidagi interaktiv kurslar, virtual laboratoriyalar va amaliy mashg'ulotlarni taqdim etadi. Bu esa, nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, onlayn ta'lim platformalarida taqdim etiladigan kurslar va sertifikatlar, ish beruvchilar tomonidan qabul qilinib, ish qidiruvchilarning raqobatbardoshligini oshiradi.

Uchinchidan, onlayn platformalar yordamida shaxslar o'z vaqtlarini va resurslarini samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ularning ta'lim jarayoniga qatnashishi uchun belgilangan qat'iy jadval yoki joyga bog'liq bo'lmasdan, ular o'z ehtiyojlariga mos ravishda o'quv rejasini tuzishlari mumkin. Bu esa, ayniqsa, ish bilan band bo'lganlar yoki o'qishni davom ettirayotganlar uchun juda qulaydir. Boshqa tomondan, onlayn ta'lim platformalarining rivojlanishi bilan, ularning texnologik imkoniyatlari ham kengaymoqda, masalan, sun'iy intellekt

yordamida shaxsga moslashtirilgan o‘quv rejalarini ishlab chiqish yoki malakalarni baholash.

Yana muhim tomonlaridan biri, onlayn ta’lim platformalarining keng tarqalishi va rivojlanishi bilan, global miqyosda malaka oshirish va kasbiy rivojlanish uchun imkoniyatlar kengaymoqda. Bu platformalar yordamida, insonlar nafaqat o‘z mamlakatlarida, balki butun dunyo bo‘ylab malaka va bilimlarni egallash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa, milliy mehnat bozorlarining raqobatbardoshligini oshirish va insonlarning global miqyosda malakali kadrlar sifatida tanilishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, onlayn ta’lim platformalarining rivojlanishi bilan bog‘liq muammolar ham mavjud bo‘lib, ular orasida texnologik tafovutlar, ma’lumotlarning maxfiyligi va sifat nazorati muammolari joy oladi. Buning uchun, platformalar va ta’lim muassasalari o‘rtasida sifatni nazorat qilish va ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha hamkorlik kengaytirilmoqda.

Natijada, onlayn ta’lim platformalari karyera rivojlanish texnologiyalarining muhim qismi sifatida, insonlarning kasbiy malakalarini kengaytirish, yangi imkoniyatlar bilan tanishtirish va bozor talablariga moslashishda samarali vositaga aylanyapti. Ularning yordamida, shaxslar o‘z ehtiyojlariga mos keladigan ta’lim yo‘llarini tanlab, maqsadlariga erishishda yanada mustahkam va ishonchli poytaxta yaratish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa, kelajakda karyera rivojlanishining shaxsiy va ijtimoiy jihatdan yanada kengayishi va rivojlanishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Malaka profiling va shaxsiylashtirilgan maslahatlar jarayonida ma’lumotlar tahlil qilish metodlarining rivojlanishi ham muhim ahamiyatga ega. Mashina o‘qitish algoritmlari, katta hajmdagi ma’lumotlar to‘plamidan foydalanib, insonlarning malakalarini va ehtiyojlarini aniqlashda yanada aniqlik va samaradorlikni oshirmoqda. Bu algoritmlar, malakalarga oid katta hajmdagi ma’lumotlarni avtomatik ravishda tahlil qilib, shaxsning ehtiyojlari va bozor ehtiyojlari o‘rtasidagi muvofiqlikni baholash imkoniyatini taqdim etadi. Shu bilan birga, bu texnologiyalar yordamida, shaxslar uchun individual rivojlanish yo‘nalishlari va o‘quv rejaları ishlab chiqiladi. Bu esa, karyera maslahatchilari va inson resurslari mutaxassislariga, shaxsning o‘z maqsadlariga erishish uchun yanada aniq va shaxsiy yondashuvlarni taklif qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt va ma’lumotlar tahlili yordamida, shaxslarning rivojlanish jarayonini nazorat qilish va optimallashtirish imkoniyati ham mavjud. Bu, shaxsning rivojlanish darajasi va malaka oshirish ehtiyojlariga mos ravishda, dinamik tarzda maslahatlar va rivojlanish strategiyalarini taklif qilishni o‘z ichiga oladi. Misol uchun, AI yordamida, shaxsning malaka rivojlanishidagi yutuqlari va kamchiliklari aniqlanib, unga mos keladigan yangi o‘quv kurslari yoki amaliy tajribalar tavsiya etiladi. Bu, shaxsning rivojlanish jarayonini shaxsiylashtirish va uni yanada samarali qilish uchun muhim vositadir.

Karyera rivojlanish texnologiyalarining muhim muammolaridan biri – ularning amaliyotda joriy etilishi va bu jarayondagi muvofiqlik muammolari hisoblanadi. Bu muammolar asosan texnologik yondashuvlar va inson omilining o‘zaro muvofiqligini ta’minlash bilan bog‘liq bo‘lib, ularning har biri karyera rivojlanishining samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Birinchidan, texnologik yechimlarning ma’lumotlar maxfiyligi va xavfsizligi muammosi juda dolzarb bo‘lib qolmoqda. Karyera rivojlanish texnologiyalari, ayniqsa, sun’iy intellekt va ma’lumotlar tahliliga asoslangan platformalar, shaxsiy malaka va professional ma’lumotlarni keng miqyosda yig‘adi. Bu esa, noto‘g‘ri qo‘llanilishi yoki himoyasiz saqlanishi natijasida shaxsiy ma’lumotlarning buzilishi, ma’lumotlardan noqonuniy foydalanish xavfini oshiradi. Xususan, ma’lumotlarni xavfsiz saqlash va shaxsiy hayotni himoya qilish uchun zamonaviy kriptografiya va xavfsizlik protokollarini joriy etish zarur bo‘ladi, aks holda texnologik yechimlar ishonchlilikdan mahrum bo‘lib qolishi mumkin.

Ikkinchidan, texnologik tafovutlar va infratuzilma muammolari ham muhim ahamiyatga ega. Karyera rivojlanish texnologiyalarini keng joriy qilish uchun ilg‘or texnologik infratuzilma, yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy kompyuter texnologiyalari talab etiladi. Biroq, rivojlanmagan hududlar yoki kam ta’minlangan resurslarga ega bo‘lgan tashkilotlar uchun bu imkoniyatlar cheklangan bo‘ladi. Bu esa, texnologik yechimlarni keng qamrovda joriy etishda muvofiqlik va tenglik muammolarini yuzaga keltiradi. Natijada, bu muammolar, shaxslar va tashkilotlar o‘rtasida malaka va imkoniyatlar muvofiqligini ta’minlashda to‘siq bo‘lishi mumkin.

Uchinchidan, inson omilining muhimligi ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Texno-

logiyalar yordamida karyera boshqarish tizimlari va maslahat xizmatlari rivojlanayotgan bo‘lsa-da, inson faktorining muhimligi ham mavjud. Shaxslar va ishchilarning texnologiyalarga moslashishi, ularni to‘g‘ri tushunishi va faol qo‘llashi muhimdir. Ba‘zan texnologik yechimlar, insonlarning malakasi va bilim darajasiga mos kelmasligi yoki ularni noto‘g‘ri foydalanishga undashi mumkin. Bu esa, karyera rivojlanishining muvofiqligini buzadi va samaradorlikni pasaytiradi.

Shuningdek, texnologik yechimlarning keng joriy etilishi uchun inson resurslarini tayyorlash va ularni qo‘llash bo‘yicha ta‘lim va treninglar tizimini rivojlantirish zarur. Bu jarayonda, texnologiyalar bilan ishlash va ularni shaxsiy malakalar bilan muvofiqlashtirish bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Aks holda, texnologik imkoniyatlar va inson resurslari o‘rtasidagi muvofiqlik yetishmasligi, kelajakda karyera rivojlanishining samaradorligini kamaytiradi.

Shu bilan birga, texnologik yechimlarning keng tarqalishi va rivojlanishi bilan bog‘liq muammo – bu texnologik tafovutlarni yengish va barcha qatlamlar uchun imkoniyatlar yaratishdir. Bu uchun davlat va xususiy sektorlar hamkorligida, keng ko‘lamli dasturlar va infratuzilma loyihalarini amalga oshirish lozim. Yoki, texnologik yechimlarni arzonlashtirish va ularni keng ommaga taqdim etish uchun innovatsion yondashuvlar ishlab chiqilishi kerak. Aks holda, texnologik muvofiqlik va imkoniyatlarning cheklanganligi, karyera rivojlanishi jarayonida yangi tarmoqlar va imkoniyatlarning rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin.

Texnologik rivojlanish bilan bog‘liq muammolar va muvofiqlikdagi muammolarni hal qilish uchun, ma‘lumotlarni xavfsiz saqlash, infratuzilma imkoniyatlarini kengaytirish, inson omilini hisobga olish va keng qamrovli infratuzilma loyihalarini amalga oshirish muhimdir. Bu muammolarni hal qilish orqali, karyera rivojlanish texnologiyalarining samaradorligini oshirish va ularning ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlarini to‘liq amalga oshirish mumkin bo‘ladi.

Texnologik rivojlanish bilan bog‘liq muammolar va ularni hal etish bo‘yicha yangi yondashuvlar karyera rivojlanish texnologiyalarini yanada samarali va ishonchli qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu muammolarni hal qilishda, avvalo, texnologik muvofiqlik va muhitga moslashuvchanlik muhim o‘rin tutadi. Birinchi muammo – ma‘lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligini ta‘minlash. Sun‘iy intellekt va ma‘lumotlar tahliliga asoslangan platformalar shaxsiy va kasbiy ma‘lumotlarni keng miqyosda yig‘adi, bu esa, noto‘g‘ri foydalanish yoki himoyasiz saqlash natijasida, shaxsiy hayotni buzilish xavfini oshiradi. Buning oldini olish uchun zamonaviy kriptografiya va xavfsizlik protokollarini joriy etish, shuningdek, ma‘lumotlarni shifrlash va autentifikatsiya qilish texnologiyalarini rivojlantirish muhimdir. Bu sohada innovatsion yechimlar – blokcheyn texnologiyalari va keng qamrovli xavfsizlik tarmoqlari, ma‘lumotlarni himoyalashda yangi imkoniyatlar yaratadi, ammo ularning joriy etilishi uchun yuqori malakali mutaxassislar va texnologik infratuzilma talab etiladi. Bu esa, ayniqsa, rivojlanmagan hududlar va kam ta‘minlangan tashkilotlarda muammo bo‘lib qolmoqda.

Ikkinchi muammo – texnologik tafovutlar va infratuzilma cheklovlar bilan bog‘liq. Karyera rivojlanish texnologiyalarining keng tarqalishi uchun yuqori tezlikdagi internet, ilg‘or kompyuter texnologiyalari va zamonaviy ma‘lumotlar bazalari zarur bo‘lsa-da, rivojlangan mamlakatlar va yirik tashkilotlar bu imkoniyatlarga ega bo‘lsa, rivojlanmagan hududlarda bu imkoniyatlar cheklangan. Bu muammo, texnologik yechimlarning keng tarqalmasligiga va ularning samaradorligining pasayishiga olib keladi. Natijada, malaka va imkoniyatlar muvofiqligi buziladi, bu esa insonlar va tashkilotlar o‘rtasida tengsizliklarni keltirib chiqaradi. Bu muammoni hal etish uchun, davlatlar va xususiy sektor infratuzilmani rivojlantirish, internet tarmoqlarini kengaytirish va resurslarni taqsimlash bo‘yicha ilg‘or strategiyalar ishlab chiqishi zarur. Shu bilan birga, texnologik tafovutlarning inson omiliga ta‘siri ham katta. Texnologiyalar bilan ishlash uchun mutaxassislar tayyorlash, ularni to‘g‘ri tushunishga o‘rgatish va ta‘lim tizimini rivojlantirish muhimdir. Bu jarayonda, texnologiyalarga moslashish va ularni samarali qo‘llash uchun doimiy ta‘lim dasturlari va treninglar talab etiladi.

Uchinchidan, inson omilining muhimligi va texnologik tafovutlarning ijtimoiy-iqtisodiy muhitga ta‘siri ham muhim muammo hisoblanadi. Texnologik yechimlar va platformalar rivojlangani sari, ular bilan ishlash uchun maxsus bilim va malaka talab qilinadi. Agar shaxslar va ishchilar bu texnologiyalarga moslashmagan bo‘lsa, ular ularni noto‘g‘ri tushunib, noto‘g‘ri qo‘llashlari mumkin, bu esa karyera rivojlanishining samaradorligini pasaytiradi. Bu muammoni

hal qilish uchun, ta’lim va treninglar tizimini rivojlantirish, inson resurslarini texnologiyalarga moslashtirish bo’yicha strategiyalar ishlab chiqish muhimdir. Boshqa muammo – texnologik tafovutlarning iqtisodiy va geografik muhitga bog’liqligi. Hududlar o’rtasidagi infratuzilma va resurslar taqsimoti muammosi, texnologiyalarning keng tarqalishini va imkoniyatlarning teng taqsimlanishini cheklaydi. Bu esa, shaxslar va tashkilotlar o’rtasida imkoniyatlar muvofiqligini buzadi va rivojlanishdagi tafovutlarni kuchaytiradi. Shu sababli, davlatlar va xususiy sektor infratuzilma rivojlanishini ta’minlash, resurslar taqsimotini yaxshilash va texnologik imkoniyatlarni kengaytirish uchun ilg’or strategiyalarni amalga oshirish muhimdir.

Bundan tashqari, texnologik tafovutlar inson resurslari va malakalaridagi farqlarga ham ta’sir qiladi. Texnologiyalarning rivojlanishi bilan, ular bilan ishlash uchun maxsus bilim va malaka talab etiladi. Agar shaxslar va ishchilar bu texnologiyalarga moslashmagan bo’lsa, ular ularni to’g’ri tushunmasliklari yoki noto’g’ri qo’llashlari mumkin, bu esa karyera rivojlanishining samaradorligini kamaytiradi. Bu muammoni hal etish uchun, doimiy ta’lim va trening dasturlarini ishlab chiqish, texnologiyalar bilan ishlash bo’yicha mutaxassislar tayyorlash va ularni malakali qilish muhimdir. Hamda, texnologik tafovutlarning iqtisodiy va geografik muhitga ta’sirini hisobga olib, resurslar taqsimoti va infratuzilma rivojlanishini ham nazarda tutgan strategiyalar ishlab chiqilishi zarur bo’ladi. Bu yondashuvlar orqali, texnologik rivojlanish bilan bog’liq muammolarni kamaytirish va karyera rivojlanishining takomillashtirilgan tizimini shakllantirish mumkin bo’ladi. Shu bilan birga, innovatsion texnologik yechimlar va davlatlararo hamkorlik, muammolarni hal qilishda muhim rol o’ynashi mumkin. Bu muammolarni hal qilish uchun, ilg’or texnologiyalarni ishlab chiqish va keng joriy etish, shuningdek, inson omilini inobatga olgan holda, hamkorlik va resurslarni taqsimlash muhimdir. Natijada, texnologik rivojlanishdagi muammolarni yengish va ular bilan bog’liq xavflarni minimallashtirish orqali, karyera rivojlanishining barqaror va keng imkoniyatli tizimi

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, karyera rivojlanish texnologiyalari zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh bo’lish uchun imkoniyatlar yaratadi. Ular, insonlarning malakalarini rivojlantirish, moslashuvchanlik va shaxsiy yondashuvlarni kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu texnologiyalar, insonlarning kasbiy yo’nalishini aniqlash va rivojlantirishda innovatsion yechimlar taqdim etadi, shuningdek, iqtisodiy o’sishga ham turtki bo’lib, yangi imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularning rivojlanishi bilan bog’liq muammolarni hal qilish uchun, ma’lumotlarni himoya qilish va texnologik tengsizliklarni kamaytirish bo’yicha chora-tadbirlar muhimdir, chunki kelajakda karyera rivojlanish texnologiyalari butun dunyo uchun yanada muhim va keng qamrovli bo’lishi kutilmoqda.

Karyerani rivojlanish texnologiyalari hozirgi zamonda insonlarning kasbiy faoliyatini yanada shaxsiylashtirilgan, samarali va moslashuvchan qilishda muhim rol o’ynamoqda. Ushbu tadqiqotda karyera rivojlanishining asosiy tushunchalari, onlayn ta’lim platformalari, karyerani boshqarish tizimlari va sun’iy intellekt asosidagi maslahat xizmatlarining ahamiyati keng yoritildi. Xususan, bu texnologiyalar yordamida shaxslar o’z malakalarini rivojlantirish, mos ish o’rinlarini topish va mehnat bozorining talablariga moslashish imkoniyatiga ega bo’ldi. Onlayn platformalar va karyerani boshqarish tizimlari, shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalarining amaliy qo’llanilishi, insonlarning kasbiy rivojlanish jarayonini optimallashtirishga katta hissa qo’shmoqda.

Shu bilan birga, karyera rivojlanish texnologiyalarining rivojlanishi insonlarning kasbiy hayotini yanada shaxsiylashtirilgan, samarali va moslashuvchan qilishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular nafaqat yoshlar va ish qidirayotganlar uchun, balki kompaniyalar uchun ham malakali kadrlarni jalb qilish va ularning malakalarini oshirishda asosiy vositaga aylantirilmoqda. Bu texnologiyalar yordamida, insonlarning o’z karyera yo’nalishini aniqlash va rivojlantirish jarayonlari yanada samarali bo’lib, mehnat bozorida raqobatbardoshlikni ta’minlamoqda.

Umuman olganda, karyerani rivojlantirish texnologiyalari zamonaviy mehnat bozorining ehtiyojlariga mos keladigan, raqobatbardosh va shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirilgan yondashuvlarni taqdim etmoqda. Ularning kengayishi va takomillashtirilishi, insonlarning kasbiy malakalarini oshirishda, iqtisodiy o’sishga turtki bo’lishda va jamiyatning umumiy rivojlanishiga katta hissa qo’shmoqda. Shuning uchun, bu sohadagi tadqiqotlar va innovatsiyalarni davom

ettirish, texnologik muammolarni hal qilish va yangi imkoniyatlarni izlash muhim ahamiyatga ega bo‘lib, kelajakda karyera rivojlanishining yangi bosqichlariga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aliyev, S. Karyera rivojlanishida sun'iy intellekt texnologiyalarining roli. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalari jurnal, 2021.
2. Rahimov, A. Onlayn ta’lim platformalarining karyera rivojlanishiga ta’siri. Xalqaro ta’lim va texnologiyalar konferensiyasi materiallari, 2020.
3. Shomurodov, D. Ma’lumotlar tahlili va shaxsiylashtirilgan maslahatlar: zamonaviy yondashuvlar. Tashkent Davlat universiteti ilmiy jurnali, 2022.
4. Yusuf, M. Karyera boshqaruvi tizimlari va ularning amaliy qo‘llanilishi. O‘zbekiston iqtisodiyot va menejment, 2019.
5. Islomov, B. Texnologik rivojlanish va muammolar: ma’lumotlarning maxfiyligi va xavfsizlik. Globallashuv va texnologiya, 2023.

Х.Очилова Значение технологий карьерного развития в повышении конкурентоспособности в системе управления	Kh.Ochilova The importance of career development technologies in increasing competitiveness in the management system
Аннотация. В данной статье освещаются значение технологий развития карьеры в повышении конкурентоспособности в системе управления, системы управления карьерой, возможности ознакомления с новыми технологиями и методологиями с помощью онлайн-образовательных платформ для повышения квалификации и профессионального развития в глобальном масштабе. Технологии карьерного развития показывают, что для того, чтобы быть конкурентоспособным на современном рынке труда, необходимо использовать возможности для развития навыков людей, усиления гибкости и личностных подходов. Ключевые слова: управление, система управления, карьера, технологии карьерного развития, онлайн-образовательные платформы, рынок труда, конкурентоспособность, эффективное управление человеческими ресурсами.	Abstract. This article highlights the importance of career development technologies in increasing competitiveness within the management system, career management systems, and opportunities to familiarize oneself with new technologies and methodologies using online educational platforms for advanced training and professional development on a global scale. Career development technologies demonstrate that to be competitive in the modern labor market, it is necessary to utilize opportunities to develop people's skills, enhance flexibility, and strengthen personal approaches. Keywords: management, management system, career, career development technologies, online educational platforms, labor market, competitiveness, effective human resource management.

Navruzbek Zarifovich Niyatov – SamISI, Menejment kafedrası assistent-stajyori

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari chuqur tahlil qilingan. Xizmatlar sektorining iqtisodiyotdagi o‘rni, boshqaruv samaradorligini oshirish omillari hamda raqamli transformatsiyaning roli statistik ma’lumotlar asosida yoritilgan. Shuningdek, xizmatlar sifatini oshirish va raqobatbardoshlikni ta’minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kalit so‘zlar: xizmatlar sektori, boshqaruv, strategiya, innovatsiya, raqamli iqtisodiyot, xizmat sifati, samaradorlik.

Kirish. Hozirgi global iqtisodiyotda xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiy o‘sishning asosiy drayveriga aylanmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda xizmatlar sektorining kengayishi iqtisodiyotning diversifikatsiyasini ta’minlaydi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda xizmatlar sektorining YAIMdagi ulushi 2025-yilda **45–54% oralig‘iga yetgan**. Bu esa ushbu sohaning iqtisodiy ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi. Bugungi kunda xizmat ko‘rsatish sohasi milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biriga aylanib bormoqda. Aholi

ehtiyojlarining o‘shishi, raqobatning kuchayishi va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ushbu sohada boshqaruv tizimini takomillashtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Binobarin, xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirish doimiy ravishda operatsion mukammallikka va mijozlar ehtiyojini qondirishga shu bilan birga barqaror o‘shishga intilish bilan belgilanadigan ko‘p qirrali xizmatga aylanadi. Ushbu intilishning markazida boshqaruv qobiliyati, boshqaruvga bo‘lgan talab, boshqaruving ajralmas bo‘lgan bir qator muhim sohalar yotadi. Mijozlarning o‘zaro munosabatlarini optimallashtirish shuningdek xizmat ko‘rsatish ishonchliligini ta‘minlashdan tortib, inson resurslarini menejmenti va texnologiyadan foydalanishgacha, xizmat ko‘rsatish sohasidagi boshqaruvni takomillashtirish tez rivojlanayotgan muhit talablariga javob beradigan strategiyalarning nozik o‘zaro ta‘siriga bog‘liq bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruv masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Ularning ilmiy ishlarida strategik boshqaruv, inson resurslarini rivojlantirish, xizmat sifati va innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalari yoritilgan. Iqtisodiy adabiyotlarda menejment nazariy asoslari va amaliy masalalar xorijiy va mamlakatimiz olimlaridan Popadyuk T. G. Kruglova N. Yu., Otamuradov S., Micheal Balle, Kruglov M.I., Lapigin Yu.N., Gorfinkel Ya., Kliff Baumen, Michael A., Paul Trott, Pervaiz Ahmed, Charles Shepherd, Akbarxodjayeva Z.Z., Nazarova G.G, Yoldoshev N.Q., Salixova N.M., Muxamedjanova G.A., Muxitdinova U.S., Axmedov I.A., Abdullayev A.M., Ismailova N.S., Umarxodjayeva M.G., Axmedov K., Fattaxov A.A., Karimova V.A., Zaynutdinova M.B., Nazirova E.Sh., Sodiqova Sh.Sh. Otamuradov S., Qosimova M.S., Xodiev B.Yu., Samadov A.N., kabilarning ilmiy ishlarida korib chiqilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy va solishtirma tahlil, statistik kuzatuv va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirish mijozlarga yo‘naltirilganlik, strategik rejalashtirish, inson resurslarini rivojlantirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali amalga oshiriladi va xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirish uchun bir qator muhim yo‘nalishlar mavjud. Birinchidan, strategik boshqaruvni rivojlantirish zarur. Ikkinchidan, inson resurslarini samarali boshqarish orqali xizmat sifati oshiriladi. Uchinchidan, raqamli texnologiyalarni joriy etish xizmat ko‘rsatish jarayonlarini optimallashtiradi. Shuningdek, mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

1. Boshqaruv va Konkurentsia: Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirish soha ichidagi boshqaruv va konkurentsialarni tan olish kritikal bo‘ladi. Tashkilot nafaqt o‘zining balki raqobatchilarining unikalligini aniqlab, boshqa tashkilotlardan farq qiladigan yagona yondashuvlarni rivojlantirishi kerak.

2. Strategiya va Usullar: Menejment- bu boshqa tashkilotlardan farqli ravishda oldinda borish uchun innovatsion strategiyalarni rivojlantirish zarur. Texnologik va innovatsion yangiliklarni qo‘llash, ish jarayonlarini avtomatlashtirish va mijozlar bilan samarali aloqalarni tuzish muhim usullardan biridir.

3. Mukofotlash tizimlari: Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirishda mukofotlash tizimlari muhim ahamiyatga ega. Tashkilot Xodimlarni rag‘batlantirish, ularga mukofotlar taqdim etish, ularning moddiy va ma‘naviy motivatsiyasini oshirish tashkilot uchun muhimdir.

4. Yuqori natija va nazorat: Maqola, xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirish yuqori natijalarga olib kelish uchun qanday ko‘rilishi kerakligini muhokama qiladi. Boshqaruv organlari, muvaffaqiyatli xizmat ko‘rsatish bilan birga jarayonlarini amalga oshirish va doimiy ravishda yangilanishga tayyor bo‘lishi uchun monitoring, nazorat va baholash sistemlarini rivojlantirishni o‘rgangan bo‘lishi kerak.

Xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida iqtisodiy o‘shish omillarini sifat va miqdoriy jihatdan baholash, ushbu omillarning har birining xizmat ko‘rsatish soha va tarmoqlari o‘shishiga qo‘shayotgan hissasini aniqlash hozirgi kunda ham muhim ilmiy masala bo‘lib hisoblanadi. Yuqorida keltirilgan mualliflarning asarlarida turli xil omillarning sohani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta‘siri tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda xizmat ko‘rsatish korxonalarida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yo‘nalishlari tizimli ravishda o‘rganilmagan. Shunga ko‘ra, tadqiqot jarayonida

xizmat ko‘rsatish sohasida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqot jarayonida xizmat ko‘rsatish korxonalarida iqtisodiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlash bo‘yicha iqtisodiy tizimlar va nisbatlarni o‘rganishga dialektik va tizimli yondashuv, kompleks baholash, qiyosiy va solishtirma tahlil, statistik va dinamik yondashuv hamda guruhlash usullaridan foydalanildi. Xizmat ko‘rsatish sohasida ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish xo‘jalik yurituvchilar faoliyatlari natijasini aks ettiradi, ijtimoiy samaradorlik esa iqtisodiy subyektlarning ijtimoiy samaradorligini, uni jamiyat hayotining turli tomonlariga ta‘sirini aks ettiradi. Bunda ijtimoiy va iqtisodiy samaradorlik muayyan darajada o‘zaro bog‘liq holda aniqlandi. Shuningdek, servis iqtisodiyotida xizmatlar alohida guruhlari bo‘yicha tasniflandi. Mamlakatimiz iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida servis xizmatlari soni va sifatiga qo‘yilayotgan talablar oshib bormoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasining qo‘llanishi xizmatlarga bo‘lgan talabning oshishiga olib keldi. Bu, o‘z navbatida, iste‘mol bozori tarkibida o‘zgarishlarni vujudga keltirdi. Aholining ayrim qatlamlarining moddiy farovonligi oshishi natijasida xizmatlarga nisbatan o‘zlarining talablari va ehtiyojlari mavjud bo‘lgan iste‘molchilarning yangi kategoriyasi vujudga keldi. Moddiy jihatdan ta‘minlangan iste‘molchilar o‘zlarining hayot qulayliklarini oshirishni ta‘minlaydigan turli assortimentdagi xizmatlarga ancha talabgor hisoblanishadi. Shu sababli ayrim xizmat ko‘rsatish korxonalari o‘z faoliyatlarini aynan aholining shu talab va ehtiyojlarini qondirishga qaratadilar. Hozirgi kunda xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar faoliyatining samaradorligi bevosita strategiyaning asoslanganligiga bog‘liq bo‘lib, uni shakllantirish esa yuqori boshqaruv bo‘g‘inidagi rahbarlarining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish tashqi va ichki muhitning doimiy o‘zgaruvchan sharoitlarida alohida ahamiyatga ega bo‘lib, bozorda yetakchi mavqeyini saqlab qolishga imkon yaratadi. Xizmat ko‘rsatish subyektlarini boshqarishning samarali tizimini shakllantirish uchun, mazkur sohaning yakuniy iste‘molchilar – jismoniy va yuridik shaxslar, shuningdek, davlat iqtisodiyoti rivojidadagi strategik o‘rnini chuqur tahlil qilish talab etiladi. Ushbu tarmoqni tadqiq qilishda uning o‘ziga xos tabiatiga alohida urg‘u berish joiz. Zero, xizmat ko‘rsatish tuzilmalari va ularning ishchi kuchi jamiyatning moddiy-maishiy, ijtimoiy va intellektual ehtiyojlarini qondirishda asosiy bo‘g‘in vazifasini o‘taydi. Sohaning iqtisodiy mohiyatini tizimli ochib berish uchun, eng avvalo, **“ish”** va **“xizmat”** tushunchalarining chegaralarini aniqlashtirish zarur. Garchi ushbu terminlar iqtisodiy nuqtayi nazardan o‘xshash bo‘lsada, ularning huquqiy va natijaviy jihatdan farqlari mavjud. Xizmatlar sohasining taraqqiyoti bir qator o‘ziga xos omillar va qonuniyatlar ta‘sirida kechadi. Shu bois, sohadagi rivojlanish tendensiyalarini nazariy jihatdan asoslash ilmiy ahamiyatga ega. Bugungi kunda ilmiy doiralarda "xizmat" tushunchasining yagona va mukammal ta‘rifi borasida yakdil fikr mavjud emas. Shunday bo‘lsada, xizmatlarning ijtimoiy-iqtisodiy tabiatini quyidagicha xarakterlash mumkin:

Xizmat – bu insoniy ehtiyojlarni qondirishga yo‘naltirilgan o‘ziga xos faoliyat jarayoni bo‘lib, unda mehnat samarasi bevosita iste‘mol vaqti bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi.

Xulosa va takliflar. Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirish uchun raqamli transformatsiyani jadallashtirish, xodimlar malakasini oshirish, mijozlarga yo‘naltirilgan boshqaruv modelini joriy etish va innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarur. Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirish orqali tashkilotlar o‘z raqobatbardoshligini oshirishi mumkin. Shu maqsadda raqamli transformatsiyani jadallashtirish, xodimlar malakasini oshirish va innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish tavsiya etiladi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish zarur.

Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarimizdan kelib chiqqan holda, biz o‘z samaradorligini oshirishga va xizmat ko‘rsatish sohasi murakkabliklarini yo‘lga qo‘yishga intilayotgan tashkilotlarga bir nechta amaliy takliflarni taklif qilamiz:

1. Mijozga yo‘naltirilgan boshqaruv tizimini joriy etish: Tashkilot barcha qarorlarini mijoz ehtiyojlari asosida qabul qilishi lozim, mijoz fikrini muntazam o‘rganish (so‘rovnoma, feedback), shikoyatlarni tezkor hal qilish tizimini yaratish, “mijoz har doim haq” tamoyiliga yaqin asoslangan yondashuv.

2. Raqamli texnologiyalarni joriy etish: Zamonaviy IT yechimlar xizmat sifatini oshiradi, onlayn bron qilish va xizmat ko'rsatish tizimlari, CRM (mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish) dasturlari, avtomatlashtirilgan xizmat jarayonlari.

3. Xodimlar malakasini oshirish: Xizmat sifati bevosita xodimlarga bog'liq, muntazam trening va o'quv kurslari, kommunikatsiya va mijoz bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, motivatsiya tizimini yani bonus, rag'batlantirish joriy etish.

4. Jarayonlarni standartlashtirish: Xizmat ko'rsatishda bir xil sifatni ta'minlash uchun, xizmat ko'rsatish standartlarini ishlab chiqish, ichki reglament va yo'riqnomalarni belgilash, sifat nazorati tizimini yanada kuchaytirishga olib keladi.

5. Tezkor va samarali boshqaruv qarorlari muammolarni darhol aniqlash va hal qilish. Boshqaruvda byurokrtiyani kamaytirish, vakolatlarni quyi bo'g'inlarga berish demakdir. Innovatsiyalarni joriy etish yangi xizmat turlarini ishlab chiqish, bozor tendensiyalarini doimiy tahlil qilish, raqobatchilar tajribasini o'rganish, Ichki nazorat va sifat monitoringi muntazam auditlar o'tkazish, xizmat sifati ko'rsatkichlarini baholash (KPI tizimi), xatoliklarni tahlil qilish va ularni kamaytirish.

Xizmat ko'rsatish sohasida boshqaruv takomillashtirish bilan bog'liq murakkabliklar va imperativlarni har tomonlama o'rganib chiqqandan so'ng, moslashuvchan etakchilik va mijozlarga yo'naltirilganlikka e'tiborni kuchaytirish lozim bo'lib ko'p qirrali yondashuvni talab qilishi aniq.

Xulosa qilib aytganda, Xizmat ko'rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirish uchun mijozga yo'naltirilgan yondashuv, zamonaviy texnologiyalar, malakali kadrlar va samarali nazorat tizimi muhim ahamiyatga ega. Ushbu choralar tashkilotning raqobatbardoshligini oshiradi va uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlaydi. xizmat ko'rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirish yo'li moslashuvchanlik, innovatsiyalar va mijozlar qiymatiga tinimsiz e'tibor qaratish bilan belgilanadi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan xulosalarni to'g'ri qabul qilish va tavsiya etilgan strategiyalarni mukammal ravishda amalga oshirish orqali tashkilotlar barqaror o'sishni, xizmat ko'rsatish sanoatining doimiy rivojlanayotgan hududida muvaffaqiyatga erishish uchun o'zlarini joylashtirishlari mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimova V.A., Nazirova E.Sh., Zaynutdinova M.B., Sodiqova Sh.Sh. Tizimli tahlil asoslari. Toshkent. "Shark" - 2024 yil
2. P.Drucker Zamonaviy boshqaruv asoslari.
3. Qosimova M.S., Xodiev B.Yu., Samadov A.N., Muxitdinova U.S., Kichik biznesni boshqarish. O'quv qo'llanma. -T.: O'qituvchi, 2023.
4. Alexander Naumov "Management" 2008.
5. Otamuradov S. Globalashuv va milliy manaviy hafsizlik. T. "O'zbekiston"
6. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi.
7. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi gazetasi, 2016 yil, 11 fevral.

Н.Ниятов Совершенствование управления в сфере услуг	N.Niyatov Improving Management in the Service Sector
Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты совершенствования управления в сфере услуг. С помощью статистических данных были изучены роль сферы услуг в экономике, факторы, влияющие на эффективность управления, и значение цифровой трансформации. Предложены практические рекомендации по повышению качества и конкурентоспособности услуг. Ключевые слова: сектор услуг, управление, стратегия, инновации, цифровая экономика, качество обслуживания, эффективность.	Abstract. This article analyzes theoretical and practical aspects of improving management in the service sector. The role of the service sector in the economy, factors influencing management efficiency, and the importance of digital transformation are studied using statistical data. Practical recommendations for improving service quality and competitiveness are proposed. Keywords: service sector, management, strategy, innovation, digital economy, service quality, efficiency.

Samar Safarovich Bozorov – Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

MINTAQA MILLIY TURIZM BOZORINING KONTENT MARKETING BRENDING SHAKLLANISH DARAJASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada mintqa milliy turizm bozorida kontent marketing asosida turizm brendining shakllanish darajasi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda turizm sohasida raqamli marketing vositalarining roli, ayniqsa kontent marketingning hududiy turizm salohiyatini targʻib qilishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, Oʻzbekiston misolida turizm brendini shakllantirish jarayonining hozirgi holati, rivojlanish tendensiyalari va unga taʼsir etuvchi asosiy omillar oʻrganilgan.

Kalit soʻzlar: kontent marketing, turizm brendi, milliy turizm bozori, mintaqaviy turizm, raqamli marketing, brend shakllanishi, turizm infratuzilmasi, marketing strategiyasi, turizm salohiyati, innovatsion yondashuvlar

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida turizm sohasi jahon iqtisodiyotining eng jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri sifatida namoyon boʻlib, mamlakatlarning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omillardan biriga aylanmoqda. Shu nuqtayi nazardan, Oʻzbekiston bugungi kunda jahon turizm bozoriga oʻzining boy tarixiy-madaniy merosi, betakror tabiati hamda noyob meʼmoriy yodgorliklari orqali tobora faol kirib bormoqda. Mamlakatda turizm sohasida olib borilayotgan keng koʻlamli islohotlar turizm infratuzilmasini tubdan modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Shu bois turizmni rivojlantirishda jahondagi ilgʻor tajribalarni oʻrganish, ularni milliy sharoitga moslashtirish hamda hududlar kesimida raqobatbardosh milliy turizm brendini shakllantirish dolzarb strategik vazifalardan biri hisoblanadi.

Ayniqsa, zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida kontent marketing vositalari orqali turizm mahsulotlarini targʻib qilish, hududiy turizm salohiyatini samarali namoyish etish va isteʼmolchilarda barqaror brend tasavvurini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan, mintqa milliy turizm bozorining kontent marketing brendining shakllanish darajasini tahlil qilish, uning rivojlanish omillari va mexanizmlarini aniqlash ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Oʻzbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan muhim huquqiy asoslardan biri – Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-fevraldagi PF-5326-son Farmoni hisoblanadi. Mazkur farmon “Oʻzbekiston Respublikasining turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish boʻyicha qoʻshimcha tashkiliy chora-tadbirlar toʻgʻrisida” deb nomlanib, turizm sohasini institutsional jihatdan rivojlantirish, infratuzilmani kengaytirish hamda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qilmoqda.

Shu asosda, mazkur tadqiqotda mintaqaviy turizm bozorida kontent marketing asosida shakllanayotgan milliy turizm brendining darajasi, uning hozirgi holati, rivojlanish tendensiyalari hamda samaradorligini oshirish yoʻllari kompleks tahlil qilinadi.

Mavzuga doir adabiyotlar sharhi. Mintaqa milliy turizm bozorida kontent marketing asosida turizm brendining shakllanish darajasi soʻnggi yillarda turizm iqtisodiyoti, marketing va raqamli texnologiyalar kesishgan yoʻnalishda faol tadqiq etilmoqda. Xususan, Philip Kotler tomonidan marketing nazariyasining evolyutsiyasi doirasida ishlab chiqilgan yondashuvlarda brendni shakllantirish va isteʼmolchi xulq-atvoriga taʼsir etuvchi omillar tizimli ravishda asoslab berilgan boʻlib, bu turizm marketingida ham keng qoʻllanilmoqda. Kevin Lane Keller esa brend kapitali (brand equity) tushunchasini chuqur tahlil qilib, isteʼmolchilarning ongida barqaror brend imijini shakllantirish mexanizmlarini izohlaydi.

Kontent marketing va raqamli kommunikatsiyalarning rivojlanishi bilan bogʻliq ilmiy tadqiqotlarda Joe Pulizzi kontent marketingni strategik vosita sifatida asoslab, mijozlar bilan uzoq muddatli aloqalarni shakllantirishda sifatlil va maqsadli kontentning ahamiyatini taʼkidlaydi. Shuningdek, David Meerman Scott raqamli marketing va onlayn kommunikatsiyalar orqali brendni targʻib qilishning yangi usullarini ishlab chiqib, real vaqt rejimida auditoriyaga taʼsir koʻrsatish imkoniyatlarini koʻrsatib bergan.

Turizm sohasida brend va marketing masalalarini oʻrganishda Simon Anholt milliy brending konsepsiyasini rivojlantirib, mamlakat va hudud imijini shakllantirishda marketing

kommunikatsiyalarining strategik rolini asoslab beradi. Dimitrios Buhalis esa turizm raqamli texnologiyalar, xususan, “smart tourism” va e-marketing vositalarini joriy etish orqali turizm xizmatlari raqobatbardoshligini oshirish yo‘llarini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuvlar mintaqaviy turizm brendini shakllantirishda kontent marketingning ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Shu bilan birga, zamonaviy ilmiy izlanishlarda turizm marketingida ijtimoiy tarmoqlar, multimedia kontenti va foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontent (UGC) ning roli ham keng o‘rganilmoqda. Xususan, Xiang Zeng va Ulrike Gretzel tadqiqotlarida onlayn platformalar orqali tarqatilayotgan axborotlarning turizm qarorlariga ta’siri va brend imijini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilingan.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda turizmni rivojlantirish, hududiy turizm salohiyatidan samarali foydalanish hamda marketing strategiyalarini takomillashtirish masalalari yoritilgan bo‘lsa-da, aynan mintqa milliy turizm bozorida kontent marketing asosida brend shakllanish darajasini kompleks baholash, uning mezonlari va indikatorlarini ishlab chiqish yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida kontent marketingning hududiy turizm rivojiga ta’sirini tizimli tahlil qilish va uni amaliy mexanizmlar bilan bog‘lash dolzarb ilmiy masala bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda mintqa milliy turizm bozorida kontent marketing asosida turizm brendining shakllanish darajasi tizimli yondashuv asosida o‘rganildi. Tadqiqotning nazariy asosini marketing va branding konsepsiyalari hamda raqamli marketing yondashuvlari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, taqqoslash hamda statistik usullar orqali kontent marketingning turizm brendiga ta’siri baholandi. Iqtisodiy-matematik va analitik yondashuvlar yordamida kontent marketing vositalari va brend shakllanishi o‘rtasidagi bog‘liqliklar aniqlashtirildi. Shuningdek, SWOT tahlil asosida mavjud muammolar va rivojlanish imkoniyatlari baholanib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Mazkur institutsional o‘zgarishlar hududiy turizm bozorining rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, Qashqadaryo viloyati markazi hisoblangan Qarshi shahrida faoliyat yuritayotgan “Nasaf Travel” turistik kompaniyasi ham turizm sohasida xizmat ko‘rsatish faoliyatini amalga oshiruvchi muhim subyektlardan biri hisoblanadi.

“Nasaf Travel” turistik kompaniyasi asosan ichki va kirish turizmi yo‘nalishida faoliyat yuritib, turistlar uchun madaniy-ma’rifiy, tarixiy, ziyorat hamda ekologik turizm xizmatlarini tashkil etadi. Kompaniya tomonidan Qashqadaryo viloyatining turistik salohiyatini namoyon etuvchi Shahrisabz, Kitob, Yakkabog‘, Chiroqchi kabi hududlarga turistik marshrutlar ishlab chiqilgan. Mazkur marshrutlar orqali turistlar viloyatning boy tarixiy-madaniy merosi, qadimiy me’moriy obidalari hamda tabiiy landshaftlari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

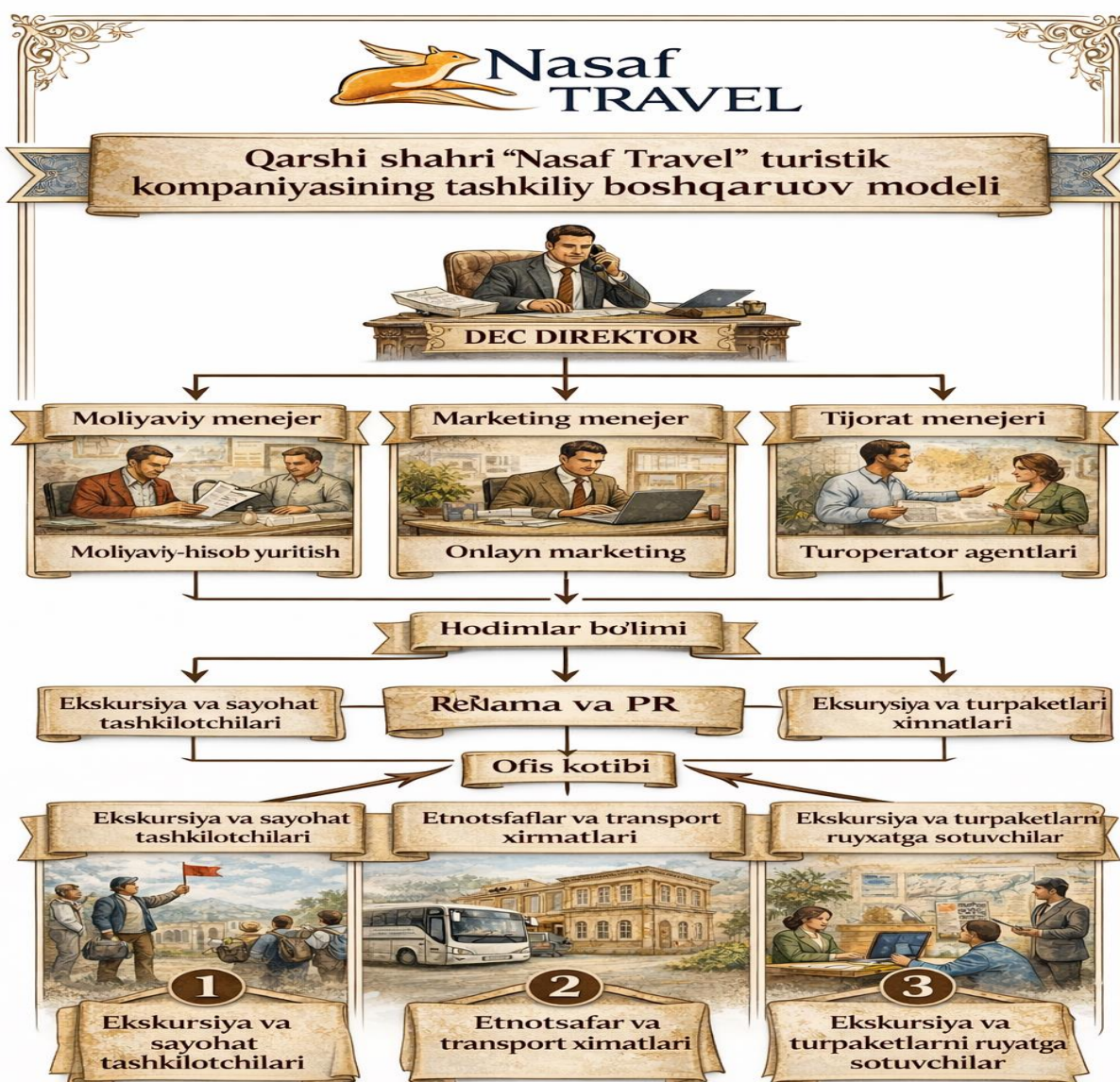
Kompaniya faoliyatida marketing va brend siyosati ham muhim o‘rin tutadi. “Nasaf Travel” turistik kompaniyasi hududiy turizm brendini shakllantirish maqsadida ijtimoiy tarmoqlar, turizm portallari hamda onlayn bronlash tizimlaridan faol foydalanmoqda. Shu bilan birga, turistik xizmatlarni targ‘ib qilish maqsadida reklama materiallari, videoroliklar va turistik paketlar ishlab chiqilmoqda.

Kompaniyaning iqtisodiy faoliyati tahlili shuni ko‘rsatadiki, turizm xizmatlariga bo‘lgan talabning oshib borishi kompaniya daromadlari va xizmatlar hajmining o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, kompaniya faoliyati hududiy turizm infratuzilmasini rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda mahalliy aholining daromadlarini oshirishga ham xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, Qarshi shahridagi “Nasaf Travel” turistik kompaniyasi faoliyati Qashqadaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirish, hududiy turistik brendni shakllantirish hamda turizm xizmatlari bozorini kengaytirishda muhim rol o‘ynamoqda.

1-rasmda Qarshi shahrida faoliyat yurituvchi “Nasaf Travel” turistik kompaniyasining tashkiliy boshqaruv modeli aks ettirilgan. Unda kompaniyaning boshqaruv ierarxiyasi, ya’ni bosh direktor rahbarligida moliyaviy, marketing va tijorat yo‘nalishlari bo‘yicha menejerlar faoliyati hamda ularning funksional vazifalari tizimli tarzda ifodalangan. Shuningdek, marketing bo‘limida onlayn marketing, reklama va PR faoliyatlari, tijorat yo‘nalishida esa turoperatorlik xizmatlari hamda turpaketlar tashkil etish jarayonlari ko‘rsatilgan.

Modelda xizmat ko‘rsatishning asosiy yo‘nalishlari – ekskursiya va sayohatlarni tashkil

1-rasm. Qarshi shahridagi ‘Nasaf Travel’ turistik kompaniyasining tashkiliy boshqaruv modeli

etish, etnoturizm va transport xizmatlari hamda turistik mahsulotlarni sotish tizimi o‘zaro bog‘liq holda tasvirlangan. Ushbu tashkiliy tuzilma turistik korxonada boshqaruv samaradorligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va bozor talablariga moslashuvchan faoliyat yuritishni ta’minlashga xizmat qiladi.

1-jadval
“Nasaf Travel” turistik kompaniyasining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari (2019–2025)¹

Yil	Turistlar soni (kishi)	Turistik paketlar soni (ta)	Kompaniya daromadi (mln so‘m)	Xodimlar soni (kishi)	Rentabellik (%)
2019	1 250	980	820	12	14
2020	730	540	460	10	9
2021	1 040	780	690	11	12
2022	1 620	1 210	1 050	14	16
2023	2 150	1 640	1 480	16	19
2024	2 780	2 050	1 920	18	22
2025*	3 250	2 420	2 360	20	24

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

1-jadval Jadval ma'lumotlari “Nasaf Travel” turistik kompaniyasining iqtisodiy ko'rsatkichlari so'nggi yillarda barqaror o'sish tendensiyasiga ega ekanini ko'rsatadi. 2020-yilda pandemiya sabab turizm xizmatlariga talab keskin kamayganligi natijasida turistlar soni 730 kishiga tushib ketgan. Biroq 2021-yildan boshlab turizm bozori tiklana boshlagan va kompaniya xizmatlaridan foydalanuvchilar soni izchil oshgan.

2024-yilga kelib kompaniya tomonidan xizmat ko'rsatilgan turistlar soni 2,7 ming kishiga yetgan bo'lib, bu 2019-yilga nisbatan qariyb ikki baravar ko'pdir. Shu bilan birga turistik paketlar soni va kompaniya daromadi ham sezilarli darajada oshgan. Bu esa kompaniyaning marketing faoliyati, turistik marshrutlar diversifikatsiyasi hamda hududiy turizm salohiyatidan samarali foydalanilayotganini ko'rsatadi.

Prognoz hisob-kitoblariga ko'ra, 2025-yilga kelib kompaniya daromadi 2,3 mlrd so'mga yetishi va turistlar soni 3 mingdan ortishi kutilmoqda. Bu esa Qarshi shahrida faoliyat yuritayotgan turistik kompaniyalar orasida “Nasaf Travel” kompaniyasining iqtisodiy salohiyati ortib borayotganini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mintqa milliy turizm bozorida kontent marketing asosida turizm brendini shakllantirish jarayoni muhim strategik yo'nalish bo'lib, uning samaradorligi raqamli marketing vositalaridan foydalanish darajasi, kontent sifati va marketing boshqaruvining tizimliliği bilan bevosita bog'liqdir. Hududlar kesimida kontent marketingdan foydalanish darajasining notekisligi, brend kommunikatsiyalarining yetarli darajada integratsiyalashmaganligi hamda strategik yondashuvning to'liq shakllanmaganligi turizm brendining raqobatbardoshligini cheklamoqda. Bu esa mavjud turizm salohiyati va uni targ'ib qilish mexanizmlari o'rtasida uzviylik yetarli emasligini ko'rsatadi.

Mintaqaviy turizm bozorida kontent marketing samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi aniq takliflar ishlab chiqildi:

1. Mintaqaviy turizm brendini shakllantirishda yagona kontent marketing strategiyasi va metodik yondashuvlarni joriy etish orqali marketing jarayonlarini tizimlashtirish;
2. Raqamli platformalar (ijtimoiy tarmoqlar, veb-saytlar, mobil ilovalar) orqali sifatli va maqsadli kontent ulushini oshirish hamda marketing kommunikatsiyalarini integratsiyalash;
3. Turizm brendini rivojlantirishda storytelling, video marketing va foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontent (UGC)dan keng foydalanish orqali iste'molchilar bilan interaktiv aloqalarni kuchaytirish;
4. Marketing va tijorat faoliyatini o'zaro uyg'unlashtirish orqali turistik mahsulotlarni targ'ib qilish va sotish samaradorligini oshirish;
5. Mintaqaviy turizm brendining shakllanish darajasini baholash uchun aniq indikatorlar tizimi va monitoring mexanizmini joriy etish;
6. Turizm sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarning raqamli marketing va kontent yaratish bo'yicha kasbiy salohiyatini oshirishga qaratilgan trening va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish.

Mazkur takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi mintqaviy turizm brendining raqobatbardoshligini oshirish, turistlar oqimini ko'paytirish hamda milliy turizm bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kotler, P., Keller, K.L. Marketing management. – 15th ed. – Harlow: Pearson Education Limited, 2016. – 714 p.
2. Kotler, P., Bowen, J.T., Makens, J.C. Marketing for hospitality and tourism. – 7th ed. – Harlow: Pearson, 2017. – 720 p.
3. Keller, K.L. Strategic brand management: building, measuring, and managing brand equity. – 4th ed. – Harlow: Pearson, 2013. – 608 p.
4. Pulizzi, J. Epic content marketing. – New York: McGraw-Hill Education, 2014. – 352 p.
5. Scott, D.M. The new rules of marketing and PR. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2017. – 288 p.
6. Buhalis, D. eTourism: information technology for strategic tourism management. – Harlow: Pearson Education, 2003. – 376 p.

7. Chaffey, D., Ellis-Chadwick, F. Digital marketing. – 7th ed. – Harlow: Pearson, 2019. – 545 p.
8. Anholt, S. Competitive identity: the new brand management for nations, cities and regions. – London: Palgrave Macmillan, 2007. – 160 p.
9. Gretzel, U., Xiang, Z., Koo, C. Smart tourism: foundations and developments // Electronic Markets. – 2015. – Vol. 25. – No. 3. – P. 179–188.
10. Tuten, T.L., Solomon, M.R. Social media marketing. – London: Sage Publications, 2020. – 368 p.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-fevraldagi PF-5326-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasining turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

С.Бозоров Степень формирования целевого маркетингового бренда национального туристического рынка региона	S.Bozorov Degree of formation of the quotient marketing brand of the national tourism market of the region
Аннотация. В данной статье с научной, теоретической и практической точек зрения анализируется уровень формирования туристических брендов на основе контент-маркетинга на национальном туристическом рынке региона. Исследование подчеркивает роль инструментов цифрового маркетинга в туристическом секторе, особенно важность контент-маркетинга в продвижении регионального туристического потенциала. Также на примере Узбекистана изучены текущее состояние процесса формирования туристических брендов, тенденции развития и ключевые факторы, влияющие на него. Ключевые слова: контент-маркетинг, туристический бренд, национальный туристический рынок, региональный туризм, цифровой маркетинг, формирование бренда, туристическая инфраструктура, маркетинговая стратегия, туристический потенциал, инновационные подходы.	Abstract: This article analyzes the level of tourism brand formation based on content marketing in the national tourism market of the region from a scientific, theoretical and practical perspective. The study highlights the role of digital marketing tools in the tourism sector, especially the importance of content marketing in promoting regional tourism potential. Also, the current state of the tourism brand formation process, development trends and key factors influencing it are studied on the example of Uzbekistan. Keywords: content marketing, tourism brand, national tourism market, regional tourism, digital marketing, brand formation, tourism infrastructure, marketing strategy, tourism potential, innovative approaches.

Sadulla Shodiyevich Urazov – SamISI, “Menejment” kafedrası dotsent v.b, PhD

TASHKILOT BOSHQARUVIDA CAPI MODELIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada tashkilot boshqaruvida samarali qarorlar qabul qilish va ularni amalga oshirish jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan CAPI (Coalesced Authority, Power, Influence) modeli tahlil qilinadi. Tadqiqotda Isxak Adizes tomonidan ishlab chiqilgan ushbu konsepsiyaning nazariy asoslari, komponentlari va ularning o‘zaro bog‘liqligi yoritilgan. Shuningdek, vakolat (authority), hokimiyat yoki kuch (power) va ta’sir (influence) elementlarining uyg‘unligi tashkilot faoliyati samaradorligini oshirishdagi roli ko‘rib chiqiladi. Kalit so‘zlar: CAPI modeli, boshqaruv samaradorligi, vakolat, hokimiyat, ta’sir, liderlik, tashkilot boshqaruvi, Isxak Adizes.

Kirish. Zamonaviy tashkilotlarda samarali boshqaruv tizimini shakllantirish muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tashkilotlar raqobatbardoshligini ta’minlash, innovatsion rivojlanish hamda barqaror faoliyat yuritish uchun samarali liderlik mexanizmlariga muhtojdir.

Rahbarlik samaradorligi ko‘pincha nafaqat rasmiy vakolatlarga, balki jamoaga ta’sir ko‘rsa-

tish va qarorlarni amalga oshirish imkoniyatlariga ham bog‘liq bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan menejment nazariyasida mashhur olim Isxak Adizes tomonidan ishlab chiqilgan CAPI modeli alohida ahamiyat kasb etadi.

CAPI modeli tashkilot boshqaruvida uch asosiy komponentning – vakolat (Authority), kuch (Power) va ta’sir (Influence)ning o‘zaro uyg‘unligini ifodalaydi. Ushbu komponentlar o‘zaro integratsiyalashganda tashkilotda qarorlar samarali amalga oshiriladi, xodimlar motivatsiyasi oshadi hamda jamoaviy hamkorlik kuchayadi. Mazkur maqolaning maqsadi – korxonalarda liderlikda CAPI modelining nazariy asoslarini tahlil qilish, uning amaliy ahamiyatini aniqlash hamda ushbu modelni amalga oshirish shartlari va shakllarini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. CAPI modeli bilan bog‘liq ilmiy tadqiqotlar asosan boshqaruv, liderlik, tashkilot madaniyati, vakolat va ta’sir mexanizmlari sohasida olib borilgan. Ushbu sohada eng katta hissaga ega olimlardan biri – Isxak Adizes bo‘lib, u CAPI konsepsiyasini ishlab chiqdi. Adizesning tadqiqotlari rahbarning vakolat, hokimiyat va ta’sir komponentlarini uyg‘un ishlatishi orqali tashkilot samaradorligini oshirishni ilmiy asoslab bergan¹.

Bernard M. Bass transformatsion liderlik nazariyasi orqali CAPI modelining “ta’sir” komponenti ilmiy asosini boyitdi. Bass rahbarning xodimlarni ilhomlantirish va qarorlarni qabul qilishdagi motivatsion mexanizmlarini tahlil qilgan. Shu bilan birga, Gary Yukl rahbarlik strategiyalari va boshqaruv uslublarini o‘rganib, vakolat va ta’sir o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni CAPI modeli kontekstida izohlab bergan².

Stephen P. Robbins va Mary Coulter menejment nazariyasi bo‘yicha tadqiqotlar olib borib, tashkilot boshqaruvidagi resurslardan samarali foydalanish va xodimlar bilan o‘zaro ta’sir masalalarini yoritgan. Shu bilan birga, Henry Mintzberg rahbarning amaliy funksiyalari va qarorlar jarayonidagi rollarni tahlil qilib, vakolat va hokimiyatning samarali ishlashini ilmiy asos bilan ko‘rsatib bergan.

Edgar Schein tashkilot madaniyati va rahbarning ta’siri munosabatlarini o‘rganib, ta’sir va boshqaruv madaniyati aloqasini kengroq yoritgan. John P. Kotter o‘zgarishlarni boshqarish bo‘yicha tadqiqotlar olib, CAPI modelining o‘zgarishlarni amalga oshirishdagi strategik ta’sirini aniqlagan. Shu bilan birga, Kaplan va Norton strategik boshqaruv va ko‘rsatkichlar tizimi orqali vakolat va hokimiyatni samarali ishlatish yo‘llarini ilmiy asoslab bergan. Nihoyat, Peter Drucker zamonaviy menejment va qaror qabul qilish nazariyasi orqali CAPI modeliga resurslarni taqsimlash va qarorlarni samarali boshqarish bo‘yicha konseptual asos yaratgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tahlil va sintez usuli yordamida menejment va liderlik sohasidagi ilmiy adabiyotlar o‘rganilib, CAPI modelining nazariy asoslari chuqur tahlil qilindi. Ushbu yondashuv orqali vakolat, hokimiyat va ta’sir komponentlarining o‘zaro bog‘liqligi, ularning qaror qabul qilish va amalga oshirishdagi roli aniqlangan. Tizimli yondashuv orqali tashkilot boshqaruv tizimi murakkab va o‘zaro bog‘liq elementlardan iborat tizim sifatida ko‘rib chiqildi, bu esa CAPI komponentlarining jamoa samaradorligiga ta’sirini yaxshiroq tushunishga imkon berdi. Taqqoslash usuli yordamida turli boshqaruv modellarining samaradorligi CAPI modeli bilan solishtirildi va uning qarorlar sifatini oshirishdagi afzalliklari aniqlangan. Empirik kuzatuv usuli orqali esa tashkilot faoliyatidagi real boshqaruv jarayonlari tahlil qilinib, CAPI modelining amaliy ahamiyati va xodimlar motivatsiyasiga ta’siri baholandi. Shu metodlar orqali kompaniya boshqaruv tizimida liderlik samaradorligini oshirishga ta’sir qiluvchi asosiy omillar aniqlab berildi.

Tahlil va natijalar. Nima uchun ba’zan xodimlar berilgan vazifani “yarim yurak bilan”, to‘liq kuchini sarflamay bajaradi? Yoki birinchi darajali yechim, yetarli vakolat va resurslarga ega bo‘lsa ham, xodim uni amalda bajarolmaydi - natijada vazifa bajarilishi imkonsiz bo‘ladi?

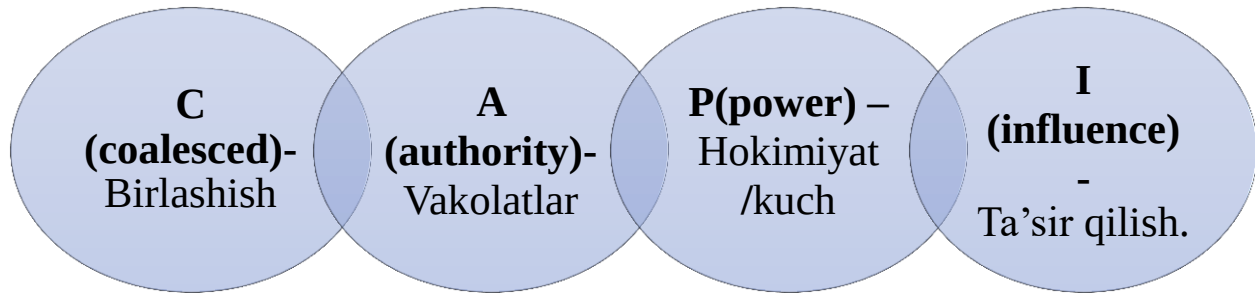
Isxak Adizes boshqaruv imkoniyatlarini kengaytirish uchun CAPI metodologiyasini taklif qiladi. Uning asoslarini hayotda va biznesda qo‘llash orqali nafaqat vazifalarni bajarish samaradorligini, balki har qanday qarorlarni amalga oshirish sifatini oshirish mumkin.

CAPI modeli boshqaruv jarayonida qaror qabul qilish va uni amalga oshirish uchun zarur

¹ Adizes I. Managing Corporate Lifecycles: How Organizations Grow, Age, and Die and What to Do About It. New York: Prentice Hall, 1999. 352 p.

² Bass B. M., Bass R. The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications. New York: Free Press, 2008. 1100 p.

bo‘lgan uchta asosiy elementning o‘zaro uyg‘unligini ifodalaydi(1-rasm).

1-rasm. CAPI modelining asosiy elementi

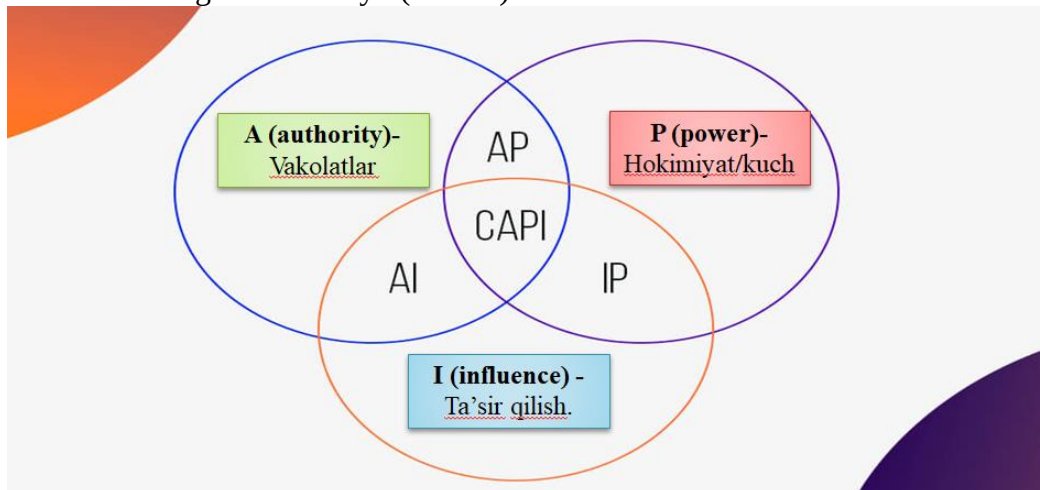
Vakolat (Authority) - bu rahbar yoki mansabdor shaxsning rasmiy huquqlari asosida qaror qabul qilish vakolatidir. Ushbu vakolat tashkilotning tashkiliy tuzilmasi, lavozim yo‘riqnomalari va ichki me‘yoriy hujjatlar bilan belgilanadi. Masalan, bo‘lim boshlig‘i o‘z xodimlari o‘rtasida vazifalarni taqsimlash yoki ish jarayonini nazorat qilish huquqiga ega bo‘ladi.

Hokimiyat yoki kuch (Power) - bu resurslardan foydalanish orqali boshqalarning xatti-harakatlariga real ta‘sir ko‘rsatish qobiliyatidir. Bu resurslar moliyaviy mablag‘lar, mukofotlash yoki jazolash tizimi, axborot va boshqa boshqaruv vositalarini o‘z ichiga oladi. Kuch rahbarga qabul qilingan qarorlarni amaliyotga joriy etish imkonini beradi.

Ta‘sir (Influence) - bu shaxsiy fazilatlar, bilim, tajriba, obro‘ va ishonch orqali boshqalarning fikri hamda xatti-harakatlariga ta‘sir o‘tkazish qobiliyatidir. Ta‘sir ko‘pincha norasmiy xarakterga ega bo‘lib, vaqt o‘tishi bilan shakllanadi. Ba‘zan tashkilotda yuqori lavozim egasi bo‘lmagan shaxs ham katta ta‘sir kuchiga ega bo‘lishi mumkin.

CAPI komponentlari birgalikda ishlashi shart, chunki ularning biri yetishmasa, butun “kartochka uyi” singari buziladi va vazifa bajarilmay qoladi.

CAPI modelining asosiy g‘oyasi shundan iboratki, ushbu komponentlar alohida-alohida mavjud bo‘lsa, ular samarali natija bermaydi. Ular faqat o‘zaro uyg‘unlikda ishlaganda boshqaruv samaradorligini ta‘minlaydi(2-rasm).

2-rasm. CAPI komponentlarining o‘zaro bog‘liqligi

Vakolat va hokimiyat(AP) birlashganda rahbar xodimlarga buyruq berish hamda ularni mukofotlash yoki jazolash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Biroq bu yerda ta‘sir mavjud bo‘lmasa, xodimlar qarorlarni faqat majburiy tarzda bajaradi va ularning motivatsiyasi past bo‘ladi. Ammo agar bu komponentlar bir-biriga mos kelmasa, vakolatlar hokimiyatsiz qoladi, ya‘ni rahbar ishchini vazifani bajarishga buyurgan bo‘lsa ham, natija ololmasligi mumkin. Shu bilan birga, xodimga ta‘sir ko‘rsatishning imkoni bo‘lmaydi.

Agar hokimiyat vakolatdan alohida bo‘lsa, shunday boshqaruvda xodim hamkorlikdan bosh tortishi mumkin va bu jarimasiz amalga oshadi.

Hokimiyat va ta‘sir (IP) birlashganda rahbar xodimlarga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, ammo u rasmiy vakolatga ega bo‘lmagani sababli qarorlar uchun aniq javobgarlik yuzaga kelmaydi.

Bunday boshqaruv shaklida xodimga kimdir ta’sir ko’rsatadi, ammo u erkin qaror qabul qila olmaydi, shuning uchun bu urinishlarni bosim sifatida qabul qiladi. Natijada xodim bo’ysunishi va buyruqni bajarishi kerak.

Vakolat va ta’sir (AI) birlashganda esa rahbar professional obro’ga ega bo’ladi. Biroq kuch yetishmagani sababli qarorlarni amalga oshirish imkoniyati cheklangan bo’lishi mumkin. Rahbar vakolat va ta’sirga ega bo’lib, xodimga nima qilish kerakligini aytadi va qarorining to’g’riligiga ishonitirish uchun yetarli argumentga ega. Ammo rahbarda hokimiyat yo’q, shuning uchun u faqat statusi orqali ta’sir ko’rsatadi. Bunday boshqaruv ostidagi xodimlar rahbarning avtoritetiga tayanadi va barcha ko’rsatmalarni bajaradi. Shu tarzda e’tirof etilgan vakolatlar shakllanadi.

Faqat vakolat, hokimiyat va ta’sirning birgalikdagi uyg’unligi - ya’ni CAPI mavjud bo’lgandagina boshqaruv samarali bo’ladi.

CAPI modelining mavjudligi tashkilot faoliyatining turli jihatlariga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Birinchidan, u qarorlar sifatini oshiradi, chunki qarorlar rasmiy vakolat, resurslar va jamoaning ishonchi asosida qabul qilinadi.

Ikkinchidan, CAPI tashkiliy o’zgarishlarni samarali amalga oshirishga yordam beradi. Rahbarning qarorlari majburiy buyruq sifatida emas, balki zarur strategik qadam sifatida qabul qilinadi.

Uchinchidan, ushbu model tashkilotda nizolarni kamaytiradi va jamoaviy hamkorlikni mustahkamlaydi. Xodimlar rahbar qarorlarining mantiqiy va asosli ekanligini anglab yetadi.

Tashkilotda CAPI muvozanati buzilganda turli muammolar yuzaga keladi. Jumladan:

- ❖ faqat vakolat mavjud bo’lsa - byurokратиya kuchayadi;
- ❖ faqat kuch mavjud bo’lsa - samarasizlik yuzaga keladi;
- ❖ faqat ta’sir mavjud bo’lsa - betartiblik paydo bo’ladi.

Bunday holatlarda xodimlar qarorlarni sabotaj qilishi, ish sifati pasayishi yoki tashkiliy nizolar kuchayishi mumkin.

CAPI modelini shakllantirish bir martalik jarayon emas, balki doimiy boshqaruv faoliyatini talab qiladi. Ushbu jarayon quyidagi bosqichlarni o’z ichiga oladi:

- rollar va vakolatlarini aniq belgilash;
- resurslardan adolatli va samarali foydalanish;
- jamoa bilan ochiq muloqotni yo’lga qo’yish;
- rahbarning shaxsiy namunasini ko’rsatish;
- korporativ madaniyatni rivojlantirish.

Bu tamoyillar rahbarning nafaqat rasmiy vakolatga ega bo’lishini, balki jamoa tomonidan hurmat qilinadigan liderga aylanishini ta’minlaydi.

Xulosa va takliflar. CAPI modeli zamonaviy boshqaruv tizimida samarali liderlikni ta’minlovchi muhim konsepsiyalardan biridir. Vakolat, hokimiyat va ta’sirning uyg’unligi rahbarlarga qarorlarni nafaqat qabul qilish, balki ularni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi. Ushbu model tashkilotlarda jamoaviy hamkorlikni kuchaytiradi, xodimlar motivatsiyasini oshiradi va strategik maqsadlarga erishishda muhim rol o’ynaydi.

Tashkilot boshqaruvida CAPI modelini samarali amalga oshirish uchun bir nechta ilmiy takliflar ishlab chiqildi.

Birinchidan, vakolat (Authority), hokimiyat (Power) va ta’sir (Influence) komponentlari bir-birini to’ldirishi va uyg’un ishlashi shart, chunki har birining yetishmasligi qarorlar bajarilmasligiga yoki xodimlar tomonidan sabotajga olib kelishi mumkin.

Ikkinchidan, xodimlarni jalb qilish va ularning qaror qabul qilish jarayoniga ishtirokini ta’minlash orqali ochiqlik, ishonch va hurmat muhitini yaratish lozim, bu esa vazifalarni vijdonan bajarishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, vakolat va hokimiyat uyg’un ishlashi kafolatlanishi kerak. Vakolat hokimiyatsiz bo’lsa, natija olinmaydi, shu o’rinda hokimiyat vakolatdan ajralgan bo’lsa, xodim hamkorlikdan bosh tortadi. Shu bilan birga, mukofot va jazolar tizimi adolatli va aniq bo’lishi muhim.

To’rtinchidan, CAPI komponentlari korporativ madaniyatga integratsiyalanishi lozim, shunda rahbar shaxsiy namuna ko’rsatishi, axloqiy me’yorlarga amal qilishi va kompaniya qadriyatlarini uyg’unlashtirishi orqali xodimlarning ishonchi va hurmatini mustahkamlaydi.

Nihoyat, beshinchidan CAPI samaradorligi doimiy monitoring, muvozanatni saqlash va xodim fikrini tinglash orqali qo’llab-quvvatlanishi zarur, bu esa tashkilotning barqarorligi va

uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Адизес И. Стили менеджмента - эффективные и неэффективные; Пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. -199 с.
2. Bass B. M., Bass R. The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications. New York: Free Press, 2008. 1100 p.
3. Robbins S. P., Coulter M. Management. 14th ed. Boston: Pearson, 2018. 736 p.
4. Schein E. H. Organizational Culture and Leadership. 4th ed. San Francisco: Jossey-Bass, 2010. 464 p.
5. Raximov Z.O., Maxmudova A.P. Liderlik. O‘quv qo‘llanma. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti. – Samarqand.: “STEP-SEL” MChJ. nashryot-matbaa bo‘limi, 2022 - 156 bet.
6. Gary Yukl, William Gardner. Leadership in organizations. Ninth edition. Pearson Education, 2020 year. - 1413 pp.
7. Чегринцова С.В. Лидерство и командообразование в организации: учеб. пособие. – Тверь: Твер. гос.ун-т, 2020. – 115 с.
8. Лидерство и командообразование: учебное пособие/А. Н. Байдаков, А. В. Назаренко, Д. В. Запорожец и др.; Ставропольский гос. аграрный ун-т. – Ставрополь, 2018. – 132 с.
9. Сафонова Н.М. Лидерство и командообразование: учебное пособие/Н.М. Сафонова. – Набережные Челны: Изд-во «Печатная галерея», 2017. - 66 с.

С.Уразов Теоретические и практические основы использования модели CAPI в управлении организацией	S.Urazov Theoretical and Practical Foundations of Using the CAPI Model in Organizational Management
Аннотация. В данной статье анализируется модель CAPI (Coalesced Authority, Power, Influence), имеющая важное значение для принятия эффективных решений и их реализации в управлении организацией. В исследовании рассмотрены теоретические основы этой концепции, разработанной Ицхаком Адизесом, её компоненты и их взаимосвязь. Кроме того, исследуется роль согласованности элементов полномочий (authority), власти (power) и влияния (influence) в повышении эффективности деятельности организации. Ключевые слова: модель CAPI, эффективность управления, полномочия, власть, влияние, лидерство, управление организацией, Ицхак Адизес.	Abstract. This article analyzes the CAPI model (Coalesced Authority, Power, Influence), which plays a crucial role in making effective decisions and implementing them in organizational management. The study examines the theoretical foundations of this concept developed by Itzhak Adizes, its components, and their interrelationships. Additionally, the role of the alignment of authority, power, and influence elements in enhancing organizational performance is explored. Keywords: CAPI model, management effectiveness, authority, power, influence, leadership, organizational management, Itzhak Adizes.

Sevinch Shomurot qizi Arziyeva – SamISI, “Marketing” kafedrası mustaqil izlanuvchisi

GILAM ISHLAB CHIQRARISH KORXONALARIDA ISTE’MOLCHILAR XULQ-ATVORINI O’RGANISH VA MARKETING QARORLARIDA QO’LLASH

Annotatsiya. Maqolada gilam ishlab chiqaruvchi korxonalarda iste’molchi xulq-atvorining asosiy jihatlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari mahsulot dizayni, narx va sifat omillari xarid qarorlariga sezilarli ta’sir ko’rsatishini ko’rsatdi. Iste’molchilarning estetik didi va talablarining ortib borayotgani bozor shakllanishida muhim rol o’ynayotgani ko’rsatib o’tildi. Natijalar asosida marketing faoliyatini takomillashtirish va raqobatbardoshlikni oshirish bo’yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kalit so’zlar: iste’molchi xulq-atvori, dizayn, narx, sifat, estetik did, bozor, marketing.
--

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida biznes va iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan qarorlar iste’molchi xulq-atvorini o‘rganishni marketing strategiyasining ajralmas qismiga aylantirdi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda ishlab chiqarish va iste’mol bozorini rivojlantirish bo‘yicha qator muhim qarorlar qabul qilindi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi tomonidan ishlab chiqilgan 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan

Taraqqiyot strategiyasida mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash, ichki bozorda raqobat muhitini kuchaytirish va marketing infratuzilmasini rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan [1].

O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra, 2024–2025-yillarda to'qimachilik va uy-jihoz mahsulotlariga bo'lgan ichki talab o'sish tendensiyasini ko'rsatmoqda [2]. Bu esa gilam ishlab chiqaruvchi korxonalar oldiga iste'molchi talabini chuqur o'rganish va marketing qarorlarini ilmiy asoslash vazifasini qo'yadi. Gilam mahsulotlari uzoq muddat foydalaniladigan, yuqori estetik xususiyatga ega tovar bo'lgani sababli xarid qarori murakkab psixologik va iqtisodiy jarayon hisoblanadi. Shuning uchun, iste'molchi xulq-atvorini tizimli tahlil qilish marketing samaradorligining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi bozorda raqobat ko'zga ko'rinarli darajada kuchaydi. Raqamli muhitning kengayishi iste'molchilarning tanlov jarayonini chigallashtirib, maxsulotning ortishiga sabab bo'ldi va ularning e'tiborini jalb qilish uchun brendlar o'rtasida keskin kurashni yuzaga keltirdi. Shuning uchun marketingning markaziy vazifasi mahsulotni targ'ib qilish emas, balki iste'molchining ongida barqaror iz qoldirishga aylandi “Marketing mahsulotni sotmaydi – mahsulotga bo'lgan ishonchni sotadi.”.

Zamonaviy tadqiqotlardan shuni ko'rishimiz mumkinki, rivojlanayotgan mamlakatlarda iste'molchi xulq-atvorini o'rganish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Xususan, rivojlanayotgan bozorlar sharoitida iste'molchi qarorlari tez o'zgaruvchan bo'lib, marketing qarorlarini moslashuvchan qilishni talab etadi [3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Iste'molchi xulq-atvori nazariyasi marketing fanining markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy marketing konsepsiyalarida korxona faoliyatining muvaffaqiyati iste'molchi ehtiyojlarini chuqur anglash va ularni qondirish darajasiga bog'liq holda ko'rsatiladi.

Philip Kotler va Kevin Lane Keller iste'molchi xulq-atvorini ehtiyojni anglash bosqichidan boshlab, ma'lumot izlash, alternativalarini baholash, xarid qilish va xariddan keyingi baholashgacha bo'lgan murakkab jarayon sifatida izohlab beradi [4]. Ularning fikriga ko'ra, samarali marketing strategiyasi aynan iste'molchining motivatsiyasi, idroki va qaror qabul qilishni chuqur o'rganishga asoslanishi lozim. Bu yondashuv rivojlanayotgan bozorlar, ya'ni O'zbekiston sharoitida dolzarb bo'lib, bu yerda iste'molchi xulq-atvori iqtisodiy va ijtimoiy omillar ta'sirida tez o'zgarib bormoqda.

Michael R. Solomon esa xaridor xatti-harakatini psixologik motivatsiya, ijtimoiy muhit va shaxsiy identifikatsiya bilan bog'laydi [5]. Iste'molchilar nafaqat funksional ehtiyojlarini qondirish, balki o'z ijtimoiy maqomini namoyish etish va shaxsiy qadriyatlarini ifodalash uchun ham mahsulot tanlaydi. Ayniqsa interyer va uy jihozlari bozorida estetik omil, dizayn va brend imidji iste'molchi qarorining muhim qismi hisoblanadi.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ham iste'molchi xulq-atvori masalalari keng yoritilgan. A. Q. Xodiyev marketingni milliy iqtisodiyot sharoitlariga moslashtirish zarurligini ta'kidlab, iste'molchi daromadlari, mentaliteti va hududiy xususiyatlarini asosiy omillar sifatida ko'rsatadi [6]. O'zbekiston bozorida iste'molchilar qarori ko'pincha an'anaviy qadriyatlar va oilaviy qarorlar bilan bog'liq shakllanib boradi.

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham iste'molchi xulq-atvorining hududiy xususiyatlari o'rganilgan bo'lib, ayrim dissertatsiyalarda O'zbekiston sharoitida iste'molchi qarorlariga ijtimoiy-madaniy omillar kuchli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot 2023–2025-yillardagi savdo ko'rsatkichlari, chakana savdo nuqtalarida iste'molchilar xarid jarayonini kuzatish, statistika agentligi ma'lumotlari asosida dinamik tahlil. Ma'lumotlar taqqoslash, guruhlash va iqtisodiy-statistik usullar orqali qayta ishlanib, marketing qarorlari bilan bog'liqligi tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Xulq-atvor marketingining vositalari va vazifalari biznesga mijozlarning ehtiyojlari, motivlari va xarid niyatlarini chuqurroq aniqlash imkonini beradi. Shu asosda kompaniyalar o'z mahsulotlari va marketing strategiyalarini iste'molchilarning real xulq-atvoriga moslashtirishi mumkin. Iste'molchi xulq-atvori marketing tizimining markaziy elementi bo'lib, uning individual xususiyatlari – didi, afzalliklari, daromad darajasi va qadriyatlari – talabni shakllantirish hamda samarali kommunikatsiyalarni yo'lga qo'yishda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy sharoitda iste'molchilar nafaqat mahsulotning funksional jihatlariga, balki

uning estetik ko‘rinishi, brend imiji va ijtimoiy ahamiyatiga ham e‘tibor qaratmoqda. Bu esa korxonalarni yanada moslashuvchan, mijozga yo‘naltirilgan marketing yondashuvlarini qo‘llashga undaydi.

Statistika agentligi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda uy jihozlari segmentida chakana savdo hajmi 12,4% ga oshgan. Gilam mahsulotlari savdosida esa o‘shish 9–11% oralig‘ida kuzatilgan. Ushbu ko‘rsatkichlar ichki bozorda uy interyeriga bo‘lgan talab ortib borayotganini, ayniqsa, sifatli va dizaynga boy mahsulotlarga qiziqish kuchayib borayotganini tasdiqlaydi. Bu tendensiya gilam ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun yangi imkoniyatlar yaratib, innovatsion dizaynlar, sifatni oshirish va mijoz segmentatsiyasini chuqurlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

1-jadval

Korxona hisobotlari tahlili shuni ko‘rsatdiki, xarid qarorida narxdan ko‘ra sifat va dizayn ustuvor omilga aylanmoqda

Omilar	2023 yil	2024 yil	2025 yil
Premium segment ulushi	18%	22%	27%
O‘rta segment ulushi	54%	50%	46%
Byudjet segment ulushi	28%	28%	27%

Tahlillardan shuni ko‘rishimiz mumkin, premium segment ulushi o‘smoqda. Bu iste‘molchilar didi va sifat talabining ortayotganini anglatadi

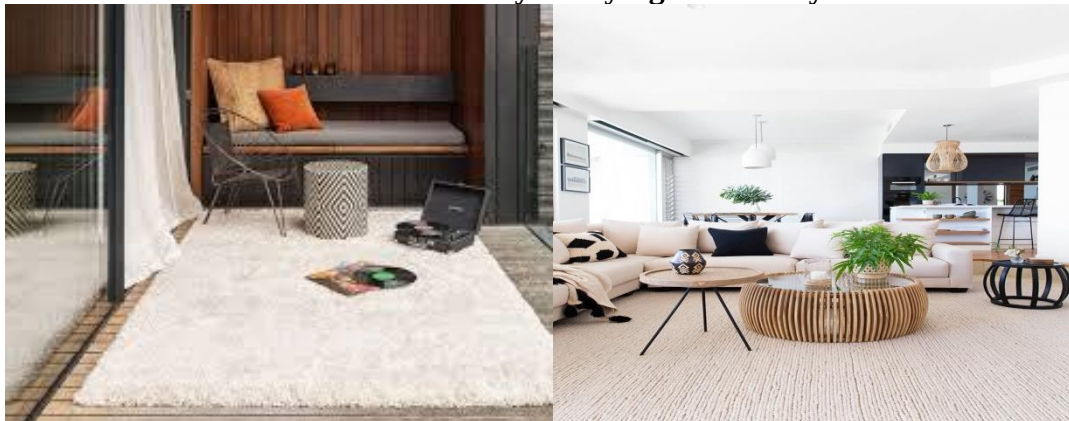
2-jadval

Xarid qaroriga ta’sir ko‘rsatgan omillar (savdo kuzatuvlari asosida)

Omilar	Ta’sir darajasi(%)
Mahsulot sifati va chidamlilik	41
Dizayn va zamonaviylik	26
Narx mosligi	21
Brend ishonchliligi	7
Sotuvdan keyingi xizmat	5

Muallif kuzatuvlariga ko‘ra, xaridorlar mahsulotning orqa qismiga, tolalar zichligiga va ishlab chiqaruvchi mamlakatiga e‘tibor beradi. Bu esa qaror jarayonining funksional va psixologik elementlari uyg‘unlashganini ko‘rsatadi.

Zamonaviy interyerga mos dizaynlar.

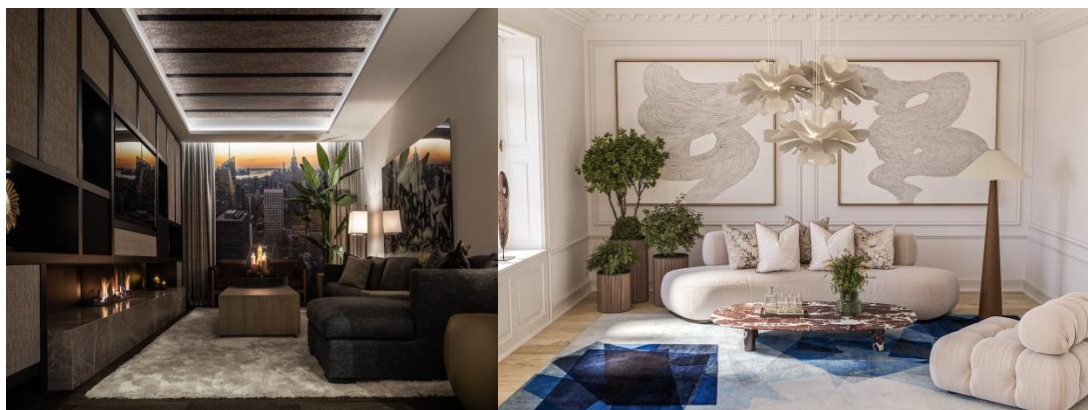

1-rasm Minimalistik uslub

1-rasmda minimalistik uslubga mos dizaynda sodda shakllar, neytral ranglar va ortiqcha bezaklardan voz kechish bilan ajralib turadi. Bunday gilamlar zamonaviy interyerda kenglik va tartiblilik hissini yaratadi.

2-rasmda premium segment dizaynlari gilamlari yuqori sifatli materiallar, murakkab naqshlar va boy ranglar bilan tavsiflanadi. Ular interyerga hashamat va estetik mukammallik bag‘ishlab, ijtimoiy maqomni ham ifodalaydi.

Xulosa va takliflar. O‘zbekiston gilam bozorida iste‘molchi xulq-atvori tobora sifatga yo‘naltirilgan modelga o‘tmoqda. Narx omili muhimligicha qolayotgan bo‘lsa-da, xaridorlar mahsulotning uzoq muddat xizmat qilishi va estetik ko‘rinishiga ko‘proq e‘tibor qaratmoqda. Premium segment ulushining oshishi iste‘molchilarning talabi va didi ortib borayotganini ko‘rsatadi. Xarid qarorlariga nafaqat iqtisodiy, balki psixologik va ijtimoiy omillar ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Iste‘molchi xulq-atvorini chuqur o‘rganish marketing qarorlarini samarali ishlab

2-rasm Premium segment dizaynlari

chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bulardan kelib chiqib quyidagi takliflarni berish mumkin:

- Korxonalarda sifat nazoratini kuchaytirish hamda zamonaviy dizayn innovatsiyalarini joriy etish orqali mahsulotning raqobatbardoshligini oshirish.
- Bozorni segmentatsiya qilish asosida maqsadli marketing strategiyalarini ishlab chiqish va savdo monitoringi tizimini takomillashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni. “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” // O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi – Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/-5841063>
2. Philip Kotler, Kevin Lane Keller. Marketing Management. – 15th ed. – Harlow: Pearson Education, 2016. – 714 p.
3. Kumar V., Reinartz W. Creating Enduring Customer Value. – Journal of Marketing, 2016.
4. R. Michael Solomon. Consumer Behavior: Buying, Having, and Being. – 12th ed. – Harlow: Pearson, 2018. – 640 p.
5. Xodiev A. Q. Marketing asoslari: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020. – 320 b.
6. Kevin Lane Keller. Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity. – 4th ed. – Harlow: Pearson, 2013. – 608 p.
7. Karimov B. B. O'zbekistonda iste'molchi xulq-atvorini o'rganishning metodologik asoslari: iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2021.
8. Gulomov S. S. Bozor iqtisodiyoti nazariyasi: darslik. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – 256 b.
9. Michael Solomon, Greg Marshall, Elnora Stuart. Marketing: Real People, Real Choices. – 9th ed. – Harlow: Pearson, 2017. – 512 p

С.Арзиева	S.Arzieva
Изучение поведения потребителей на предприятиях по производству ковров и его применение в маркетинговых решениях	Studying consumer behavior in carpet manufacturing enterprises and its application in marketing decisions
Аннотация. В статье проанализированы основные аспекты поведения потребителей на предприятиях по производству ковров. Результаты исследования показали, что дизайн продукции, цена и качество оказывают значительное влияние на принятие решений о покупке. Отмечено, что рост эстетических предпочтений и требований потребителей играет важную роль в формировании рынка. На основе полученных результатов разработаны практические рекомендации по совершенствованию маркетинговой деятельности и повышению конкурентоспособности. Ключевые слова: поведение потребителей, дизайн, цена, качество, эстетический вкус, рынок, маркетинг.	Abstract. The article analyzes the main aspects of consumer behavior in carpet manufacturing enterprises. The research results show that product design, price, and quality significantly influence purchasing decisions. It is highlighted that the growing aesthetic preferences and demands of consumers play an important role in market formation. Based on the findings, practical recommendations have been developed to improve marketing activities and enhance competitiveness. Keywords: consumer behavior, design, price, quality, aesthetic taste, market, marketing.

Xilola Nematovna Ochilova – SamISI, “Menejment” kafedrası dotsenti v.b., PhD

Mirzohid Azamat o‘g‘li Iskandarov – SamISI, Servis fakulteti, MR-324-guruh talabasi

BOSHQARUVDA MENEJMENT TAMOYILLARINING O‘RNI, AHAMIYATI VA ZARURIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshqaruv tamoyillarining nazariy yondoshuvlari, menejment tamoyillarining o‘rni, boshqaruvda raqobatbardoshlikni oshirish hamda samaradorlikka erishishda tamoyillarning ahamiyati va zaruriyati yoritib berilgan. Tamoyillarni qo‘llashda boshqaruv samaradorligiga erishish bo‘yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv, menejment tamoyillari, amaliy tamoyillar, nazariy tamoyillar, resurslarni optimal taqsimlash, raqobatbardoshlik, samaradorlik, boshqaruv samaradorligi.

Kirish. Menejment tamoyillari tashkilotlarning muvaffaqiyati va samaradorligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynovchi asosiy yondashuvdir. Bu tamoyillar – resurslarni boshqarish, xodimlarning motivatsiyasini oshirish, strategik maqsadlarni belgilash va amalga oshirish jarayonlarida muvofiqlashtirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladigan qoidalar va prinsiplar kompleksidir. Menejment sohasidagi tarixiy rivojlanish jarayoniga nazar tashlasak, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida F.Taylor, A.Fayol, va G.Ford kabi mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillar muhim ahamiyat kasb etdi. O‘rta asrlarda A.Temur ham boshqaruv tamoyillarini o‘z yondoshuvlariga asoslanib boshqarilganligini “Temur tuzuklari” asarida keltirib o‘tilgan. Boshqaruv tamoyillarining shakllanishi chuqur tarixiy ildizlarga ega. O‘zining ixcham, tezkor boshqarish devoniga ega bo‘lgan Amir Temur saltanatidek buyuk davlat ilmiylik; yakkahokimlik; ierarxiya; bilimdonlik demokratiya kabi tamoyillar asosida boshqarilgan.

Bu boshqaruv tamoyillari tashkilotlarning samaradorligini oshirishda muhim qadam bo‘ladi va zamonaviy menejment nazariyalarining asosini tashkil etadi. Menejment tamoyillari keng qamrovli bo‘lib, maqsadga muvofiqlik, intizom, mas‘uliyat, hamkorlik va insoniylik kabi asosiy elementlarni o‘z ichiga oladi. Bu tamoyillar amaliyotda tashkilot ichki muvofiqlikni ta‘minlash, resurslarni optimal tarzda taqsimlash va xodimlarning ishchanligini oshirish uchun qo‘llaniladi. Ular nafaqat tashkilotlarning barqarorligini ta‘minlaydi, balki raqobatbardoshlikni kuchaytiradi va uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun zamin yaratadi. Hozirgi vaqtda, texnologik rivojlanish va global muhitda muvofiqlikni ta‘minlash uchun yangi metodlar va tamoyillar ishlab chiqilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Korxonalarning samaradorligini oshirish va raqobatbardoshligini ta‘minlashda foydalaniladigan menejment tamoyillari bo‘yicha qator olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu soha mutaxassislari xorijiy olimlardan F.Taylor, A.Fayol, G.Ford va Pol Saymon hamda O‘zbekistonlik olimlardan S.S.Gulyamov, Yo.A.Abdullayev, M.Sharifxo‘jayev, M.Q.Pardayev, N.Q.Yuldashev va boshqalar o‘z asarlarida boshqaruvni to‘g‘ri amalga oshirishning qo‘llaniladigan menejment tamoyillari, uning boshqaruv yondashuvi kabi yo‘nalishlarda bir qator qarashlarni bayon etishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada boshqaruvda menejment tamoyillarining o‘rni, ahamiyati va zaruriyati tadqiqot qilish jarayonida turli metodologik yo‘nalishlardan, xususan, induksiya va deduksiya, zamon va makon, miqdor va sifat, tahlil va sintez, tizimli va mantiqiy tahlil kabi metodologik yondoshuvlardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Menejment tamoyillarining asosiy tushunchalari va mohiyati, tashkilotlarning muvaffaqiyati uchun muhim bo‘lgan prinsiplarni tashkil etadi. Bu tamoyillar tashkilot ichida muvofiqlik, samaradorlik va innovatsiyalarni ta‘minlash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ular, avvalo, menejment sohasida ishlab chiqilgan nazariy va amaliy yondashuvlarni ifodalaydi, shuningdek, tashkilotlarning strategik maqsadlariga erishish uchun ishlatiladi.

Menejment tamoyillari, asosan, tashkilot boshqaruvi jarayonida muhim rollarni bajaradi. Ular tashkilotdagi har bir bo‘linma va xodimlarning vazifalarini aniqlash, resurslarni optimal taqsimlash va faoliyatlarni muvofiqlashtirishda yordam beradi. Bu tamoyillar yordamida tashkilotlar o‘z ichki va tashqi muhitga moslashadi, muammolarni oldindan aniqlash va yechim topish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Menejment tamoyillarining mohiyatini tushunish uchun ularning asosiy elementlariga e‘tibor qaratish lozim. Birinchi bo‘lib, maqsadga muvofiqlik tamoyili muhimdir. Bu tamoyil tashkilotning umumiy strategik maqsadlariga erishish uchun barcha faoliyatlar va resurslarni bir

yo‘nalishga yo‘naltirishni taqozo etadi. Ikkinchidan, intizom tamoyili tashkilot ichidagi tartib va tartib-intizomni saqlashga qaratilgan bo‘lib, bu esa ish jarayonining uzluksizligini va samaradorligini ta‘minlaydi. Shuningdek, menejment tamoyillarining asosiy mohiyatlaridan biri – mas‘uliyat tamoyilidir. Bu tamoyil xodimlar va boshqaruvchilarga o‘z vazifalarini bajarishda javobgarlikni anglashni taqozo etadi. Bu bilan tashkilotda javobgarlik muhitini shakllantirish va ish sifatini oshirish mumkin bo‘ladi. Hamkorlik va insoniylik tamoyillari esa jamoaviy ruh va muhitni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, xodimlar o‘rtasida yaxshi muvofiqlik va ishonchni mustahkamlashga yordam beradi.

Rivojlanish va innovatsiya tamoyili, zamonaviy muhitda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, tashkilotlarning yangi imkoniyatlarni izlash va muammolarga innovatsion yechimlar topish qobiliyatini oshiradi. Bu tamoyil so‘nggi yillarda texnologik rivojlanish va global muhitdagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq holda yanada muhim bo‘lib qolmoqda. Ularning asosiy maqsadi – tashkilotni raqobatbardosh qilish va uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta‘minlashdir.

Menejment tamoyillarining mohiyatini kengroq tushunish uchun ularning amaliyotdagi qo‘llanilishi muhimdir. Ular strategik rejalashtirishda, operatsion boshqaruvda va inson resurslarini boshqarishda keng qo‘llaniladi. Har bir tamoyil o‘ziga xos vazifalarni bajaradi va tashkilotning umumiy maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun, menejment tamoyillari nafaqat nazariy bilimlar sifatida, balki amaliy yondashuvlar va metodlar bilan mustahkamlangan bo‘lishi zarur.

Menejment tamoyillari tashkilotlarning muvaffaqiyati uchun muhim bo‘lib, ularning mohiyati va tushunchalari tashkilotlarni barqaror rivojlantirish, raqobatbardoshligini oshirish va innovatsion qobiliyatlarini mustahkamlash imkonini beradi. Bu tamoyillar yordamida tashkilotlar muvofiqlikni ta‘minlab, resurslarni samarali boshqaradi, xodimlarning ishtirokini va motivatsiyasini oshiradi. Shu bilan birga, ular muammolarni oldindan ko‘rish va yechish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Natijada, menejment tamoyillari tashkilotlarning umumiy muvaffaqiyatiga xizmat qiladigan asosiy poydevordir va har qanday tashkilot uchun rivojlanish strategiyasining muhim qismi hisoblanadi.

Nazariy va amaliy tamoyillarni integratsiya qilish usullari menejment sohasida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu jarayon tashkilotlarning samaradorligini oshirish va ularning strategik maqsadlariga erishish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu usullarni to‘g‘ri va samarali tarzda amalga oshirish uchun, avvalo, nazariy tamoyillar bilan amaliy tajribalarni o‘zaro muvofiqlashtirish va ularni integratsiya qilish uchun aniq metodologiyalar ishlab chiqish zarur.

Birinchidan, nazariy va amaliy tamoyillarni integratsiya qilish jarayonida, ularni bir-biriga moslashtirish va muvofiqlashtirish uchun, tashkilotning o‘ziga xos sharoitlari va ehtiyojlariga mos keladigan yondashuvlar tanlanadi. Bu jarayonda, nazariy tamoyillar, masalan, Fayolning umumiy boshqaruv prinsiplari yoki Taylorning ilmiy boshqaruv metodlari, amaliy holatlarga moslashtiriladi, ya‘ni ularni real ish jarayonlariga tatbiq qilish uchun konkret qoidalar va amaliy usullar ishlab chiqiladi. Bu integratsiya jarayoni, odatda, tashkilotning strategik rejalashtirish bosqichlarida boshlanadi va boshqaruv tizimlarini rivojlantirishga qaratilgan amaliy loyihalar orqali davom ettiriladi.

Ikkinchidan, nazariy va amaliy tamoyillarni birlashtirishda, ularni yangi texnologiyalar va innovatsion metodlar bilan qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Masalan, zamonaviy ma‘lumotlar analitikasi va sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali, menejment tamoyillari real vaqtda monitoring qilinadi, ularning samaradorligi tahlil qilinadi va takomillashtiriladi. Bu esa, nazariy bilimlarni amaliy ish jarayonlariga moslashtirishda, ularni dinamik va moslashuvchan qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalar yordamida, tashkilot ichidagi kommunikatsiya va hamkorlikni kuchaytirish, muammolarni aniqlash va yechish jarayonlarini soddalashtirish mumkin bo‘ladi.

Uchinchidan, nazariy va amaliy tamoyillarni integratsiya qilishda, tashkilotda ta‘lim va o‘qitish tizimlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon, xodimlarning nazariy bilimlarini amaliy ishda qo‘llashga o‘rgatish bilan bog‘liq bo‘lib, ularni yangi metodologiyalar va usullar bilan tanishtirishni o‘z ichiga oladi. O‘quv dasturlari, treninglar va seminarlar orqali, menejment tamoyillarining nazariy jihatlarini bilan tanishtiriladi va ularni amaliyotda qo‘llash uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar shakllantiriladi. Bu, ayniqsa, zamonaviy menejmentda muhim bo‘lib, innovatsion yechimlar ishlab chiqish va muvofiqlikni ta‘minlash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, nazariy va amaliy tamoyillarni muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun,

tashkilotda doimiy ravishda takomillashtirish va baholash jarayonlari joriy etilishi zarur. Bu jarayon, yangi metodlarni sinovdan o'tkazish, ularning samaradorligini o'lchash va, agar kerak bo'lsa, takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Bunday yondashuv, tashkilotning muvofiqligini va innovatsion qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Ushbu jarayon, qattiq nazorat va baholash mexanizmlari, shuningdek, xodimlarning fikr-mulohazalari va takliflarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib nazariy va amaliy tamoyillarni integratsiya qilish usullari, tashkilotlarning strategik va operatsion faoliyatlarini muvofiqlashtirish, resurslarni samarali boshqarish va innovatsion rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon, nazariy bilimlarning amaliy tajribalar bilan uyg'unlashuvi orqali, tashkilotlarni raqobatbardosh, moslashuvchan va barqaror qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, integratsiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun, tashkilotning ichki strukturalari, xodimlarning malakasi va texnologik infratuzilmasini rivojlantirish, shuningdek, doimiy rivojlanish va takomillashtirishni ta'minlash muhim omil hisoblanadi.

Menejment tamoyillarining amaliy qo'llanilishi va muammolari mavzusida, ularning tashkilotlarda qanday qo'llanilishi va yuzaga keladigan muammolar haqida keng va chuqur tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Menajment tamoyillari, avvalo, tashkilotlarning strategik va operatsion faoliyatini boshqarishda asosiy yo'nalishlarni belgilab beradi. Ular resurslarni samarali taqsimlash, xodimlarni motivatsiya qilish, muhim maqsadlar uchun strategiyalar ishlab chiqish va amalga oshirishda yordam beradi. Biroq amaliyotda bu tamoyillarni to'g'ri va samarali qo'llashda turli muammolar paydo bo'lishi mumkin.

Birinchidan, menejment tamoyillarining amaliy qo'llanishida tashkilotlarning ichki muhitiga mos kelmaslik muammosi yuzaga keladi. Har bir tashkilot o'zining o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, tamoyillarni umumiy ko'rinishda qo'llash ba'zan muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. Masalan, muayyan tamoyil – intizom yoki hamkorlik – har bir muhitda bir xil natija bermasligi mumkin. Bu esa, tamoyillarni amaliyotga tatbiq etishda, ularning kontekstga moslashtirilishi zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, muayyan tamoyillarni buzish yoki noto'g'ri qo'llash, xodimlar orasida norozilik yoki ishonchsizlikni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa tashkilotning samaradorligini pasaytiradi.

Ikkinchidan, menejment tamoyillarini amaliyotda qo'llashda, ularni shakl va mazmun jihatidan moslashtirish muammosi yuzaga keladi. Har bir tamoyil, masalan, maqsadga muvofiqlik yoki rivojlanish tamoyili, tashkilotning o'ziga xos ehtiyojlariga mos ravishda o'zgartirilishi kerak. Biroq ba'zan menejment xodimlari yoki rahbarlar tamoyillarni faqat yuzaki tarzda qabul qilishadi yoki ularni faqat nazariy darajada saqlashadi, bu esa tashkilotning haqiqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tamoyillarni amaliy qo'llashda, ularga real sharoit va ehtiyojlarga moslashtirish jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, menejment tamoyillarining amaliy qo'llanilishida, zamonaviy texnologiyalar va metodlarning yetishmasligi muammosi yuzaga keladi. Hozirgi zamon tashkilotlari, ayniqsa, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirish imkoniyatlaridan faol foydalanmoqda. Biroq, menejment tamoyillarini texnologik vositalar bilan integratsiya qilishda muammo yuzaga kelishi mumkin. Masalan, innovatsion boshqaruv tizimlarini joriy qilish uchun malakali kadrlar va zamonaviy uskunalar talab etiladi, ammo bu imkoniyatlar har bir tashkilotda mavjud emas. Bu esa, tamoyillarni samarali qo'llashda texnologik muvofiqlik muammosini keltirib chiqarmoqda.

Shuningdek, muammo sifatida, menejment tamoyillarining amaliy qo'llanilishida inson resurslari bilan bog'liq muammolar ham mavjud. Xodimlarning motivatsiyasi va ishonchini ta'minlashda muhim rol o'ynovchi tamoyillarni, masalan, insoniylik va hamkorlik, bajarishda, xodimlar bilan bog'liq muammolar yuzaga keladi. Ba'zan, rahbarlar va menejment xodimlari tamoyillarni to'g'ri tushunmasliklari yoki ularni yuzaki qabul qilishlari natijasida, samarali natijalarga erisha olmaydilar. Bu esa, tashkilot ichida muvofiqlikni buzadi va muhim maqsadlarning amalga oshirilishiga to'sqinlik qiladi.

Shu bilan birga, menejment tamoyillarining amaliy qo'llanilishi bilan bog'liq muammo sifatida, ularni doimiy ravishda yangilash va rivojlantirish muammosi ham mavjud. Dunyo iqtisodiyoti va texnologiyalarining tez o'zgarishi sharoitida, tamoyillarni eskirgan yoki muvofiqliksiz qilish mumkin. Buning oldini olish uchun, tashkilotlar tamoyillarni doimiy ravishda tahlil qilishlari va zamonaviy sharoitlarga moslashtirishlari lozim. Bu esa, qo'shimcha

resurslar va keng qamrovli siyosatni talab etadi, shuningdek, rahbarlar va xodimlarning o‘zgarishga moslashuvchanligini oshiradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, menejment tamoyillarining amaliy qo‘llanilishi muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun, yuqorida aytib o‘tilgan muammolarni hal etish va ularni muvofiqlashtirish muhimdir. Bu uchun, tashkilotlar ichki muhitga moslashtirilgan, texnologik imkoniyatlarni hisobga olgan va xodimlarni tamoyillarga tayyorlashga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishlari lozim. Shuningdek, tamoyillarni doimiy ravishda tahlil qilish va yangilash, muammolarni ilg‘or metodlar bilan hal etishga yordam beradi. Faqat shunday holda, menejment tamoyillari tashkilotlarning rivojlanishida muhim rol o‘ynashda davom etadi va ular muhim boshqaruv vositasi sifatida o‘z o‘rnini mustahkamlab boradi.

Menejment tamoyillarining ahamiyati va zaruriyati mavzusida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu tamoyillar tashkilotlarning muvaffaqiyati va samaradorligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ular resurslarni optimal taqsimlash, xodimlarning motivatsiyasini oshirish va strategik maqsadlarni amalga oshirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Tarixiy rivojlanish jarayonida, Fayol va Taylor kabi mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan tamoyillar, zamonaviy menejmentda ham keng qo‘llanilmoqda va yangi texnologiyalar hamda global muhitga moslashishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tamoyillar amaliyotda tashkilotlar ichki muvofiqlikni ta‘minlash, innovatsiyalarni rivojlantirish va raqobatbardosh bo‘lish uchun asosiy vositadir. Shuningdek, tadqiqot davomida menejment tamoyillarining nazariy va amaliy integratsiyasining usullari, hamda ularning kundalik boshqaruv jarayonlarida qo‘llanilishi muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan. Bu tamoyillarni to‘g‘ri qo‘llash va muammolarni hal qilish uchun yangi metodlar ishlab chiqilishi zarurligi ham ta‘kidlandi. Axir, menejment tamoyillari nafaqat tashkilotlarning ichki muvofiqligini mustahkamlash, balki ularning uzoq muddatli rivojlanishini ham ta‘minlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy muhitda texnologik rivojlanishlar va global iqtisodiy o‘zgarishlar menejment tamoyillariga yangi yondashuvlarni joriy qilishni talab qilmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, inson kapitaliga bo‘lgan e‘tiborni kuchaytirish, innovatsion yechimlarni qo‘llash va muvofiqlikni ta‘minlashda yangi imkoniyatlarni ochmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, menejment tamoyillarining to‘g‘ri va samarali qo‘llanilishi tashkilotlarning barqarorligini mustahkamlash va raqobatbardoshligini oshirish uchun muhimdir. Kelajakda, ushbu sohada yangi texnologiyalar va metodlarni o‘rganish, shuningdek, inson resurslarini boshqarishda innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish muhim bo‘lib qoladi. Bundan tashqari, menejment tamoyillarini yanada chuqurroq o‘rganish va ularni turli sohalarida amaliy qo‘llash orqali, tashkilotlarning rivojlanish strategiyalarini takomillashtirish mumkin.

Umuman olganda, menejment tamoyillarining ahamiyati va zaruriyati shunchaki nazariy asos bo‘lib qolmay, balki ular amaliy hayotda muvaffaqiyat va barqarorlikni ta‘minlovchi muhim vositadir. Bu tamoyillarni chuqur o‘rganish va to‘g‘ri qo‘llash, kelajakda tashkilotlarning muvaffaqiyatli rivojlanishini ta‘minlash uchun asosiy shartlardan biri bo‘lib qoladi.

Х.Очилова, М.Искандаров Роль, значение и необходимость принципов менеджмента в управлении	Kh.Ochilova, M.Iskandarov The role, significance, and need of management principles in management
Аннотация. В данной статье освещаются теоретические подходы к принципам управления, роль принципов менеджмента, значение и необходимость принципов в повышении конкурентоспособности и достижении эффективности в управлении. Разработаны научные рекомендации по достижению эффективности управления при применении принципов. Ключевые слова: управление, принципы менеджмента, практические принципы, теоретические принципы, оптимальное распределение ресурсов, конкурентоспособность, эффективность, эффективность управления.	Abstract. This article highlights the theoretical approaches to management principles, the role of management principles, and the importance and necessity of principles in increasing competitiveness and achieving efficiency in management. Scientific recommendations have been developed to achieve management efficiency when applying the principles. Keywords: management, management principles, practical principles, theoretical principles, optimal resource allocation, competitiveness, efficiency, management efficiency.

Nigina Marupovna Usmanova – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsenti, PhD

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINING MAMLAKAT IJTIMOIIY-IQTISODIY HAYOTIDA TUTGAN O‘RNI HAMDA HOLAT TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sohasining milliy iqtisodiyotdagi strategik o‘rni va rivojlanish dinamikasi tahlil qilingan. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi qiyoslanib, sohaning YaIM hamda bandlikdagi ulushi yoritilgan. O‘zbekistonda xizmatlar sohasini modernizatsiya qilish, raqamli transformatsiyani jadallashtirish va inson kapitalidan foydalanish samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: inson kapitali, inson resurslari tahlili, kompleks axborotlar, kompleks ko‘rsatkichlar, uzluksiz hamda tizimli tahlil, metod, model, xizmatlar sohasi, alohida xususiyatlar.

Kirish. So‘nggi o‘n yilliklarda global iqtisodiyotda xizmat ko‘rsatish sohasi yetakchi tarmoq sifatida shakllanib bormoqda. Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarda xizmatlar sohasi umumiy iqtisodiyotning 70-80 foizini tashkil etib, iqtisodiy o‘sishning asosiy drayveriga aylangan¹. Bu jarayon globalizatsiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, shuningdek, aholi turmush darajasining oshishi bilan uzviy bog‘liq.

Xizmat ko‘rsatish tarmog‘i har qanday mamlakat iqtisodiyotining muhim va ajralmas qismi hisoblanadi. U nafaqat aholining kundalik ehtiyojlarini qondiradi, balki iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash, yangi ish o‘rinlari yaratish va milliy daromadni oshirishda ham katta rol o‘ynaydi. Rivojlangan mamlakatlarda umumiy iqtisodiyotda xizmat ko‘rsatish tarmog‘ining ulushi birmuncha yuqori bo‘lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda o‘rtacha darajani, qoloq mamlakatlarda esa juda kam darajani tashkil qiladi.

An‘anaviy iqtisodiy tushunchalarda sanoat va qishloq xo‘jaligi yetakchi tarmoqlar hisoblangan bo‘lsa-da, hozirgi davrda xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyotning “uchinchi to‘lqini” sifatida e‘tirof etiladi. Bu soha nafaqat o‘z-o‘zidan rivojlanadi, balki boshqa tarmoqlarning samaradorligini oshirishga, ularga qo‘shimcha qiymat yaratishga yordam beradi. Xususan, moliyaviy xizmatlar, transport va logistika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kabi yo‘nalishlar zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylangan.

O‘zbekiston sharoitida ham xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyotning muhim tarmog‘i sifatida rivojlanib bormoqda. Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida xizmatlar sektori yanada kengayib, iqtisodiyotning diversifikatsiyalashiga va raqobatbardoshligining oshishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, 2021-yildan boshlab qabul qilingan davlat dasturlari va qarorlar xizmatlar sohasini rivojlantirishda muhim bosqich bo‘lib xizmat qilmoqda².

Biroq, xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanishida bir qator muammolar va cheklovlar ham mavjud. Ayniqsa, infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, kadrlar salohiyatining pastligi, xizmatlar sifatini baholash tizimining takomillashmaganligi va raqamli transformatsiyaning sekinligi kabi omillar soha rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlardan biri shuni ta‘kidlaydiki, xizmatlar sohasining barqaror rivojlanishi uchun nafaqat sarmoya kiritish, balki inson kapitalini rivojlantirish, institutsional muhitni yaxshilash va raqamli texnologiyalarni joriy etish zarur³.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi globallashuv sharoitida tashkilotlar va davlatlar oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — xizmat ko‘rsatish sohasini samarali rivojlantirish, uning iqtisodiyotdagi ulushini oshirish va soha sifatini xalqaro standartlarga moslashtirishdir. Mehnat bozori tobora raqobatbardosh bo‘lib borayotgan bir paytda xizmatlar sohasining rivojlanishi yangi ish o‘rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Dolzarblikni ta‘minlovchi asosiy omillardan biri — rivojlangan mamlakatlarda xizmatlar sohasining iqtisodiyotdagi ulushi 70-80 foizga yetgan bo‘lsa, O‘zbekistonda bu ko‘rsatkich hali

¹ World Bank. (n.d.). Services, value added (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS>

² IMF. (n.d.). World Economic Outlook Database. <https://data.imf.org/en/news>

³ Statbase.org. (n.d.). World Services Value Added Share. <https://statbase.org/data/wld-services-value-added-share>

50 foiz atrofida ekanligi va o‘shish salohiyatining katta ekanligidir. Bu esa sohani yanada rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, raqamli iqtisodiyotning talablariga mos xizmatlarni rivojlantirish, xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, xizmatlar eksportini oshirish va aholi turmush darajasini yaxshilash zamonaviy davrning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Xususan, ta’lim, tibbiyot, madaniyat va dam olish xizmatlari inson kapitalini rivojlantiradi, bu esa uzoq muddatda iqtisodiy o‘shishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotlarda xizmat ko‘rsatish sohasining iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni sohasida qator xalqaro va milliy olimlar tomonidan keng ko‘lamli ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, IMF, Jahon banki va OECD kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan xizmatlar sohasining YaIMdagi ulushi, bandlikdagi roli va eksport salohiyati bo‘yicha tizimli hisobotlar tayyorlangan¹.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasini o‘rganuvchi tadqiqotlarda xizmatlar sohasining “uchinchi sektor” sifatida shakllanishi, sanoat iqtisodiyotidan postindustrial jamiyatga o‘tish jarayonlari keng yoritilgan. Shu bilan birga, xizmatlar sohasining iqtisodiy o‘shish, innovatsiyalar va bandlik ustida ta’sirini o‘rganuvchi ilmiy ishlar mavjud².

O‘zbekiston tadqiqotchilaridan mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanish dinamikasi, sohaga oid davlat siyosati va qonunchilik bazasi tahlil qilingan. Ushbu olimlarning ilmiy ishlarida xizmatlar sohasining YaIMdagi ulushining o‘zgarishi, sohalar bo‘yicha statistik ko‘rsatkichlar va rivojlanish tendensiyalari o‘z aksini topgan. Biroq xizmatlar sohasini rivojlantirishning mahalliy sharoitlarga moslashuvi, ayniqsa, raqamli transformatsiya, inson kapitalini rivojlantirish va xizmatlar eksportini oshirish bo‘yicha amaliy mexanizmlar yetarlicha o‘rganilmagan. Shu jihatdan tadqiqot xizmat ko‘rsatish sohasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi o‘rni va holatini chuqur tahlil qilishni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni amalga oshirish jarayonida xizmat ko‘rsatish sohasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi o‘rni va holatini aniqlash maqsadida quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi.

Tizimli yondashuv orqali xizmat ko‘rsatish sohasining funksional yo‘nalishlari — savdo, transport, aloqa, ta’lim, sog‘liqni saqlash, turizm, moliya va bank xizmatlari kabi tarmoqlar iqtisodiyot bilan o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi xizmatlar sohasi ko‘rsatkichlari solishtirildi. Bu esa xizmatlar sohasining turli iqtisodiy sharoitlardagi o‘rni va ahamiyatini aniq ko‘rish imkonini berdi.

Abstrakt-mantiqiy fikrlash yondashuvi orqali xizmat ko‘rsatish sohasining iqtisodiyotdagi o‘rningi nazariy asoslari, uning boshqa tarmoqlar bilan o‘zaro ta’siri va rivojlanish omillari tadqiq etildi. Induksiya va deduksiya usullari asosida xalqaro va mahalliy tajriba natijalari umumlashtirildi hamda xizmatlar sohasi rivojlanishining umumiy qonuniyatlari aniqlandi.

Analiz va sintez usullari asosida xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyotga qanday ta’sir ko‘rsatishi — YaIMdagi ulushi, bandlik darajasi, infratuzilma rivojlanishi, aholi turmush darajasi kabi yo‘nalishlar bo‘yicha o‘rganildi. Monografik yondashuv xizmatlar sohasi, iqtisodiy o‘shish va inson kapitali o‘rtasidagi munosabatlarga oid ilmiy ishlar tahlilida qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida IMF, Jahon banki, OECD va Statbase.org ma’lumotlar bazalari, O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining xizmatlar sohasini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlari asos bo‘lib xizmat qildi.

Tahlil va natijalar. Quyida xizmat ko‘rsatish sohasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi o‘rni va holati bo‘yicha o‘tkazilgan tahliliy yondashuv asosida olingan natijalar keltiriladi.

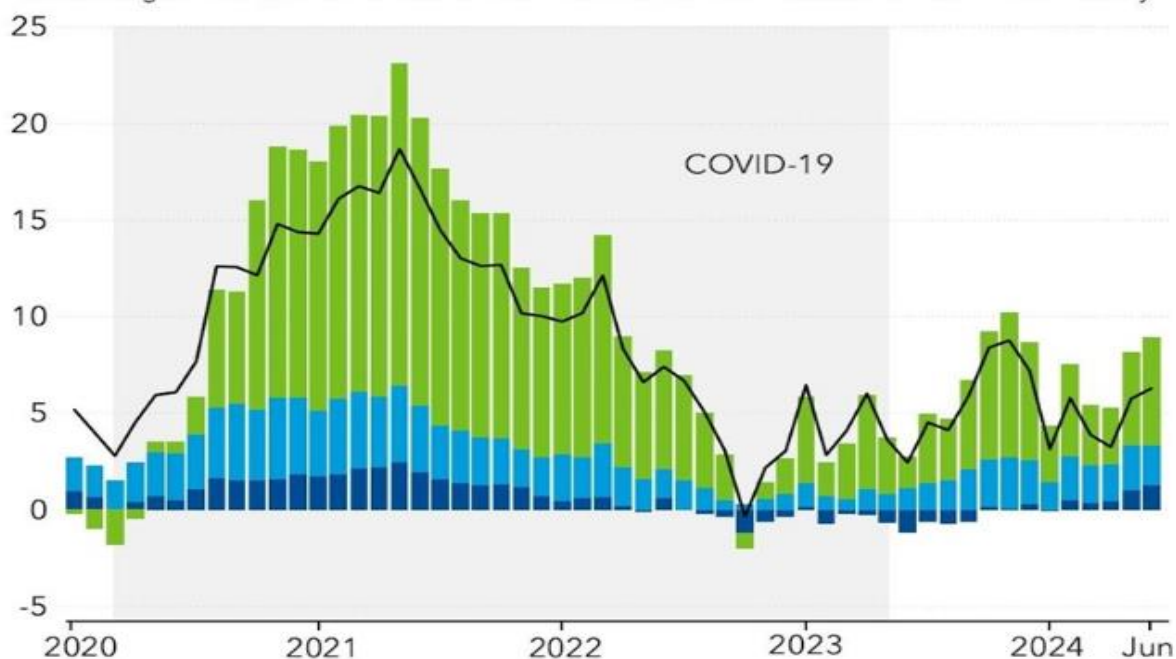
IMF, World Bank va OECD xalqaro tashkilotlar ma’lumotlariga ko‘ra rivojlangan mamlakatlarda xizmat ko‘rsatish tarmog‘ining YaIMdagi ulushi o‘rtacha 70-80 foizni tashkil qilgan bo‘lsa, bandlikdagi ulushi 65-75 foizni, xizmatlar eksporti esa o‘rtacha 30 foizni tashkil qilgan³.

¹ World Bank. (n.d.). Services, value added (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS>

² Statbase.org. (n.d.). World Services Value Added Share. <https://statbase.org/data/wld-services-value-added-share>

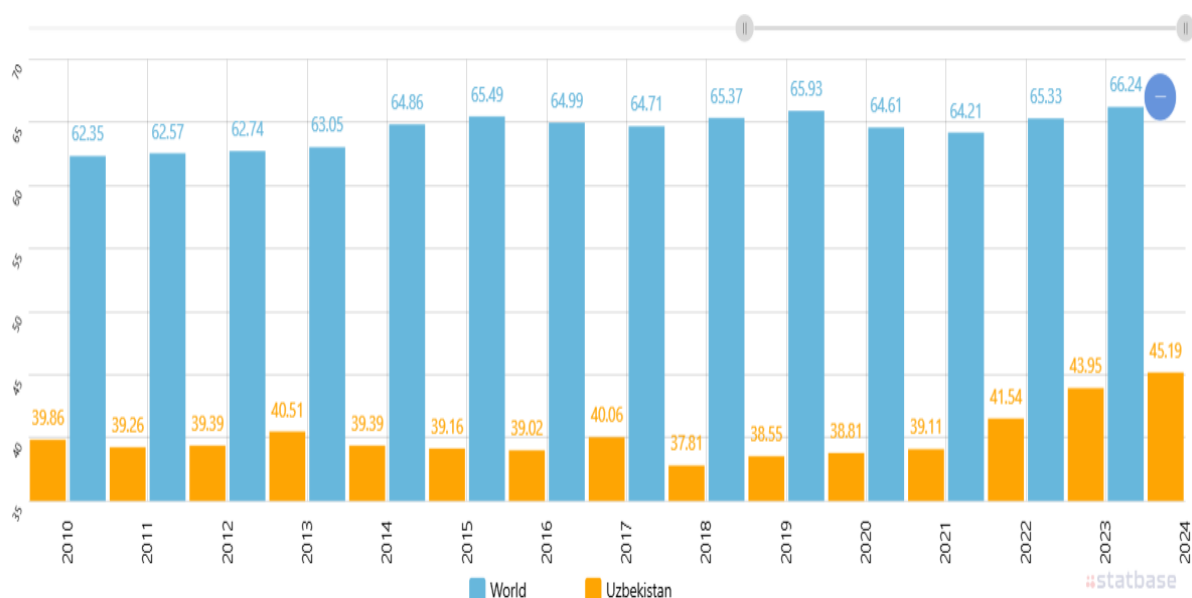
³ <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS>

Rivojlangan mamlakatlarda xizmatlar sohasini eng pastlagan darajasi COVID-19 davriga to'g'ri keldi (1-rasm).

1-rasm. Rivojlangan mamlakatlarda xizmatlar hajmining o'zgarish dinamikasi²

Rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich birmuncha farq qiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda xizmatlar sohasining YAIMdagi o'rtacha 50-65 foizni tashkil qilsa, bandlik darajasi 45-60 foizni, xizmatlar essporti esa 15-25 foizni tashkil qiladi. Xususan, 2025-yilda Hindistonda xizmatlar hajmi YAIMning 55 foizini tashkil qilsa, Braziliyada 63 foizni, Turkiyada 56 foizni tashkil qilgan.

2-rasm. Dunyoda hamda mamlakatimizda xizmatlar sohasining YAIMdagi ulushining dinamik o'zgarishi¹

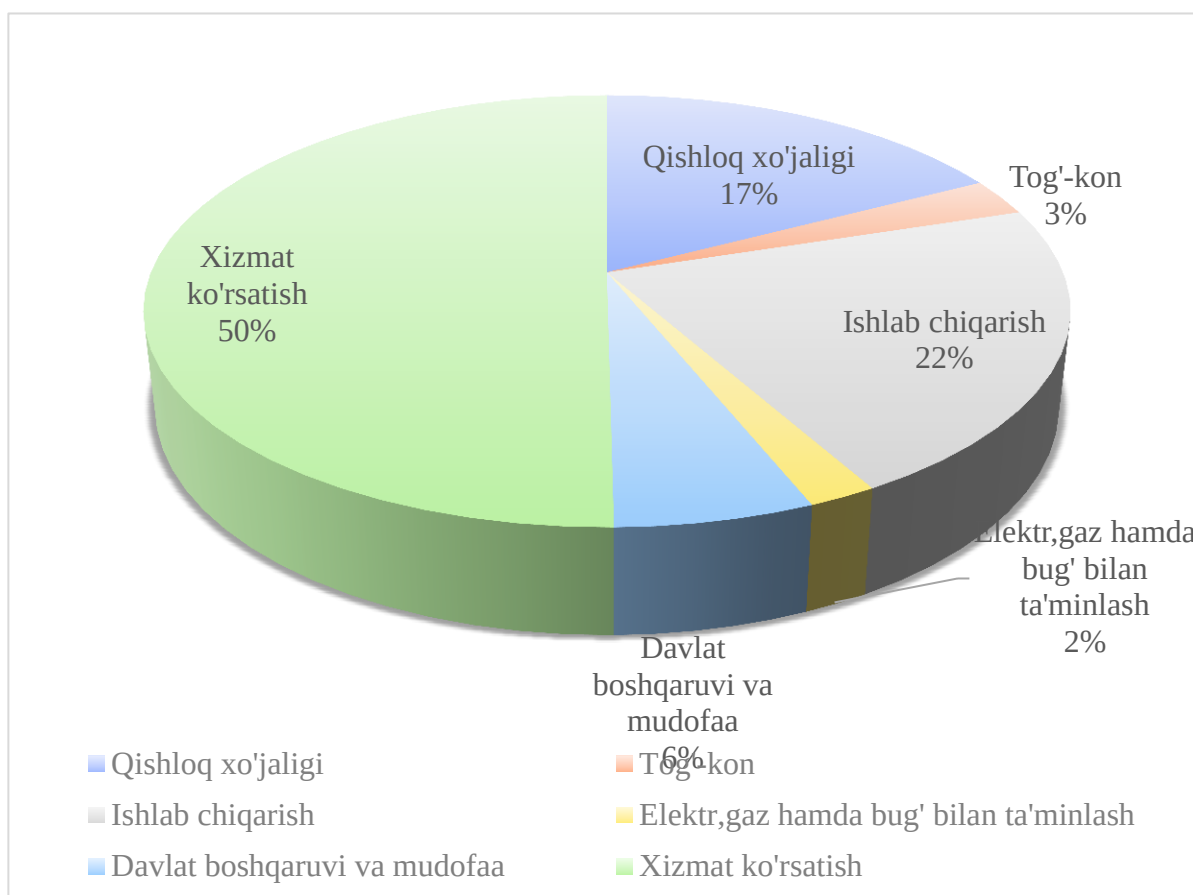
¹ <https://data.imf.org/en/news>

² <https://data.imf.org/en/news> ma'lumotlari asosida ishlab chiqildi.

Iqtisodiyoti sekin rivojlanayotgan mamlakatlarda, Nigeriyada 40 foiz, Efiopiyada 37 foiz, Afg'onistonda 45 foizni tashkil qilgan².

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohatlar natijasi o'laroq iqtisodiyotning barcha tarmoqlari, xususan, xizmat ko'rsatish tarmog'i rivojlanib bormoqda. Bunda ushbu sohani rivojlanishiga qaratilgan qonun hujjatlarida belgilangan vazifalarning amaliyotda ishlayotganligi juda katta ahamiyatga ega. Avvalo, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 11-maydagi **“Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori** ushbu sohani rivojlantirishda muhim bosqich bo'ldi. Ushbu hujjatda xizmatlar sektorini iqtisodiyotning asosiy drayveriga aylantirish, xizmatlar hajmini keskin oshirish va yangi ish o'rinlari yaratish vazifalari belgilangan. Keyingi muhim hujjatlardan biri — O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **PQ-104-son qarori** bo'lib, unda 2021–2023-yillarda xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturi tasdiqlangan. Ushbu dasturda hududlarda xizmatlar infratuzilmasini kengaytirish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va xizmatlar turini diversifikatsiya qilish ko'zda tutilgan. Natijada mamlakat YAIM tarkibida o'z hissasini oshirib bormoqda.

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rish mumkinki mamlakatimizda xizmat ko'rsatish tarmog'ining YAIMdagi ulushi butun dunyoda bo'lgani kabi COVID-19 sababli 2019-2021-yillar oralig'ida kamaygan bo'lsa keyingi 2022-2024-yillar davomida o'sish tendensiyasiga ega. 2025-yilda mamlakatimizda xizmatlar sohasining umumiy hajmi 887 705,9 mlrd so'mni tashkil qilib YAIMdagi ulushi 50,2 foizni tashkil qilgan.

3-rasm. O'zbekiston Respublikasida 2025-yilda sohalar bo'yicha yaratilgan qo'shilgan qiymatlarning tarkibiy tahlili³

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rish mumkinki, mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasi tomonidan yaratilgan qo'shilgan qiymat hajmi umumiy iqtisodiyotda 50,2 foizni tashkil qilar

¹ <https://statbase.org/data/wld-services-value-added-share> ma'lumotlari asosida ishlab chiqildi.

² <https://statbase.org/data/wld-services-value-added-share>

³ stat.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi

ekan. Keyingi o‘rinlarda 22 foiz bilan ishlab chiqarish, 17 foiz bilan qishloq xo‘jaligi hamda boshqa foizlar bilan qolgan sohalar egallagan.

Xizmatlar sohasining o‘zi ko‘plab sohalarini o‘z ichiga olib har bir sohaning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida o‘z o‘rni mavjud.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasida xizmatlar tarmog‘i sohalarining statistik ko‘rsatkichlari

№	Xizmat ko‘rsatish sohasi	2021	2022	2023	2024	2025
1	Suv bilan ta‘minlash; kanalizatsiya tizimi, chiqindilarni yig‘ish va utilitatsiya qilish	1 482,60	1 562,20	1 678,70	2 470,50	3 091,60
2	Qurilish	67 946,70	81 010,90	92 810,80	107 113,90	129 224,10
3	Ulgurji va chakana savdo; motorli transport vositalari va mototsikllarni ta‘mirlash	50 155,30	59 083,10	74 826,60	89 288,20	107 595,50
4	Tashish va saqlash	40 540,90	48 694,20	61 596,20	78 555,10	97 301,40
5	Yashash va ovqatlanish bo‘yicha xizmatlar	34 550,80	51 245,50	69 023,50	87 520,10	107 898,90
6	Axborot va aloqa	13 357,40	18 348,40	26 311,50	36 978,80	52 207,40
7	Moliyaviy va sug‘urta faoliyati	20 157,40	33 778,00	43 946,30	61 354,90	78 338,00
8	Ko‘chmas mulk bilan operatsiyalar	41 375,80	48 673,00	58 641,70	86 702,40	90 850,30
9	Professional, ilmiy va texnik faoliyat	9 631,50	11 538,40	14 599,90	18 348,90	22 407,90
10	Boshqarish bo‘yicha faoliyat va yordamchi xizmatlar ko‘rsatish	8 962,70	11 199,20	14 762,40	18 019,90	23 514,60
11	Ta‘lim	47 522,30	59 874,50	71 951,50	85 658,60	103 318,10
12	Sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish	21 600,00	25 920,30	31 943,70	37 653,30	43 127,90
13	San‘at, ko‘ngil ochish va dam olish	3 767,30	4 663,20	6 038,70	7 341,90	9 334,10
14	Boshqa turdagi xizmatlar ko‘rsatish	8 388,30	9 522,50	11 914,80	15 610,70	19 496,10
	Jami	369439,00	465113,40	580046,30	732617,20	887705,90

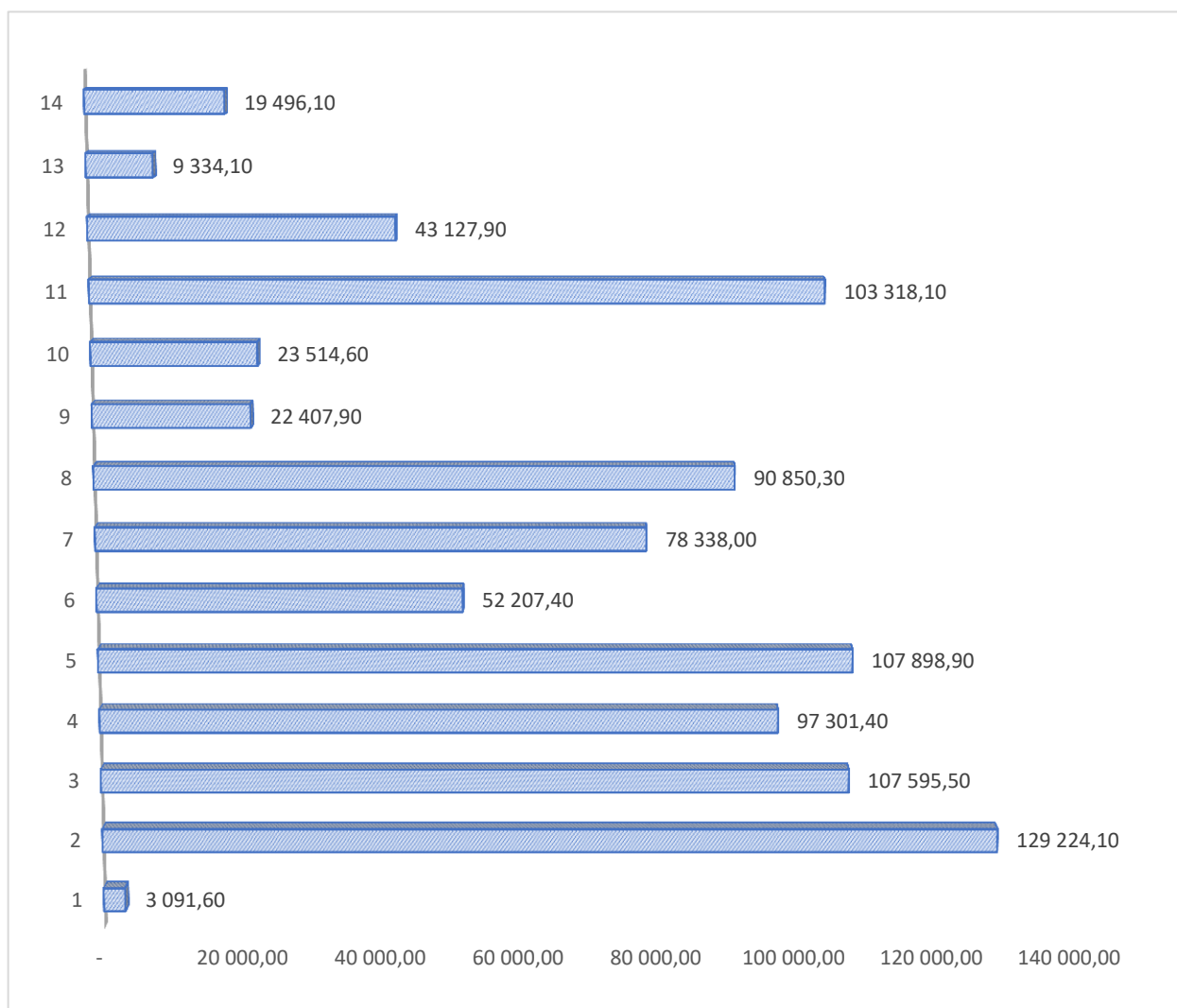
Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rish mumkinki, mamlakatimizda xizmatlar sohasi bo‘yicha asosan 13 ta sohaning statistikasi alohida olib borilsa, qolgan xizmatlar sohasi bo‘yicha ma‘lumotlar umumlashtirilgan holda olib boriladi.

Ma‘lumotlardan ko‘rish mumkinki, mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish tarmog‘ining asosiy katta sohasi bu qurilish tarmog‘i hisoblanadi. Keyingi o‘rinlarni savdo, yashash hamda ovqatlanish va ta‘lim tashkil qilgan.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan ilmiy tahlillar va amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, xizmat ko‘rsatish sohasi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida strategik ahamiyatga ega tarmoq hisoblanadi. Xizmatlar sohasining rivojlanishi iqtisodiy o‘sishni jadallashtiradi, bandlikni ta‘minlaydi, infratuzilmani rivojlantiradi va aholi farovonligini oshiradi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Birinchidan, xizmatlar sohasini iqtisodiyotning yetakchi tarmog‘iga aylantirish maqsada-

4-rasm. O‘zbekiston Respublikasida xizmatlar tarmog‘i sohalarining umumiy xizmatdagi ulushlari

didat sohaga qaratilgan investitsiyalarni oshirish tavsiya etiladi. Xususan, transport va logistika, axborot-kommunikatsiya, moliyaviy xizmatlar kabi strategik sohalariga sarmoya kiritish orqali xizmatlar sohasining YaIMdagi ulushini 60 foizgacha yetkazish mumkin.

Ikkinchidan, xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish va xizmatlar eksportini rag‘batlantirishga alohida e‘tibor qaratish kerak. Ayniqsa, IT-xizmatlar, turizm, transport va professional xizmatlar eksportini oshirish orqali valyuta tushumlarini ko‘paytirish mumkin.

Uchinchidan, xizmatlar sohasida bandlikni ta‘minlash imkoniyatlarini kengaytirish muhim. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni xizmat ko‘rsatish sohasida rag‘batlantirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirish uchun qulay sharoit yaratish lozim.

To‘rtinchidan, xizmatlar sohasining raqamli transformatsiyasini tezlashtirish zarur. Elektron hukumat, raqamli bank xizmatlari, onlayn ta‘lim va telemeditsina kabi innovatsion xizmatlarni keng joriy etish orqali soha samaradorligini oshirish mumkin.

Beshinchidan, xizmatlar sohasi uchun malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish kerak. Ta‘lim muassasalarida xizmatlar menejmenti, turizm, moliya va axborot texnologiyalari yo‘nalishlarida zamonaviy o‘quv dasturlarini joriy etish orqali soha uchun kerakli mutaxassislarni tayyorlash mumkin.

Oltinchidan, xizmatlar sohasini rivojlantirish institutsional muhitini yaxshilash lozim. Xizmatlar sifatini nazorat qilish, iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish va adolatli raqobat muhitini ta‘minlash orqali soha ishonchini mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. World Bank. (n.d.). Services, value added (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS>
2. IMF. (n.d.). World Economic Outlook Database. <https://data.imf.org/en/news>
3. Statbase.org. (n.d.). World Services Value Added Share. <https://statbase.org/data/wld-services-value-added-share>
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 11-maydagi "Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-3201-son qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 8-iyundagi "2021-2023 yillarda xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturini tasdiqlash to‘g‘risida"gi PQ-104-son qarori.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2025). O‘zbekiston Respublikasida sohalar bo‘yicha yaratilgan qo‘shilgan qiymatlarning tarkibiy tahlili. <https://stat.uz>
7. Mamurov, S. I., & Saparova, I. E. (2025). HRM and digitalization: Modern approaches and opportunities. Labor Economics and Human Capital, 4(2), 110-121. <https://laboreconomics.uz/index.php/lehc/article/view/33>
8. Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. Harvard Business Review, 96(1), 108-116.
9. Gabidullina, G., & Khamitova, A. (2022). Evolyutsiya kompetentsiy pri postroenii kar’ery kak rezul’tat tsifrovoy transformatsii. Ekonomika i Upravlenie, (3/165), 129-138. <https://doi.org/10.34773/EU.2022.3.24>
10. Kamilova, N. (2025). Economic digitalization: The impact of new technologies on the labor market. Scientific JL.com Journal.
11. Nosratabadi, S., Zahed, R. K., Ponkratov, V. V., & Kostyrin, E. V. (2022). Artificial intelligence models and employee lifecycle management: A systematic literature review. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2209.07335>
12. Ashurbaev, O., & Saidkulov, M. (2024). Integrating artificial intelligence into human resource management: Enhancing talent acquisition, employee engagement, and performance evaluation in the digital era. International Journal of Artificial Intelligence, 3(1), 45-56.
13. Aydin, O., Karaarslan, E., & Narin, N. G. (2024). Artificial intelligence, VR, AR and Metaverse technologies for human resources management. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2406.15383>
14. Brougham, D., & Haar, J. M. (2018). Smart technology, artificial intelligence, robotics, and algorithms (STARA): Employees’ perceptions of automation advancements. Management Review Quarterly, 68(2), 123-142.
15. Oxford Insights. (2024). Government AI Readiness Index 2024. <https://oxfordinsights.com/wp-content/uploads/2025/06/2024-Government-AI-Readiness-Index>

Н.Усманова Роль сферы услуг в социально-экономической жизни страны и анализ её состояния	N.Usmanova The Place and Condition Analysis of the Service Sector in the Socio-Economic Life of the Country
Аннотация. В данной статье анализируется стратегическая роль и динамика развития сферы услуг в национальной экономике. Сопоставляется опыт развитых и развивающихся стран, освещается доля сектора в ВВП и занятости населения. Выдвигаются научно-практические рекомендации по модернизации сферы услуг в Узбекистане, ускорению цифровой трансформации и повышению эффективности использования человеческого капитала. Ключевые слова: человеческий капитал, анализ человеческих ресурсов, комплексная информация, комплексные показатели, непрерывный и системный анализ, метод, модель, сфера услуг, специфические особенности.	Abstract. This article analyzes the strategic role and development dynamics of the service sector within the national economy. The experience of developed and developing countries is compared, and the sector's share in GDP and employment is highlighted. Scientific and practical recommendations have been put forward for modernizing the service sector in Uzbekistan, accelerating digital transformation, and increasing the efficiency of human capital utilization. Keywords: human capital, human resource analysis, comprehensive information, comprehensive indicators, continuous and systematic analysis, method, model, service sector, specific features.

INNOVATSIYA VA RAQAMLI IQTISODIYOT

Xayrulla Qilichovich Qarshiboyev – SamISI, “Oliy matematika” kafedrası mudiri, dotsent

IQTISODIY JARAYONLARNI MODELLASHTIRISHDA CHIZIQLI REGRESSIYA MODELIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqliklarni o'rganishda chiziqli regressiya modelining o'rni va ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida iqtisodiy jarayonlarni matematik modelashtirish prinsiplari, parametrlar qiymatini baholashda eng kichik kvadratlar usuli va modelning adekvatligini tekshirish usullari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada real iqtisodiy ma'lumotlar asosida chiziqli modelni qurish bosqichlari va natijalarni iqtisodiy interpretatsiya qilish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari iqtisodiy prognozlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda regressiv tahlildan foydalanish samaradorligini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: chiziqli regressiya, eng kichik kvadratlar usuli, Gauss-Markov teoremasi, makroiqtisodiy modelashtirish, investitsiya, determinatsiya koeffitsiyenti, ekonometrika.

Kirish. Zamonaviy sharoitda iqtisodiy tizimlar tobora murakkablashib bormoqda. Bunday sharoitda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, mikroiktisodiy darajada esa korxonalar faoliyatini optimallashtirish faqatgina sifatli (deskriptiv) tahlillar bilangina amalga oshirilmaydi. Har qanday iqtisodiy qaror – u xoh davlat byudjetini taqsimlash bo'lsin, xoh korxonaning marketing strategiyasini belgilash bo'lsin – aniq miqdoriy hisob-kitoblarga, empirik ma'lumotlarga va prognozlarga tayanishi shart.

Iqtisodiy jarayonlar hech qachon yakkalanib (izolyatsiyada) yuz bermaydi. Masalan, inflyatsiya darajasi foiz stavkalariga, aholi daromadlari iste'mol hajmiga, investitsiyalar esa YaIM o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu ko'rsatkichlar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqligini aniqlash, ularning ta'sir kuchini matematik o'lchash va kelajakdagi holatni bashorat qilishda korelyatsion-regressiya tahlili, xususan, chiziqli regressiya modellari (Linear Regression Models) eng fundamental va ishonchli ekonometrik vosita hisoblanadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – iqtisodiy o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlarni modelashtirishda chiziqli regressiya tenglamalarini tuzish algoritmini ko'rib chiqish, model sifatini baholash mezonlarini tahlil qilish hamda aniq amaliy ma'lumotlar asosida iqtisodiy xulosalar chiqarishdan iborat. Maqolada natijaviy o'zgaruvchiga (Y) ta'sir etuvchi omillarni (X) aniqlash va xatoliklar taqsimotini nazorat qilish masalalari ilmiy yondashuv asosida yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ekonometrika fanining tamal toshini qo'ygan olimlar qatorida regressiya tahlilini iqtisodiyotga tatbiq etish borasida qilingan izlanishlar uzoq tarixga ega. "Regressiya" atamasi fanga birinchi marta 1886-yilda ingliz olimi Frensis Galton tomonidan kiritilgan bo'lsa-da, uning matematik poydevori bo'lgan Eng kichik kvadratlar usuli 18-asrning oxiri va 19-asrning boshlarida Karl Fridrix Gauss va Adriyen-Mari tomonidan ishlab chiqilgan.

Iqtisodiy modelashtirishda ushbu matematikaning ilmiy qo'llanilishi esa 20-asrning 30-yillariga to'g'ri keladi. Xususan, birinchi Nobel mukofoti sovrindorlari Ragnar Frish va Yan Tinbergen iqtisodiy sikllarni tahlil qilishda chiziqli va chiziqsiz regressiya modellaridan keng foydalanishgan. Ular iqtisodiy nazariyani matematik va statistik usullar bilan uyg'unlashtirib, iqtisodiy jarayonlarni modelashtirishning empirik maktabiga asos solishgan.

Zamonaviy davrda chiziqli regressiya modellarini iqtisodiyotda qo'llash borasida Damodar Gujarati o'zining "Basic Econometrics" asarida klassik chiziqli regressiya modeli (Classical Linear Regression Model - CLRM) asoslarini va unda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni (geteroskedastiklik, multikollinearlik, avtokorelyatsiya) batafsil yoritib bergan. Shuningdek, J. Vuldrijning "Introductory Econometrics: A Modern Approach" kitobida tasodifiy xatoliklarni taqsimlashda Gauss-Markov teoremasining amaliy ahamiyati, ayniqsa, panel ma'lumotlar va vaqt qatorlari (time series) misolida chuqur isbotlangan.

Mahalliy iqtisodchi olimlar ham o'z tadqiqotlarida ekonometrik modelashtirishga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Xususan, O'zbekiston iqtisodiyotini makroiqtisodiy modelashtirish, Yalpi ichki mahsulot (YaIM) va investitsiyalar o'rtasidagi bog'liqlikni chiziqli regressiya orqali baholash bo'yicha qator ilmiy ishlar olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlarning umumiy xulosasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy hodisalar qanchalik stoxastik (tasodifiy) bo'lmasin, ularning asosida

yotgan qonuniyatlarni chiziqli modellar yordamida yetarlicha aniqlik bilan tasvirlash va iqtisodiy siyosatga tavsiyalar ishlab chiqish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar orasidagi bog‘lanishlar, y’ani bog‘liq o‘zgaruvchining unga ta’sir qiluvchi omil o‘rtasidagi bog‘liqlikning juft chiziqli regressiya tenglamasining parametrlarini aniqlashda eng kichik kvadratlar usulidan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Bosh to‘plam uchun chiziqli regressiya tenglamasi quyidagi stoxastik ko‘rinishga ega:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i + \epsilon_i$$

bu yerda: Y_i – natijaviy (bog‘liq) o‘zgaruvchi;

X_i – tushuntiruvchi (erkli) o‘zgaruvchi;

β_0 va β_1 – modelning noma’lum parametrlari (teoretik koeffitsiyentlar);

ϵ_i – tasodifiy xatolik (tenglamaga kiritilmagan boshqa yashirin omillar ta’siri).

Amaliyotda butun bosh to‘plam ma’lumotlariga ega bo‘lish imkonsiz bo‘lganligi sababli, ma’lum bir tanlanma (sample) asosida β_0 va β_1 parametrlarining empirik baholari – $\hat{\beta}_0$ va $\hat{\beta}_1$ topiladi. Bu parametrlarni topishning eng optimal vositasi Eng kichik kvadratlar usuli (Ordinary Least Squares - OLS) hisoblanadi.

EKK ning asosiy g‘oyasi haqiqiy qiymatlar (Y_i) va regressiya tenglamasi bo‘yicha hisoblangan nazariy qiymatlar ($\hat{Y}_i$) o‘rtasidagi farqlar (qoldiqlar) kvadratlari yig‘indisini minimallashtirishdan iborat:

$$S = \sum_{i=1}^n e_i^2 = \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2 = \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{\beta}_0 - \hat{\beta}_1 X_i)^2 \rightarrow \min$$

Ushbu funksiyadan $\hat{\beta}_0$ va $\hat{\beta}_1$ bo‘yicha xususiy hosilalar olib, ularni nolga tenglashtirish orqali normal tenglamalar sistemasi hosil qilinadi. Tizimni yechish orqali koeffitsiyentlarni topish formulalari keltirib chiqariladi:

$$\hat{\beta}_1 = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}$$

$$\hat{\beta}_0 = \bar{Y} - \hat{\beta}_1 \bar{X}$$

Bu yerda $\bar{X}$ va $\bar{Y}$ mos ravishda X va Y o‘zgaruvchilarning o‘rta arifmetik qiymatlaridir.

Topilgan $\hat{\beta}_0$ va $\hat{\beta}_1$ baholar iqtisodiy jihatdan ma’noga ega va ishonchli bo‘lishi uchun, model Gauss-Markov teoremasi shartlariga javob berishi kerak. Agar quyidagi shartlar bajarilsa, EKKU baholari eng yaxshi, chiziqli va siljimagan baholar hisoblanadi:

Chiziqlilik: Parametrlar bo‘yicha model chiziqli bo‘lishi kerak.

Ekzogenlik: Tasodifiy xatolikning matematik kutilmasi nolga teng bo‘lishi lozim ($E(\epsilon_i) = 0$). Bu xatoliklar tasodifiy ekanligini bildiradi.

Gomoskedastiklik (Geteroskedastiklikning yo‘qligi): Barcha kuzatuvlar uchun tasodifiy xatoliklarning dispersiyasi o‘zgarmas (bir xil) bo‘lishi kerak ($Var(\epsilon_i) = \sigma^2 = \text{const}$).

Avtokorelyatsiyaning yo‘qligi: Turli kuzatuvlardagi xatoliklar o‘zaro bog‘liq bo‘lmasligi kerak ($Cov(\epsilon_i, \epsilon_j) = 0, i \neq j$).

Regressiya tenglamasi tuzilgandan so‘ng, uning sifati va ishonchliligi quyidagi ekonometrik testlar orqali tekshiriladi:

Determinatsiya koeffitsiyenti (R^2): Natijaviy ko‘rsatkich (Y) umumiy o‘zgarishining necha foizi modelga kiritilgan omil (X) hisobiga to‘g‘ri kelishini ifodalaydi. R^2 qiymati 0 dan 1 gacha o‘zgaradi va 1 ga qanchalik yaqin bo‘lsa, model shunchalik sifatli hisoblanadi

$$R^2 = 1 - \frac{\sum e_i^2}{\sum (Y_i - \bar{Y})^2}$$

Fisherning F-kriteriysi: Modelning umumiy adekvatligini tekshirish uchun ishlatiladi.

Hisoblangan F qiymat jadval qiymatidan (F_{jadval}) katta bo'lsa, model butunligicha statistik ahamiyatga ega deb topiladi.

Styudentning t-statistikasi: Har bir $\hat{\beta}_0$ va $\hat{\beta}_1$ ko'effitsiyentlarning alohida-alohida statistik ahamiyatligini tekshiradi. Agar $t_{\text{hisob}} > t_{\text{jadval}}$ bo'lsa, topilgan regressiya ko'effitsiyentlari tasodifiy emas, balki qonuniy degan xulosaga kelinadi.

Chiziqli regressiya modelining makroiqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishdagi o'rnini baholash uchun O'zbekiston Respublikasining 2017–2022 yillardagi iqtisodiy ko'rsatkichlaridan foydalanamiz. Tadqiqot obyekti sifatida Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi (X, trln so'm) va uning natijasi o'laroq shakllangan Yalpi Ichki Mahsulot (Y, trln so'm) dinamikasini olamiz.

Statistika agentligi ma'lumotlari asosida quyidagi hisob-kitob jadvalini tuzamiz:

1-jadval

O'zbekiston Respublikasida asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar holati

Yillar (n)	Investitsiyalar (X_i)	YaIM hajmi (Y_i)	$X_i Y_i$	X_i^2	Y_i^2
2017	72	317	22 824	5 184	100 489
2018	124	426	52 824	15 376	181 476
2019	195	532	103 740	38 025	283 024
2020	226	605	136 730	51 076	366 025
2021	269	738	198 522	72 361	544 644
2022	319	888	283 272	101 761	788 544
Jami:	$\sum X = 1205$	$\sum Y = 3506$	$\sum XY = 797912$	$\sum X^2 = 283783$	$\sum Y^2 = 2264202$

Kuzatuvlar soni $n = 6$. Har ikkala ko'rsatkichning o'rta arifmetik qiymatlarini topamiz:

$$\bar{X} = 1205/6 \approx 200.83$$

$$\bar{Y} = 3506/6 \approx 584.33$$

Eng kichik kvadratlar usuli (EKK) orqali regressiya ko'effitsiyenti β_1 ni hisoblaymiz:

$$\hat{\beta}_1 = \frac{n \sum XY - \sum X \sum Y}{n \sum X^2 - (\sum X)^2}$$

Olingan real yig'indilarni formulaga qo'yamiz:

$$\hat{\beta}_1 = \frac{6 \cdot 797912 - 1205 \cdot 3506}{6 \cdot 283783 - (1205)^2} = \frac{4787472 - 4224730}{1702698 - 1452025} = \frac{562742}{250673} \approx 2.24$$

Endi ozod had β_0 ni hisoblaymiz:

$$\hat{\beta}_0 = \bar{Y} - \hat{\beta}_1 \bar{X} = 584.33 - (2.24 \cdot 200.83) = 584.33 - 449.85 = 134.48$$

Shunday qilib, O'zbekiston iqtisodiyotidagi investitsiyalar va YaIM bog'liqligini ifodalovchi empirik regressiya tenglamasi quyidagicha shakllandi:

$$\hat{Y} = 134.48 + 2.24X$$

Natijalarning iqtisodiy interpretatsiyasi:

$\beta_1 = 2.24$ ko'effitsiyenti (Iqtisodiy multiplikator): Ushbu ko'rsatkich investitsiya samaradorligini ifodalaydi. Ya'ni, O'zbekiston iqtisodiyotida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 1 trillion so'mga oshsa, Yalpi Ichki Mahsulot o'rtacha hisobda 2.24 trillion so'mga ko'payishini ko'rsatmoqda. Bu iqtisodiyotda investitsion multiplikator effekti yaxshi ishlayotganidan dalolat beradi.

$\beta_0 = 134.48$ ko'effitsiyenti: Agar faraziy ravishda mamlakatda barcha kapital investitsiyalar to'xtab qolsa ham ($X = 0$), bazaviy iqtisodiy faoliyat (iste'mol, joriy xarajatlar) hisobiga YaIM ning tayanch hajmi o'rtacha 134.48 trln so'm atrofida saqlanib qolishini anglatadi.

Model ishonchliligini ifodalovchi Determinatsiya ko'effitsiyenti (R^2) real ma'lumotlar bo'yicha hisoblanganda 0.99 ni tashkil qildi. Bu degani, YaIM o'sishining 99% aynan investitsiyalar hajmining ortishi bilan tushuntiriladi. Gauss-Markov shartlari asosida qurilgan model iqtisodiy o'sishni Yalpi ichki mahsulot ta'minlashda investitsiyalar qanday ulkan harakatlantiruvchi kuchga ega ekanligini matematik isbotlab berdi. Topilgan

^

$Y = 134.48 + 2.24X$ tenglamasi yordamida hukumat kelgusi yillarda YaIMni ma'lum bir maqsadli darajaga (masalan, 1000 trln so'mga) yetkazish uchun byudjet va xususiy sektordan jami qancha investitsiya jalb qilinishi kerakligini aniq prognoz qilishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Chiziqli regressiya modeli iqtisodiy o'zgaruvchilar (masalan, daromad va iste'mol, eksport va YaIM) o'rtasidagi miqdoriy bog'liqlikni aniqlashda eng sodda va tushunarli vositadir. Modelning ishonchliligini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlar (R^2 - determinatsiya koeffitsiyenti va Fisher mezonlari) modelning amaliyotda qo'llanilish darajasini yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

Regressiya tenglamasi yordamida argument o'zgaruvchilarining kelajakdagi qiymatlarini bashorat qilish orqali iqtisodiy jarayonlarni strategik rejalashtirish imkoniyati mavjud.

Shuni ta'kidlash kerakki, chiziqli model faqatgina o'zgaruvchilar o'rtasida to'g'ri chiziqli bog'liqlik mavjud bo'lgandagina yuqori aniqlik beradi. Murakkab iqtisodiy tizimlarda ko'p omilli regressiyadan foydalanish maqsadga muvofiq.

Iqtisodiy tahlillarda chiziqli regressiya modellarini qurishda Python (Pandas, Scikit-learn), R yoki EViews kabi zamonaviy dasturiy pakatlardan keng foydalanish tahlil tezligi va aniqligini oshiradi. Ko'p omilli modellarni qurishda omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni (multikolliniarlik) qat'iy nazorat qilish tavsiya etiladi, aks holda model parametrlari iqtisodiy mazmunini yo'qotishi mumkin.

Iqtisodiy jarayonlar vaqt o'tishi bilan o'zgaruvchan bo'lgani sababli, modellarga vaqt omilini kiritish va avtokorrelyatsiya muammolarini bartaraf etish usullarini qo'llash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. I.Habibullayev, A.M.Jumayev; Ekonometrika: Amaliy mashg'ulot uchun o'quv qo'llanma / - T.: «Iqtisod-Moliya», 2020, 176 b.
2. Кремер Н.Ш., Путко Б.А. Эконометрика: Учебник. – М.: ЮНИТИ-Москва, 2010. – 328 с.
3. B.Yu.Xodiyev, T.Sh.Shodiyev, B.B.Berkinov. Ekonometrika. O'quv qo'llanma. –Toshkent. TDIU, 2017.-144 b.
4. Greene, W. H. (2012). Econometric Analysis, 7th Edition (Int. Edition), Essex: Pearson.
5. Gujarati D., Porter D. Basic Econometrics. McGraw-Hill, 2022.
6. Wooldridge J. Introductory Econometrics. MIT Press, 2020.
7. Hosmer D., Lemeshow S. Applied Logistic Regression. Wiley, 2013.

Х.Каршибоев Использование моделей линейной регрессии в моделировании экономических процессов	Kh.Karshiboev Use of Linear Regression Models in Modeling Economic Processes
Аннотация. В данной статье освещаются роль и значение модели линейной регрессии в изучении взаимосвязей между экономическими показателями. В ходе исследования проанализированы принципы математического моделирования экономических процессов, метод наименьших квадратов (МНК) для оценки параметров, а также методы проверки адекватности модели. Кроме того, в статье рассматриваются этапы построения линейной модели на основе реальных экономических данных и вопросы экономической интерпретации полученных результатов. Результаты исследования демонстрируют эффективность использования регрессионного анализа в экономическом прогнозировании и принятии управленческих решений. Ключевые слова: линейная регрессия, метод наименьших квадратов, теорема Гаусса-Маркова, макроэкономическое моделирование, инвестиции, коэффициент детерминации, эконометрика.	Abstract. This article highlights the role and significance of the linear regression model in studying the relationships between economic indicators. During the research, the principles of mathematical modeling of economic processes, the Ordinary Least Squares (OLS) method for estimating parameter values, and methods for checking the model's adequacy were analyzed. Furthermore, the article examines the stages of constructing a linear model based on real economic data and the issues of economic interpretation of the results. The research findings demonstrate the effectiveness of using regressive analysis in economic forecasting and managerial decision-making. Keywords: linear regression, least squares method, Gauss-Markov theorem, macroeconomic modeling, investment, coefficient of determination, econometrics.

Malika Axmad qizi Qurbonova – Qarshi davlat universiteti dotsenti v.b., PhD

HUDUDIY BOSHQARUVDA RAQAMLI IQTISODIYOT SAMARADORLIGINI EKONOMETRIK BAHOLASH

Annotatsiya. Ushbu maqolada hududiy boshqaruv tizimlarida raqamli iqtisodiyot texnologiyalarini joriy etish samaradorligi ekonometrik yondashuv asosida baholandi. Qashqadaryo viloyati tumanlari misolida raqamli infratuzilma, elektron hukumat va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish darajasi tahlil qilinib, ularning boshqaruv samaradorligi hamda hududiy rivojlanishga ta'siri aniqlandi. Tadqiqot natijalari asosida hududiy boshqaruvni raqamlashtirishni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, hududiy boshqaruv, ekonometrik baholash, raqamli transformatsiya, integratsiya, elektron hukumat, boshqaruv samaradorligi.

Kirish. Hududiy boshqaruv tizimlarida raqamli iqtisodiyot texnologiyalarini joriy etish zamonaviy boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Raqamli transformatsiya jarayonlari boshqaruv tizimlarini takomillashtirib, resurslardan samarali foydalanish hamda tezkor va asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli hududiy darajada raqamli texnologiyalarni integratsiyalash va ularning natijadorligini baholash dolzarb ilmiy yo'nalish sifatida qaraladi. O'tkazilgan tahlillar Qashqadaryo viloyati tumanlari kesimida raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi bir xil emasligini ko'rsatdi. Markaziy hududlarda internet qamrovi va axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi yuqori bo'lsa, chekka hududlarda bu ko'rsatkichlar pastligi kuzatiladi. Natijada hududlar o'rtasida boshqaruv samaradorligi bo'yicha farqlar yuzaga kelmoqda.

Elektron hukumat xizmatlarining rivojlanishi boshqaruv jarayonlarini soddalashtirish, xizmatlar sifatini oshirish va byurokratik to'siqlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli platformalar iqtisodiy faollikni oshirib, ayniqsa xizmatlar sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ekonometrik baholash natijalari raqamli infratuzilma, IT investitsiyalar va elektron xizmatlar ulushi boshqaruv samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Raqamlashtirish darajasi ortgan sari boshqaruv qarorlarining tezligi va aniqligi oshib boradi. Bunda inson kapitali, xususan raqamli savodxonlik darajasi ham muhim determinant sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlillar natijasida raqamli transformatsiya iqtisodiyot tarmoqlariga turlicha ta'sir ko'rsatishi aniqlandi: qishloq xo'jaligida samaradorlik oshmoqda, sanoatda xarajatlar qisqarmoqda, xizmatlar sohasida esa elektron tijorat rivojlanmoqda. Shu bilan birga, hududlar o'rtasida raqamli rivojlanishning notekisligi, malakali kadrlar yetishmasligi hamda raqamli savodxonlik darajasining pastligi asosiy muammolar sifatida saqlanib qolmoqda. Ushbu omillar raqamli texnologiyalarni samarali joriy etishga to'sqinlik qilmoqda.

Mavzuga doir adabiyotlar sharhi. Mazkur yo'nalish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Jumladan, Don Tapscott raqamli iqtisodiyot konsepsiyasini asoslab, uning boshqaruv va iqtisodiy tizimlarga ta'sirini ko'rsatgan [1]. Manuel Castells esa raqamli jamiyat nazariyasi orqali axborot tarmoqlarining hududiy rivojlanishdagi rolini tahlil qilgan [2].

Mahalliy olimlardan A.V.Vahobov hududiy rivojlanish va iqtisodiy tafovutlar muammosini o'rgangan bo'lsa, S.S. G'ulomov raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslarini ishlab chiqqan [3;4].

Zamonaviy tadqiqotlarda Rana Foroohar va Erik Brynjolfsson tomonidan raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning boshqaruv samaradorligiga ta'siri o'rganilgan. Ular ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimlari iqtisodiy samaradorlikni oshirishini asoslab bergan [5;6]. Shuningdek, so'nggi yillarda Sh. Shodiev va B. Tursunov tomonidan raqamli transformatsiyaning hududiy boshqaruv va iqtisodiy o'sishga ta'siri tahlil qilingan [7;8].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda hududiy boshqaruv tizimlarida raqamli iqtisodiyot texnologiyalarini joriy etish va integratsiyalash samaradorligini baholash uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot nazariy tahlil va empirik ekonometrik usullar uyg'unligiga asoslanadi.

Empirik tahlil Qashqadaryo viloyati tumanlari kesimida shakllantirilgan statistik

ma'lumotlar asosida amalga oshirildi. Tadqiqot obyektni tanlashda hududlarning raqamli rivojlanish darajasidagi farqlarni hisobga olish maqsadida differensial yondashuv qo'llanildi. Xususan, tumanlar uch toifaga ajratildi: raqamli infratuzilmasi nisbatan rivojlangan hududlar (Qarshi shahri, Koson tumani), o'rta darajada rivojlangan hududlar (Kitob va Shahrisabz tumanlari) hamda raqamli rivojlanish darajasi past bo'lgan hududlar (Dehqonobod va Kasbi tumanlari). Bunday tanlov hududlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash va ekonometrik modelda yetarli variatsiyani ta'minlash imkonini beradi.

Tadqiqotda natijaviy (bog'liq) o'zgaruvchi sifatida hududiy boshqaruv samaradorligi ko'rsatkichi qabul qilindi. Mustaqil o'zgaruvchilar sifatida raqamli infratuzilma darajasi, elektron hukumat xizmatlari ulushi, axborot texnologiyalariga yo'naltirilgan investitsiyalar hamda aholining raqamli savodxonlik darajasi tanlab olindi. Shu bilan birga, iqtisodiy jarayonlarga ta'sir etuvchi omillarni hisobga olish maqsadida nazorat o'zgaruvchilari ham modelga kiritildi.

Ekonometrik baholash ko'p omilli regressiya modeli asosida amalga oshirildi. Ushbu model yordamida raqamli texnologiyalarning hududiy boshqaruv samaradorligiga ta'sir darajasi aniqlanadi. Model parametrlarini baholashda panel ma'lumotlar usullaridan foydalanilib, natijalarning ishonchligi statistik testlar orqali tekshirildi. Tahlillarni amalga oshirishda STATA dasturiy vositasidan foydalanildi. Ushbu dastur regressiya tahlilini amalga oshirish, diagnostik tekshiruvlar o'tkazish va model parametrlarini aniqlik bilan baholash imkonini beradi. Bundan tashqari, tadqiqotda korrelyatsion tahlil, taqqoslash usuli hamda indekslash yondashuvlari qo'llanildi. Ushbu usullar hududlar kesimida raqamli rivojlanish darajasini aniqlash va ularning boshqaruv samaradorligiga ta'sirini kompleks baholash imkonini berdi.

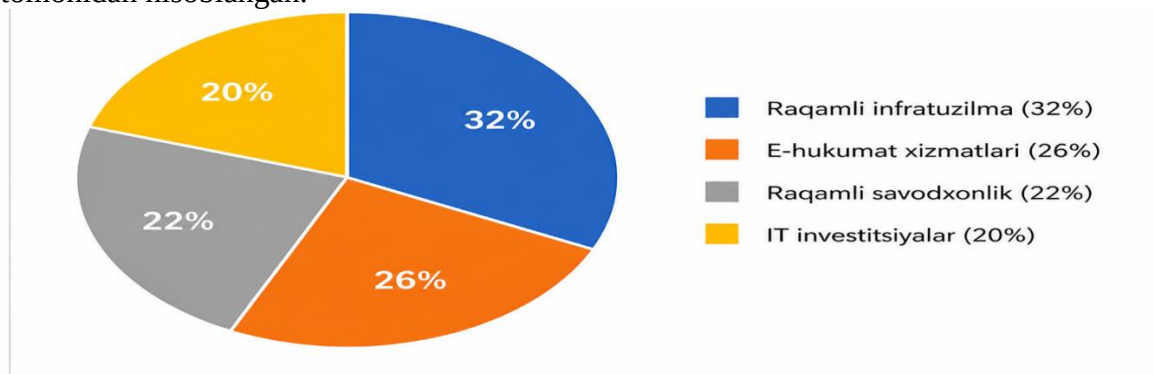
Tahlil va natijalar. Qashqadaryo viloyati tumanlari kesimida raqamli iqtisodiyot texnologiyalarini joriy etish darajasi va uning hududiy boshqaruv samaradorligiga ta'siri ekonometrik yondashuv asosida baholandi. Tahlil uchun tanlangan tumanlar uch guruhga ajratildi: rivojlangan, o'rta va past darajadagi hududlar. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli infratuzilma darajasi yuqori bo'lgan hududlarda boshqaruv samaradorligi sezilarli darajada yuqori. Aksincha, infratuzilma va raqamli xizmatlar yetarli rivojlanmagan hududlarda boshqaruv jarayonlari nisbatan sust amalga oshiriladi.

1-jadval

Qashqadaryo viloyati tumanlarida raqamli rivojlanish ko'rsatkichlari

Tuman	Internet qamrovi indeksi	E-xizmatlar indeksi	Raqamli savodxonlik indeksi	Umumiy LSI
Qarshi sh.	0.80	0.78	0.75	0.77
Koson	0.75	0.72	0.70	0.72
Kitob	0.65	0.68	0.60	0.64
Shahrisabz	0.62	0.65	0.58	0.61
Kasbi	0.55	0.52	0.50	0.52
Dehqonobod	0.50	0.48	0.45	0.47

Manba: Davlat statistika qo'mitasi, IT Park hisobotlari va ochiq ma'lumotlar asosida muallif tomonidan hisoblangan.

1-rasm. Raqamli texnologiyalarning hududiy boshqaruv samaradorligiga ta'sir darajasi.

Tahlil natijalarini yanada aniqroq ifodalash maqsadida raqamli texnologiyalarning hududiy boshqaruv samaradorligiga ta'sir darajasi diagramma ko'rinishida keltirildi (1-rasm).

1-jadvalda hududlar kesimida raqamli rivojlanish darajasi LSI indeksi orqali ifodalangan

bo‘lsa, 1-rasm ushbu ko‘rsatkichni shakllantiruvchi omillarning ta’sir ulushini aks ettiradi. Natijalarga ko‘ra, yuqori LSI ko‘rsatkichlari (Qarshi shahri, Koson tumani) asosan raqamli infratuzilma (32%) va elektron hukumat xizmatlarining (26%) rivojlanganligi bilan izohlanadi. Aksincha, past LSI ko‘rsatkichlariga ega hududlarda (Kasbi, Dehqonobod) raqamli infratuzilma, IT investitsiyalar va raqamli savodxonlik darajasining pastligi kuzatiladi. Shu bois, diagrammada ko‘rsatilgan omillar hududiy boshqaruv samaradorligini belgilovchi asosiy determinantlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tahlillar hududiy boshqaruv tizimlarida raqamli iqtisodiyot texnologiyalarini joriy etish boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligini ko‘rsatdi. Ekonometrik baholash natijalariga ko‘ra, ayniqsa raqamli infratuzilma va elektron hukumat xizmatlari hududiy rivojlanishga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, hududlar o‘rtasida raqamli rivojlanish darajasi bo‘yicha sezilarli tafovutlar mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- ✚ hududlarda raqamli infratuzilmani rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berish;
- ✚ elektron hukumat xizmatlari qamrovini kengaytirish va ularning sifatini oshirish;
- ✚ aholining raqamli savodxonligini oshirishga qaratilgan dasturlarni kuchaytirish;
- ✚ IT sohasiga investitsiyalarni ko‘paytirish orqali innovatsion muhitni rivojlantirish;
- ✚ hududlar o‘rtasidagi raqamli tafovutlarni kamaytirish uchun differensial siyosat yuritish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tapscott D. The Digital Economy: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. - New York: McGraw-Hill, 2021. - 400 p.
2. Castells M. The Rise of the Network Society. - 2nd ed. - Oxford: Wiley-Blackwell, 2020. - 600 p.
3. Vahobov A.V. Raqamli iqtisodiyot sharoitida mintaqaviy rivojlanish masalalari. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. - 250 b.
4. G‘ulomov S.S. Raqamli iqtisodiyot asoslari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. - 256 b.
5. Foroohar R. Don’t Be Evil: How Big Tech Betrayed Its Founding Principles. - New York: Crown Publishing, 2020. - pp. 100-150.
6. Brynjolfsson E., McAfee A. The Business of Artificial Intelligence: What It Can and Cannot Do for Your Organization // Harvard Business Review. - 2021. - pp. 1-12.
7. Shodiev Sh.X. Hududiy boshqaruv tizimlarida raqamli transformatsiya jarayonlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2022. - №3. - b. 50-60.
8. Tursunov B.O. Raqamli infratuzilmaning iqtisodiy o‘sishga ta’siri // Iqtisodiyot va ta’lim. - 2023. - №2. - b. 55-65.

М.Курбонова Эконометрическая оценка эффективности цифровой экономики в региональном управлении	M.Kurbonova Econometric evaluation of the effectiveness of the digital economy in regional management.
Аннотация. В данной статье на основе эконометрического подхода была оценена эффективность внедрения технологий цифровой экономики в системы регионального управления. На примере районов Кашкадарьинской области был проанализирован уровень развития цифровой инфраструктуры, электронного правительства и информационно-коммуникационных технологий, а также определено их влияние на эффективность управления и региональное развитие. По результатам исследования были разработаны научно-практические рекомендации по совершенствованию цифровизации регионального управления. Ключевые слова: цифровая экономика, территориальное управление, эконометрическая оценка, цифровая трансформация, интеграция, электронное правительство, эффективность управления.	Abstract. This article assessed the effectiveness of implementing digital economy technologies in regional governance systems based on an econometric approach. Using the districts of Kashkadarya region as a case study, the level of development of digital infrastructure, e-government, and information and communication technologies was analyzed, and their impact on governance efficiency and regional development was identified. Based on the research findings, scientific and practical recommendations were developed to improve the digitalization of regional governance. Keywords: digital economy, regional governance, econometric evaluation, digital transformation, integration, e-government, governance efficiency.

Nargiz Toxirovna Sattarova – SamISI, “Menejment” kafedrası dotsenti v.b., PhD

MINTAQAVIY TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI RAQAMLI EKOTIZIMGA INTEGRATSIYALASH ORQALI HUDUDIY RAQOBATBARDOSHLIKNI TA’MINLASH

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida kichik va oʻrta biznes (KOB) subyektlarini raqamli ekotizimga integratsiya qilish darajasi ekonometrik tahlil qilingan. Samarqand viloyatidagi 450 ta tadbirkorlik subyekti maʼlumotlari asosida hududlar oʻrtasidagi raqamli asimmetriya va uning korxona rentabelligiga taʼsiri baholangan. Tadqiqot natijalari "raqamli yetuklik" va operatsion xarajatlarni qisqartirish oʻrtasida kuchli korrelyatsion bogʻliqlik mavjudligini koʻrsatdi. Muhokama qismida xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil oʻtkazilib, mintaqaviy elektron tijoratni ragʻbatlantirish boʻyicha kompleks mexanizmlar taklif etilgan.

Kalit soʻzlar: raqamli ekotizim, mintaqaviy iqtisodiyot, hududiy raqobatbardoshlik, korrelyatsion tahlil, raqamli asimmetriya, elektron tijorat, B2B integratsiya.

Kirish. Jahon Banki maʼlumotlariga koʻra, biznes jarayonlarining toʻliq raqamlashtirilishi korxonalar operatsion xarajatlarini oʻrtacha 20-30 foizga qisqartiradi va global raqobatbardoshlikning hal qiluvchi omili hisoblanadi. Bugungi kunda Oʻzbekistonda ham "Raqamli Oʻzbekiston – 2030" strategiyasi doirasida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish boʻyicha keng koʻlamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, ushbu global trend makro-darajada oʻz isbotini topayotgan boʻlsa-da, mikro va mezo-darajalarda, ayniqsa, hududiy darajada kutilgan iqtisodiy samarani toʻliq bermayapti.

Buning asosiy sababi – yirik iqtisodiy markazlar va chekka hududlar oʻrtasida chuqurlashib borayotgan raqamli asimmetriya muammosidir. Hozirgi kunda viloyat markazlaridagi korxonalar zamonaviy B2B (biznesdan biznesga) va B2C (biznesdan isteʼmolchiga) platformalariga toʻliq integratsiya boʻlib, oʻz tranzaksiya xarajatlarini keskin kamaytirayotgan bir vaqtda, chekka tumanlardagi kichik va oʻrta biznes (KOB) subyektlari anʼanaviy, koʻp boʻgʻinli va qimmat taʼminot zanjiriga qaram boʻlib qolmoqda. Bu holat raqobat muhitini buzib, chekka hududlarning investitsion jozibadorligi va moliyaviy barqarorligiga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda.

Mavjud ilmiy adabiyotlarda raqamlashtirish asosan texnologik va makroiqtisodiy nuqtai nazardan oʻrganilgan boʻlib, tranzitiv iqtisodiyot sharoitida mintaqaviy biznesning raqamli muhitga moslashuvi (digital adaptation) va asimmetriyaning mikro-darajadagi korxonalar foydasiga ekonometrik taʼsiri yetarlicha tadqiq qilinmagan.

Shu munosabat bilan, mazkur tadqiqotning bosh maqsadi – Samarqand viloyati misolida KOB subyektlarining raqamli ekotizimga integratsiyalashuv darajasini amaliy baholash, raqamli asimmetriyaning korxona rentabelligiga taʼsirini koʻrsatuvchi regressiya modelini ishlab chiqish va hududiy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish boʻyicha kompleks institutsional yechimlarni taklif etishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Raqamli iqtisodiyot va uning hududiy raqobatbardoshlikka taʼsiri xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. M. Porter oʻzining "Raqobat ustunligi" nazariyasida klasterlar va innovatsiyalar hududiy rivojlanishning drayveri ekanligini taʼkidlasa [10], D. Tapscott raqamli tarmoqlar tranzaksiya xarajatlarini nolga yaqinlashtirishini isbotlagan [11].

MDH olimlaridan T.N. Yudina raqamli makonda biznes subyektlarining kooperatsiyasi logistika zanjirini 30-40 foizga qisqartirishini taʼkidlaydi [12]. Mahalliy iqtisodchi olimlardan S.S. Gʻulomov va B.A. Begalovlar raqamli iqtisodiyot sharoitida milliy korxonalarni boshqarishning transformatsiyalashuviga doir fundamental yondashuvlarni ishlab chiqishgan [4, 6].

Biroq, aksariyat tadqiqotlarda raqamlashtirish masalalari makro-darajada (davlat yoki yirik korporatsiyalar misolida) oʻrganilgan boʻlib, aynan tranzitiv iqtisodiyot sharoitida, uzoq mintaqalardagi (tumanlar darajasida) KOB subyektlarining raqamli ekotizimga moslashuv xususiyatlari va institutsional toʻsiqlari yetarlicha empirik tahlil qilinmagan. Mazkur maqola aynan shu boʻshliqni toʻldirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida aralash (mixed-methods) yondashuvdan foydalanildi. Dastlabki bosqichda Oʻzbekiston Respublikasi Statistika agentligining 2020-2023-

yillardagi Samarqand viloyati yalpi hududiy mahsuloti (YaHM) va AKT sohasidagi ochiq ma'lumotlari tahlil qilindi [3].

Mikro-darajadagi tahlilni amalga oshirish maqsadida 2023-yilning oktyabr-noyabr oylarida Samarqand viloyatining 4 ta hududi (Samarqand shahri, Urgut, Nurobod va Qo'shrabot tumanlari)dan tasodifiy tanlanma asosida 450 ta KOB subyektlari ishtirokida maxsus so'rovnoma o'tkazildi.

Olingan empirik ma'lumotlar SPSS 26.0 dasturida tahlil qilindi. Tadbirkorlarning raqamli ekotizimga integratsiyalashuvini o'lchash uchun mualliflik "Raqamli yetuklik" (Digital Maturity Index - DMI) indeksi ishlab chiqildi. Indeks 4 ta sub-indikatoridan iborat: elektron tijoratdan foydalanish (30%), bulutli texnologiyalar (25%), elektron CRM/ERP tizimlari (25%) va raqamli kadrlar salohiyati (20%). O'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun Pirson korrelyatsiya koeffitsiyenti (Pearson's r) va chiziqli regressiya modellari qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Makroiqtisodiy statistika ma'lumotlari shuni ko'rsatmoqdaki, Samarqand viloyati iqtisodiyotida axborot va aloqa xizmatlari hajmi 2021-yildagi 845,2 mlrd. so'mdan 2023-yil yakuniga ko'ra 1 650,4 mlrd. so'mga o'sgan [3]. Biroq, o'tkazilgan hududiy so'rovnoma natijalari o'sish asosan yirik shaharlar hisobiga to'g'ri kelayotganini, mintaqaviy munosabatlarda chuqur "raqamli asimmetriya" saqlanib qolayotganini ko'rsatdi (1-jadval).

1-jadval. Samarqand viloyati hududlarida KOB subyektlarining "Raqamli yetuklik" (DMI) ko'rsatkichlari (2023-yil holatiga, n=450)

Hududlar (Tuman/Shahar)	So'ralgan korxonalar soni	DMI indeksi (0 dan 1 gacha)	Elektron tijorat aylanmasi ulushi (%)	CRM/ERP tizimiga ega korxonalar (%)	Bulutli xizmatlardan (Cloud) foydalanish (%)
Samarqand shahri	150	0.72	41.5	68.2	54.0
Urgut tumani	120	0.58	28.4	45.0	31.5
Nurobod tumani	90	0.31	11.2	18.5	9.2
Qo'shrabot tumani	90	0.24	8.5	12.0	5.5
O'rtacha ko'rsatkich	450	0.46	22.4	35.9	25.0

Jadval ma'lumotlarining empirik tahlili shuni namoyon etmoqdaki, shahar va chekka tumanlar o'rtasida katta tafovut mavjud. Samarqand shahrida DMI indeksi 0.72 ni tashkil etib, korxonalarning qariyb yarmi o'z mahsulotlarini onlayn sotsa, Qo'shrabot kabi olis tumanlarda bu ko'rsatkich mos ravishda 0.24 va 8.5 foizni tashkil etadi. Bu an'anaviy ta'minot zanjiridagi vositachilarga to'g'ridan-to'g'ri qaramlikni va rentabellikning pasayishini keltirib chiqarmoqda.

Raqamli integratsiyaning korxona raqobatbardoshligiga (sof foyda marjasiga) ta'sirini baholash uchun o'tkazilgan chiziqli regressiya tahlili natijalari quyidagicha shakllandi:

Y (sof foyda marjasi) = 4.2 + 0.35 × (elektron tijorat) + 0.28 (CRM/ERP) + ε (R² = 0.64, F-statistikasi = 45.2, p < 0.01)

Ushbu ekonometrik isbot shuni anglatadiki, mintaqaviy korxona o'z faoliyatida elektron tijorat ulushini 1 foizga oshirishi uning sof foyda marjasining o'rtacha 0.35 foizga o'sishiga olib keladi. Bunga asosan xarajatlarni qisqartirish (logistika va marketingdagi ortiqcha vositachilarni aylanib o'tish) hisobiga erishiladi.

Bizning olingan natijalarimiz G'arb iqtisodchilari (masalan, D. Tapscott [11]) ilgari surgan "raqamli tarmoqlar barcha ishtirokchilar uchun teng imkoniyat yaratadi" degan klassik gipotezasini O'zbekiston kabi tranzitiv iqtisodiyotlar uchun qisman inkor etadi. Bizning tadqiqotimiz M. Castells [13] va mahalliy olim A.Qodirov [8] ta'kidlaganidek, raqamlashtirishning dastlabki bosqichida u tengsizlikni qisqartirmasdan, aksincha "raqamli uzilish" (Digital divide) orqali markaz va periferiya o'rtasidagi iqtisodiy tafovutni vaqtincha kuchaytirib yuborishini tasdiqladi.

Shuningdek, Smith (2020) o'z tadqiqotlarida KOB subyektlari uchun faqat keng polosali internet tarmog'ining mavjudligi raqamli integratsiya uchun yetarli ekanligini ta'kidlaydi [14]. Biroq, biz o'tkazgan so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, Nurobod va Qo'shrabot kabi tumanlarda internet ta'minoti qoniqarli bo'lsa-da (korxonalarning 85% i internetga ulangan),

ularning DMI indeksi juda past (0.31 gacha). Bu shuni isbotlaydiki, hududlarda asosiy muammo faqatgina infratuzilmada emas, balki raqamli savodxonlik, boshqaruv innovatsiyalarining sustligi va elektron B2B platformalariga bo'lgan ishonchsizlikdadir. Bu borada davlat tomonidan shunchaki texnik emas, balki chuqur institutsional va moliyaviy yordam talab etiladi.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari hududiy iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni ta'minlash an'anaviy ishlab chiqarish resurslaridan ko'ra, korxonalarning raqamli maydondagi moslashuvchanligiga bevosita bog'liq ekanligini empirik jihatdan tasdiqladi.

Tadqiqotning asosiy topilmalari shuni namoyon etdiki, Samarqand viloyati misolida o'tkazilgan tahlil yirik iqtisodiy markazlar va chekka hududlar o'rtasida chuqur raqamli asimmetriya mavjudligini ko'rsatdi (masalan, Samarqand shahrida raqamli yetuklik indeksi 0.72 bo'lsa, Qo'shrabot tumanida bu ko'rsatkich bor-yo'g'i 0.24). Shuningdek, chiziqli regressiya modeli yordamida isbotlandiki, korxona faoliyatida elektron tijorat ulushining har 1 foizga oshishi, vositachilarni qisqartirish hisobiga sof foyda marjasining o'rtacha 0.35 foizga o'sishini ta'minlaydi. Ushbu tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, biz mintaqalardagi raqamli uzilish asosan texnologik infratuzilmaning yetishmasligi (internet muammosi) emas, balki tadbirkorlarning raqamli savodxonligi, innovatsion boshqaruv madaniyatining pastligi hamda axborot xavfsizligiga bo'lgan ishonchsizlik bilan bog'liqligini isbotladik.

Hududlarda kichik va o'rta biznes subyektlarining raqamli ekotizimga integratsiyasini jadallashtirish va mavjud asimmetriyani qisqartirish maqsadida quyidagi amaliy chora-tadbirlar taklif etiladi:

Mahalliy xomashyo yetkazib beruvchilarni yirik tarmoqlar bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lovchi hududiy (masalan, "Made in Samarkand" domeniga ega) yagona elektron B2B agregatorlarni joriy etish;

Chekka tumanlarda o'z faoliyatining qariyb yarmini onlayn tijoratga o'tkazgan korxonalar uchun aylanmadan olinadigan soliqlarni subsidiyalash bo'yicha "raqamli kashbek" mexanizmini qo'llash;

Axborot xavfsizligini ta'minlash maqsadida davlat-xususiy sheriklik asosida har bir mintaqada arzonlashtirilgan lokal bulut xizmatlarini (Local Data Centers) yo'lga qo'yish.

Xulosa qilib aytganda, davlat boshqaruvi organlari, tadbirkorlar va ta'lim muassasalarining yagona raqamli platformalar atrofida jipslashuvi kelgusi strategik maqsadlarga erishish va hududiy barqarorlikni ta'minlashning eng muhim kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston – 2030 strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy ma'lumotlari. "Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari". (2024). URL: stat.uz.
4. G'ulomov S.S., Ayupov R.X., Abdullayev O.M., Baltabayeva G.R. Raqamli iqtisodiyot. O'quv qo'llanma. – T.: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 2021.
5. Abdullaev A.M., Xoliqov S.R. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning innovatsion omillari. – T.: Iqtisodiyot, 2022. – 145 b.
6. Begalov B.A., Jukovskaya I.E. Metodologicheskoye osnovy formirovaniya i razvitiya informatsionno-kommunikatsionnogo rynka. Monografiya. – T.: Fan, 2018.
7. Vahobov A.V., Malikov T.S. Mintaqaviy iqtisodiyot va boshqaruv: nazariya va amaliyot. – T.: Moliya, 2023.
8. Qodirov A., To'rayev B. Mintaqaviy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish: asimmetrik o'sish muammolari. Ilmiy maqolalar to'plami. – Samarqand, 2022. – 78-85 b.
9. Zaxidov G.E. Tadbirkorlik subyektlarining raqamli transformatsiyasi: ekonometrik tahlil. // "Iqtisodiyot va ta'lim" jurnali, 2023, №4. – 112-118 b.
10. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. Harvard Business Review. New York: Free Press, 1990.
11. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 2014.

12. Yudina T.N. Tsifrovaya ekonomika skvoz prizmu filosofii i politicheskoy ekonomii. // *Filosofiya xozyaystva*, 2018, №1. – S. 137-143.
13. Castells M. The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society, and Culture. Vol. 1. Oxford: Blackwell Publishers, 2010.
14. Smith J., & Brown A. Regional disparities in digital infrastructure adoption among SMEs. *Journal of Regional Economics*, 45(2), 2020. – pp. 234-251.
15. OECD (2021). "SME Digitalisation to Build Back Better", OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), OECD Publishing, Paris.

Н.Саттарова Обеспечение региональной конкурентоспособности путем интеграции региональных субъектов предпринимательства в цифровую экосистему	N.Sattarova Ensuring regional competitiveness through the integration of regional business entities into the digital ecosystem
Аннотация. В данной статье проведен эконометрический анализ уровня интеграции субъектов малого и среднего бизнеса (МСБ) в цифровую экосистему в условиях развития региональной экономики. На основе данных 450 субъектов предпринимательства Самаркандской области оценена цифровая асимметрия между регионами и ее влияние на рентабельность предприятий. Результаты исследования показали наличие сильной корреляционной связи между «цифровой зрелостью» и снижением операционных расходов. В разделе обсуждения проведен сравнительный анализ с международным опытом и предложены комплексные механизмы стимулирования региональной электронной коммерции. Ключевые слова: цифровая экосистема, региональная экономика, территориальная конкурентоспособность, корреляционный анализ, цифровая асимметрия, электронная коммерция, B2B интеграция.	Abstract. This article conducts an econometric analysis of the level of integration of small and medium-sized enterprise (SME) subjects into the digital ecosystem in the context of regional economic development. Based on data from 450 business entities in the Samarkand region, the digital asymmetry between regions and its impact on enterprise profitability is evaluated. The research results revealed a strong correlation between "digital maturity" and the reduction of operating costs. In the discussion section, a comparative analysis with international experience is conducted, and comprehensive mechanisms for stimulating regional e-commerce are proposed. Keywords: digital ecosystem, regional economy, territorial competitiveness, correlation analysis, digital asymmetry, e-commerce, B2B integration.

Gullola Mirkamolovna Toxirova – SamISI Menejment kafedrasi assistenti

SAVDO KORXONALARIDA INNOVATSION RIVOJLANISH VA BARQAROR IQTISODIY O‘SISH O‘RTASIDAGI BOG‘LIQLIK

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy iqtisodiy sharoitda savdo korxonalarining barqaror o‘shishini ta’minlashda innovatsion rivojlanishning tutgan o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida savdo sohasidagi texnologik, marketing va tashkiliy innovatsiyalarning korxona moliyaviy barqarorligiga ta’siri o‘rganilib, innovatsion faollik va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi korrelyatsion bog‘liqlik asoslab berilgan. Shuningdek, O‘zbekiston riteyl bozoridagi mavjud tendensiyalar tahlili asosida savdo korxonalarini innovatsion transformatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kalit so‘zlar: savdo korxonalari, innovatsion rivojlanish, barqaror iqtisodiy o‘shish, raqamli transformatsiya, riteyl sektori, omnichannel model, marketing innovatsiyalari, iqtisodiy samaradorlik, raqobatbardoshlik, innovatsion mexanizmlar.

Kirish. Bugungi kunda global iqtisodiyotda kuzatilayotgan shiddatli transformatsiya jarayonlari savdo korxonalari faoliyatini tubdan yangilashni talab etmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, iste’molchilar xulq-atvorining o‘zgarishi va bozor konyunkturasi o‘rtasidagi raqobatning kuchayishi savdo subyektlari uchun innovatsion rivojlanishni shunchaki tanlov emas, balki strategik zaruriyatga aylantirdi. O‘zbekiston iqtisodiyotida ham xizmat ko‘rsatish va savdo sohasi yalpi ichki mahsulot (YaIM) tarkibida salmoqli o‘ringa ega bo‘lib, ushbu tarmoqda barqaror iqtisodiy o‘shishga erishish bevosita innovatsiyalarning joriy etilish darajasiga bog‘liqdir.

Savdo korxonalarida barqaror iqtisodiy o'sish – bu faqatgina joriy foydaning oshishi emas, balki korxonaning tashqi muhit o'zgarishlariga moslashuvchanligi, resurslardan oqilona foydalanishi va uzoq muddatli raqobatbardoshligini saqlab qolishidir. Innovatsiyalar, xususan, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt asosidagi marketing vositalari va logistik optimallashtirish tizimlari korxonalarga xarajatlarni kamaytirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va yangi bozor segmentlarini egallash imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-6079-sonli Farmonida belgilangan vazifalar, jumladan, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini, shu jumladan savdo sohasini ham raqamli transformatsiya qilish, sohada innovatsion ekotizimlarni yaratishni ko'zda tutadi. Shu nuqtai nazardan, savdo korxonalarida innovatsion faoliyatni rag'batlantirish hamda uning barqaror iqtisodiy o'sish bilan bog'liqlik mexanizmlarini tadqiq etish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi savdo korxonalarida innovatsiyalarning turlari, ularning iqtisodiy natijalarga ta'sir qilish yo'nalishlari va barqaror o'sishni ta'minlovchi innovatsion modellarni ishlab chiqishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Savdo korxonalarida innovatsiyalar va iqtisodiy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlik ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, Yozef Shumpeter o'zining innovatsion rivojlanish nazariyasida "ijodiy vayronkorlik" tushunchasini kiritib, yangi texnologiyalar eski bozor modellarini siqib chiqarish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlashini asoslagan.

Zamonaviy riteyl (retail) sohasida innovatsiyalarni tadqiq etgan P. Kotler va K. Kler kabi olimlar mijozlar bilan muloqotning raqamli kanallari (Omnichannel) savdo hajmini barqaror oshirishning asosiy omili ekanligini ta'kidlashadi. O'zbekistonlik olimlardan M.Q. Pardayev va Q.J. Mirzayevlar xizmat ko'rsatish sohasida iqtisodiy samaradorlikka erishish uchun resurs tejankor texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv usullarini innovatsiyalash zarurligini o'z asarlarida ko'rsatib o'tishgan [4]. Shuningdek, so'nggi yillarda mahalliy tadqiqotchilar tomonidan savdo subyektlarida raqamli ekotizimlarni (masalan, Uzum, Korzinka ilovalari) yaratishning institutsional asoslari keng o'rganilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolani tayyorlashda savdo korxonalarining innovatsion faoliyati va iqtisodiy ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni aniqlash maqsadida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi:

Tizimli tahlil: Savdo korxonasi bir butun ekotizim sifatida ko'rib, uning har bir bo'g'inidagi (logistika, sotuv, marketing) innovatsiyalar tahlil qilindi.

Qiyosiy tahlil: An'anaviy savdo modellari va raqamlashtirilgan (e-commerce) savdo modellarining iqtisodiy samaradorligi o'zaro solishtirildi.

Mantiqiy umumlashtirish: Innovatsiyalarning barqaror o'sishga ta'sir etish mexanizmlari bo'yicha nazariy xulosalar shakllantirildi.

Statistik ma'lumotlar tahlili: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining savdo va xizmat ko'rsatish sohasidagi ko'rsatkichlari asos qilib olindi.

Tahlil va natijalar. Savdo korxonalarida innovatsion faollikni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalar va barqaror iqtisodiy o'sish o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsiya mavjud. Tadqiqotlarimiz natijasiga ko'ra, raqamli innovatsiyalarni (E-commerce, CRM tizimlari, kontaktsiz to'lovlar) joriy etgan savdo korxonalarida aylanma mablag'larning tezligi an'anaviy korxonalarga nisbatan 1,4-1,8 barobarga yuqori ekanligi aniqlandi. Quyidagi jadval shaklida namoyish etish mumkin (1-jadval).

1-jadval

Savdo korxonalarida innovatsiyalarning iqtisodiy natijalarga ta'siri

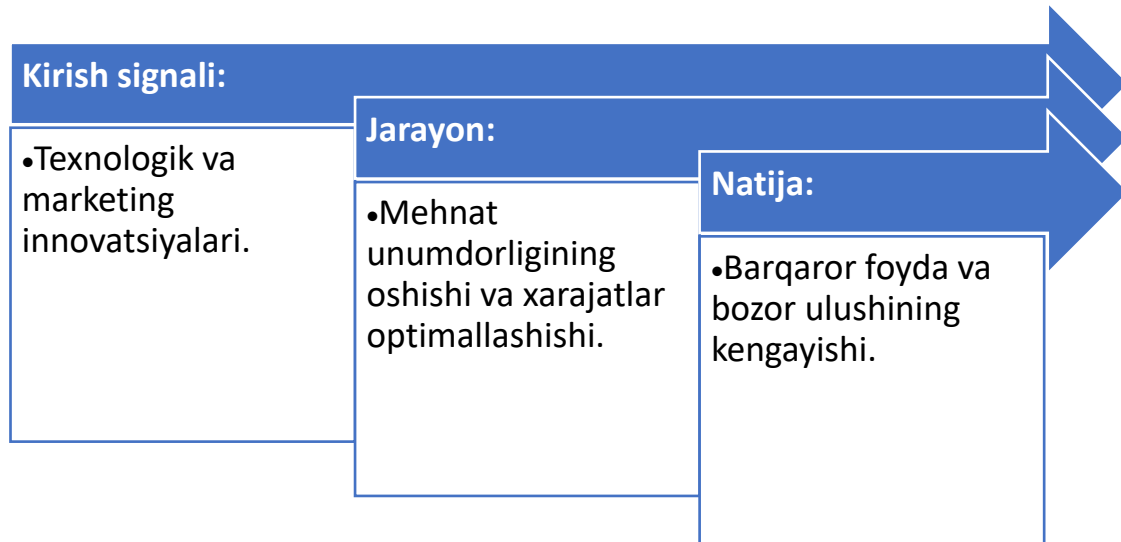
Innovatsiya turi	Iqtisodiy samarasi	Barqarorlikka ta'siri
Texnologik (CRM, ERP)	Xarajatlar 15-20% ga kamayadi	Boshqaruv shaffoflashadi
Marketing (Sodiqlik tizimi)	Takroriy xaridlar 30% ga oshadi	Mijozlar bazasi barqarorlashadi
Logistik (Aqlli ombor)	Yetkazib berish vaqti qisqaradi	Resurslar tejaladi

Samarqand viloyati misolida chakana savdo sohasidagi o'zgarishlarni tahlil qilganimizda, innovatsion yondashuvlarning quyidagi afzalliklari ko'zga tashlanadi:

1. **Operatsion xarajatlarning kamayishi:** "Aqlli ombor" (Smart Warehouse) va avtomatlashtirilgan inventarizatsiya tizimlari orqali tovar yo'qotishlari va saqlash xarajatlari o'rtacha 12-15% ga qisqargan.

2. **Mijozlar sadoqati va barqaror daromad:** Shaxsiy takliflar (Personalized offers) va mobil ilovalar orqali amalga oshiriladigan sodiqlik dasturlari mijozlarning qayta xarid qilish koeffitsientini 25% ga oshirgan. Bu esa bozor kon'yunkturasi o'zgargan sharoitda ham korxonaning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi.

Quyidagi 1-rasmda savdo korxonalarida innovatsion rivojlanishning barqaror iqtisodiy o'sishga ta'sir qilish mexanizmi keltirilgan:

1-rasm. Savdo korxonalarida innovatsion-iqtisodiy o'sish mexanizmi.

Shuningdek, tahlillar shuni ko'rsatdiki, innovatsiyalarni joriy etishda korxonalar ma'lum to'siqlarga duch kelmoqda. Bularga yuqori darajadagi boshlang'ich investitsiya xarajatlari va malakali IT-mutaxassislarning yetishmasligi kiradi. Biroq, uzoq muddatli istiqbolda innovatsiyalar nafaqat xarajatlarni qoplaydi, balki korxonaning barqaror iqtisodiy o'sish trayektoriyasiga chiqishini kafolatlaydi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, savdo korxonalarida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun quyidagilar taklif etiladi:

Birinchidan, omnichannel modeliga o'tish innovatsion rivojlanishning savdo korxonasining imkoniyatlarini ancha oshiradi. Oflayn va onlayn savdo kanallarini integratsiya qilish orqali bozor qamrovini kengaytirish.

Ikkinchidan esa, katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili natijasida savdo aylanmasini aniqlash hamda savdo xizmatlarini takomillashtirish imkoniyati yanada ortadi. Iste'molchilar xulq-atvorini prognozlash orqali tovar zaxiralarini aniq rejalashtirish natijasida resurslarning samarali ishlashini, bekor turib qolmasligini ta'minlash mumkin.

Uchinchidan, zamonaviy savdo servisini yaxshilash uchun raqamli texnologiyalardan unumli foydalanish maqsadida xodimlarni qayta tayyorlash samarali natija ko'rsatadi. Innovatsion texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha xodimlarning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish mijozlar roziligi va sodiqligini oshiradi hamda savdo korxonalarining daromadlilikini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni. // www.lex.uz
- [2]. Shumpeter Y. Nazariya ekonomicheskogo razvitiya. – M.: Progress, 1982. – 455 s.
- [3]. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. 15th Edition. – Pearson Education, 2016. – 712 p.
- [4]. Pardaev M.Q., Mirzaev Q.J., Pardaev O.M. Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2014. – 384 b.

- [5]. Gulyamov S.S. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. – T.: TMI, 2019. – 396 b.
- [6]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-60-son Farmoni. // www.lex.uz
- [7]. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – W. W. Norton & Company, 2014. – 306 p.
- [8]. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari. [Elektron resurs]. URL: <https://stat.uz> (Murojaat sanasi: 2026-yil aprel).
- [9]. Innovatsion rivojlanish mexanizmlarini shakllantirishning konseptual modeli: Savdo korxonalari misolida. Ilmiy maqolalar to‘plami. – Samarqand, 2026.
- [10]. Muallif tadqiqotlari va hisob-kitoblari asosida tayyorlandi.

Г.Тохинова Взаимосвязь между инновационным развитием и устойчивым экономическим ростом на предприятиях торговли	G.Tokhirova The relationship between innovative development and sustainable economic growth in trade enterprises
Аннотация. В данной статье анализируется влияние внедрения инноваций на торговых предприятиях на их устойчивый экономический рост. В ходе исследования была изучена зависимость между цифровыми технологиями, маркетинговыми инновациями и уровнем прибыльности. В завершение статьи представлены предложения по инновационной трансформации торгового сектора. Ключевые слова: торговые предприятия, инновационное развитие, устойчивый рост, цифровая трансформация, omnichannel, рынок ритейла, экономическая эффективность, технологические инновации.	Abstract. This article analyzes the impact of introducing innovations in trade enterprises on their sustainable economic growth. During the research, the relationship between digital technologies, marketing innovations, and profitability levels was studied. The article concludes with proposals for the innovative transformation of the trade sector. Keywords: trade enterprises, innovative development, sustainable growth, digital transformation, omnichannel, retail market, economic efficiency, technological innovations.

Sanjar Safarovich Bazarov – Qoraqalpog‘ davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

IQLIMGA MOSLASHUVCHAN ASALARICHILIKNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI MONITORING TIZIMLARINI BAHOLASH

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqlim o‘zgarishlari sharoitida asalarichilik tarmog‘ining barqarorligini ta’minlashda raqamli monitoring tizimlarining ahamiyati va samaradorligi baholangan. Tadqiqotda harorat o‘zgarishi, qurg‘oqchilik va vegetatsiya davrining siljishi kabi iqlim omillarining asalari oilalariga ta’siri tahlil qilinib, ularni boshqarishda zamonaviy raqamli texnologiyalarning roli yoritilgan. Xususan, asalari uyalarida mikroiklim ko‘rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatish, muammolarni erta aniqlash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlari ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: asalarichilik, iqlim o‘zgarishi, raqamli monitoring, iqlimga moslashuvchanlik, agrotexnologiyalar, asalari oilasi, mikroiklim nazorati, qishloq xo‘jaligi innovatsiyalari, samaradorlik, raqamli boshqaruv

Kirish. So‘nggi yillarda global va hududiy iqlim o‘zgarishlari qishloq xo‘jaligi tarmoqlariga, xususan, asalarichilik faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Harorat amplitudasining ortishi, qurg‘oqchilikning kuchayishi hamda vegetatsiya davrining siljishi asalari oilalarining biologik barqarorligiga salbiy ta’sir etib, asal ishlab chiqarish hajmi va sifat ko‘rsatkichlarining pasayishiga olib kelmoqda. Asalarilar tashqi muhit omillariga yuqori darajada sezgir bo‘lganligi sababli hatto kichik iqlim o‘zgarishlari ham ularning rivojlanishi, oziqlanish bazasi va populyatsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois iqlim omillarini faqat ekologik jihatdan emas, balki ishlab chiqarish samaradorligini belgilovchi muhim iqtisodiy omil sifatida baholash zarurati ortib bormoqda.

Mazkur sharoitda asalarichilikni iqlimga moslashtirish, risklarni kamaytirish va ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlashda raqamli texnologiyalarning o‘rni tobora ortib bormoqda.

Xususan, raqamli monitoring tizimlari orqali asalari uyalarining harorati, namligi, faoliyati va tashqi muhit ko'rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa muammolarni erta aniqlash, tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, iqlimga moslashuvchan asalarichilikni rivojlantirishda raqamli monitoring tizimlarining samaradorligini baholash, ularning amaliy qo'llanish imkoniyatlarini aniqlash hamda takomillashtirish yo'nalishlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Mazkur tadqiqot aynan ushbu masalalarni kompleks yondashuv asosida o'rganishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Iqlim o'zgarishlari sharoitida asalarichilik tarmog'ini barqaror rivojlantirish hamda uni raqamli texnologiyalar asosida boshqarish masalalari so'nggi yillarda agrar iqtisodiyot, ekologiya va axborot texnologiyalari kesishgan yo'nalishda faol tadqiq etilmoqda. Xususan, David Goulson asalarilar populyatsiyasining kamayishi va bunga iqlim o'zgarishlari, pestitsidlar hamda yashash muhitining qisqarishi kabi omillarning ta'sirini chuqur tahlil qilgan. Simon G. Potts va Alexandra Klein esa changlatuvchi hasharotlarning qishloq xo'jaligi tizimidagi ahamiyatini asoslab, ularning barqarorligini ta'minlash global oziq-ovqat xavfsizligi bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatib bergan.

Iqlim o'zgarishining asalarichilikka ta'siri bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlarda Claire Kremen va boshqa olimlar ekologik muvozanat, bioxilma-xillik va agroekotizimlar o'rtasidagi bog'liqlikni yoritib, asalarilar uchun qulay yashash sharoitlarini yaratish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvlar asalarichilikni faqat ishlab chiqarish faoliyati sifatida emas, balki ekologik barqarorlik elementi sifatida ham ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Zamonaviy ilmiy izlanishlarda raqamli texnologiyalarni qishloq xo'jaligiga joriy etish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, Klaus Schwab tomonidan ilgari surilgan "To'rtinchi sanoat inqilobi" konsepsiyasi doirasida IoT (Internet of Things), sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarining agrar sohada qo'llanilishi samaradorlikni oshirishning muhim omili sifatida e'tirof etilgan. Asalarichilikda esa bu texnologiyalar asalari uyalarining mikroiqlimini monitoring qilish, ularning faolligini kuzatish va xavflarni erta aniqlash imkonini beradi.

Raqamli monitoring tizimlari bo'yicha tadqiqotlarda Kulyukin va Mukherjee asalari uyalarini sensorlar yordamida kuzatish, harorat, namlik va tovush signallari orqali koloniyalarning holatini aniqlash imkoniyatlarini ilmiy asoslab bergan. Shuningdek, Zacepins va Meitalovs tadqiqotlarida aqlli uyalar (smart hives) orqali real vaqt monitoringini tashkil etish va boshqaruv qarorlarini optimallashtirish masalalari yoritilgan.

Mahalliy tadqiqotlarda asalarichilikni rivojlantirish, iqlim sharoitlariga moslashuvchan agrotexnologiyalarni joriy etish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo'nalishlari o'rganilgan bo'lsa-da, aynan iqlimga moslashuvchan asalarichilikni rivojlantirishda raqamli monitoring tizimlarining samaradorligini kompleks baholash, ularning iqtisodiy va ekologik natijalarini integratsiyalashtirish holda tahlil qilish yetarli darajada chuqur tadqiq etilmagan. Shu bois ushbu yo'nalishda ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliy mexanizmlar bilan boyitish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda iqlimga moslashuvchan asalarichilikni rivojlantirishda raqamli monitoring tizimlarining samaradorligi tizimli yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqotning nazariy asosini iqlim o'zgarishi konsepsiyalari, agroekotizimlar barqarorligi hamda raqamli texnologiyalarni qishloq xo'jaligiga joriy etish yondashuvlari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, taqqoslash hamda statistik usullar orqali iqlim omillarining asalarichilik faoliyatiga ta'siri va raqamli monitoring tizimlarining ahamiyati baholandi. Iqtisodiy-matematik va analitik yondashuvlar yordamida raqamli monitoring vositalari (sensorlar, IoT qurilmalar) va asalarichilik samaradorligi o'rtasidagi bog'liqliklar aniqlashtirildi. Shuningdek, SWOT tahlil asosida mavjud muammolar va rivojlanish imkoniyatlari baholanib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Mazkur tahlil hududiy iqlim omillari (harorat, namlik, yog'in, shamol va fenologik siljishlar) bilan asalarichilikning ishlab chiqarish ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashdan iborat. Tahlilda biologik jarayonlar (gul ochilishi, nektar ajralishi,

qishdan chiqish darajasi) iqtisodiy natijalar (hosildorlik, tannarx, daromad) bilan bog‘lanadi. Shunday qilib, ekologik hodisalar iqtisodiy model parametrlariga aylantiriladi.

Iqlim risklarining iqtisodiy mohiyati ularning bevosita zararida emas, balki ishlab chiqarish noaniqligini oshirishida namoyon bo‘ladi. Qurg‘oqchilik hosildorlikni kamaytiradi, keskin sovuq qish ari oilalari nobud bo‘lishiga olib keladi, namlik esa kasallik xavfini kuchaytiradi. Natijada ishlab chiqarish xarajatlari ortadi va foyda pasayadi. Demak, iqlim – daromadga ta‘sir qiluvchi yashirin xarajatlar manbai hisoblanadi.

Hududiy iqlim risklarini baholash asalarichilikni prognoz qilinadigan iqtisodiy faoliyatga aylantirish imkonini beradi. Risk darajasi aniqlanganda ishlab chiqarish rejalashtirish, migratsiya yo‘nalishlarini tanlash va investitsiya hajmini belgilash osonlashadi. Bu esa tarmoq rentabelligini oshiradi hamda qishloq hududlarida barqaror daromad manbaini shakllantiradi.

Iqlim risklarini o‘rganish asalarichilikni alohida xo‘jalik faoliyati emas, balki agroekologik tizim sifatida ko‘rishga olib keladi. Ushbu tizim quyidagi zanjir orqali ishlaydi:

iqlim sharoiti → biologik jarayon → ishlab chiqarish natijasi → iqtisodiy samaradorlik → hududiy rivojlanish

Natijada tarmoq ekologik muhit, qishloq xo‘jaligi va mahalliy iqtisodiyot o‘rtasidagi bog‘lovchi elementga aylanadi.

1-rasm. Hududiy iqlim risklari → ekologik jarayonlar → iqtisodiy yo‘qotishlar mexanizmining asalarichilikdagi tizimli modeli

Asalarichilikning o‘ziga xos tomoni shundaki, u texnika yoki yer maydoniga emas, tirik organizmlar faoliyatiga asoslanadi. Shu sababli iqlim risklari boshqa agrar tarmoqlarga nisbatan tezroq va kuchliroq ta‘sir ko‘rsatadi. Bu tarmoqda ekologik o‘zgarishlar darhol iqtisodiy natijaga aylanadi, ya‘ni biologik jarayonlar va moliyaviy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlik bevosita va tezkor hisoblanadi. Hududiy iqlim risklarini iqtisodiy-ekologik tahlil qilish asalarichilikni tabiiy

sharoitga qaram faoliyatdan boshqariladigan va prognoz qilinadigan tizimga aylantirishga xizmat qiladi. Shu orqali ekologik omillar ishlab chiqarish xavfi emas, balki boshqaruv qarorlarini belgilovchi iqtisodiy indikatorga aylanadi.

1-rasmda hududiy iqlim risklarining asalarichilik faoliyatiga qanday ta'sir qilishini sabab-natija zanjiri orqali ko'rsatadi. Unda iqlim omillari avvalo ekologik jarayonlarni o'zgartirishi, so'ng bu o'zgarishlar iqtisodiy natijalarga aylanishi izchil tarzda yoritilgan. Ya'ni asalarichilikdagi zarar to'g'ridan-to'g'ri ob-havodan emas, balki biologik muhit buzilishi orqali yuzaga keladi.

Haroratning oshishi natijasida nektar ajralishi kamayadi va arilar stress holatiga tushadi. Bu esa har bir uyadan olinadigan asal miqdorining kamayishiga olib kelib, umumiy hosildorlikni pasaytiradi. Demak, iqlimdagi issiqlik tebranishi ishlab chiqarish samaradorligini kamaytiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Qurg'oqchilik sharoitida gullaydigan o'simliklar kamayadi va ozuqa bazasi qisqaradi. Natijada asalarichilar qo'shimcha oziqlantirishga majbur bo'lib, ishlab chiqarish tannarxi oshadi. Sovuq qish esa ari oilalarining nobud bo'lishiga sabab bo'lib, yangi uya tiklash xarajatlari orqali kapital yo'qotishlarni yuzaga keltiradi.

Namlikning ortishi kasalliklarning ko'payishiga olib keladi, bu esa veterinariya xarajatlarini oshirib, rentabellikni pasaytiradi. Shamol va bo'ronlar arilar parvozini cheklab, changlanish va nektar yig'imini kamaytiradi, natijada asal ishlab chiqarish hajmi qisqaradi. Shunday qilib, meteorologik omillar bevosita ishlab chiqarish hajmini belgilaydi.

Vegetatsiya davrining siljishi gullash va migratsiya vaqtining nomutanosibligiga sabab bo'ladi, bu esa ko'chirish va logistika xarajatlarini oshiradi. Keskin ob-havo tebranishlari ona ari faoliyatini susaytirib, uya mahsuldorligini kamaytiradi. Issiq to'liqlar esa suv tanqisligi va issiqlik stressi tufayli qo'shimcha oziqlantirish talab etib, foydaning qisqarishiga olib keladi.

Umuman olganda, rasm iqlim riski → ekologik buzilish → iqtisodiy yo'qotish mexanizmini aniq ifodalaydi. Bu holat asalarichilikda barqaror rivojlanish uchun iqlimni kuzatish va moslashuv choralarini qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Natijada iqlim o'zgarishini boshqarish iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashning muhim sharti ekanligi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Hududiy iqlim risklari – haroratning keskin oshishi, qurg'oqchilikning kuchayishi, yog'in miqdorining notekis taqsimlanishi va shamol tezligining ortishi – asalarichilik faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillardir. Asalarilar biologik jihatdan sezgir tizim bo'lib, mikroiklim o'zgarishlariga tez reaksiya bildiradi. Shu sababli hududiy iqlim risklarini iqtisodiy-ekologik tahlil qilish tarmoqning barqaror rivojlanishini ta'minlashda dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, iqlimga moslashuvchan asalarichilikni rivojlantirishda raqamli monitoring tizimlari muhim boshqaruv vositasi bo'lib, uning samaradorligi iqlim omillarini real vaqt rejimida kuzatish, biologik jarayonlarni nazorat qilish va tezkor qaror qabul qilish imkoniyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Hududiy iqlim risklari – haroratning keskin o'zgarishi, qurg'oqchilik, namlikning ortishi va vegetatsiya davrining siljishi – asalari oilalarining holati va ishlab chiqarish natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatib, hosildorlikning pasayishi, tannarxning oshishi hamda rentabellikning kamayishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, mavjud tizimlarda iqlim risklarini oldindan prognozlash, monitoring qilish va ularni boshqarish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi tarmoq samaradorligini cheklamoqda. Bu esa asalarichilikda ekologik jarayonlar va iqtisodiy natijalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni to'liq boshqarish imkoniyati mavjud emasligini ko'rsatadi.

Iqlimga moslashuvchan asalarichilikni rivojlantirish va raqamli monitoring tizimlari samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi aniq takliflar ishlab chiqildi:

1. Asalari uylarida mikroiklim ko'rsatkichlarini (harorat, namlik, faoliyat) real vaqt rejimida kuzatishga imkon beruvchi IoT asosidagi raqamli monitoring tizimlarini keng joriy etish;

2. Hududiy iqlim risklarini baholash va prognozlash uchun meteorologik ma'lumotlar hamda raqamli monitoring natijalarini integratsiyalashgan axborot tizimlarini yaratish;

3. Asalarichilik faoliyatida iqlim risklarini boshqarish bo'yicha adaptiv strategiyalarni (migratsiya yo'nalishlarini optimallashtirish, oziqlantirish rejimini moslashtirish) ishlab chiqish;

4. Raqamli monitoring asosida ishlab chiqarish xarajatlari va hosildorlik o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlab, iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan qarorlar qabul qilish tizimini

takomillashtirish;

5. Asalarichilik tarmog‘ida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha mutaxassislarning bilim va ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan malaka oshirish dasturlarini kengaytirish;

6. Iqlim o‘zgarishlariga moslashuvchan agroekotizimni shakllantirish orqali asalarichilikni ekologik va iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Mazkur takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi asalarichilik tarmog‘ida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, iqlim risklarini kamaytirish hamda hududiy iqtisodiyotda barqaror daromad manbaini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Goulson, D. Bee declines and the role of climate change, pesticides and habitat loss. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 320 p.
2. Potts, S.G., Imperatriz-Fonseca, V., Ngo, H.T. The assessment report on pollinators, pollination and food production. – Bonn: IPBES, 2016. – 552 p.
3. Kremen, C., Williams, N.M., Thorp, R.W. Crop pollination from native bees at risk from agricultural intensification // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2002. – Vol. 99. – No. 26. – P. 16812–16816.
4. Schwab, K. The fourth industrial revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 192 p.
5. Kulyukin, V., Mukherjee, S. Towards intelligent beehive monitoring systems using sensor networks // Computers and Electronics in Agriculture. – 2018. – Vol. 146. – P. 44–55.
6. Zacepins, A., Meitalovs, J., Stalidzans, E. Challenges in the development of precision beekeeping // Biosystems Engineering. – 2015. – Vol. 130. – P. 60–71.
7. Meitalovs, J., Zacepins, A., Stalidzans, E. Real-time monitoring system for bee colony temperature and humidity // Agronomy Research. – 2014. – Vol. 12. – P. 183–192.
8. FAO. Climate change and food security: risks and responses. – Rome: Food and Agriculture Organization, 2016. – 110 p.
9. World Bank. Climate-smart agriculture: increased productivity and resilience. – Washington DC: World Bank, 2019. – 90 p.
10. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. Asalarichilikni rivojlantirish bo‘yicha statistik ma‘lumotlar to‘plami. – Toshkent, 2020–2024.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 16-apreldagi PQ-4291-son qarori “Asalarichilik tarmog‘ini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
12. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Qishloq xo‘jaligi statistikasi. – Toshkent, 2021–2024.

С.Базаров	S.Bazarov
Оценка цифровых систем мониторинга в развитии климатоадаптивного пчеловодства	Evaluation of digital monitoring systems in the development of climate-adaptive beekeeping
Аннотация. В данной статье оценивается важность и эффективность цифровых систем мониторинга в обеспечении устойчивости пчеловодства в условиях изменения климата. В исследовании анализируется влияние климатических факторов, таких как изменения температуры, засуха и смена вегетационных периодов, на пчелиные семьи, а также подчеркивается роль современных цифровых технологий в их управлении. В частности, научно обоснованы возможности мониторинга микроклиматических показателей в ульях в режиме реального времени, раннего выявления проблем и повышения эффективности производства.	Abstract. This article assesses the importance and effectiveness of digital monitoring systems in ensuring the sustainability of the beekeeping industry in the face of climate change. The study analyzes the impact of climate factors such as temperature changes, drought, and shifting vegetation periods on bee colonies, and highlights the role of modern digital technologies in their management. In particular, the possibilities of real-time monitoring of microclimate indicators in beehives, early detection of problems, and increased production efficiency are scientifically substantiated.
Ключевые слова: пчеловодство, изменение климата, цифровой мониторинг, адаптация к климату, агротехнологии, пчелиная семья, контроль микроклимата, сельскохозяйственные инновации, эффективность, цифровое управление.	Keywords: beekeeping, climate change, digital monitoring, climate adaptation, agrotechnology, bee colony, microclimate control, agricultural innovations, efficiency, digital management.

MOLIYA, PUL MUOMALASI VA KREDIT

Shavkat Sobirovich Oltayev – SamISI dotsenti, i.f.n.

MILLIY IQTISODIYOT TARAQQIYOTIDA EKSPORT FAOLIYATINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida eksport salohiyatining tutgan oʻrni ilmiy jihatdan yoritilgan. Xususan, mamlakat eksport hajmining oʻzgarish tendensiyalari, asosiy savdo hamkorlari bilan amalga oshirilayotgan eksport operatsiyalari hamda eksportyor subyektlarga taqdim etilayotgan soliq va moliyaviy ragʻbatlantirish mexanizmlari tahlil qilingan. Shu bilan birga, eksportning iqtisodiy oʻsishga taʼsiri boʻyicha mavjud ilmiy yondashuvlar umumlashtirilib, mualliflik xulosalari va amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit soʻzlar: milliy iqtisodiy rivojlanish, eksport faoliyati, tashqi savdo, bojxona tartib-taomillari, xoʻjalik yurituvchi subyektlar, valyuta tushumlari, mahsulotlar eksporti, tashqi iqtisodiy aloqalar, moliyaviy ragʻbatlantirish, qoʻshilgan qiymat soligʻi, soliq preferensiyalari.

Kirish. Maʼlumki, eksport faoliyatini kengaytirish va eksportyor korxonalarni qoʻllab-quvvatlash iqtisodiy siyosatning ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, eksportga yoʻnaltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirish hamda xizmatlar eksportini kengaytirishga davlat tomonidan alohida eʼtibor qaratilmoqda.

Soʻnggi yillarda mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishga qaratilgan keng koʻlamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni xalqaro bozorlarga olib chiqish uchun zarur institutsional va iqtisodiy shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bu esa eksport hajmining izchil oshishiga ijobiy taʼsir koʻrsatmoqda.

Shuningdek, qoʻshni davlatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalarni kengaytirish, sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish hamda madaniy-gumanitar hamkorlikni mustahkamlash borasida muhim tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Globallashuv va xalqaro integratsiya jarayonlari jadal-lashib borayotgan bir sharoitda Oʻzbekiston ham xalqaro iqtisodiy tizimga faol integratsiyalashib, tashqi iqtisodiy aloqalarini izchil rivojlantirib bormoqda. Bu jarayonda eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan mexanizmlardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu borada Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “yangi eksport bozorlarini egallash davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri boʻlib qoladi” degan fikr ushbu yoʻnalishning dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Mazkur vazifalarni amalga oshirishda eksport faoliyatini ragʻbatlantirish, tadbirkorlik subyektlari tomonidan yuqori qoʻshilgan qiymatga ega va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, shuningdek, soliq va boshqa moliyaviy imtiyozlar mexanizmlarini takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois, milliy iqtisodiyotda eksport salohiyatini oshirish masalasi bugungi kunda ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb yoʻnalishlardan biri hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalar tahlili eksport salohiyatini oshirishda turli omillarning muhim oʻrin tutishini koʻrsatadi. Jumladan, D. Chakraborti va S. Mukerji fikriga koʻra, mintaqaviy infratuzilmaning rivojlanishi eksport-import operatsiyalarini samarali tashkil etish uchun muhim omil hisoblanadi. Ular transport yoʻlaklarining takomillashuvi savdo operatsiyalarini tezlashtirish bilan birga, mintaqaviy iqtisodiyotlarni global bozor bilan integratsiyalashuviga xizmat qilishini taʼkidlaydilar.

Shuningdek, N.M. Rasulov va B.B. Mullabayevlar tadqiqotlarida korxonalar eksport salohiyatini oshirishda innovatsion jarayonlarni strategik boshqarish muhim ahamiyat kasb etishi qayd etilgan. Ularning fikricha, innovatsion rivojlanish darajasi bevosita korxonalarning mavjud soliq va bojxona imtiyozlaridan samarali foydalanish imkoniyatlari bilan chambarchas bogʻliqdir.

V. Kvinkning ilmiy izlanishlarida XXI asr sharoitida eksport raqobatbardoshligini shakllantirishga oid nazariy yondashuvlar alohida eʼtibor markazida turadi. Uning fikricha, eksportni qoʻllab-quvvatlashda ochiq bozor tamoyillariga asoslangan yondashuv yuqori samaradorlikni taʼminlaydi. Mazkur yondashuv doirasida soliq va bojxona siyosati vositalari ham muhim tarkibiy element sifatida qaraladi [4].

J. Felip va U. Kumar tadqiqotlarida savdoni yengillashtirish omillarining Markaziy Osiyo davlatlari tashqi savdo faoliyatiga taʼsiri tahlil qilingan. Ularning xulosalariga koʻra, eksport

qiluvchi davlatlar uchun rivojlangan infratuzilma savdo oqimlarini kengaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lsa, import qiluvchi mamlakatlar nuqtai nazaridan bojxona tizimining samaradorligi asosiy omillardan biri hisoblanadi [5].

Z. Qurbanov eksport operatsiyalarining iqtisodiy ahamiyatini ta'kidlar ekan, mamlakat valyuta zaxiralarini mustahkamlashda eksport faoliyatining roli yuqori ekanligini qayd etadi. Shu nuqtai nazardan, eksport operatsiyalarini nazorat qilish va baholash tizimini, xususan, soliq auditi metodologiyasini takomillashtirish zarurligini asoslab beradi [6].

Sh. D. Ergashxodjayeva olib borgan ilmiy tadqiqotlar natijalari esa eksportni rag'batlantirish jarayoni jahon bozori konyunkturasi, uning tarkibiy o'zgarishlari hamda rivojlanish tendensiyalariga bevosita bog'liqligini ko'rsatadi [7]. Muallifning fikricha, eksport faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar sonining ortishi nafaqat bandlik darajasini oshirishga, balki mamlakatga valyuta tushumlarini ko'paytirishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu jarayon ilg'or texnika va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada eksport faoliyatining milliy iqtisodiyotdagi o'rnini baholashda ilmiy tahlil, guruhlash va taqqoslash kabi usullardan foydalanildi. Mazkur metodlar yordamida eksport operatsiyalarining iqtisodiy samaradorligi hamda ularning rivojlanish dinamikasi tizimli ravishda o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, eksport faoliyatini amalga oshiruvchi xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun davlat tomonidan turli soliq va moliyaviy rag'batlantirish mexanizmlari joriy etilgan. Ushbu imtiyozlar eksport faoliyatini kengaytirish va korxonalar raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Birinchidan, eksportyorlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida maxsus institutsional tuzilma – Eksportni rag'batlantirish agentligi faoliyat yuritmoqda. Mazkur agentlik tomonidan eksport bilan shug'ullanuvchi korxonalarga turli moliyaviy yordamlar ko'rsatiladi. Jumladan, transport xarajatlarining ma'lum qismi qoplab beriladi, xalqaro standartlar bo'yicha sertifikatlash bilan bog'liq xarajatlar kompensatsiya qilinadi, shuningdek, xalqaro ko'rgazma va yarmarkalarda ishtirok etish bilan bog'liq sarf-xarajatlar qisman moliyalashtiriladi.

Ikkinchidan, eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun ayrim soliq imtiyozlari belgilangan. Xususan, ishlab chiqarilgan mahsulotning ma'lum ulushi eksport qilingan taqdirda, aynan shu qismdan olingan daromadga nisbatan foyda solig'i va boshqa ayrim soliqlar bo'yicha yengilliklar qo'llaniladi.

Uchinchidan, eksport operatsiyalaridan olinadigan foyda to'g'ridan-to'g'ri hisoblash usuli asosida aniqlanadi, ya'ni eksportdan tushgan daromad bilan unga bevosita bog'liq xarajatlar o'rtasidagi farq sifatida hisoblanadi. Mazkur foyda ayrim hollarda nol stavka bo'yicha soliqqa tortiladi, boshqa turdagi daromadlar, jumladan, valyuta kursi farqidan olingan foyda esa umumiy tartibda soliqqa tortiladi.

To'rtinchidan, eksport faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha ham qator imtiyozlarga ega. Jumladan, ular eksport operatsiyalari bo'yicha QQSni qaytarib olish, import jarayonida QQS to'lovini kechiktirish hamda ayrim hollarda ushbu soliqni hisobga olish imkoniyatlariga ega bo'ladilar. Bu esa eksportyorlar moliyaviy yuklamasini kamaytirish va ularning likvidligini oshirishga xizmat qiladi.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi Eksport dinamikasi (mlrd AQSH dollari)[8]

Yil	Umumiy eksport hajmi	O'sish sur'ati (o'tgan yilga nisbatan)
2019	17,5	+24,6%
2020	15,1	-13,4% (Pandemiya ta'siri)
2021	16,7	+10,3%
2022	19,3	+15,9%
2023	24,6	+23,8%
2024	27,3	+11,0%
2025	33,8	+24,0%

1-jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, 2025 yilning yanvar–dekabr davrida O'zbekiston Respublikasining umumiy eksport hajmi 33,8 mlrd AQSH dollariga yetgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2019 yil bilan solishtirilganda qariyb 93,1 foizga oshganini anglatadi. Mazkur o'sish sur'atlari mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, xususan eksportni

qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan mexanizmlarning samarali natija berayotganidan dalolat beradi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, izchil olib borilayotgan tarkibiy o‘zgarishlar hamda tashqi savdoni rag‘batlantirish siyosati natijasida 2025-yil yakunlari bo‘yicha eksport hajmining 33,8 mlrd AQSH dollariga yetishi ta’minlandi.

Bundan tashqari, 2-jadvalda keltirilgan ma’lumotlar tahlili 2025-yil davomida O‘zbekiston eksportining asosiy yo‘nalishlari sifatida Rossiya va Xitoy davlatlari yetakchi o‘rin egallaganini ko‘rsatadi. Xususan, ushbu mamlakatlarga amalga oshirilgan eksport hajmi mos ravishda 4,3 mlrd va 2,5 mlrd AQSH dollarini tashkil etgan bo‘lib, ular mamlakat tashqi savdo hamkorlari orasida ustuvor ahamiyat kasb etadi.

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasining yirik hamkor davlatlar bilan eksport dinamikasi (mln. AQSH dollari)[8]

Davlat	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Rossiya	1 454	2 058	3 067	3 303	3 780	4 300
Xitoy	1 932	2 518	2 516	2 461	2 520	2 500
Qozog‘iston	903	1 172	1 385	1 380	1 450	1 500
Turkiya	1 018	1 694	1 548	1 200	1 100	1 250
Qirg‘iziston	756	795	925	780	820	850
Tojikiston	405	398	503	520	580	610

Yuqoridagi tahlillar natijasi shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasining eksport salohiyati asosan yirik savdo hamkorlari – Xitoy Xalq Respublikasi va Rossiya bilan olib borilayotgan iqtisodiy aloqalar hisobiga izchil kengayib bormoqda. Shu bilan birga, statistik ma’lumotlar eksport tarkibining diversifikatsiyalanayotganini, ya’ni tashqi bozorlarga chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlar turining ortib borayotganini tasdiqlaydi. Xususan, 2020–2025-yillar oralig‘ida O‘zbekiston tomonidan Xitoy, Rossiya, Qozog‘iston, Turkiya, Qirg‘iziston va Tojikiston kabi davlatlarga turli nomenklaturadagi mahsulotlar va xizmatlar eksport qilingan.

Mazkur jarayon mamlakat eksport geografiyasi bilan bir qatorda uning tarkibiy tuzilmasida ham ijobiy siljishlar yuz berayotganini anglatadi. Shu nuqtayi nazardan, mahalliy ishlab chiqaruvchilar faoliyatini kengaytirish, eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni ko‘paytirish hamda yirik savdo hamkorlari bilan iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ma’lumotlarga ko‘ra, 2022-yilda eksport tarkibida tovarlar ulushi 79,5 foizni tashkil etgan bo‘lib, uning ichida sanoat mahsulotlari 23,0 foiz, oziq-ovqat va tirik hayvonlar 8,4 foiz hamda kimyo sanoati mahsulotlari 6,7 foizni egallagan. Qolgan ulush esa boshqa turdagi mahsulotlar hissasiga to‘g‘ri keladi. Bu ko‘rsatkichlar eksport tarkibining asta-sekin murakkablashib, qo‘shilgan qiymati yuqori bo‘lgan mahsulotlar ulushi ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, eksport hajmini yanada oshirishda chegaradosh hududlarda ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yirik savdo hamkorlari bilan chegaradosh viloyatlarda eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish transport xarajatlarini kamaytirish va logistika samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Mamlakatimizda tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish, eksport salohiyatini mustahkamlash, eksportyor korxonalar uchun investitsion jozibadorlikni oshirish hamda soliq va bojxona tizimini takomillashtirish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu yo‘nalishdagi islohotlarning amaliy natijalari quyidagi jihatlarda namoyon bo‘lishi mumkin.

Birinchidan, eksportga mo‘ljallangan mahsulotlarni chegaradosh hududlarda ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali transport xarajatlari qisqaradi, bu esa mahsulot tannarxining pasayishiga va eksport hajmining ortishiga olib keladi.

Ikkinchidan, eksport-import operatsiyalarida bojxona va soliq mexanizmlarini takomillashtirish, ayniqsa ularning tashkiliy va metodologik asoslarini rivojlantirish tashqi savdo jarayonlarining samaradorligini oshiradi.

Uchinchidan, istiqbolli tashqi bozorlarni aniqlash, xorijiy eksportyorlar faoliyatini chuqur o‘rganish hamda shu asosda mahalliy ishlab chiqarishni moslashtirish eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, 29.12.2020
2. Debashis Chakraborty & Sacchidananda Mukherjee. How Trade facilitation Measures influence Export Orientation, Empirical Estimates with Logistics Performance Index data // Journal of Economics Library. 2016.
3. N.M.Rasulov., B.B.Mullabayev. Innovatsion jarayonlarni strategik boshqarish - korxonalar raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. №5 senyabr-oktabr, 2014 yil.
4. V.Kvint. Strategy for the global market. New York, London: Routledge Taylor & Francis, 2015. 520 p.
5. Felipe J. and Kumar U. The role of trade facilitation in Central Asia: A gravity model, Working Paper, №628.-New York: Levy Economics Institute, 2010
6. Qurbonov Z.N. (2011) Soliq hisobi va auditing nazariy va metodologik asoslari. I.f.d. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. - Toshkent, B. 26
7. SH.D.Ergashxodjayeva. Xalqaro raqobat. O‘quv qo‘llanma.- T.: TDIU, 2013.-328 b.
8. www.stat.uz-jadvaliy sayti ma’lumotlari asosida tayyorlandi.

III. Олтаев	Sh.Oltayev
Значение экспортной деятельности в развитии национальной экономики Аннотация. В данной статье научно освещается роль экспортного потенциала в устойчивом развитии национальной экономики. В частности, анализируются тенденции объема экспорта страны, экспортные операции с основными торговыми партнерами, а также налоговые и финансовые механизмы стимулирования, предоставляемые субъектам-экспортерам. Одновременно обобщаются существующие научные подходы к изучению влияния экспорта на экономический рост, выдвигаются выводы автора и предлагаются практические решения. Ключевые слова: развитие национальной экономики, экспортная деятельность, внешняя торговля, таможенные процедуры, субъекты экономики, валютные поступления, экспорт продукции, внешнеэкономические отношения, финансовые стимулы, налог на добавленную стоимость, налоговые льготы.	The importance of export activity in the development of the national economy Abstract. This article scientifically highlights the role of export potential in the sustainable development of the national economy. In particular, the trends in the country's export volume, export operations with major trading partners, and tax and financial incentive mechanisms provided to exporting entities are analyzed. At the same time, existing scientific approaches to the impact of exports on economic growth are summarized, and the author's conclusions and practical proposals are put forward. Keywords: national economic development, export activity, foreign trade, customs procedures, economic entities, foreign exchange earnings, export of products, foreign economic relations, financial incentives, value added tax, tax preferences.

Nargiza Muzafarovna Babaeva – Qo‘qon davlat universiteti professori v.b., iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)

MIKROMOLIYAVIY TASHKILOTLARNING KICHIK BIZNESNI QO‘LLAB-QUVVATLASHDAGI ROLI

Annotatsiya. Mazkur maqolada mikromoliyaviy tashkilotlarning kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashdagi roli, ularning iqtisodiy ahamiyati va rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida O‘zbekistonda 2020–2025-yillarda mikromoliyaviy tashkilotlar soni, ularning aktivlari, kredit portfeli, kichik biznes subyektlari soni va moliyalashtirish hajmi bo‘yicha statistik ma’lumotlar o‘rganilgan. Tahlillar natijasida mikromoliyaviy tashkilotlar kichik biznes subyektlari uchun muhim moliyaviy manba bo‘lib xizmat qilayotgani, ayniqsa bank kreditlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan tadbirkorlar uchun samarali mexanizm ekanligi aniqlangan. Shuningdek, maqolada mikromoliyalashtirish tizimining afzalliklari, mavjud muammolari va ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Kalit so‘zlar: mikromoliyaviy tashkilotlar, kichik biznes, mikrokredit, moliyaviy inklyuziya, tadbirkorlik, kredit portfeli, mikromoliyalashtirish, oilaviy biznes, bandlik, hududiy rivojlanish, raqamli moliyalashtirish, moliyaviy resurslar.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Aynan kichik biznes subyektlari yangi ish o'rinlari yaratish, aholining daromadlarini oshirish, ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan to'ldirish, raqobat muhitini kuchaytirish hamda hududlarning iqtisodiy faolligini oshirishda katta rol o'ynaydi [6].

So'nggi yillarda mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha qator institutsional va moliyaviy islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida kichik va o'rta biznesni iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylantirish, uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish va eksport salohiyatini kuchaytirish asosiy vazifalar qatorida belgilangan [2]. Ushbu maqsadlarga erishishda kichik biznes subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ayniqsa mikromoliyalashtirish tizimini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda [1].

Mikromoliyaviy tashkilotlar bugungi kunda bank xizmatlaridan yetarli darajada foydalana olmaydigan yoki kredit olish imkoniyati cheklangan kichik biznes subyektlari uchun muhim moliyaviy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Ular kichik hajmdagi kreditlar, mikroazaymlar, lizing, kafillik va boshqa moliyaviy xizmatlar orqali aholining tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlaydi. Ayniqsa, boshlang'ich kapitalga ega bo'lmagan yoshlar, ayollar, oilaviy tadbirkorlik subyektlari va qishloq hududlaridagi kichik biznes vakillari uchun mikromoliyalashtirish mexanizmlari biznes boshlash va rivojlantirishning eng qulay vositalaridan biri hisoblanadi [7].

Mikromoliyalashtirish tizimi kichik biznesni rivojlantirish orqali nafaqat iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi, balki bandlikni ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish va hududiy rivojlanishdagi tafovutlarni kamaytirishga ham xizmat qiladi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, mikromoliyaviy tashkilotlar iqtisodiyotda moliyaviy inklyuziyani ta'minlashning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bank tizimi yetarli darajada rivojlanmagan hududlarda mikromoliyalashtirish tizimi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun muqobil moliyaviy instrument sifatida namoyon bo'ladi [10,11].

O'zbekistonda ham mikromoliyaviy tashkilotlar faoliyatini rivojlantirish va ularning huquqiy asoslarini mustahkamlash bo'yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2022-yilda “Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyaviy faoliyat to'g'risida”gi Qonun qabul qilinib, mikromoliyaviy tashkilotlarning faoliyat yuritish tartibi, moliyaviy xizmatlar ko'rsatish shakllari va ularni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlari belgilab berildi [3].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining kichik biznesni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlashga oid qarorlarida 2023–2026-yillarda kichik biznesni rivojlantirish uchun davlat mablag'lari va xalqaro moliyaviy institutlar resurslarini keng jalb qilish nazarda tutilgan. Ushbu hujjatlar doirasida mikromoliyaviy tashkilotlar, biznesni rivojlantirish banklari va boshqa moliyaviy institutlarning kichik biznesni kreditlashdagi ishtirokini kengaytirish vazifalari belgilangan [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mikromoliyalashtirish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash masalalari so'nggi yillarda iqtisodiy adabiyotlarda keng o'rganilayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xalqaro va mahalliy tadqiqotlarda mikromoliyaviy tashkilotlarning kichik biznes subyektlari faoliyatini rivojlantirish, bandlikni oshirish, kambag'allikni qisqartirish hamda moliyaviy inklyuziyani ta'minlashdagi roli alohida ta'kidlanadi.

Xalqaro iqtisodiy adabiyotlarda mikromoliyalashtirish tushunchasi dastlab kambag'al aholi qatlamlariga moliyaviy xizmatlar ko'rsatish vositasi sifatida qaralgan. Muhammad Yunus va Grameen Bank tajribasi asosida ishlab chiqilgan yondashuvga ko'ra, kichik hajmdagi kreditlar aholining o'z biznesini boshlashi, daromad topishi va ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilashiga xizmat qiladi. Shu sababli mikromoliyalashtirish tizimi rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy faollikni rag'batlantirishning muhim instrumenti sifatida baholanadi.

Arzumanian o'z tadqiqotlarida kichik biznesni kreditlashda mikromoliyaviy tashkilotlarning roli banklarga nisbatan ancha moslashuvchan ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, mikromoliyaviy tashkilotlar kichik biznes subyektlarining garov ta'minoti, kredit tarixi va rasmiy daromadlari yetarli bo'lmagan sharoitda ham moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini yaratadi [10].

Balamirzoevning ilmiy ishlarida mikromoliyalashtirish tizimining hududiy rivojlanish va

bandlikka ta'siri chuqur tahlil qilingan. Muallifning fikricha, mikromoliyaviy xizmatlar ayniqsa qishloq joylarda, ayollar tadbirkorligi va oilaviy biznesni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Mikromoliyaviy tashkilotlar aholining iqtisodiy faolligini oshirish bilan birga, rasmiy moliya tizimiga integratsiyalashuv jarayonini ham tezlashtiradi [11].

Tojibaeva tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda mikromoliyalashtirishning O'zbekiston iqtisodiyotidagi ahamiyati, mikrokreditlash mexanizmlari va ularning kichik biznesni rivojlantirishga ta'siri tahlil qilingan. Muallif mikromoliyalashtirishning asosiy afzalliklari sifatida kredit olish jarayonining soddaligi, qisqa muddatlarda moliyaviy resurslarga ega bo'lish imkoniyati va biznes faoliyatining uzluksizligini ta'minlashni ko'rsatadi [7].

Kuchkarov tadqiqotlarida esa O'zbekistonda mikromoliyaviy xizmatlar bozorining rivojlanish tendensiyalari, mikromoliyaviy tashkilotlarning institutsional muammolari va ularning kichik biznesni qo'llab-quvvatlashdagi o'rni yoritilgan. Muallif mikromoliyalashtirish tizimini rivojlantirish uchun normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, raqamli moliyaviy xizmatlarni keng joriy etish va mikromoliyaviy tashkilotlar faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash zarurligini qayd etadi [8].

Hamroev o'z ilmiy ishlarida 2022–2026-yillarda O'zbekistonda kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni tahlil qilgan. Unga ko'ra, davlat tomonidan imtiyozli kreditlar, subsidiyalar, kafilliklar va kompensatsiyalar ajratilishi kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, mikromoliyaviy tashkilotlarning faoliyatini kengaytirish va ularning hududiy qamrovini oshirish kichik biznesni rivojlantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi [6].

Shuningdek, “Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyaviy faoliyat to'g'risida”gi Qonun hamda Prezident qarorlarida mikromoliyaviy tashkilotlarning huquqiy maqomi, faoliyat yo'nalishlari va kichik biznesni moliyalashtirishdagi roli aniq belgilab berilgan. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar mikromoliyaviy xizmatlar ko'lamini kengaytirish, aholi va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini oshirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, mikromoliyaviy tashkilotlar kichik biznesni rivojlantirish, bandlikni ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq mavjud tadqiqotlarda O'zbekistonda mikromoliyaviy tashkilotlarning kichik biznes samaradorligiga ta'siri, ularning hududlar kesimidagi faoliyati va raqamli moliyalashtirish imkoniyatlari yetarli darajada kompleks o'rganilmagan. Mazkur maqola aynan ushbu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, iqtisodiy kuzatuv, umumlashtirish, guruhlash va grafik usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Markaziy bank, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar hamda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari asosida mikromoliyaviy tashkilotlarning kichik biznesni qo'llab-quvvatlashdagi o'rni o'rganildi. Shuningdek, 2020–2025-yillar davomida mikromoliyaviy tashkilotlar soni, ularning aktivlari, kredit portfeli, kichik biznes subyektlari soni va moliyalashtirish hajmi bo'yicha statistik ma'lumotlar dinamik tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Mikromoliyaviy tashkilotlarning kichik biznesni qo'llab-quvvatlashdagi rolini baholashda ikki yo'nalishdagi ko'rsatkichlarni birgalikda tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Birinchisi, kichik biznesning iqtisodiyotdagi o'rni va moliyalashtirishga bo'lgan talabi. Ikkinchisi, mikromoliyaviy tashkilotlar sektorining institutsional va moliyaviy salohiyati. O'zbekistonda kichik biznes iqtisodiyotning yirik segmenti bo'lib qolmoqda: 2024-yil yakunida uning YaIMdagi ulushi 54,3 foizni, 2025-yil yakunida esa 52,2 foizni tashkil etgan. 2025-yil 1-iyul holatiga faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari soni 1 200,4 mingta bo'lgan, 2025-yil yakunida esa 82,4 mingta yangi kichik korxona va mikrofirma tashkil etilgan. Bu ko'rsatkichlar kichik biznesga doimiy va moslashuvchan moliyaviy resurslar zarurligini yaqqol ko'rsatadi. [14].

Mazkur sharoitda mikromoliyaviy tashkilotlar bank kreditlariga to'liq muqobil emas, balki ularni to'ldiruvchi institut sifatida namoyon bo'lmoqda. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, mikromoliyalashtirishning asosiy iste'molchilari bank kreditidan foydalanishda qiyinchilikka duch keladigan, garov ta'minoti cheklangan, rasmiy daromadini to'liq tasdiqlay olmaydigan, ko'pincha qishloq joylarda yashovchi boshlovchi tadbirkorlardir. Shu jihatdan mikromoliyaviy tashkilotlar kichik biznes uchun “kirish nuqtasi” vazifasini bajaradi, ayniqsa mikro va startap

darajadagi tadbirkorlik subyektlari uchun.

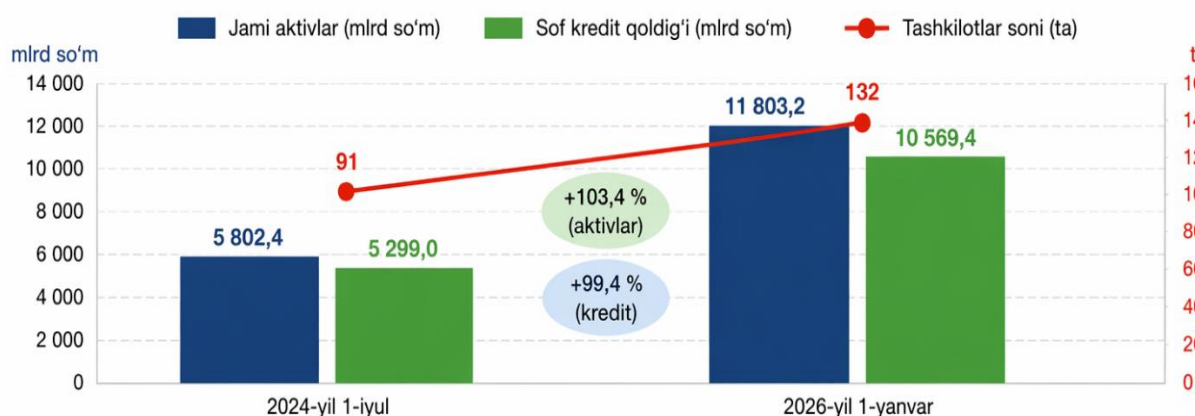
2022-yilda qabul qilingan “Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyaviy faoliyat to’g’risida”gi Qonun mikromoliyaviy faoliyatni tartibga solishning yangi bosqichini boshlab berdi. Mazkur qonun nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyaviy faoliyatni huquqiy jihatdan yagona tizimga keltirdi, Markaziy bankning nazorat vakolatlarini mustahkamladi va sektorda institutsional barqarorlikni oshirishga xizmat qildi. Shu bilan birga, Prezidentning 2023-yil 14-sentabrdagi PQ-306-son qarorida kichik biznesni 2023–2026-yillarda qo’llab-quvvatlash uchun 6 trillion so’m davlat mablag’lari va 1,2 milliard AQSh dollari miqdoridagi xalqaro moliyaviy institutlar mablag’larini yo’naltirish belgilangan bo’lib, bu kichik biznesni moliyalashtirish infratuzilmasini, jumladan mikromoliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda. [1].

1-jadval

O‘zbekistonda kichik biznes va mikromoliyaviy sektorning ayrim ko‘rsatkichlari¹

Ko‘rsatkich	Davr	Qiymat
Kichik biznesning YaIMdagi ulushi	2024-yil yakuni	54,3 %
Kichik biznesning YaIMdagi ulushi	2025-yil yakuni	52,2 %
Faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari soni	2025-yil 1-iyul	1 200,4 mingta
Yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar soni	2025-yil yakuni	82,4 mingta
Mikromoliyaviy tashkilotlar soni	2024-yil 1-iyul	91 ta
Mikromoliyaviy tashkilotlar jami aktivlari	2024-yil 1-iyul	5 802,4 mlrd so‘m
Mikromoliyaviy tashkilotlar sof kredit qoldig‘i	2024-yil 1-iyul	5 299,0 mlrd so‘m
Mikromoliyaviy tashkilotlar soni	2026-yil 1-yanvar holatida	132 ta
Mikromoliyaviy tashkilotlar jami aktivlari	2026-yil 1-yanvar holatida	11 803,2 mlrd so‘m
Mikromoliyaviy tashkilotlar sof kredit qoldig‘i	2026-yil 1-yanvar holatida	10 569,4 mlrd so‘m

Jadval ma’lumotlari mikromoliyaviy sektor juda tez kengayib borayotganini ko‘rsatadi. 2024-yil 1-iyuldan 2026-yil 1-yanvar holatigacha mikromoliyaviy tashkilotlar soni 91 tadan 132 taga ko‘paygan, jami aktivlar esa 5,8 trillion so‘mdan 11,8 trillion so‘mga yetgan. Bu qariyb 103,4 foizlik o‘shishni anglatadi. Sof kredit qoldig‘i ham 5,3 trillion so‘mdan 10,6 trillion so‘mga oshib, deyarli ikki baravar ko‘paygan. Demak, mikromoliyaviy tashkilotlarning institutsional qamrovi ham, moliyaviy salohiyati ham kuchaymoqda. [14].

1-rasm. Mikromoliyaviy sektorning o‘shish dinamikasi. (2024-yil 1 iyul – 2026 yil 1 yanvar)²

Biroq ushbu ijobiy o‘shishga qaramasdan, mikromoliyaviy tashkilotlar sektori hali ham kichik biznesni moliyalashtirishning umumiy tizimida nisbatan tor segmentni egallaydi. Aimbetovning tadqiqotida keltirilishicha, 2021-yilda kichik tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan kreditlar hajmi 59 552,1 mlrd so‘mga yetgan, 2023-yilda esa tijorat banklari tadbirkorlik faoliyati uchun 160 trln

¹ O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi va Markaziy bank ma’lumotlari asosida tuzildi.

² O‘zR Markaziy banki ma’lumotlari asosida tayyorlandi

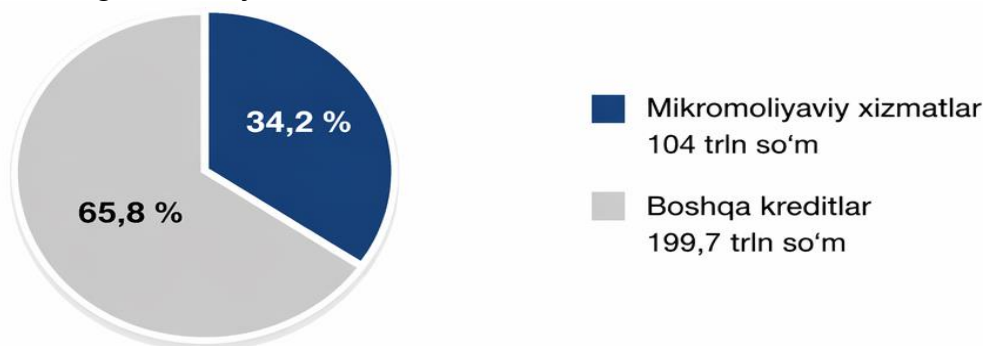
so‘m yo‘naltirgan va bu mablag‘lar taxminan 581 ming loyihani qamrab olgan. Ushbu ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, bank sektori hanuz kichik biznesni moliyalashtirishda asosiy rolni saqlab qolmoqda, mikromoliyaviy tashkilotlar esa aynan kichik hajmli, tezkor va moslashuvchan moliyalashtirish bo‘g‘ini sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda.

2-jadval

Kichik biznesni moliyalashtirishning ayrim kanallari bo‘yicha qiyosiy ko‘rsatkichlar¹

Ko‘rsatkich	Davr	Qiymat	Qiymat
Kichik tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan kreditlar	2021	59 552,1 mlrd so‘m	59 552,1 mlrd so‘m
Tadbirkorlik faoliyatiga yo‘naltirilgan bank kreditlari	2023	160 trln so‘m	160 trln so‘m
Moliyalashtirilgan loyihalar soni	2023	taxm. 581 mingta	taxm. 581 mingta
Kredit tashkilotlari ko‘rsatgan mikromoliyaviy xizmatlar hajmi	2025-yil Q1–Q3	104 trln so‘m	104 trln so‘m
Mikromoliyaviy xizmatlarning jami kreditlardagi ulushi	2025-yil Q1–Q3	34,2 %	34,2 %

2-jadval asosida quyidagi muhim xulosaga kelish mumkin. Birinchidan, kichik biznes uchun moliyalashtirish talabi juda katta va bu talabni faqat banklar hisobidan qoplash qiyin. Ikkinchidan, mikromoliyaviy xizmatlar bozori 2025-yilda ancha faollashgan: kredit tashkilotlari tomonidan ko‘rsatilgan mikromoliyaviy xizmatlar hajmi 104 trln so‘mga yetgan va ularning jami kreditlardagi ulushi 34,2 foizni tashkil etgan. Bu esa mikromoliyalashtirish vositalari tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashda tobora salmoqli kanalga aylanayotganini ko‘rsatadi. Biroq ushbu ko‘rsatkich “kredit tashkilotlari tomonidan ko‘rsatilgan mikromoliyaviy xizmatlar”ni ifodalaydi; shu sababli uni faqat mustaqil mikromoliyaviy tashkilotlar faoliyati bilan tenglashtirish to‘g‘ri bo‘lmaydi. [9].

2-rasm. Kredit tashkilotlari tomonidan ko‘rsatilgan mikromoliyaviy xizmatlarning jami kreditlardagi ulushi (2025-yil Q1-Q3)²

Mikromoliyaviy tashkilotlarning kichik biznes uchun eng katta ustunligi ularning moslashuvchanligida namoyon bo‘ladi. Ilmiy manbalarda ko‘rsatishicha, bank kreditlari bilan solishtirganda mikromoliyalashtirishning afzalliklari qatoriga kichik hajmdagi moliyalashtirish, soddalashtirilgan kredit arizasi, qarz oluvchining pul oqimiga asoslangan baholash, ayrim holatlarda garovsiz yoki yengil garovli kreditlash, qisqa muddatli tezkor mablag‘ ajratish va chekka hududlardagi tadbirkorlarni qamrab olish kiradi. Ayniqsa, yoshlar, ayollar, oilaviy tadbirkorlik subyektlari va mikrofirmalar uchun bu mexanizm boshlang‘ich kapital muammosini yumshatadi.

Shu bilan birga, tahlil mikromoliyaviy tashkilotlar faoliyatida bir qator cheklovlar saqlanib qolayotganini ham ko‘rsatadi. Birinchidan, ularning resurs bazasi banklarga nisbatan cheklanganligi sababli uzoq muddatli va yirik investitsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyati

¹ Aimbetov A. Dinamika razvitiya kreditovaniya malogo i srednego biznesa v Uzbekistane. Nukus: Qoraqalpoq davlat universiteti nashriyoti, 2025. 24 b. va O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki materiallari asosida tuzildi.

² O‘zR Markaziy banki ma‘lumotlari asosida tayyorlandi

tor. Ikkinchidan, foiz stavkalari ko‘pincha yuqoriroq bo‘ladi, chunki operatsion xarajatlar va risk premiyasi nisbatan katta. Uchinchidan, sektorning tez kengayishi kredit risklari, portfel sifati va prudensial nazoratni kuchaytirishni talab qiladi. Tojibayeva va hammualliflar mikromoliyalashtirish tizimida barqarorlik va qamrovni birgalikda ta‘minlash, iqtisodiy normativlar, kapital yetarliligi va rezervlash amaliyotiga qat’iy rioya qilish zarurligini ta’kidlaydi.

3-rasm. Mikromoliyaviy tashkilotlarning kichik biznesni qo‘llab quvvatlash mexanizmi.¹

Ushbu mantiqiy zanjir O‘zbekiston sharoitida ham tasdiqlanmoqda. Kichik biznes iqtisodiyotda katta ulushni egallab turgan bir paytda, mikromoliyaviy tashkilotlar aynan moliyaviy xizmatlardan chetda qolayotgan yoki bank tizimi uchun “yuqori riskli” deb baholangan qatlamni qamrab olishi bilan muhimdir. Demak, ularning roli faqat kredit berish bilan cheklanmaydi; ular moliyaviy inklyuziya, hududiy tadbirkorlik va ijtimoiy barqarorlikning ham institutsional tayanchiga aylanmoqda.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar mikromoliyaviy tashkilotlarning kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashdagi roli oxirgi yillarda sezilarli kuchayganini ko‘rsatadi. Buni, bir tomondan, sektordagi aktivlar va kredit portfelining tez o‘sishi, ikkinchi tomondan, kichik biznes iqtisodiyotdagi ulushining saqlanib qolayotgani va yangi biznes subyektlari sonining yuqoriligi tasdiqlaydi. Shu bilan birga, mazkur sektorni kichik biznesni rivojlantirishning to‘liq tayanchiga aylantirish uchun uning resurs bazasini kengaytirish, raqamli mikromoliyalashtirish xizmatlarini rivojlantirish, hududiy qamrovni oshirish va risk-menejment tizimini mustahkamlash zarur.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda mikromoliyaviy tashkilotlar kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda tobora muhim moliyaviy institutga aylanib bormoqda. Ayniqsa, bank kreditlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan, garov ta‘minoti yetarli bo‘lmagan yoki rasmiy moliyaviy tizimga to‘liq integratsiyalashmagan kichik biznes subyektlari uchun mikromoliyalashtirish xizmatlari muhim qo‘llab-quvvatlash vositasi bo‘lib xizmat qilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mikromoliyaviy tashkilotlar nafaqat kichik biznesni moliyalashtirish, balki yangi ish o‘rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish, hududiy tadbirkorlikni rivojlantirish va kambag‘allikni qisqartirishda ham sezilarli ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyat kasb etadi.

Empirik tahlillar natijasida O‘zbekistonda mikromoliyaviy sektor so‘nggi yillarda tez sur‘atlarda rivojlanayotgani aniqlandi. Jumladan, 2024-yil 1-iyul holatida mikromoliyaviy tashkilotlar soni 91 tani tashkil etgan bo‘lsa, 2026-yil 1-yanvar holatiga kelib bu ko‘rsatkich 132 taga yetgan. Shu davrda mikromoliyaviy tashkilotlarning jami aktivlari 5,8 trillion so‘mdan 11,8 trillion so‘mga, sof kredit qoldig‘i esa 5,3 trillion so‘mdan 10,6 trillion so‘mga oshgan. Bu esa mikromoliyaviy xizmatlarga bo‘lgan talab ortib borayotganini va mazkur sektorning iqtisodiyotdagi ahamiyati kuchayib borayotganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, tahlillar mikromoliyaviy tashkilotlar kichik biznesni moliyalashtirishning muhim qo‘shimcha manbai sifatida shakllanayotganini ko‘rsatdi. Tijorat banklari hali ham

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqildi

tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishda asosiy o‘rinni egallab turgan bo‘lsa-da, mikromoliyaviy tashkilotlar ayniqsa kichik hajmdagi, tezkor va soddalashtirilgan moliyaviy xizmatlar ko‘rsatishda muhim ustunlikka ega. Ular mikrokreditlar, mikroqarzarlar, lizing, bo‘lib-bo‘lib to‘lash, kafillik va boshqa xizmatlar orqali mikro va kichik biznes subyektlarining aylanma mablag‘ga bo‘lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot davomida mikromoliyaviy tashkilotlarning bir qator afzalliklari aniqlandi. Birinchidan, kredit ajratish jarayoni tijorat banklariga nisbatan soddaroq va tezroq amalga oshiriladi. Ikkinchidan, mikromoliyaviy tashkilotlar kichik biznes subyektlarining pul oqimlari, mavsumiy daromadlari va biznes xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashuvchan kredit mahsulotlarini taklif etadi. Uchinchidan, ular bank tizimi yetarli darajada rivojlanmagan qishloq hududlari, oilaviy tadbirkorlik, ayollar va yoshlar biznesini qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu jihatdan mikromoliyalashtirish tizimi moliyaviy inklyuziyani kengaytirishning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Biroq o‘rganishlar mikromoliyaviy tashkilotlar faoliyatida qator muammolar ham mavjudligini ko‘rsatdi. Birinchidan, ularning resurs bazasi tijorat banklariga nisbatan cheklangan bo‘lib, bu yirik va uzoq muddatli investitsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini toraytiradi. Ikkinchidan, ayrim mikromoliyaviy xizmatlar bo‘yicha foiz stavkalari nisbatan yuqori bo‘lib, bu kichik biznes subyektlari uchun qo‘shimcha xarajatlarni yuzaga keltiradi. Uchinchidan, hududlar o‘rtasida mikromoliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi bir xil emas. Ayniqsa, chekka va qishloq hududlarida mikromoliyaviy tashkilotlar qamrovi hali ham yetarli emas. To‘rtinchidan, ayrim tadbirkorlar moliyaviy savodxonlikning pastligi sababli mikromoliyaviy xizmatlardan samarali foydalana olmaydi.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir:

Mikromoliyaviy tashkilotlarning resurs bazasini kengaytirish zarur. Buning uchun xalqaro moliyaviy institutlar, taraqqiyot banklari va xorijiy investorlar mablag‘larini jalb qilish mexanizmlarini kuchaytirish lozim. Bu esa mikromoliyaviy tashkilotlarning uzoq muddatli va arzon resurslarga ega bo‘lishini ta‘minlaydi.

Hududiy qamrovni kengaytirish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, qishloq hududlari, chekka tumanlar va iqtisodiy jihatdan kam rivojlangan hududlarda mikromoliyaviy xizmatlar infratuzilmasini rivojlantirish zarur. Bu borada mobil ofislar, raqamli platformalar va masofaviy mikromoliyalashtirish xizmatlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Mikromoliyalashtirish jarayonlarini raqamlashtirish lozim. Onlayn kreditlash, mobil ilovalar, sun‘iy intellekt asosidagi skoring tizimlari va elektron identifikatsiya tizimlari kredit ajratish jarayonini tezlashtiradi, xarajatlarni kamaytiradi va xizmatlarning ommabopligini oshiradi.

Kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy savodxonlik dasturlarini kengaytirish zarur. Tadbirkorlarga kreditdan oqilona foydalanish, biznes-reja tuzish, pul oqimlarini boshqarish va risklarni baholash bo‘yicha treninglar tashkil etish mikromoliyalashtirish samaradorligini oshiradi.

Mikromoliyaviy tashkilotlar faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish kerak. Soliq imtiyozlari, subsidiyalar, kafillik mexanizmlari va foiz xarajatlarini qoplash tizimlari mikromoliyalashtirish bozorining rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Risk-menejment va prudensial nazorat tizimini takomillashtirish zarur. Mikromoliyaviy tashkilotlar sonining tez o‘sishi kredit portfeli sifati, to‘lov intizomi va moliyaviy barqarorlikka oid xavflarni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli kapital yetarliligi, rezervlash, kredit risklarini baholash va ichki audit tizimlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, mikromoliyaviy tashkilotlar O‘zbekistonda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashning muhim institutsional mexanizmlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ularning faoliyatini yanada rivojlantirish orqali kichik biznes subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, hududiy iqtisodiy faollikni oshirish va mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kichik va o‘rta biznesni moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-306-son qarori. 2023-yil 14-sentabr. Toshkent: Lex.uz, 2023. 12 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmon. Toshkent: Adolat, 2022. 128 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. “Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyaviy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonun. O‘RQ-765-son, 2022-yil 20-aprel. Toshkent: Lex.uz, 2022. 34 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. O‘zbekiston Respublikasida mikromoliyaviy tashkilotlar faoliyati ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistik ma‘lumotlar. Toshkent: Markaziy bank nashriyoti, 2024. 56 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning asosiy ko‘rsatkichlari. Toshkent: Statistika agentligi nashriyoti, 2025. 48 b.
6. Hamroaev O. O merax po podderjke malogo i srednego biznesa v Respublike Uzbekistan v 2022–2026 godax. Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2023. 18 b.
7. Tojibaeva D. Mikromoliyalashtirish va uning kichik biznesni rivojlantirishdagi o‘rni. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. 156 b.
8. Kuchkarov B. O‘zbekistonda mikromoliyaviy xizmatlar bozorining rivojlanish tendensiyalari. Toshkent: Moliya, 2022. 142 b.
9. Aimbetov A. Dinamika razvitiya kreditovaniya malogo i srednego biznesa v Uzbekistane. Nukus: Qoraqalpoq davlat universiteti nashriyoti, 2025. 24 b.
10. Arzumanyan S. Kreditnaya podderjka malogo biznesa i mikromoliyalashtirish mexanizmlari. Moskva: Finansy i statistika, 2020. 184 b.
11. Balamirzoev N. Mikromoliyalashtirishning hududiy rivojlanish va bandlikka ta’siri. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. 132 b.
12. Burlov D. Mikromoliyaviy tashkilotlarning iqtisodiy ahamiyati va rivojlanish istiqbollari. Toshkent: Universitet, 2021. 96 b.
13. Pyshkin A. Mikromoliyalashtirish tizimi va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashning xalqaro tajribasi. Moskva: INFRA-M, 2020. 210 b.
14. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Kredit tashkilotlari tomonidan ko‘rsatilgan mikromoliyaviy xizmatlar hajmi bo‘yicha hisobotlar. T.: Markaziy bank nashriyoti, 2025. 38 b.
15. World Bank. Enhancing Access to Finance for Small and Medium Enterprises in Uzbekistan. Washington D.C.: World Bank Publications, 2023. 74 p.
16. Asian Development Bank. Microfinance Development and SME Support in Central Asia. Manila: Asian Development Bank Publications, 2022. 96 p.

Н.Бабаева Роль микрофинансовых организаций в поддержке малого бизнеса	N.Babaeva The role of microfinance organizations in supporting small businesses
Аннотация. В данной статье проанализированы роль микрофинансовых организаций в поддержке малого бизнеса, их экономическое значение и тенденции развития. В ходе исследования были изучены статистические данные по количеству микрофинансовых организаций в Узбекистане, их активам, кредитному портфелю, числу субъектов малого бизнеса и объёмам финансирования за 2020–2025 годы. Результаты анализа показали, что микрофинансовые организации выступают важным источником финансирования для субъектов малого бизнеса, особенно для предпринимателей, имеющих ограниченный доступ к банковским кредитам. Также в статье рассмотрены преимущества системы микрофинансирования, существующие проблемы и разработаны практические предложения по их решению. Ключевые слова: микрофинансовые организации, малый бизнес, микрокредит, финансовая инклюзия, предпринимательство, кредитный портфель, микрофинансирование, семейный бизнес, занятость, региональное развитие, цифровое финансирование, финансовые ресурсы.	Abstract. This article analyzes the role of microfinance organizations in supporting small businesses, their economic importance, and development trends. During the study, statistical data for 2020–2025 on the number of microfinance organizations in Uzbekistan, their assets, credit portfolio, number of small business entities, and financing volumes were examined. The analysis showed that microfinance organizations serve as an important source of financing for small business entities, especially for entrepreneurs with limited access to bank loans. The article also examines the advantages of the microfinance system, existing problems, and practical recommendations for overcoming them. Keywords: microfinance organizations, small business, microcredit, financial inclusion, entrepreneurship, credit portfolio, microfinance, family business, employment, regional development, digital financing, financial resources.

BUXGALTERIYA HISOB, IQTISODIY TAHLIL VA AUDIT

Тўлқин Исматулла ўғли Яхёев – СамИСИ доцент в.б., PhD

ҚУРИЛИШ ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТУВЧИ КОРХОНАЛАРДА 5-СОН МҲХС СТАНДАРТИ АСОСИДА АКТИВЛАР ҲИСОБИНИ ЮРИТИШ

Аннотация. Мақолада МҲХС-5 (“Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолият”)нинг қурилиш корхоналарида қўлланилиши, активларни ҳисобга олиш, баҳолаш, фойда ва зарарни аниқлаш ҳамда молиявий ҳисоботларда тўғри акс эттириш жараёнлари таҳлил қилинган. Шунингдек, ҳисоб-китоб ва баҳолашнинг аҳамияти ва корхоналар учун тақлифлар кўрсатилган.

Калит сўзлар: МҲХС-5, сотиш учун мўлжалланган активлар, тугатилган фаолият, қурилиш корхонаси, баҳолаш, молиявий ҳисобот, ўзгарувчан бозор, тугатилган лойиҳа, молиявий ресурслар, стратегик режалаштириш, тўғри баҳолаш.

Кириш. Қурилиш хизматлари кўрсатувчи корхоналарда молиявий ҳисоботнинг ҳаққонийлиги ва шаффофлигини таъминлашда 5-сон МҲХС (“Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолият”) стандарти асосида активлар ҳисобини юритиш алоҳида аҳамиятга эга. Қурилиш соҳасидаги лойиҳалар одатда узоқ муддатли бўлиб, ҳар бир объектнинг қиймати ва унинг сотиш эҳтимоли иқтисодий шароитларга боғлиқ равишда ўзгаради. Шу боис, активларни тўғри баҳолаш ва уларнинг молиявий ҳисоботда тўлиқ кўрсатилиши корхонанинг ўзгарувчан бозорда самарали қарор қабул қилиши учун зарур.

5-сон МҲХС стандартининг асосий долзарблиги шундаки у корхоналарга сотишга мўлжалланган активларни ва тугатилган лойиҳаларни алоҳида ҳисоблаш, уларнинг қийматини аниқлаш ва обесценение ҳолатларини молиявий ҳисоботда акс эттириш имконини беради. Бу инвесторлар, кредиторлар ва бошқарувчи органлар учун корхонанинг ҳақиқий молиявий ҳолатини англаш ва молиявий ресурслардан оқилона фойдаланиш имкониятини яратади.

Қурилиш соҳасида активлар одатда турли компонентлардан - қурилиш материаллари, ишчи ресурслар, тайёр объектлар ва лойиҳалардан иборат бўлиб, уларнинг баҳоси ва молиявий аҳволини аниқ ҳисобга олиш зарур. Агар стандарт талабларига мувофиқ ҳисоб юритилмаса, активларнинг ҳақиқий қиймати ҳисоботда акс этмай, корхона молиявий натижаларини нотўғри кўрсатиши мумкин. Бу эса стратегик режалаштириш, лойиҳа баҳоси ва инвестиция қарорларига салбий таъсир кўрсатади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили Ушбу мавзу бўйича маҳаллий ва хорижий адабиёт манбалари таҳлили, қурилиш соҳасида фундаментал тадқиқотлар қаторида И.С.Степанова [1], Аренс Е.А. [2], ДЖ.К. Лоббек [3], Серов В.М. [4], Гурков И.Б [5] сингари хорижий олимларнинг, М.К.Пардаев[6], Н.Т.Тухлиев [7], Е.В.Голешева [8], М. Мирахмедов [9], А.А.Ештаев [10], К.Б.Уразов [11], сингари маҳаллий иқтисодчи олимларнинг қурилиш соҳасидаги турли масалалари бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб бормоқдалар.

Тадқиқот методологияси. Мақолада қурилиш хизматлари кўрсатувчи корхоналар самарадорлигини баҳолашни омилли таҳлил усулларида фойдаланишни тадқиқ қилишда макон ва замон, индукция ва дедукция, шакл ва мазмун, микдор ва сифат, мантикий ёндошув, омилли таҳлил, математик моделлаштириш каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. 5-сон МҲХС (“Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолият”) стандарти компаниялар активларини молиявий ҳисоботда тўғри ва аниқ кўрсатишни таъминлайди.

5-сон МҲХСнинг асосий функциялари корхоналарда активлар ва тугатилган фаолиятни молиявий ҳисоботда тўғри ва шаффоф акс эттиришга қаратилган. Ушбу стандарт аввало узоқ муддатли активларнинг баҳосини ҳолатини аниқлаш имконини бера-

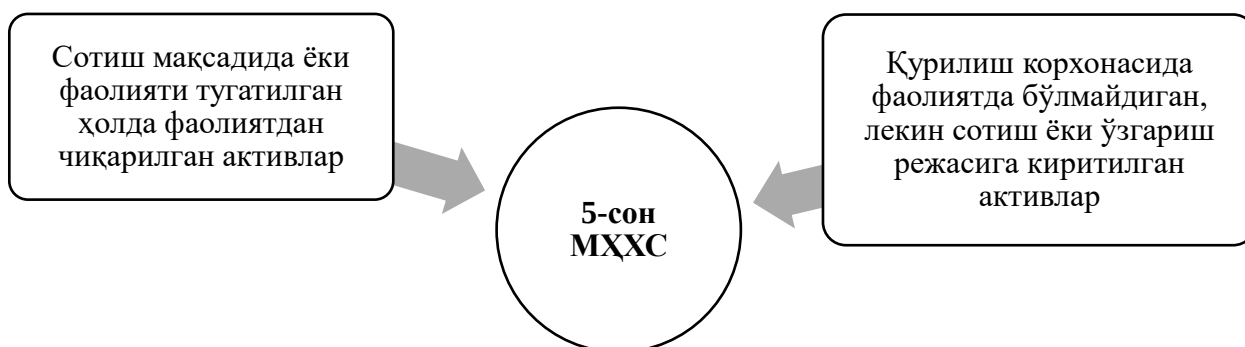
5-сон МХХС (“Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолият”) стандартининг функциялари

№	Мазмун	Аҳамияти
1	Активларнинг баҳоси ҳолатини аниқлаш	Активлар қийматининг бозордаги ҳақиқий кўринишини таъминлайди
2	Сотишга мўлжалланган активлар ва тугатилган лойиҳаларни алоҳида кўрсатиш	Молиявий ҳисоботнинг шаффофлиги ва таҳлил қилиш имкониятини оширади
3	Пул оқимларини ва молиявий натижаларни ҳисобга олиш	Корхона молиявий оқимларини назорат қилиш ва стратегияни тузиш учун асос яратади

ди, бу эса активлар қийматининг ҳақиқий кўринишини таъминлайди. Шу билан бирга, стандарт сотишга мўлжалланган активлар ва тугатилган лойиҳаларни алоҳида молиявий ҳисоботда кўрсатишни талаб қилади, бу корхона молиявий ҳисоботининг шаффофлиги ва таҳлил қилиш имкониятини оширади.

Бундан ташқари, 5-сон МХХС пул оқимлари ва молиявий натижаларни ҳисобга олишни ҳам назарда тутди, бу корхоналарга лойиҳалардан тушадиган даромад ва харажатларни аниқ баҳолаш ҳамда стратегия ва ресурслардан самарали фойдаланиш учун асос яратади. Шу тариқа стандарт корхонанинг узоқ муддатли фаолиятларини баҳолаш, инвестиция қарорларини қўллаб-қувватлаш ва молиявий шаффофликни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлади.

5-сон МХХС (“Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолият”) нинг қурилиш корхоналарида қуйидаги ҳолатларда қўлланилади.

1-расм. 5-сон МХХС (“Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолият”) нинг қурилиш корхоналарида қўлланилиши

Қурилиш корхоналарида узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолиятни ҳисобга олишда ҳисоб-китоб ва баҳолаш жараёни активларнинг ҳақиқий қийматини аниқлаш, улардан келадиган фойда ёки зарарни ҳисоблаш ва молиявий ҳисоботларда тўғри акс этишни таъминлайдиган асосий восита ҳисобланади. Бу жараён аввал активларни аниқлаш ва мақсади бўйича ажратиш билан бошланади: бинолар, иншоотлар, қурилиш техникалари ва материаллардан қайси бир қисми сотиш учун мўлжалланган ва қайси бир қисми фаолият тугатилганлигини аниқлаш муҳимдир. Кейин, ушбу активлар бозор қиймати ёки эҳтимолий сотиш нархи асосида баҳоланади, шунингдек, уларга оид амортизация ва сарф харажатлар ҳисобга олинади. Бу баҳолаш активларнинг ҳақиқий молиявий қийматини аниқ кўрсатиш, инвесторлар ва кредиторлар учун аниқ маълумот тақдим этиш ҳамда активлардан самарали фойдаланиш имконини беради. Шу билан бирга, актив сотиш ёки фаолият тугатилганида юзага келадиган фойда ёки зарар ҳисобланади ва бухгалтерия ҳисоботларида алоҳида кўрсатилади, бу эса корхонанинг молиявий натижасини аниқ ва шаффоф тарзда намоён этади. Ҳисоб-китоб ва баҳолаш жараёнининг асосий аҳамияти

шундаки, у фақат активларни рўйхатга олиш билан чекланмай, уларнинг ҳақиқий қийматини аниқлаш, молиявий оқимни тўғри баҳолаш ва ҳисоботларда фойда ёки зарарни тўлиқ кўрсатишни таъминлайди, шу тариқа қурилиш корхонасида молиявий назорат, инвестицияларни режалаштириш ва активлардан самарали фойдаланишни таъминлайди.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, МХХС-5 қурилиш корхоналарида узоқ муддатли активларни ва тугатилган фаолиятни молиявий ҳисоботларда тўғри ва шаффоф тарзда акс эттиришда муҳим аҳамиятга эга. У активларни аниқлаш, уларнинг мақсад ва фойдаланиш режасини белгилаш, сотиш ёки тугатиш жараёнидаги қийматини баҳолаш ва фойда ёки зарарни ҳисоблашни таъминлайди. Бу жараён корхонанинг молиявий ҳолатини ҳақиқий кўрсатиш, инвесторлар ва кредиторлар учун аниқ маълумот тақдим этиш, шунингдек, активлардан самарали фойдаланиш ва молиявий назоратни юритишда асосий восита ҳисобланади.

Олиб борилган ўрганишлар натижасида қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Қурилиш корхоналарида ҳар бир активнинг мақсади ва ҳолати доимий равишда янгиланиб турилиши, сотиш учун мўлжалланган ва тугатилган фаолият активлари алоҳида рўйхатда кўрсатилиши лозим.
2. Баҳолаш жараёни бозор қиймати ёки эҳтимолий сотиш нархи асосида мунтазам равишда амалга оширилиши, шу билан активлардан келадиган фойда ёки зарарни аниқ аниқлаш таъминланиши керак.
3. Ҳисоб-китоб ва баҳолаш жараёнлари учун махсус ички ҳисобот ва назорат тизими яратилиши, бу молиявий ахборотни аниқ ва шаффоф тарзда тақдим этишга ёрдам бериши мумкин.
4. МХХС-5 асосида тузиладиган ҳисоботлар бухгалтерия ходимлари ва раҳбарият учун амалий қўлланма сифатида ишлаб чиқилиши, шу билан ҳисоботларни тайёрлаш ва таҳлил қилиш вақти тежалади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Молиявий ҳисоб стандартлари бўйича миллий қўлланма. – Тошкент, 2020.
2. МХХС-5 “Сотиш учун мўлжалланган узоқ муддатли активлар ва тугатилган фаолият” стандарти. – Тошкент, 2019.
3. Robert M. Grant “Contemporary Strategy Analysis”. Wiley, 2021.
4. Damodaran, A. “Applied Corporate Finance”. Wiley, 2020.

Т.Яхёев	T.Yakhyoev
Ведение учета активов в строительных компаниях на основе стандарта МСФО 5 Аннотация. В статье рассматривается применение МСФО 5 (“Долгосрочные активы, предназначенные для продажи, и прекращенная деятельность”) в строительных компаниях, учет активов, их оценка, определение прибыли и убытков, а также корректное отражение в финансовой отчетности. Также рассмотрены значимость бухгалтерского учета и предложены рекомендации для компаний. Ключевые слова: МСФО 5, активы, предназначенные для продажи, прекращенная деятельность, строительное предприятие, оценка, финансовая отчетность, меняющийся рынок, завершённый проект, финансовые ресурсы, стратегическое планирование, справедливая оценка.	Accounting of assets in construction service companies under IFRS 5 Abstract. The article analyzes the application of IFRS 5 (“Non-current Assets Held for Sale and Discontinued Operations”) in construction companies, including asset accounting, valuation, profit and loss determination, and proper presentation in financial statements. The importance of accounting and recommendations for practical implementation are also discussed. Keywords: IFRS 5, assets held for sale, discontinued operations, construction enterprise, valuation, financial reporting, changing market, completed project, financial resources, strategic planning, fair valuation.

Jahongir Bakhodirovich Ergashev – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Marketing” kafedrası tayanch doktoranti

SAVDO KORXONALARI SAMARADORLIGINI MOLİYAVIY KO‘RSATKICHLAR ASOSIDA TAHLIL QILISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada savdo korxonalarida savdo faoliyatining iqtisodiy samaradorligini moliyaviy ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilish masalalari o‘rganilgan. Tadqiqotda iqtisodiy samaradorlik tushunchasining nazariy asoslari yoritilib, savdo korxonalarida samaradorlikni baholashning asosiy mezonlari - savdo aylanmasi, xarajatlar darajasi, rentabellik, sof foyda va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiy samaradorlik, savdo korxonasi, moliyaviy ko‘rsatkichlar, savdo aylanmasi, rentabellik, xarajatlar, moliyaviy barqarorlik, chakana savdo, ulgurchi savdo, Balanced Scorecard (BSC), raqobatbardoshlik.

Kirish. Savdo korxonalarining tovar ta‘minot jarayoni tashkil etish uchun korxonalar savdo faoliyatining iqtisodiy samaradorligini hamda moliyaviy ko‘rsatkichlarni to‘g‘ri tahlil qilishimiz lozim. Iqtisodiy samaradorlik - bu xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyatining natijalari bilan unga sarflangan resurslar o‘rtasidagi nisbatni ifodalovchi iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. Boshqacha aytganda, iqtisodiy samaradorlik minimal xarajatlar evaziga maksimal natijaga erishish darajasini anglatadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy samaradorlik korxonaning raqobatbardoshligi, moliyaviy barqarorligi va uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini belgilovchi muhim ko‘rsatkichdir. Samaradorlik nafaqat foyda miqdori bilan, balki rentabellik, resurslardan foydalanish darajasi, kapital aylanish tezligi va moliyaviy barqarorlik kabi ko‘rsatkichlar orqali ham baholanadi.

Savdo korxonalarida iqtisodiy samaradorlik asosan tovar aylanish hajmi, savdo ustamasi, xarajatlar darajasi va sof foyda ko‘rsatkichlari orqali aniqlanadi. Shu bois, iqtisodiy samaradorlikni to‘g‘ri baholash korxona boshqaruvida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tadqiqot natijasida korxonalarda savdo faoliyatining iqtisodiy samaradorligini va moliyaviy ko‘rsatkichlar bo‘yicha xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy izlanishlari o‘rganildi.

Xorijiy olimlar T. B. Biggart, L. L. Burney, R. Flanagan, va J. W. Hardenlar o‘zlarining ilmiy izlanishlarida chakana savdo sohasida moliyaviy ko‘rsatkichlarni baholash raqobatbardoshlik va uzoq muddatli barqarorlikni saqlash uchun muhimligini ta‘kidlagan. Bundan tashqari, an‘anaviy moliyaviy ko‘rsatkichlar ko‘pincha biznes operatsiyalarini to‘liq qamrab olmasligi sababli, kompaniyalar moliyaviy va moliyaviy bo‘lmagan ko‘rsatkichlarni yaxlit ko‘rinish va yaxshiroq qaror qabul qilish uchun birlashtirgan muvozanatli ko‘rsatkichlar kartasini (BSC) qabul qilishni boshladilar. BSC moliyaviy, mijozlar, ichki jarayonlar va o‘rganish kabi istiqbollarni o‘z ichiga oladi, ular moslashuvchan va keng qamrovli yondashuv orqali chakana ko‘rsatkichlarni yaxshilashi isbotlangan [1].

Osiyo mintaqasining mashhur olimlardan Chen X, va Li Z, o‘larining ilmiy tadqiqotlarida sun‘iy intellekt, narsalar interneti, katta ma‘lumotlar va elektron tijoratning rivojlanishi bilan omni-kanal chakana savdosi va avtomatlashtirish chakana sanoatni isloh qilish tendensiyasiga aylandi [2]. Yana bir xorijlik olim, [Yunus Emre Kahraman](#) chakana savdo-bu butun dunyoda jadal rivojlanishni ko‘rsatadigan va ishlab chiqarish sohasining muhim qismini tashkil etadigan sektor. Chakana savdo sektori iste‘molchilar talabiga binoan korxonalar tomonidan mahsulotlarni alohida yoki oz miqdorda taklif qilish deb ta‘riflanishi mumkin. Raqobat kuchli bo‘lgan ushbu sohada marketing faoliyati yangi mijozlarni jalb qilish va mavjud mijozlarni saqlab qolish uchun katta ahamiyatga ega ekanligini o‘zining ilmiy qarashlarida namayon etgan [3].

Mahalliy tadqiqotchilarimizdan Umirov U va Sobirova O o‘zlarining ilmiy nazariyalarida bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, uning moliyaviy barqarorligi va samaradorligi bilan bevosita bog‘liqdir. Korxonaning moliyaviy holati – bu uning xo‘jalik faoliyati natijalarini ifodalovchi, moliyaviy resurslardan qay darajada oqilona va samarali foydalanayotganini ko‘rsatuvchi asosiy mezon hisoblanadi. Ayniqsa, bugungi

globalashuv va raqobat kuchaygan davrda, korxonalar faoliyatining natijadorligini faqat ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki moliyaviy ko'rsatkichlar asosida baholash zarur bo'lib qolmoqda [4]. Savdo korxonalarining samaradorligi iqtisodiy o'sishning asosiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni amalga oshirish va ilmiy natijalarga erishishda ilmiy izlanishlar olib borilib, adabiyotlar tahlili, statistik tahlillar, dinamik qatorlar imkoniyatlari, korxonalarning savdo faoliyatini chuqur o'rganish va uning iqtisodiy samaradorligini va moliyaviy ko'rsatkichlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda turli metodlar va yondashuvlar qo'llaniladi, ularning har biri maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni yig'ish foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. 2020-2024-yillarda O'zbekistonda ulgurchi va chakana savdo korxonalarining savdo hajmi ortib bordi. O'zbekiston Respublikasi milliy statistika qo'mitasining “O'zbekistonda savdo” ma'lumotnomasi shuni ko'rsatadiki, ushbu davrda ulgurchi savdo hajmi jihatdan Samarqand viloyati 3 o'rinni egallagan (1-jadval). Chakana savdo faoliyatining savdo hajmi jihatdan ham Samarqand viloyati 3 o'rinni egallagan (2-jadval). Biroq Farg'ona viloyati bilan orasida tafavut katta emas. Aynan nima uchun Samarqand viloyatiga urg'u berilgan, chunki keyingi tahlilda ushbu hududda joylashgan ham ulgurchi ham chakana savdo korxonalarni tahlil qilinadi. Nurli zamin” va “Sherzod zoovet malham” MCHJ korxonalari ulgurchi savdo korxonalari hisoblanadi. “Sam Sifat Plus” va “Arsh 313 savdo baraka” MCHJ korxonalari esa chakana savdo korxonasi hisoblanadi (1-jadval).

1-jadval

2020-2024-yillarda O'zbekiston Respublikasida ulgurji savdo hajmi, mlrd. so'm[6]

Hududlar nomi	2020	2021	2022	2023	2024
Qoraqalpog'iston Respublikasi	2 142,6	2 402,1	3 626,8	4 718,5	6757,0
Andijon	3 719,3	4 283,9	6 314,0	8 652,7	13 321,3
Buxoro	4 598,6	6 991,6	13 450,9	13 747,5	18 023,9
Jizzax	2 249,8	2 289,1	3 522,3	3 189,4	5 539,8
Qashqadaryo	3 084,9	3 768,0	6 158,3	6 678,1	8 844,5
Navoiy	1 906,4	2 025,8	3 284,3	3 849,1	4 852,7
Namangan	5 087,5	7 168,7	9 457,7	12 791,5	18 548,4
Samarqand	7 068,8	9 316,2	12 954,1	20 690,4	27 235,6
Surxondaryo	3 923,8	5 079,3	5 767,1	6 716,4	10 969,4
Sirdaryo	2 181,1	2 646,4	3 530,7	4 793,6	6 671,4
Toshkent	12 291,1	14 302,1	25 982,3	35 240,7	52 714,5
Farg'ona	7 910,5	11 050,2	15 988,1	19 394,7	25 732,3
Xorazm	3 103,1	3 937,6	6 053,3	7 124,1	9 033,0
Toshkent shahri	70 994,5	107 851,3	142 354,1	182 476,3	247 099,5
O'zbekiston Respublikasi bo'yicha	130 262,0	183 112,3	258 444,0	330 063,0	455 343,2

2-jadval

2020-2024-yillarda O'zbekiston Respublikasida chakana savdo hajmi, mlrd. so'm[7]

Hududlar nomi	2020	2021	2022	2023	2024
Qoraqalpog'iston Respublikasi	6 861.8	7 582.5	9 557.9	11 392.6	13 683,7
Andijon	14 810.1	15 376.3	19 046.9	22 770.8	27 518,3
Buxoro	12072.8	12 747,1	15 522,0	18 167,1	22 101,5
Jizzax	7 510,7	6 472,8	7 995.4	9 516,8	11 590,6
Qashqadaryo	13 523,9	14 399,4	18 165,9	21 781,7	26 071,1
Navoiy	7 922.8	8 091,6	10 101,6	12 356,0	15 000,0
Namangan	12 233,8	13 541,9	17 273,1	20 665,8	25 081,2

Samarqand	16 816,8	19 882,0	25 342,5	30 196,5	35 916,8
Surxondaryo	12 545,8	13 737,4	17 428,5	20 845,7	24 883,2
Sirdaryo	3 296,6	3 800,3	4 453,7	5 239,2	6 495,4
Toshkent	20 808,1	20 389,1	25 250,0	30 872,1	38 662,8
Farg‘ona	16 414,8	18 850,0	22 448,5	27 781,8	35 002,4
Xorazm	8 589,2	8 869,9	11 317,2	13 412,3	16 083,6
Toshkent shahri	46 111,6	52 954,5	66 784,0	85 449,9	105 341,3
O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha	199 518,8	216 694,6	270 687,2	330 448,1	403 431,8

3-jadval

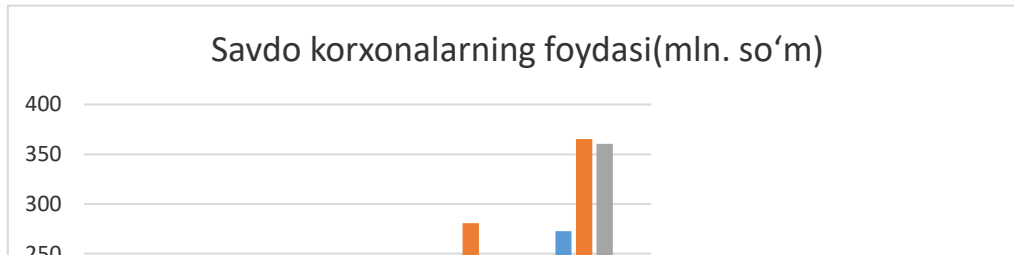
Savdo korxonalarining moliyaviy ko‘rsatkichlari tahlili

Korxona nomi	Savdo aylanmasi (mln. so‘m)	Xarajatlar (mln. so‘m)	Foyda (mln. so‘m)	Foyda renta- belligi %	Foyda marjasi %
2021 yil					
“Nurli zamin” MCHJ	2 284,49	2 175,93	108,56	4,98	4,75
“Sherzod zoovet malham” MCHJ	2 358,68	2 237,47	121,21	5,41	5,14
“Sam Sifat Plus” MCHJ	669,95	662,42	7,53	1,13	1,12
“Arsh 313 savdo baraka” MCHJ	976,54	929,24	47,30	5,09	4,84
2022 yil					
“Nurli zamin” MCHJ	2 954,36	2 808,97	145,39	5,17	4,92
“Sherzod zoovet malham” MCHJ	3 247,14	3 066,52	180,62	5,89	5,56
“Sam Sifat Plus” MCHJ	1 400,81	1 323,51	77,3	5,84	5,52
“Arsh 313 savdo baraka” MCHJ	1 058,91	1 004,54	54,37	5,41	5,13
2023 yil					
“Nurli zamin” MCHJ	3 532,31	3 351,62	180,69	5,39	5,12
“Sherzod zoovet malham” MCHJ	3 837,45	3 621,17	216,28	5,97	5,64
“Sam Sifat Plus” MCHJ	3 283,54	3 231,72	181,19	5,60	5,52
“Arsh 313 savdo baraka” MCHJ	1 218,74	1 156,03	62,71	5,42	5,15
2024 yil					
“Nurli zamin” MCHJ	3 858,61	3 645,09	213,52	5,85	5,53
“Sherzod zoovet malham” MCHJ	4 704,23	4 423,67	280,56	6,34	5,96
“Sam Sifat Plus” MCHJ	4 178,97	3 968,48	210,49	5,04	5,30
“Arsh 313 savdo baraka” MCHJ	1 369,81	1 298,08	71,73	5,52	5,24
2025 yil					
“Nurli zamin” MCHJ	4 021,18	3 748,54	272,64	7,27	6,78
“Sherzod zoovet malham” MCHJ	5 104,35	4 739,18	365,17	7,70	7,15
“Sam Sifat Plus” MCHJ	7 198,68	6 838,16	360,52	5,27	5,01
“Arsh 313 savdo baraka” MCHJ	1 542,18	1 463,81	78,37	5,35	5,08

3-jadval ma’lumotlari asosida 2021-2025-yillarda “Nurli zamin”, “Sherzod zoovet malham”, “Sam Sifat Plus” va “Arsh 313 savdo baraka” MCHJ **savdo korxonalarining moliyaviy ko‘rsatkichlari biri** savdo aylanmasining tahlili shuni ko‘rsatadiki, “Sam Sifat Plus” MCHJ korxonasining savdo aylanmasi o‘shir sur’ati Nurli zamin”, “Sherzod zoovet malham” va “Arsh 313 savdo baraka” MCHJ korxonalari savdo aylanmasidan keskin farq qiladi. Chunki, ushbu korxonaning savdo aylanmasining keskin o‘shirga asosiy sabablardan biri bu korxona shahar markazida joylashgan. Qolgan savdo korxonalarida ushbu davrda savdo hajmi asta sekin o‘shir borgan.

Boshqa tarafdin, xarajat nuqtayi nazardan qaraydigan bo‘lsak, “Sam Sifat Plus” MCHJ korxonasi eng yuqori xarajatga ega. “Arsh 313 savdo baraka” MCHJ korxonasi esa bir tekis ya’ni savdo aylanmasida ham xarajat tomonlama bir xil o‘shir borgan. “Nurli zamin” va “Sherzod zoovet malham” MCHJ ulgurchi korxonalari esa xarajatlarni minimallashtirishga harakat qilgan.

	2021	2022	2023	2024	2025
“Nurli zamin	108,56	145,39	180,69	213,52	272,64
“Sherzod zo	121,21	180,62	216,28	280,56	365,17
“Sam Sifat I	7,53	77,3	181,19	210,49	360,52
“Arsh 313 si	47,3	54,37	62,71	71,73	78,37

1-rasm. 2021-2025-yillarda ulgurchi va chakana savdo korxonalarining foyda hajmini o'sish dinamikasi.

2021-2025-yillarda ushbu savdo korxonalarining foydasini tahlil qilindi. Natijada savdo aylanmsi keskin o'sishga erishgan “Sam Sifat Plus” MCHJ korxonasining foydasi hambarqaror emas. Chunki korxona 2021-yilda foyda eng past ko'rsatkichga ega, hatto foyda rentabelligi 1.13 %ga teng, foyda marjasi 1.12% ga teng. Biroq, 2022-2023-yillarda ushbu ko'rsatkichlar sezilarli darajada o'sganligini ushbu davrda o'rtacha foyda rentabelligi 5.44% foyda marjasi 5.34% ga teng. 2021-2025-yillarda “Nurli zamin”, “Sherzod zoovet malham”, va “Arsh 313 savdo baraka” MChJ savdo korxonalarining ushbu foyda rentabelligi va foyda marjasi o'sib borgan.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, savdo korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash bevosita moliyaviy ko'rsatkichlarni chuqur va tizimli tahlil qilishga bog'liqdir. Iqtisodiy samaradorlik korxonaning savdo hajmi, xarajatlar darajasi, savdo ustamasi, sof foyda va rentabellik ko'rsatkichlari orqali namoyon bo'ladi. Tahlillar asosida 2020–2024-yillarda O'zbekistonda ulgurchi va chakana savdo hajmlarining barqaror o'sish tendensiyasi kuzatilgani aniqlandi. Hududlar kesimida Samarqand viloyati savdo hajmi bo'yicha yuqori o'rinlardan birini egallagani, ushbu hudud savdo infratuzilmasi va tadbirkorlik muhiti rivojlanganligini ko'rsatadi. Tanlangan korxonalar misolida 2021–2025-yillar davomida savdo aylanmasi va xarajatlar dinamikasi tahlil qilinib, quyidagi natijalarga erishildi:

Shu bilan birga, savdo aylanmasining o'sishi har doim ham yuqori samaradorlikni anglatmasligi, xarajatlar tarkibi va rentabellik ko'rsatkichlari bilan birgalikda baholanishi zarurligi aniqlandi. Savdo korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun moliyaviy ko'rsatkichlarni kompleks tahlil qilish, resurslardan oqilona foydalanish va strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot davomida olib borilgan izlanishlar natijasida korxonalarda sado faoliyatining iqtisodiy samaradorligi oshirish hamda moliyaviy ko'rsatkichlar tahlil qilish jarayoni uchun quyidagi takliflar va tavsiyalarni ishlab chiqildi.

1.Savdo korxonalarida savdo aylanmasi, rentabellik, xarajatlar darajasi va likvidlik ko'rsatkichlarini muntazam ravishda tahlil qilib borish lozim.

2.Chakana savdo korxonalarida ijara, logistika va ma'muriy xarajatlarni kamaytirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish zarur.

3.Savdo nuqtalarini joylashtirishda mijozlar oqimi va infratuzilma imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish tavsiya etiladi.

4.Savdo jarayonlarini avtomatlashtirish, elektron hisob-kitob va onlayn savdo platformalaridan foydalanish samaradorlikni oshiradi.

5.Doimiy mijozlar bazasini kengaytirish, sodiqlik dasturlarini joriy etish savdo hajmining barqaror o'sishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. T.B.Biggart, L.L.Burney, R.Flanagan, and J.W.Harden, “Is a balanced scorecard useful in a competitive retail environment?,” Manag. Account. Q., vol. 12, no. 1, 2010.

2. Chen X, Li Z. Scientific Measurement and Visualization Analysis of International Omni-channel Retailing Research (2011-2020)-Research on Knowledge Graph-Based on Co-word Analysis [J]. Journal of Physics: Conference Series, 2021, 1861(1): 012078 (7pp).

3. [Yunus Emre Kahraman](#) “A Financial Performance Evaluation in the Retail Sector with the MAIRCA and CRITIC Methods” Fiscaeconomia 2025 Volume: 9 Issue: 4, 2025.

4. Umirov U. Moliyaviy ko‘satkichlar asosida korxona samaradorligini baholash. “Innovations science and technologies” jurnali Volume: 2 No: 9, 2025

5. Sobirova O. Savdo korxonalarining samaradorligi iqtisodiy o‘shishning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. “Yashil iqtisodiyotva taraqqiyot” jurnali Volume: 3 No: 4, 2025

6. O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika qo‘mitasining “O‘zbekistonda savdo” ma‘lumotnomasi Tashkent-2025

7. O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika qo‘mitasining “O‘zbekistonda savdo” ma‘lumotnomasi Tashkent-2025

Ж.Эргашев Анализ экономической эффективности торговой деятельности на торговых предприятиях на основе финансовых показателей	J.Ergashev Analysis of the economic efficiency of trade activities in trading enterprises on the basis of financial indicators
Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы анализа экономической эффективности торговой деятельности на предприятиях торговли на основе финансовых показателей. В исследовании освещены теоретические основы понятия экономической эффективности, проанализированы основные критерии оценки эффективности на торговых предприятиях - показатели оборота продаж, уровня затрат, рентабельности, чистой прибыли и финансовой устойчивости. Ключевые слова: экономическая эффективность, коммерческое предприятие, финансовые показатели, оборот, рентабельность, затраты, финансовая стабильность, розничная торговля, оптовая торговля, сбалансированная оценка (BSC), конкурентоспособность.	Abstract. This article explores the issues of analyzing the economic efficiency of trade activities in trading enterprises on the basis of financial indicators. The study covered the theoretical foundations of the concept of economic efficiency and analyzed the main criteria for assessing efficiency in trading enterprises - indicators of trade turnover, cost level, profitability, net profit and financial stability. Keywords: economic efficiency, trade enterprise, financial indicators, trade turnover, profitability, costs, financial stability, retail, timeshare trade, Balanced Scorecard (BSC), competitiveness.

Давлат Комилович Уразов – старший преподаватель СамИЭС

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТРАКТОВКИ, КЛАССИФИКАЦИИ И ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА АУДИТОРСКИХ УСЛУГ

Аннотация. В данной статье исследованы вопросы трактовки, классификации и оценки качества аудиторских услуг. В частности, на основе анализа научных подходов уточнено содержание понятия «качество аудиторских услуг», предложена классификация показателей качества и разработан сокращенный набор ключевых индикаторов их оценки. Для обобщающей оценки предложено использовать интегральный индекс качества аудита, основанный на нормировании частных показателей и применении весовых коэффициентов. Методика апробирована на материалах аудиторской организации ООО «Komil-Ishonch». Ключевые слова: аудит, аудиторские услуги, качество аудита, показатели качества, интегральный индекс, внутренний контроль качества, аудиторская организация.

Введение. В условиях развития рынка аудиторских услуг, внедрения международных стандартов аудита и усиления требований к достоверности финансовой отчетности особую актуальность приобретает вопрос обеспечения качества аудиторской деятельности. Качественно проведенный аудит способствует повышению доверия пользователей к

финансовой информации, снижению информационных рисков и укреплению деловой репутации аудиторской организации.

Вместе с тем в теории и практике аудита до настоящего времени отсутствует единый подход к трактовке и оценке качества аудиторских услуг. В одних случаях качество аудита связывается преимущественно с соблюдением стандартов и профессиональной этики, в других - с достаточностью аудиторских доказательств, отсутствием претензий со стороны клиентов и контролирующих органов, а также с результативностью рекомендаций аудитора. На практике это приводит к тому, что аудиторские организации используют различные внутренние критерии оценки качества, не всегда позволяющие получить обобщающую и сопоставимую оценку.

Обзор литературы. Вопросы качества аудита получили отражение в трудах многих зарубежных и отечественных ученых. Так, Р. Адамс рассматривает аудит как инструмент формирования разумной уверенности в достоверности финансовой отчетности. Он связывает качество аудита не с абсолютной гарантией отсутствия ошибок, а с обоснованностью профессионального мнения аудитора и достаточностью выполненных процедур [1].

Э.А. Аренс и Дж.К. Лоббек связывают качество аудита с соблюдением профессиональных стандартов, независимостью аудитора, правильным планированием проверки, получением достаточных аудиторских доказательств и надлежащим документированием результатов [2]. Такой подход важен тем, что раскрывает качество аудита не только как итоговый результат, но и как качество процесса выполнения аудиторского задания.

Р.Д. Дустмуродов выделяет такие признаки качества аудита, как соблюдение фундаментальных принципов аудиторской деятельности, тщательное планирование, доказательность выводов, соответствие стандартам и ответственность аудитора за выраженное мнение [3].

Л. ДеАнджело качество аудита рассматривает через вероятность того, что аудитор обнаружит существенное искажение в отчетности клиента и сообщит о нем пользователям. Данный подход подчеркивает значение профессиональной компетентности, независимости и готовности аудитора объективно раскрывать выявленные нарушения [4].

W.R. Knechel, G.V. Krishnan, M. Pevzner, L.B. Shefchik, U.K. Velury рассматривают качество аудита через совокупность входных ресурсов, процесса аудита, результатов и внешнего контекста [5]. Такой подход является методологически важным для построения системы показателей, охватывающих не только итоговый результат, но и условия его формирования.

Методология исследования. Главной методической базой подготовки данной статьи послужил документ «Концептуальная основа качества аудита: ключевые элементы, создающие среду для обеспечения качества аудита», разработанный IAASB - Международным советом по стандартам аудита и заданий, обеспечивающих уверенность [6]. Кроме того, мы основывались на Международном стандарте управления качеством 1 (ISQM 1, 2020), который ориентирует аудиторские организации на создание системы управления качеством, основанной на оценке рисков, распределении ответственности, мониторинге и корректирующих действиях [7].

Анализ и результаты. Проведенные исследования позволили нам сформировать свои взгляды по определению сути качества аудиторских услуг, классификации, систематизации и группировки показателей, характеризующих качеств аудиторских услуг, а также критериев и методов их оценки. Основные из них заключаются в следующем.

Во-первых, качество – это главный залог (гарант) обеспечения аудиторскими организациями высоких результатов в завоевании (достижении) успеха при оказании аудиторских услуг. По нашему мнению, под *качеством аудиторских услуг* следует понимать совокупность профессиональных, организационных, методических, процедурных и результативных характеристик деятельности аудиторской организации, обеспечивающих соблюдение требований законодательства и международных стандартов аудита, достаточность и надлежащий характер аудиторских доказательств, обоснованность аудиторского мнения, полезность рекомендаций и доверие пользователей к результатам аудита. Такое определение позволяет выделить четыре важнейших аспекта качественных характеристик аудита: (1) профессиональную компетентность аудиторов; (2)

организационно-методическую обеспеченность аудиторского процесса; (3) полноту и качество выполнения аудиторских процедур; (4) результативность аудита для клиента, пользователей отчетности и самой аудиторской организации (рис. 1).

Рис. 1. Классификация качественных характеристик аудиторских услуг¹

Во-вторых, общий уровень качества аудиторских услуг формируется на основе совокупности частных показателей, характеризующих достигнутый уровень качества на подготовительном, основном и заключительном этапах оказания аудиторских услуг. Эти показатели могут быть выражены в количественной форме посредством балльной оценки, что позволяет определить как качество выполнения работ на каждом этапе аудита, так и интегральный уровень качества аудиторской услуги в целом.

В-третьих, путем присвоения набранному значению общего балла соответствующей оценки согласно утвержденной шкале оценок качество оказанной аудиторской услуги можно отнести к одной из категорий - «высокое», «хорошее», «удовлетворительное» и «неудовлетворительное».

В-четвертых, в роли оценщиков качества проведенного аудита могут выступить: (1) клиент, который заказал аудит, (2) государственный орган, проводящий внешний контроль качества деятельности аудиторских организаций, (3) внутренний орган самой аудиторской организации по контролю качества работы своих аудиторов.

В-пятых, для оценки качества аудиторских услуг необходимо определить факторы, которые либо способствуют, либо препятствуют достижению желаемого уровня качества. К числу таких существенных факторов, оказываемых положительное или отрицательное влияние на качество аудиторских услуг, относятся:

*кадровое обеспечение, под которым понимается укомплектование штатов аудитор-

¹ Разработка автора

ской организации кадрами и специалистами, имеющими главным образом сертификаты международного уровня, таких как DipIFR ACCA, CAP, CPA, а также умеющими соблюдать в своей работе профессионально-этические нормы, особенно такие, как независимость, объективность, профессиональная компетентность, конфиденциальность;

*организационно-техническое обеспечение, под которым понимается формирование аудиторской группы, распределение функций, прав и ответственности между членами группы, внутренние регламенты и должностные инструкции, система внутреннего контроля качества аудиторских услуг, порядок взаимодействия с клиентом, наличие современных средств информационно-коммуникационных технологий и специализированных программных продуктов;

*методическое обеспечение, под которым понимается система методик, процедур, алгоритмов и рабочих документов, обеспечивающих последовательное выполнение аудиторской проверки - от оценки существенности и аудиторского риска, разработки плана и программы аудита до сбора и оценки аудиторских доказательств, обобщения выявленных искажений, формирования аудиторского заключения и отчета, а также оценки качества выполненной аудиторской работы.

На наш взгляд, качество аудиторских услуг не может быть объективно оценено только по результатам отдельных этапов их оказания. Общее качество аудита формируется как совокупный результат надлежащего выполнения всех стадий аудиторского процесса: планирования аудита, проведения аудиторских процедур, сбора и оценки аудиторских доказательств, документирования выполненной работы, обобщения выявленных результатов, а также подготовки аудиторского заключения и отчета.

В целях количественной оценки и расчета интегрального индекса качества аудита показатели, характеризующие его качественные параметры, целесообразно сгруппировать в три укрупненных расчетных блока: 1) ресурсно-подготовительные показатели; 2) процессные показатели; 3) результативные показатели.

Число показателей, включаемых в указанные блоки и характеризующих качество аудиторских услуг, является достаточно обширным. Вместе с тем, на наш взгляд, для практического расчета интегрального индекса качества аудита целесообразно использовать ограниченный набор наиболее значимых показателей, позволяющих охватить основные этапы аудиторского процесса. В связи с этим нами предлагается применять пять ключевых показателей качества аудиторских услуг (табл. 1).

Таблица 1

**Основные показатели оценки качества аудиторских услуг
и алгоритмы их расчета¹**

№	Показатель	Формула расчета	Экономическое содержание
1	Коэффициент обеспечения квалифицированными кадрами	$K_{кр} = K_{ф} / K_{н} \times 100$	Показывает соответствие фактического состава аудиторской группы необходимой потребности в квалифицированных специалистах.
2	Коэффициент учета рискованных участков при планировании	$K_{ур} = P_{уо} / P_{ув} \times 100$	Характеризует степень учета выявленных рискованных участков учета и отчетности в плане и программе аудита.
3	Коэффициент выполнения запланированных аудиторских процедур	$K_{вп} = П_{ф} / П_{п} \times 100$	Отражает полноту выполнения процедур, предусмотренных программой аудита
4	Коэффициент соблюдения сроков проведения аудита	$K_{сп} = Т_{п} / Т_{ф} \times 100$	Показывает соответствие фактической продолжительности аудита установленным срокам.

¹ Разработка автора

5	Коэффициент удовлетворенности клиента результатами аудита	$K_{ук} = \frac{Бф}{Б_{max}} \times 100$	Определяется на основе анкетирования клиента и характеризует его оценку качества оказанных услуг.
Условные обозначения: Кф – фактическое количество квалифицированных специалистов; Кн – необходимое количество специалистов; Руо – количество рискованных участков, учтенных при планировании; Рув – общее количество выявленных рискованных участков; Пф – фактически выполненные аудиторские процедуры; Пп – процедуры, предусмотренные программой аудита; Тп – плановый срок проведения аудита; Тф – фактический срок проведения аудита; Бф – фактическая оценка клиента; Бmax – максимально возможная оценка.			

Достоинством предложенной системы является ее компактность и практическая применимость. Она охватывает три ключевых аспекта качества: (1) готовность аудиторской организации к выполнению задания, (2) качество аудиторского процесса и (3) удовлетворенность результатами проверки. При необходимости аудиторская организация может расширить систему показателей за счет дополнительных индикаторов, таких как коэффициент качества документирования, коэффициент отсутствия претензий, коэффициент внедрения рекомендаций и уровень цифровизации аудиторских процедур.

Для получения обобщающей оценки качества аудиторских услуг предлагается использовать интегральный индекс качества аудита ($I_{ка}$). Он позволяет объединить частные показатели в единую оценку и определить общий уровень качества выполненной аудиторской работы.

Интегральный индекс качества аудита предлагается рассчитать на основе следующего алгоритма:

$$I_{ка} = \sum w_i \times z_i$$

где w_i – весовой коэффициент i -го показателя; z_i – нормированное значение i -го показателя; n – количество показателей, включенных в модель оценки.

Поскольку показатели имеют разную размерность, их необходимо привести к единой шкале от 0 до 1. Для показателей-стимуляторов, рост которых положительно влияет на качество аудита, применяется следующая формула:

$$z_i = (x_i - x_{min}) / (x_{max} - x_{min})$$

где x_i – фактическое значение показателя; x_{min} – минимальное пороговое значение; x_{max} – максимальное пороговое значение.

Для показателей-дестимуляторов, увеличение которых отрицательно влияет на качество аудита, может применяться обратная формула:

$$z_i = (x_{max} - x_i) / (x_{max} - x_{min}).$$

В рамках данной статьи для упрощения расчетов предлагается использовать следующую структуру весов: ресурсные показатели – 0,30; процессные показатели – 0,40; результативные показатели – 0,30. Такая структура отражает то, что качество аудита во многом зависит не только от наличия ресурсов, но и от полноты и правильности выполнения аудиторских процедур.

Для интерпретации интегрального индекса предлагается использовать следующую шкалу: от 0,85 до 1,00 – высокий уровень качества; от 0,70 до 0,84 – хороший уровень; от 0,55 до 0,69 – удовлетворительный уровень; ниже 0,55 – неудовлетворительный уровень качества аудиторских услуг.

Для апробации предложенного подхода использованы данные аудиторской организации ООО «Komil-Ishonch» за 2025 год. В организации работало 8 сотрудников, из них 6 сертифицированных аудиторов. Количество хозяйствующих субъектов, которым были оказаны аудиторские услуги, составило 45, объем оказанных аудиторских услуг - 851 184 тыс. сум.

Как видно, из данных таблицы 2, Полученное значение интегрального индекса качества аудита ООО «Komil-Ishonch» за 2025 год. составило **0,930**, что соответствует высокому уровню качества аудиторских услуг. Это свидетельствует о достаточном кадровом потенциале организации, высоком уровне выполнения запланированных аудиторских процедур и положительной оценке со стороны клиентов. Вместе с тем анализ

отдельных показателей показывает, что относительно более низким является коэффициент соблюдения сроков проведения аудита - 0,85. Это означает, что даже при высоком общем уровне качества аудиторской организации необходимо усилить контроль за календарным планированием заданий, распределением нагрузки между аудиторами и своевременностью подготовки рабочих документов. Кроме того, для дальнейшего повышения качества аудиторских услуг ООО «Komil-Ishonch» целесообразно расширять практику применения цифровых рабочих документов, внедрять внутренние рабочие документы контроля качества, а также стимулировать получение аудиторами международных профессиональных сертификатов, включая ACCA, DipIFR и CAP.

Таблица 2

**Расчет интегрального индекса качества аудита
по ООО «Komil-Ishonch» за 2025 год¹**

№	Показатель	Фактическое значение	Нормированное значение z_i	Вес w_i	Взвешенное значение
1	Коэффициент обеспеченности квалифицированными кадрами	100,0%	1,00	0,20	0,200
2	Коэффициент учета рискованных участков при планировании	90,0%	0,90	0,20	0,180
3	Коэффициент выполнения запланированных аудиторских процедур	95,0%	0,95	0,25	0,238
4	Коэффициент соблюдения сроков проведения аудита	85,0%	0,85	0,15	0,128
5	Коэффициент удовлетворенности клиента	92,0%	0,92	0,20	0,184
6	Интегральный индекс качества аудита (I_{ка})			1,00	0,930

В качестве результативного показателя качества аудиторских услуг особое значение имеет оценка удовлетворенности клиента (I_{ук}). Она может определяться на основе краткой анкеты, включающей такие критерии, как профессионализм аудиторской группы, глубина анализа, соблюдение сроков, практическая ценность рекомендаций, качество коммуникации и понятность итогового отчета.

Индекс удовлетворенности клиента (I_{ук}) предлагается рассчитать на основе следующего алгоритма:

$$I_{ук} = \sum O_i / n$$

где **O_i** – оценка клиента по i-му критерию; **n** – количество критериев анкеты.

При использовании пятибалльной шкалы значение I_{ук} выше 4,5 балла может рассматриваться как высокий уровень удовлетворенности клиента; от 4,0 до 4,5 – хороший уровень; от 3,0 до 3,9 – удовлетворительный уровень; ниже 3,0 – сигнал о необходимости принятия корректирующих мер.

Следует подчеркнуть, что удовлетворенность клиента не должна подменять профессиональные критерии качества аудита, поскольку аудитор обязан сохранять независимость и объективность. Однако данный показатель позволяет оценить качество взаимодействия, своевременность коммуникации и практическую полезность рекомендаций.

Заключение и предложения. Таким образом, качество аудиторских услуг является комплексной категорией, отражающей профессиональный уровень аудиторов, организационно-методическое обеспечение проверки, качество выполнения аудиторских процедур и результативность итогов аудита. Предложенная модель классификации, группировки, оценки показателей качества аудиторских услуг, а также расчета интегрального индекса качества аудита позволяет получить обобщающую количественную оценку и выявить слабые места в деятельности аудиторской организации. Апробация модели на материалах ООО «Komil-Ishonch» показала ее практическую применимость для внутреннего контроля качества, самооценки аудиторской организации и принятия

¹ Составлено автором на основе данных ООО «Komil-Ishonch» и расчетов автора.

управленческих решений.

В целях повышения качества аудиторских услуг субъектам, оказывающим аудиторские услуги, рекомендуется:

*разработать внутреннюю систему показателей качества аудита, охватывающую ресурсные, процессные и результативные аспекты аудиторской деятельности.

*внедрить расчет интегрального индекса качества аудита по завершении каждого значимого аудиторского задания.

*усилить внутренний контроль качества рабочих документов до подписания аудиторского заключения.

*использовать цифровые инструменты аудита, электронные рабочие документы и аналитические процедуры для повышения полноты и доказательности проверки.

*регулярно проводить анкетирование клиентов и использовать его результаты для совершенствования коммуникации и повышения практической ценности аудиторских рекомендаций.

Реализация указанных мер позволит субъектам аудиторских услуг перейти от формального контроля качества к системной оценке, основанной на количественных показателях, экспертной оценке и обратной связи от клиентов.

Список использованной литературы:

1. Адамс Р. Основы аудита / пер. с англ.; под ред. Я.В. Соколова. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1995. 398 с.
2. Аренс Э.А., Лоббек Дж.К. Аудит / пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 2001. 560 с.
3. Дустмуродов Р.Д. Аудит асослари. Дарслик. Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2003.
4. DeAngelo L.E. Auditor Size and Audit Quality // Journal of Accounting and Economics. 1981. Vol. 3. No. 3. P. 183–199.
5. Knechel W.R., Krishnan G.V., Pevzner M., Shefchik L.B., Velury U.K. Audit Quality: Insights from the Academic Literature // Auditing: A Journal of Practice & Theory. 2013. Vol. 32. Supplement 1. P. 385–421.
6. International Federation of Accountants (IFAC). Framework for Audit Quality: Key Elements that Create an Environment for Audit Quality. New York: IFAC, 2014. 58 p.
7. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). International Standard on Quality Management 1: Quality Management for Firms that Perform Audits or Reviews of Financial Statements, or Other Assurance or Related Services Engagements. 2020.

Д.Уразов	D.Urazov
Аудиторлик хизматлари сифатини талқин қилиш, таснифлаш ва баҳолашнинг долзарб масалалари Аннотация. Ушбу мақолада аудиторлик хизматлари сифатини талқин этиш, таснифлаш ва баҳолаш масалалари тадқиқ этилган. Чунончи, илмий ёндашувлар таҳлили асосида «аудиторлик хизматлари сифати» тушунчасининг мазмуни аниқлаштирилган, сифат кўрсаткичлари таснифи ва уларни баҳолашнинг асосий индикаторлари таклиф этилган. Умумлаштирувчи баҳолаш учун хусусий кўрсаткичларни меъёрлаштириш ва вазн коэффициентларидан фойдаланишга асосланган аудит сифати интеграл индексини ҳисоблаш услубиёти ишлаб чиқилган. Услубиёт ООО «Komil-Ishonch» аудиторлик ташкилоти маълумотлари асосида апробация қилинган. Калит сўзлар: аудит, аудиторлик хизматлари, аудит сифати, сифат кўрсаткичлари, интеграл индекс, ички сифат назорати, аудиторлик ташкилоти.	Current issues of interpreting, classifying and assessing the quality of audit services Abstract. The article examines issues related to the interpretation, classification, and assessment of the quality of audit services. In particular, based on an analysis of scientific approaches, the content of the concept “quality of audit services” has been clarified, a classification of quality indicators has been proposed, and a reduced set of key indicators for their assessment has been developed. For an overall assessment, it is proposed to use an integral audit quality index based on the normalization of individual indicators and the application of weighting coefficients. The methodology has been tested using materials from the audit organization LLC “Komil-Ishonch”. Keywords: audit, audit services, audit quality, quality indicators, integral index, internal quality control, audit organization.

Asror Maxmanazar o‘g‘li Yusupov – “INTERNATIONAL SCHOOL OF FINANCE TECHNOLOGY AND SCIENCE” institutining
“Buxgalteriya hisobi” kafedrası dotsenti v.b.

QO‘SHMA KORXONALARDA AKTIVLARNI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya. Maqolada qo‘shma korxonalar faoliyatining umumiy tavsifi, moliyaviy hisobot elementlarini buxgalteriya hisobidagi tashkiliy va huquqiy masalalari, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, investitsion mulk, biologik aktivlar, uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar, kechiktirilgan soliq aktivlari, sotish uchun mo‘ljallangan uzoq muddatli aktivlar, tovar moddiy zaxiralar, debitorlik qarzlari, pul mablag‘larining buxgalteriya hisobini yuritishning o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: qo‘shma korxonalar, MHXS, aktivlar, uzoq muddatli aktivlar, joriy aktivlar, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, investitsion mulk, biologik aktivlar, uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar, kechiktirilgan soliq aktivlari, sotish uchun mo‘ljallangan uzoq muddatli aktivlar, tovar moddiy zaxiralar, debitorlik qarzlari, pul mablag‘lari, moliyaviy hisobot.

Kirish. Raqamli iqtisodiyot sharoitida mamlakatimizdagi mulkiy munosabatlarning yangi tamoyillar asosida o‘zgarishi buxgalteriya hisobi qoidalarini takomillashtirish zaruratini keltirib chiqardi. Yangi tamoyillar hozirgi iqtisodiyotimiz modeliga asoslangan bo‘lishi, iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar tajribasidan foydalangan hamda xalqaro buxgalteriya hisobi andozalariga javob berishi lozim. 13.04.2016-yildagi O‘RQ-404-son Qonun bilan “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida” Qonunga o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar kiritildi, uning yangi tahriri tasqdilandi. Ushbu qabul qilingan qonunning 10-moddasiga muvofiq “Buxgalteriya hisobi subyektlariga moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini (MHXS) qo‘llash jihatlari kiritildi” [1].

Buxgalteriya hisobini xalqaro prinsiplar va standartlarga muvofiq me‘yoriy-huquqiy hujjatlarini yangi normalar asosida tartibga solishni takomillashtirish borasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risidagi” qarori[2], O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-sentyabrdagi PQ-282-son “Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori[3], O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 8-oktyabrdagi 181 – son buyrug‘i 1-ilovaga asosan «Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish muddatlari hamda ularning tarkibi va mazmuni to‘g‘risida»gi Nizom[4]lar qabul qilindi. Bu qarorlar asosan, xalqaro bozorlarga integratsiyalanishuvi va xorijiy investorlarni jalb qilishda moliyaviy hisobotlarini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida tuzish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada analiz va sintez, induksiya va deduksiya, monografik kuzatish, taqqoslash, ikki yoqlama yozuv, omilli tahlil, iqtisodiy matematik va boshqa usullardan keng foydalanilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga ko‘ra, aktivlarni tan olish, baholash va hisobga olish tamoyillari bo‘yicha xorijlik hamda mamlakatimiz iqtisodchi olimlar ilmiy tadqiqotlarni olib borishgan. Iqtisodchi olimlar o‘z e‘tiborini aylanma kapital, aylanma mablag‘lar va joriy aktivlarning yaxlit tushuncha ekanligiga e‘tibor qaratsa, ayrimlari joriy aktivlarning qiymatini baholash va ularning bir aylanish siklida qatnashishiga, boshqalari esa ushbu kategoriyaning ikkita jihati - moliyaviy va mulkiy ko‘rinishlariga e‘tibor qaratgan.

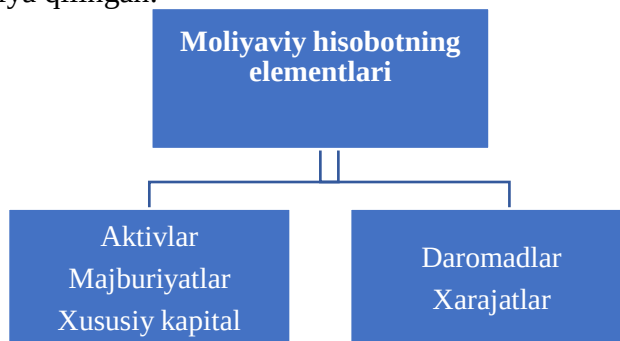
Joriy aktivlar - bu hisob (moliyaviy) yilida kamida bir marotaba aylanadigan korxonaning joriy aylanishda qatnashadigan mulkining qiymati, pul mablag‘lari va hisoblashishdagi mablag‘laridir. Joriy aktivlar aylanmadagi tovar moddiy boyliklar, hisoblashishdagi mablag‘lar, qisqa muddatli moliyaviy qo‘yilmalar va pul mablag‘larini o‘z ichiga oladi.

Bu aktivlar o‘z tabiatiga ko‘ra harakatchan bo‘lib, to‘rtta asosiy element: moddiy zaxiralar, debitorlik qarzlari, qisqa muddatli qarzlari va pul mablag‘laridan tashkil topadi. Professor I.N.Ismanovning ta’kidlashicha “Aktivlarni to‘g‘ri tasniflash orqali xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tahlil qilish va ularga baho berish imkoniyati kengayadi” [7]. Iqtisodchi olimlarimizdan S.N.Tashnazarov Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari tarkibida “Aktivlar, majburiyatlar va investitsiyalarga doir standartlar-ushbu guruhga 9 ta standart kiritilgan”ligini [8] ko‘rsatib o‘tgan. Xalqaro standartlar qoidasiga ko‘ra, foyda keltirmaydigan aktivlarga qilinadigan

sarf xarajatlar zararga olib boriladi. D.Mavlyanova fikricha, joriy aktivlar deganda ishlab chiqarish va muomala fondlarini shakllantirish uchun pul ko‘rinishida avanslashtiriladigan, doimo bir funksional shakldan boshqa shakl ko‘rinishiga o‘tadigan qiymat tushuniladi [9].

Bizning fikrimizcha, aktivlar deyilganda, mavjud resurs bo‘lib, o‘tgan voqea va hodisalar natijasida vujudga kelgan, nazorat funksiyasiga ega bo‘lgan iqtisodiy resurslardir.

Tahlil va natijalar. Konseptual asosga ko‘ra moliyaviy hisobotning elementlari quyidagicha klassifikatsiya qilingan:

1-rasm. Moliyaviy hisobot elementlari

Foydalanuvchilar tomonidan moliyaviy hisobotga asoslanib to‘g‘ri iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun yuqoridagi moliyaviy hisobot elementlari moliyaviy hisobotlarda subklassifikatsiya qilingan holda taqdim etiladi.

1-jadval.

Moliyaviy hisobot elementlari klassifikatsiyasi

Umumiy klassifikatsiya	Element-lar	Mazmuni
Iqtisodiy resurslar	Aktivlar	O‘tgan hodisalarning natijasida tadbirkorlik subyekti nazorat qiladigan va kelgusida undan tadbirkorlik subyektiga iqtisodiy naf kelib tushishi kutilayotgan resursdir.
		Iqtisodiy resurs - bu iqtisodiy naf yaratish imkoniyatiga ega bo‘lgan huquq.
Da‘volar	Majburiyatlar	O‘tgan hodisalar natijasida kelib chiqadigan va u bo‘yicha hisoblashish iqtisodiy nafni o‘zida mujassamlashtirgan resurslarni tadbirkorlik subyektidan chiqib ketishiga olib kelishi kutilayotgan tadbirkorlik subyekti joriy majburiyatidir.
	Xususiy kapital	Tadbirkorlik subyekti aktivlaridan uning hamma majburiyatlarini ayirib tashlagandan keyin qoladigan qismidir.
Iqtisodiy resurslari va ularga bo‘lgan da‘volardagi o‘zgarishlar	Daromadlar	Bu aktivlarning kelib tushishi yoki ko‘payishi yohud majburiyatlarning kamayishi shaklida iqtisodiy nafning hisobot davridagi o‘sishidir, va ushbu o‘sish kapital egalarining kapitalga qo‘yilmalari bilan bog‘liq bo‘lmagan ko‘payishiga olib keladi
	Xarajatlar	bu aktivlarning chiqib ketishi yoki kamayishi yohud majburiyatlarning paydo bo‘lishi shaklida iqtisodiy nafning hisobot davridagi pasayishidir, va ushbu pasayish kapitalning egalariga taqsimlanadigan summalar bilan bog‘liq bo‘lmagan kamayishiga olib keladi
Iqtisodiy resurslari va ularga bo‘lgan da‘volardagi boshqa	-	Kapital egalarning tashkilot kapitaliga qo‘yilmalari va ularni taqsimlanishi

o'zgarishlar		
	-	Xususiy kapitalni oshirmaydigan yoki kamaytirmaydigan aktivlar yoki majburiyatlar almashinuvi

Xo'jalik operatsiyalari natijasida paydo bo'ladigan moddalarning ushbu elementlardan biriga to'g'ri kelishi yoki kelmasligi operatsiyaning faqat yuridik shakli emas, balki iqtisodiy mazmuniga ham asoslanadi.

Aktivlar yoki majburiyatlar ta'rifiga javob beradigan moddalar to'g'ridan- to'g'ri moliyaviy hisobotlarda aks ettirilmaydi. Buning uchun bu moddalar tan olish mezonlariga javob berishi lozim.

Konseptual asosga kiritilgan o'zgarishlarga asosan aktiv yoki majburiyat tan olinishi uchun ho'jalik operatsiyasi ham o'rinli ham ishonchli taqdim etilishini ta'minlash lozimligi belgilandi.

Oldin elementlar tan olinish mezoni sifatida tashkilot tomonidan iqtisodiy naf olish ehtimolligi va ishonchli baholash imkoniyati bilan belgilanar edi. MHXS kengashi ushbu mezonlarni juda ham torligi va natijada ushbu ikki mezonga javob berolmagan, lekin o'rinli bo'lgan moliyaviy axborotlar tushib qolishini oldini olish maqsadida yuqoridagi o'zgarish kiritildi. Buning natijasida boshqa MHXSlarga ham tegishli o'zgartirishlar kiritish lozim bo'ladi.

Agar modda moliyaviy hisobotlarda tan olinmasa ham, ishonchli taqdim etilishi sharti bilan moliyaviy hisobotlarga izohlarda ko'rsatib o'tilishi lozim.

Konseptual asosda aktivlar va majburiyatlarni hisobdan chiqarilishi faktorlari sifatida quyidagi faktorlar qo'rsatib o'tilgan:

Tan olingan aktivga yoki uning bir qismiga bo'lgan nazoratning yo'qolishi;

Tashkilotning mavjud majburiyat uchun ortiq majburiyatli emasligi;

Tan olish va hisobdan chiqarish masalasi har bir MHXSda alohida har bir elementga nisbatan kengaytirib ko'rsatib o'tilgan.

Qo'shma korxonalarda aktivlarni hisobga olishda ularning xizmat muddatiga qarab uzoq muddatli va joriy aktivlarga bo'linadi hamda moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotning alohida uzoq muddatli va joriy aktivlar bo'limida aks ettiriladi.

Uzoq muddatli aktivlar	Joriy aktivlar
Asosiy vositalar (MHXS/IAS 16)	Tovar moddiy zahiralari(MHXS/IAS 2)
Investitsion mulk (MHXS/IAS 40)	Debitorlik qarzlari(MHXS/IFRS 9)
Nomoddiy aktivlar (MHXS/IAS 38)	Pul mablag'lari (MHXS/IFRS 9)
Gudvil (MHXS/IFRS 3)	Qisqa muddatli biologik aktivlar (MHXS/IAS 41)
Kechiktirilgan soliq aktivlari (MHXS/IAS 12)	
Uyushmaviy kompaniyalar va qo'shma korxonalarga investitsiyalar (MHXS/IAS 28)	
Biologik aktivlar (MHXS/IAS 41)	
Foydali qazilmalar zaxiralarini izlash va baholash (MHXS/IFRS 6)	
Foydalanish huquqi (MHXS/IFRS 16)	
Moliyaviy aktivlar (MHXS/IFRS 9)	
Sotishga mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar (MHXS/IFRS 5)	

Yuqoridagi ko'rsatkichlar asosida, aktivlarni hisobda aks ettirishni 2-jadvalda keltirib o'tamiz (2-jadval).

Yuqoridagi jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, uzoq muddatli aktivlar 16-BHXS "Asosiy vositalar" xalqaro standartlari bo'yicha hisobda aks ettiriladi.

Shundan kelib chiqqan holda, hisobda aks ettirilishi orqali quyidagi jihatlarga e'tibor qaratiladi:

Birinchidan hisob siyosati to'g'ri tuzilishi lozim, unga ko'ra uzoq mudatli aktivlarning kirimi boshlang'ich va qayta baholash qiymatida kirim qilinishi, eskirish hisoblanishi, yil oxirida qayta baholanishi orqali hisobotlarda aks ettiriladi.

2-jadval

Aktivlarni MHXS asosida hisobga olish tartibi¹

Uzoq muddatli aktivlar tarkibi	Ta’rifi	Hisobga olish modeli	Amortizatsiya hisoblash usullari
Asosiy vositalar	Asosiy vositalar xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini amalga oshirish uchun muhim vosita bo‘lib, ular o‘zining iqtisodiy tabiatiga ko‘ra mahsulot ishlab chiqarish, ishlar bajarish yoki xizmat ko‘rsatish hamda ma‘muriy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy vazifalarni amalga oshirish maqsadida korxonalar faoliyatida uzoq vaqt davomida foydalaniladigan aktivlardir.	Boshlang‘ich qiymat Haqqoniy qiymat	To‘g‘ri chiziqli usul. Kamayib boruvchi qoldiq usuli. Ishlab chiqarish usuli.
Investitsion mulk	Investitsion mulk-bu ijaraga olish yoki kapitalini o‘stirish yoki har ikkalasini olish uchun mo‘ljallangan yer yoki bino, lekin korxonaning odatdagi faoliyati davomida foydalanishi yoki sotishi uchun emas.	Boshlang‘ich qiymat Haqqoniy qiymat	Haqqoniy qiymat modeli bo‘yicha eskirish hisoblanmaydi, boshlang‘ich qiymati modeli xuddi asosiy vositalar kabi bo‘ladi.
Biologik aktiv	biologik aktivlar – bu tirik hayvonlar yoki o‘simliklardir	Boshlang‘ich qiymat Haqqoniy qiymat	Boshlang‘ich qiymatida hisobga olinishi xuddi asosiy vositalarga o‘xshaydi. Haqqoniy qiymatida eskirish hisoblanmaydi.
Nomoddiy aktivlar	Moddiy ko‘rinishga ega bo‘lmaagn, korxonada identifikatsiya qilinadiga hamda uzoq muddatga xizmat qiladigan aktivlardir	Boshlang‘ich qiymat Haqqoniy qiymat	To‘g‘ri chiziqli usul. Kamayib boruvchi qoldiq usuli. Ishlab chiqarish usuli.

Ikkinchidan buxgalteriya hisobida ikki yoqlama tizim asosida jurnal o‘tkazmalari orqali hisobga olinadi.

Uchinchidan, uzoq muddatli aktivlarning turlariga qarab moliyaviy hisobotning tarkibi bo‘lgan moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotning aktivlar qismiga “uzoq muddatli aktivlar” bo‘limining to‘g‘ri tashkil qilinishi lozim. Bu esa xorijiy investorlar uchun moliyaviy hisobotning shaffofligini ta‘minlashiga xizmat qiladi.

Shundan kelib chiqqan holda, “Moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot”ning Uzoq muddatli aktivlar bo‘limini 3-jadvalda keltirib o‘tamiz:

3-jadval

Qo‘shma korxonalarda moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotda uzoq muddatli aktivlarining tarkibi²

	Aktivlar	
	Uzoq muddatli aktivlar	
1.	Asosiy vositalar (MHXS/IAS 16)	XXX
2.	Investitsion mol-mulk (MHXS/IAS 40)	XXX
3.	Nomoddiy aktivlar (MHXS/IAS 38)	XXX
4.	Gudvil (MHXS/IFRS 3)	XXX
5.	Kechiktirilgan soliq aktivlari (MHXS/IAS 12)	XXX

¹ Mualliflar ishlanmasi

² Mualliflar ishlanmasi

6.	Uyushmaviy kompaniyalar va qo'shma korxonalarga investitsiyalar (MHXS/IAS 28)	XXX
7.	Biologik aktivlar (MHXS/IAS 41)	XXX
8.	Foydali qazilmalar zaxiralarini izlash va baholash (MHXS/IFRS 6)	XXX
9.	Foydalanish huquqi (MHXS/IFRS 16)	XXX
10.	Moliyaviy aktivlar (MHXS/IFRS 9)	XXX
11.	Sotishga mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar (MHXS/IFRS 5)	XXX
	Jami uzoq muddatli aktivlar	XXX

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar orqali qo'shma korxonalarda uzoq muddatli aktivlarni hisobga olish maqsadga muvofiq. Bu esa moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotni tuzishda jiddiy holatlarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qiladigan bo'lsak, buxgalteriya hisobining asosiy tamoyillari uzoq muddatli aktivlarni hisobga olishning konseptual asosini belgilaydi. Shuning uchun qo'shma korxonalarda hisob siyosatini ishlab chiqish va unga amal qilishda mazkur tamoyillar talabini bajarish muhim ahamiyatga ega.

Uzoq muddatli aktivlarni tan olishning tamoyillaridan kelib chiqib, aktiv uzoq muddatga, ya'ni bir yildan ortiq muddatga xizmat qilishi, nazorat funksiyasiga ega bo'lishi hamda iqtisodiy foyda keltirish imkoniyatini ta'minlanishi lozim.

Ikkinchidan aktivlar uzoq va joriy aktivlarga tan olinishida ularning xizmat muddatini baholash orqali umrini aniqlash hamda ularning farqli jihatlarini buxgalteriya hisoboda moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda to'liq aks ettirish lozim.

Uchinchidan uzoq muddatli aktivlar tarkibiga gudvill, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, sho'ba korxona moliyaviy investitsiyalari, assotsiatsiyalangan korxona investitsiyalari, boshqa moliyaviy investitsiyalar, uzoq muddatli debitorlik qarzarlar moddalari asosida turkumlanishi maqsadga muvofiq.

Uzoq muddatli aktivlarni hisobga olishda BHXS 1 - Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish, BHXS 8 - Hisob siyosatlari, hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarishlar va xatolar, BHXS 16 - Asosiy vositalar, BHXS 7 - Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot, BHXS 38 - Nomoddiy aktivlar, BHXS 40 - Investitsion mulk, MHXS 1 - Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini birinchi marta qo'llash, MHXS 3 - Biznes birlashuvlari, MHXS 5 - Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom

ettirilmaydigan faoliyat, MHXS 9 - Moliyaviy instrumentlar, MHXS 10 - «Jamlangan (konsolidatsiyalashgan) moliyaviy hisobotlar», MHXS 15 - Mijozlar bilan tuzilgan shartnomalardan tushgan daromad standartlari asosida hisobga olinishi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda yuqoridagi holatlar asosida aktivlarni tan olish xalqaro standartlarning asosiy mezonini bo'lib hisoblanadi va moliyaviy hisobotning asosiy prinsiplaridan biri uzluksizlik tamoyilini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to'g'risida” Qonun, yangi tahriri (13.04.2016-yildagi O'RQ-404 son)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4611-son Qarori. <https://lex.uz/docs/4746047>.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-sentyabrdagi PQ-282-son “Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 8-oktyabrdagi 181 – son buyrug'i 1-ilovaga asosan «Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish muddatlari hamda ularning tarkibi va mazmuni to'g'risida»gi Nizom
5. Sokolov Ya.V. Osnovi teorii buxgalterskogo ucheta. - M.: Finansi i statistika, 2002. - S. 48
6. Kuter M.I. Teoriya i prinsipi buxgalterskogo ucheta. Uchebnoye posobiye. - M.: Finansi i statistika, Ekspertnoye byuro, 2000. - S.135
7. Ismanov I.N. Aktivlar tushunchasining iqtisodiy mazmuni va ularni hisobga olishning ayrim munozarali jihatlarini // “Iqtisod va moliya” ilmiy-jurnal. № 2, 2016-yil.
8. Tashnazarov S.N. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va ularga o'tish zaruriyati //

- “Iqtisod va moliya” ilmiy-jurnal. № 7, 2016-yil.
9. Mavlyanova D.M. Joriy aktivlar hisobi, tahlili va auditini uslubiy jihatlarini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. 2020-yil 56 bet.

A.Юсупов Особенности организации учёта активов в совместных предприятиях на основе международных стандартов	A.Yusupov Specific aspects of asset organization in joint ventures based on international standards
Аннотация. В статье дается общая характеристика деятельности совместных предприятий, а также освещаются организационно-правовые аспекты бухгалтерского учета элементов финансовой отчетности, таких как: основные средства, нематериальные активы, инвестиционная собственность, биологические активы, долгосрочные финансовые инвестиции, отложенные налоговые активы, долгосрочные активы, предназначенные для продажи, товарно-материальные запасы, дебиторская задолженность и денежные средства. Ключевые слова: совместные предприятия, МСФО, активы, долгосрочные активы, оборотные активы, основные средства, нематериальные активы, инвестиционное имущество, биологические активы, долгосрочные финансовые инвестиции, отложенные налоговые активы, долгосрочные активы, предназначенные для продажи, товарно-материальные запасы, дебиторская задолженность, денежные средства, финансовая отчетность.	Abstract. The article provides a general overview of the activities of joint ventures and covers the organizational and legal aspects of accounting for financial reporting elements. It also highlights the specific features of accounting for fixed assets, intangible assets, investment property, biological assets, long-term financial investments, deferred tax assets, long-term assets held for sale, inventories, accounts receivable, and cash. Keywords: joint ventures, IFRS, assets, long-term assets, current assets, fixed assets, intangible assets, investment property, biological assets, long-term financial investments, deferred tax assets, long-term assets held for sale, inventories, accounts receivable, cash, financial statements.

Alisher Bobaqulovich Ravshanov – SamISI mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0009-0002-5204-2467

CHORVACHILIK XO‘JALIKLARIDA QORAMOLLARNI HISOBGA OLIISH MUAMMOLARI

Annatatsiya. Ushbu maqolada qishloq xo‘jalik korxonalarida qoramollarni tasniflanishi, baholanishi, ularni hisobini buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarga moslashtirish bo'yicha mavjud muammolar yoritilgan, mahsuldor va ishchi hayvonlarning ta'rifi ishlab chiqilgan. 41-son BHXS “Qishloq xo‘jaligi” standartining mohiyati va asosiy qoidalari keltirilgan. Maqolada qoramollarni tan olish, boshlang'ich va adolatli (haqqoniy) qiymatda baholash, qoramollar va ulardan olingan mahsulotlarning haqqoniy qiymatini o'zgarishidan olinadigan foyda yoki ko'rilgan zararni hisobga olish tartibi keltirilgan. Kalitli so'zlar: qoramollar, mahsuldor hayvonlar, ishchi hayvonlar, biologik aktivlar, biotransformatsiya, kapital qo'yilmalari, boshlang'ich qiymat, davomiy baholash, haqqoniy qiymat.
--

Kirish. Qishloq xo‘jaligi sohasida qoramolchilik muhim iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lib, ularni to‘g‘ri hisobga olish va samarali boshqarish tarmoq rivojining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Qoramollarning soni, haqqoniy qiymati, mahsuldorligi va ularning tarkibi haqida aniq va ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lish qishloq xo‘jalik korxonalari va investorlar uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Dunyoda aholisi sonining keskin oshib borishi, ekin maydonlarining qisqarishi va shurlanishi, ekologik iqlimning o'zgarishi va davlatlar o'rtasida siyosiy keskinlikni kuchayishi oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-22-son farmonining 1-ilovasida qishloq xo‘jaligida - 4,8 milliard dollar miqdorida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hajmini hozirgi 40 milliarddan 2030-yilgacha 60 milliard dollarga yetkazish bo'yicha islohotlarni boshlash.

Qishloq xo‘jaligi uchun 52 trillion so'm ajratib, dehqon va fermer xo‘jaliklari, sohadagi klasterlarni qo'llab-quvvatlash[1] qishloq xo‘jaligida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ustivor

vazifalar sifatida belgilab berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining bu farmoni qishloq xo‘jaligini jumladan, chorvachilik tarmog‘ini jadal rivojlantirish, xalqimizni arzon va sifatli go‘sht hamda boshqa oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlash, fuqarolarning bandligini oshirish va daromadlarini ko‘paytirishda chorvaning ozuqa bazasini ko‘paytirish, naslchilikni yaxshilash, sun‘iy urug‘lantirishni rivojlantirish va naslchilik xo‘jaliklarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga qaratilgan.

Buxgalteriya hisobi amaliyotda qoramollarni hisobga olish jarayonlarining yetarlicha raqamlashtirilmagani, ularni hisobga olish va baholashda inson omilining yuqori ulushi va nazorat mexanizmlarining zaifligi ushbu muammolar qatoriga kiradi. Bu esa o‘z navbatida ma‘lumotlarning noaniqligiga, rejalashtirish va qarorlar qabul qilishda xatolarga hamda iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga olib keladi.

Shu bois, mazkur mavzuda qoramollarni hisobga olish tizimidagi mavjud muammolarni tahlil qilish, ularning sabablarini aniqlash hamda samarali yechimlar ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Biologik aktivlarni hisobga olish tartibi 41-sonli Qishloq xo‘jaligi standarti (IAS) kontekstida keng muhokama qilingan. Ushbu standartga ko‘ra, qoramollar biologik transformasiyaga uchragan tirik hayvonlar sifatida belgilanadi. Biologik transformasiya natijasida vaqt o‘tishi bilan qiymat o‘zgaradi.

IAS 16 Asosiy vositalar esa, ishlab chiqarish jarayonlarida bir necha yillar davomida ishlatiladigan moddiy aktivlarni hisobga olish ketma-ketligini tartibga soladi.

Avvalgi tadqiqotlar biologik aktivlarni, jumladan qoramollarni noto‘g‘ri tasniflash moliyaviy hisobotlarda noaniqliklarga olib kelishini ta‘kidlaydi. Xususan, mahsuldor hayvonlar va ulardan olinadigan mahsulotlari o‘rtasidagi farqni aniqlamaslik daromadni o‘lchash va aktivlarni baholashning ishonchligiga ta‘sir qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda IFRS standartlari, xususan, 41-IAS, IFRS-5 va IAS-36 standartlari, shuningdek, tegishli iqtisodiy adabiyotlar tahliliga asoslangan sifatli tadqiqot yondashuvi qo‘llaniladi. Milliy buxgalteriya amaliyoti va IFRS talablari o‘rtasidagi farqlarni aniqlash uchun qiyosiy tahlil o‘tkaziladi. Bundan tashqari, mahsuldor va ishchi hayvonlar hamda mahsuldor hayvonlardan olinadigan tayyor mahsulotlarini hisobga olishdagi amaliy masalalarni ko‘rsatish uchun amaliy holatlarga asoslangan yondashuv qo‘llaniladi.

Tahlil va natijalar. Qoramollar moliyaviy hisobotda biologik aktivlarning tarkibiy qismi sifatida hisobga olinib, ularni to‘g‘ri tasniflash va ma‘lumotlarni ochib berish moliyaviy hisobotning sifatini va ishonchligini yanada oshiradi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) muvofiq, biologik aktivlar va asosiy vositalar iqtisodiy tabiati jihatidan sezilarli darajada farq qiladi.

Biologik aktivlar - bu doimiy biologik transformatsiyaga uchragan tirik organizmlar, asosiy vositalar esa ishlab chiqarishda ishlatiladigan tirik bo‘lmagan resurslardir. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, biologik aktivlar odatda bozor sharoitlari va o‘zida biologik o‘zgarishlarni aks ettiruvchi haqqoniy qiymat bo‘yicha o‘lchanadi. Asosiy vositalar esa aksincha, tarixiy qiymat bo‘yicha qayd etiladi va foydali muddati davomida amortizasiya qilinadi.

Milliy buxgalteriya hisobi amaliyotida qoramollar asosan quyidagicha tasniflanadi:

Foyda keltirish muddatiga ko‘ra:

1. Uzoq muddatli foyda keltiradigan qoramollar:

- mahsuldor qoramollar;
- ishchi qoramollar.

2. Qisqa muddatli foyda keltiradigan:

- o‘stirishdagi qoramollar;
- boquvdagi qoramollar.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida qoramollar asosan qo‘yidagicha tasniflanadi:

1. Foyda keltirish muddatiga ko‘ra:

1. Uzoq muddatli foyda keltiradigan qoramollar:

- mahsuldor qoramollar;
- ishchi qoramollar.

2. Qisqa muddatli foyda keltiradigan:

- o‘stirishdagi qoramollar;
- boquvdagi qoramollar;
- yig‘ishtirib olish jarayonidagi biologik mahsulotlar (sut, gusht va b.).

IAS41ning asosiy muhim jihati mahsuldor hayvonlar va ulardan olinadigan biologik mahsulotlar alohida hisobga olinadi.

AQSh iqtisodchi olimi Dj. U.Kendrikning fikricha, mahsuldor hayvonlar – qishloq xo‘jaligida iqtisodiy qiymat yaratuvchi, ya‘ni go‘sht, sut, tuxum, jun va boshqa mahsulotlar ishlab chiqaradigan tirik aktivlar hisoblanadi[2].

Iqtisodchi olim K.Ritsonning fikriga ko‘ra, mahsuldor hayvonlar – fermer xo‘jaligida daromad keltiruvchi asosiy biologik resurs bo‘lib, ularning samaradorligi chiqarilgan mahsulot hajmi bilan baholanadi[3].

O‘zbekistonlik iqtisodchi olim A.A.Abdullaevning fikriga ko‘ra, mahsuldor hayvonlar – qishloq xo‘jaligi korxonalarida iqtisodiy samara beruvchi, qayta ishlanadigan va bozorda sotiladigan mahsulotlar manbai bo‘lgan tirik vositalardir.

Ishchi hayvonlar – qishloq xo‘jaligida transport, yerga ishlov berish va boshqa og‘ir ishlar uchun foydalaniladigan, iqtisodiy samara keltiruvchi tirik mehnat vositalari hisoblanadi[4].

N.Q.Yo‘ldoshevning fikriga ko‘ra, mahsuldor hayvonlar – inson tomonidan parvarish qilinib, ulardan muntazam ravishda mahsulot olishga mo‘ljallangan chorva turlaridir.

Ishchi hayvonlar – inson tomonidan parvarish qilinib, asosan mehnat funksiyasini bajarishga ixtisoslashgan chorva turlaridir[5].

Iqtisodchi V.I.Nazarenkoning fikriga ko‘ra, mahsuldor hayvonlar – agrar ishlab chiqarishda ishtirok etuvchi va qo‘shimcha qiymat yaratishga xizmat qiluvchi biologik aktivlar hisoblanadi.

Ishchi hayvonlar – agrar ishlab chiqarishda mehnat vositasi sifatida ishtirok etuvchi, mexanik energiya manbai bo‘lgan biologik aktivlardir[6].

BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti maxsus agentligining qayd etishicha, ishchi hayvonlar – qishloq xo‘jaligida yer haydash, yuk tashish, sug‘orish va boshqa ishlarda quvvat manbai sifatida foydalaniladigan hayvonlardir. Ular ishlab chiqarish jarayonida energiya manbai bo‘lib xizmat qiladi[7].

Yuqorida iqtisodchi olimlar tomonidan berilgan fikrlardan ko‘rinib turibdiki, mahsuldor hayvonlarga berilgan ta‘riflarda asosiy urg‘u ularni qiymat yaratishiga, mahsulot berishiga qaratilgan. Xuddi shuningdek, ishchi hayvonlarga berilgan ta‘riflarda asosiy urg‘u ularning ishlov berish va mehnat funksiyasini bajarishga ixtisoslashganligiga qaratilgan.

Bizning fikrimizcha bu ta‘riflar mahsuldor va ishchi hayvonlarning biologik aktiv sifatidagi mazmun-mohiyatini to‘liq yoritib bera olmaydi.

Bizning fikrimizcha, mahsuldor hayvonlar – xo‘jalik yurituvchi sub’ektda bir yildan ortiq muddatda mahsulot olish maqsadida parvarish qilinadigan biologik aktivlardir.

Ishchi hayvonlar – xo‘jalik yurituvchi sub’ektda bir yildan ortiq muddatda mehnat vositasi sifatida foydalaniladigan biologik aktivlardir.

Milliy buxgalteriya hisobi amaliyotida qoramollar aktiv sifatida tan olinganda, ular boshlang‘ich qiymat bo‘yicha baholanadi va hisobga olinadi.

Chorva qoramollari aktiv sifatida tan olinganidan so‘ng, boshlang‘ich yoki qayta baholangan qiymati bo‘yicha hisobga olinishi lozim. Qoramollarni qiymatini hisobga olishning qo‘llaniladigan usuli tashkilotning hisob siyosatida aks ettirilishi lozim. [8].

Bundan tashqari, milliy buxgalteriya hisobi amaliyotida chorvachilik xo‘jaliklarida o‘stirishdagi va boquvdagi mollar quyidagicha baholanadi:

- sut yo‘nalishidagi qoramolchilikdan olingan buzoqlar reja tannarxida baholanadi;
- go‘sht yo‘nalishidagi qoramolchilikdan olingan buzoqlar tirik vaznini tirik vaznning reja tannarxiga ko‘paytirilib baholanadi;
- ishchi hayvonlardan olingan nasl ishchi hayvonning 60 ozuqa-kuni reja tannarxiga tenglashtirilib olib baholanadi;
- chetdan sotib olingan o‘stirishdagi va boquvdagi mollar sotib olish bahosiga, barcha sotib olish va tashib keltirishga ketgan xarajatlar qo‘shib baholanadi;
- asosiy podadan brak qilinib, boquvga qo‘yilgan mollar balans bahosida baholanadi;
- asosiy podaga o‘tkazilgan yosh mollar haqiqiy tannarxida baholanadi[9].

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartiga (IAS 41) ko‘ra qoramollar dastlabki tan olinishida va har bir hisobot davrining oxirida sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy

qiymatda baholanishi lozim. Bozor narxlari mavjud bo‘lmagan yoki haqqoniy qiymatning muqobil baholashlari aniq ishonchsiz deb topilgan holatda, biologik aktiv jamg‘arilgan eskirish va jamg‘arilgan qadsizlanishdan zararlar chegirib tashlangandagi tannarxda baholanishi lozim[10]. Bu moliyaviy hisobotning ishonchligini oshirish bilan bir vaqtda, xo‘jalik boshqaruvi va investorlari uchun samarali qarorlar qabul qilinishini ta‘minlaydi.

Milliy buxgalteriya hisobi amaliyotida qoramollar aktiv sifatida tan olinganda boshlang‘ich qiymat bo‘yicha baholanib, 0170-“Ishchi va mahsuldor hayvonlar” schyotida hisobga olinadi. Qoramollarni tashkil qilish (shakllantirish) bo‘yicha xarajatlar to‘g‘risidagi axborotlarni umumlashtirish 0840-“Asosiy podani tashkil qilish” schyotida amalga oshiriladi. Qoramollarni boshlang‘ich bahosini aniqlab, balansga kirim qilinishiga 0840 -“Asosiy podani tashkil qilish” schyoti kreditlanib, 0170-“Ishchi va mahsuldor hayvonlar” schyotining debetiga hisobdan chiqariladi.

Qoramollarni xo‘jalik balansidan chiqarilishi 9210-“Asosiy vositalarning chiqib ketishi” schyotini debetlash orqali amalga oshiriladi.

Bizning fikrimizcha 0840-“Asosiy podani tashkil qilish” schyotini milliy buxgalteriya hisobi standartlarini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga moslashtirish maqsadida “Ishchi va mahsuldor hayvonlarga kapital qo‘yilmalari” deb qayta nomlash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartiga ko‘ra qoramollar dastlabki tan olinishida va har bir hisobot davrining oxirida sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholanib, “Uzoq muddatli biologik aktivlar” sifatida hisobga olinadi. Amaldagi milliy standartda (21-BHMS) biologik aktivlarni hisobga oluvchi schyotlarning belgilanmaganligini hisobga olib, biz mazkur standartda nazarda tutilgan 0700-“O‘rnatiladigan asbob-uskunalar” hisobga oluvchi schyotlar” qayta nomlab 0700-“Uzoq muddatli biologik aktivlarni hisobga oluvchi schyotlar” deb o‘zgartirishni, 0700-“O‘rnatiladigan asbob-uskunalar” hisobga oluvchi schyotlar” esa 0135-“O‘rnatiladigan asbob-uskunalar” schyotini ochishni taklif qilamiz.

Xuddi shuningdek, 0170-“Ishchi va mahsuldor hayvonlar” schyotini “Investitsion mulk” deb, 0180-“Ko‘p yillik o‘simliklar” schyotini “Mevali daraxtlar” deb qayta nomlashni taklif qilamiz.

Mazkur 0700-schyot tarkibida 0710-“Uzoq muddatli biologik aktivlar (hayvonlar)”, 0720-“Uzoq muddatli biologik aktivlar (o‘simliklar)”, 0730-“Sotish uchun muljallangan biologik aktivlar” schyotlarni ochishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Xo‘jalikning o‘zida yetishtirilgan yoki sotib olingan qoramollarni dastlabki tan olinishida va har bir hisobot davrining oxirida sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda baholanib, xo‘jalik balansiga kirim qilinishiga qabul qilish dalolatnomasiga asosan quyidagi buxgalteriya yozuvi beriladi:

Debet 0710 – “Uzoq muddatli biologik aktivlar (hayvonlar)”,

Kredit 0840-“Ishchi va mahsuldor hayvonlarga kapital qo‘yilmalari”.

Balansga qabul qilingan biologik aktivning tannarxi va haqqoniy qiymati o‘rtasidagi salbiy farq summasiga:

Debet 9430 – “Boshqa operatsion xarajatlar”,

Kredit 0840-“Ishchi va mahsuldor hayvonlarga kapital qo‘yilmalari”.

Balansga qabul qilingan biologik aktivning tannarxi va haqqoniy qiymati o‘rtasidagi ijobiy farq summasiga:

Debet 0710 – “Uzoq muddatli biologik aktivlar (hayvonlar)”,

Kredit 9390-“Boshqa operatsion daromadlar” buxgalteriya o‘tkazmalari beriladi.

Bizningcha yuqorida bildirilgan takliflar va qayta nomlashlar milliy buxgalteriya hisobi standartlarni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, buxgalteriya hisobining ma‘lumot berish, nazorat va tahlil qilish, rejalashtirish va hisobot funksiyalarini to‘laqonli bajarilishiga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Chorvachilik qoramollarini va ulardan olinadigan chorvachilik mahsulotlarini to‘g‘ri hisobga olish qishloq xo‘jaligi sohasida aniq va shaffof moliyaviy hisobotlarni ta‘minlash uchun juda muhimdir. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, IFRS, xususan, 41-IAS va 36-IAS qo‘llanilishi qoramollarni tasniflash va baholash uchun izchil asos yaratadi.

Milliy buxgalteriya hisobi amaliyotida qoramollarni hisob va hisobot tizimini takomillashtirish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

- chorvachilik xo‘jaliklarida qoramollarni to‘g‘ri tasniflash va baholash;
- milliy buxgalteriya hisob standartlarini 41-IAS, IFRS-5 va IAS-36 talablariga uyg‘unlashtirish;
- qoramollarni baholashda haqqoniy qiymat usulini keng joriy etish;
- chorva mollarini faol bozorlarini (akulsion savdosini) tashkil etish;
- BHMS-21ga biologik aktivlarni hisobga oluvchi schyotlarni kiritish orqali hisob ishlarini takomillashtirish.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, qoramollarni to‘g‘ri tasniflash va baholash moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi va sub’ektlar o‘rtasida taqqoslashni kuchaytiradi. Biroq, muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun milliy buxgalteriya hisobi standartlarini xalqaro amaliyotlar bilan uyg‘unlashtirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-22-son “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish” yilida ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha islohotlar dasturlari va “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha davlat dasturi to‘g‘risida”gi farmoni. <https://www.lex.uz/uz/docs/-8050787>.
2. Kendrick J.W. Productivity Trends in the United States, Princeton University Press, 1961. [file:///C:/Users/Acer/Downloads/Productivity trends in the United States.pdf](file:///C:/Users/Acer/Downloads/Productivity_trends_in_the_United_States.pdf).
3. Ritson C. Agricultural Economics: Principles and Policy, CAB International, 2002.
4. Abdullaev A.A. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti, Toshkent, 2010.
5. Yo‘ldoshev N.Q. Agrar iqtisodiyot asoslari, Toshkent, 2015.
6. Назаренко В.И. Экономика сельского хозяйства, Москва, 2008.
7. FAO, Livestock and draught animal power studies. https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/ags/publications/draught_ap_overview.pdf.
8. O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (5-sonli BHMS) «Asosi vositalar». <https://lex.uz/docs/7058293>.
9. K.B.Urazov, S.V.Vaxidov. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari. Darslik, 2010 – 445 b.
10. Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti 41-Qishloq xo‘jaligi. [https://nrm.uz/contentf?doc=708861_ias_41_qishloq_ho%E2%80%98jaligi_buhgalteriya_hisobin_g_halqaro_standarti_\(av_tomonidan_09_12_2022_y_3400-son_bilan_ro%E2%80%98yhatga_olingan_moliya_vazirining_10_11_2022_y_61-son_buyrug%E2%80%98iga_26-ilova\)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana](https://nrm.uz/contentf?doc=708861_ias_41_qishloq_ho%E2%80%98jaligi_buhgalteriya_hisobin_g_halqaro_standarti_(av_tomonidan_09_12_2022_y_3400-son_bilan_ro%E2%80%98yhatga_olingan_moliya_vazirining_10_11_2022_y_61-son_buyrug%E2%80%98iga_26-ilova)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana).

A.Равшанов	A.Ravshanov
Проблемы бухгалтерского учёта крупного рогатого скота в животноводческих хозяйствах Аннотация. В данной статье освещены существующие проблемы классификации и оценки крупного рогатого скота в сельскохозяйственных предприятиях, а также вопросы адаптации их бухгалтерского учёта к международным стандартам финансовой отчётности. Разработаны определения продуктивных и рабочих животных. Раскрыты сущность и основные положения МСФО (IAS) 41 «Сельское хозяйство». В статье рассмотрены порядок признания крупного рогатого скота, его первоначальная и справедливая оценка, а также порядок учёта прибыли или убытков, возникающих в результате изменения справедливой стоимости животных и полученной от них продукции. Ключевые слова: крупный рогатый скот, продуктивные животные, рабочие животные, биологические активы, биотрансформация, капитальные вложения, первоначальная стоимость, последующая оценка, справедливая стоимость.	Problems of accounting of cattle in livestock farms Abstract. This article addresses existing issues related to the classification and valuation of cattle in agricultural enterprises, as well as the adaptation of their accounting practices to international financial reporting standards. Definitions of productive and working animals are developed. The essence and key provisions of IAS 41 "Agriculture" are disclosed. The article discusses the recognition procedure for cattle, their initial and fair value measurement, and the accounting for gains or losses arising from changes in the fair value of animals and their products. Keywords: cattle, productive animals, working animals, biological assets, biotransformation, capital investments, initial cost, subsequent valuation, fair value.

Nilufar Abdaxatovna Abdukadirova – SamISI, “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası dotsenti v.b., PhD

UMUMIY OVQATLANISH KORXONALARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI KOMPLEKS IQTISODIY TAHLIL QILISH VA BAHOLASHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Annotasiya. Maqolada umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyati samaradorligini kompleks iqtisodiy tahlil qilish va baholashning zamonaviy yondashuvlari o‘rganilgan. Tadqiqot natijasida innovatsiyalarni joriy etish korxonalar daromadligi va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi asoslangan. Innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: umumiy ovqatlanish korxonasi, xizmatlar sohasi, innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion boshqaruv, iqtisodiy samaradorlik, xizmat ko‘rsatish sifati, innovatsiyani baholash, raqobatbardoshlik, innovatsion infratuzilma, iqtisodiy tahlil.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida aholi turmush sifatini yuksaltirish, munosib ish o‘rinlarini yaratish, iste‘mol mahsulotlari sifati va raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, xizmat ko‘rsatish sohasini sifat jihatidan rivojlantirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mamlakatimizning boy madaniy merosi, jumladan, milliy pazandachilik san‘ati va tarixiy taom tayyorlash an‘analarini asrab-avaylagan holda zamonaviy xizmat ko‘rsatish infratuzilmasini shakllantirish, umumiy ovqatlanish korxonalarida xizmat ko‘rsatish sifati va oshpazlik mahoratini oshirish, professional ta‘lim va sertifikatlash tizimini takomillashtirish, tun-u kun faoliyat yurituvchi ovqatlanish xizmatlarini iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan rag‘batlantirish, tashkiliy-huquqiy infratuzilmani mustahkamlash hamda aholiga ko‘rsatilayotgan ovqatlanish xizmatlari ko‘lamini kengaytirish bo‘yicha muhim vazifalar belgilangan. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda innovatsion boshqaruv mexanizmlaridan samarali foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, umumiy ovqatlanish korxonalarining innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish omillarini aniqlash, xizmat turlarini diversifikatsiyalash asosida raqobatbardoshlikni kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv usullarini joriy etish orqali iqtisodiy samaradorlikni ta‘minlash, shuningdek, innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlari asosida prognozlash ishlarini amalga oshirish muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda umumiy ovqatlanish korxonalarida innovatsiyalarni joriy etish nafaqat xizmatlar sifatini yaxshilash, balki resurslardan samarali foydalanish, xarajatlarni kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish va mijozlar ehtiyojlarini yanada to‘liq qondirish imkonini bermoqda. Shu sababli, umumiy ovqatlanish sohasida innovatsion boshqaruvning samaradorligini baholash va uni oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xizmat ko‘rsatish sohasi subyektlari faoliyatida innovatsiyalarning tutgan o‘rni, innovatsion faoliyatning iqtisodiy mohiyati hamda uning samaradorligini oshirish muammolari, shuningdek, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyati samaradorligini ta‘minlash masalalari ko‘plab xorijiy, MDH va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, innovatsiyalar nazariyasining shakllanishi va rivojlanishiga oid fundamental yondashuvlar Y.Shumpeter, A.Smit, P.Samuelson, Braun, Joachim, Afsana, Kaosar, Fresco, Louise O.D.Bella, E.M.V.M.Rutgayzer¹ kabi xorijiy olimlarning ilmiy ishlarida o‘z aksini topgan. MDH mamlakatlari olimlaridan L.K.Pavlov, L.P.Goncharenko, A.A.Safaryan² va boshqalar hamda mahalliy olimlardan M.Pardayev, M.E.Po‘latov, M.M.Muxammedov, J.R.Zaynalov, K.J.Mirzayev, B.A.Abdukarimov, D.X.Asanova, I.S.Tuxliyev, J.I.Isroilov, M.T.Alimova va S.N.Toshnazarov³larning ilmiy ishlari ushbu yo‘nalishdagi muhim nazariy va

¹ Y. Shumpeter/Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung,1912 Social Innovation in Asia: Trends and Characteristics in China, Korea, India, Japan and Thailand, 2017, pp. 249-274 (26 pages, Braun, Joachim, Afsana, Kaosar, Fresco, Louise O. Science and Innovations for Food Systems Transformation Cham, 2023, 948p., Niranjana D, Chivate, Anuradha N Chivate, Cutting-Edge Developments in Microemulsion Technology: Diverse Applications, Formulation Innovations, and Future Horizons, June, 2024.

² Сафарян А. А. Инновации в сфере обслуживания [Электронный ресурс] : учебное пособие Пермь,2021

Л. П. Гончаренко, Ю. А. Артунов. Инновационная политика –М.: КНОРУС, 2009. - 352.; Л.К. Павлов. «Инвестиции инновационного типа» Журнал «Экономист» Москва № 7 2008 стр. 34-37.; Е.В. Силкина Белорусский государственный университет, Минск [Материалы международного форума «Инновационные технологии и системы»: — Минск: ГУ «БелИСА», 2006. — 156

³ Пардаев М.К., Исроилов Ж.И., Гаппаров А.К. Хизмат кўрсатиш соҳасида иқтисодий таҳлилни такомиллаштириш муаммолари. Рисола. Самарканд. «Зарафшон», 2009. - 66 б.- 4,1 б.т.; Пўлатов М.Э., Мирзаев Қ.Ж., Султонов Ш.А., Шавкиев Э. Глобал иқтисодий ривожланиш (туризм иқтисодиёти). Ўқув қўлланма.Т.: Фан ва технология, 2018. – 296 б.; Мухаммедов М.М. и др. Экономика торговли.

amaliy tadqiqotlar sirasiga kiradi.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda xizmat ko‘rsatish sohasi va savdo korxonalarida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish masalalari yetarlicha yoritilgan bo‘lsa-da, umumiy ovqatlanish korxonalarida innovatsion faoliyatning sinergetik samaradorligini baholash, innovatsiyalarni joriy etish natijalarini kompleks tahlil qilish, innovatsion boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish hamda innovatsion rivojlanishning istiqbolli yo‘nalishlarini aniqlash masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Mazkur holat umumiy ovqatlanish korxonalarida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlarni chuqurlashtirish zaruratini belgilab beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan kompleks ravishda foydalanildi. Umumiy ovqatlanish korxonalarida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirishga oid nazariy va amaliy yondashuvlarni o‘rganishda tizimli tahlil, iqtisodiy tahlil, taqqoslash, guruhlash, ilmiy abstraksiyalash, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Shuningdek, umumiy ovqatlanish korxonalarida innovatsiyalarni joriy etishning natijadorligini baholash maqsadida SWOT-tahlil, qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda butun dunyoda innovatsiya insoniyat taraqqiyoti va iqtisodiy o‘shishning asosiy omiliga aylanmoqda. Mamlakatning innovatsion rivojlanishi zamonaviy jamiyatning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Innovatsiya jarayonining doimiy rivojlanib borishi insoniyat va ijtimoiy hayot o‘zgarishiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan korxonalarning faqatgina 23,2foizi 2021-2023-yillar davomida mahsulotga doir innovatsiyalarni va 14,4foizi jarayonga doir innovatsiyalarni qo‘llagan. Biroq, ushbu firmalarning faqatgina 5foizi innovatsiya kiritish maqsadlari uchun o‘rtacha 1 270 000.0 so‘mdan ziyod mablag‘ sarflagan. 2021-2023-yillarda olib borilgan kuzatishlar natijasida korxonalarning 10foizi tashqi ilg‘or bo‘limlarni o‘zlashtirgan, 13foizi ichki imkoniyatlarni qo‘llagan hamda 7foizi innovatsiyalarni amalga oshirish uchun ausorsingdan foydalangan¹.

Innovatsiyalar 3 turga bo‘linadi. Bular texnologik, marketing va tashkiliy innovatsiyalardir. 2023- yilda jami joriy qilingan innovatsiyalar 3792 tani tashkil etib, shundan 3409 tasi texnologik innovatsiyalar, 113 tasi marketing va 270 tasi tashkiliy innovatsiyalardir. Innovatsion faoliyat – g‘oyalar transformatsiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulotni bozor uchun joriy etish bilan hamohang bo‘lgan faoliyat hisoblanadi.

Shu o‘rinda, umumiy ovqatlanish korxonalarining innovatsion faoliyatini hamda umumiy ovqatlanish korxonalarida innovatsiyalarni joriy etish amaliyoti, innovatsiyalarni boshqarish mexanizmlari, innovatsion faoliyat yo‘nalishlari hamda ularning samaradorlik ko‘rsatkichlarini aniqlash maqsadida Samarqand viloyatida faoliyat yuritayotgan umumiy ovqatlanish korxonalari o‘rtasida so‘rovnoma tadqiqoti o‘tkazildi.

Mazkur so‘rovnomada viloyatning turli hududlarida joylashgan 112 ta umumiy ovqatlanish korxonasi ishtirok etdi. So‘rovnoma natijalari asosida korxonalarning innovatsion faollik darajasi, innovatsiyalarni joriy etishdagi mavjud muammolar va innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilindi.

1-jadval

Samarqand viloyatida joylashgan umumiy ovqatlanish korxonalari o‘rtasida olib borilgan so‘rovnoma natijalari

№	Hududlar	Umumiy korxonalar soni	Innovatsiya kiritgan korxonalar soni	Innovatsiya kiritmagan korxonalar soni
1	Shahar markazlarida	41	39	2
2	Tuman markazlarida	50	38	12
3	Chekka hududlarda	21	3	18
Jami		112	80	32

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rish mumkinki yangi innovatsiyalar olib kirish darajasining katta qismi shahar markazlariga to‘g‘ri kelsa eng past ko‘rsatkich tuman markazlari hissasiga to‘g‘ri kelmoqda.

Innovatsiya xarajatni amalga oshirgan 80 ta korxonaning innovatsiya miqdori hamda ularning samaradorligi natijalari umumlashtirildi (2-jadval).

¹ <https://review.uz/oz/odp>

So‘rovnoma olib borilgan 80 ta korxonaning innovatsiya natijalari statistikasi

Kiritilgan innovatsiyaga xarajatlar	Kiritilgan innovatsiya natijasida daromadning qo‘shimcha o‘shishi				
	10% gacha	10-25 foizgacha	25-50 foizgacha	50-100 foizgacha	100 foizdan yuqori
50 mln gacha	5	-	7	-	-
50 mlndan 100 mln gacha	1	8	7	1	3
100 mlndan 300 mln gacha	-	5	2	1	-
300 mlndan yuqori	-	11	24	4	1

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, innovatsion faoliyat umumiy ovqatlanish korxonalari samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Innovatsiyalarni joriy etish xizmatlar sifati, mehnat unumdorligi, resurslardan foydalanish samaradorligi va korxonalarning moliyaviy natijalariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Samarqand viloyatidagi 112 ta umumiy ovqatlanish korxonasi o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalariga ko‘ra, innovatsiyalarni joriy etish darajasi hududlar kesimida sezilarli farqlanishi aniqlandi. Shahar markazlarida joylashgan korxonalarning aksariyati innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etgan bo‘lsa, chekka hududlardagi korxonalarda innovatsion faollik darajasi ancha past ekanligi kuzatildi. Bu holat innovatsion infratuzilma, moliyaviy resurslar va malakali kadrlar bilan ta‘minlanganlik darajasidagi tafovutlar bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- umumiy ovqatlanish korxonalarida innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish va imtiyozli kreditlar hajmini kengaytirish;
- chekka hududlarda faoliyat yuritayotgan korxonalar uchun innovatsiyalarni joriy etishga qaratilgan subsidiya va grant dasturlarini rivojlantirish;
- raqamli texnologiyalar, elektron buyurtma tizimlari, mobil ilovalar va sun‘iy intellekt elementlaridan foydalanishni kengaytirish;
- korxonalarda innovatsion boshqaruv tizimini joriy etish hamda innovatsion faoliyat samaradorligini baholovchi ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish;
- oshpazlar va xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarning innovatsion kompetensiyalarini oshirish maqsadida muntazam malaka oshirish va sertifikatlash dasturlarini tashkil etish;
- innovatsion faoliyat natijalarini monitoring qilish va baholashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish.

Umuman olganda, umumiy ovqatlanish korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish xizmatlar sifati hamda korxonalar raqobatbardoshligini yuksaltirish bilan bir qatorda, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham salmoqli hissa qo‘shadi.

Н.Абдукадилова Современные подходы к комплексному экономическому анализу и оценке эффективности предприятий общественного питания	N.Abdukadirova Modern approaches to comprehensive economic analysis and evaluation of the efficiency of public catering enterprises
Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к комплексному экономическому анализу и оценке эффективности предприятий общественного питания. В результате исследования установлено, что внедрение инноваций способствует повышению рентабельности и конкурентоспособности предприятий. Разработаны практические предложения по повышению эффективности инновационной деятельности. Ключевые слова: предприятие общественного питания, сектор услуг, инновации, инновационная деятельность, инновационное управление, экономическая эффективность, качество обслуживания, оценка инноваций, конкурентоспособность, инновационная инфраструктура, экономический анализ.	Abstract: This article examines modern approaches to comprehensive economic analysis and the assessment of the efficiency of public catering enterprises. As a result of the study, it is established that the introduction of innovations serves to increase the profitability and competitiveness of enterprises. Practical proposals are developed to increase the efficiency of innovative activities. Keywords: public catering enterprise, service sector, innovation, innovative activities, innovative management, economic efficiency, service quality, innovation assessment, competitiveness, innovative infrastructure, economic analysis.

TA'LIM, KADRLAR TAYYORLASH VA PEDAGOGIKA

Farrux Shadiyorovich Shanazarov – SamISI mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0009-0003-4377-2086

TA'LIM VA IJTIMOY XIZMATLARNING INSON KAPITALINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy xizmatlar tizimining inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Ayniqsa, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, sport va ijtimoiy himoya xizmatlarining aholining bilim darajasi, mehnat qobiliyati, ijtimoiy faolligi hamda innovatsion salohiyatiga ta'siri ochib berilgan. Tadqiqot jarayonida ta'lim xizmatlari inson kapitalini shakllantirishdagi vazifalariga ko'ra tasniflanib, ularning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy samarasi asoslab berilgan. Shuningdek, O'zbekistonda ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar inson kapitalini iqtisodiy o'sishning strategik omili sifatida qaror topayotganini ko'rsatishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Maqolada olingan xulosalar ijtimoiy xizmatlar sohasida davlat siyosatini takomillashtirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy xizmatlar, inson kapitali, ta'lim xizmatlari, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, barqaror iqtisodiy rivojlanish, innovatsion iqtisodiyot.

Kirish. Inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirish barqaror ijtimoiy-iqtisodiy o'sishni ta'minlashning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy taraqqiyot sur'atlari aholining bilim darajasi, sog'lomligi, kasbiy malakasi va ijtimoiy faolligi bilan uzviy bog'liqdir. Mazkur omillar esa, avvalo, ijtimoiy xizmatlar tizimi, xususan ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, sport va ijtimoiy himoya xizmatlari orqali shakllanadi.

Ayniqsa, ta'lim xizmatlari inson kapitalining bazaviy tarkibiy qismi sifatida jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish, innovatsion rivojlanishni ta'minlash va mehnat unumdorligini yuksaltirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu bois, ijtimoiy xizmatlarni inson kapitalini shakllantirish nuqtai nazaridan ilmiy tahlil qilish va ularni vazifalariga ko'ra tasniflash dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Inson kapitali nazariyasi iqtisodiy fanlarda XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Ushbu nazariya asoschilari qatorida T. Shuls va G. Bekker inson kapitalini ta'lim, sog'liqni saqlash va kasbiy tayyorgarlikka yo'naltirilgan investitsiyalar natijasi sifatida talqin qilganlar. Ularga ko'ra, inson kapitalining o'sishi mehnat unumdorligi oshishi va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi asosiy omil hisoblanadi.

A. Senning inson taraqqiyoti konsepsiyasida esa inson kapitali faqat iqtisodiy resurs sifatida emas, balki inson imkoniyatlarini kengaytirish va hayot sifati yaxshilanishining asosiy sharti sifatida baholanadi. Ushbu yondashuv ijtimoiy xizmatlarni iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda ijtimoiy adolat va inklyuziv rivojlanish omili sifatida ko'rish imkonini beradi.

Jahon banki va BMT taraqqiyot dasturining tadqiqotlarida ijtimoiy xizmatlarga, xususan ta'lim va sog'liqni saqlash sohalariga yo'naltirilgan sarmoyalar inson kapitalining sifat ko'rsatkichlarini oshirishi va mamlakatlarning uzoq muddatli iqtisodiy o'sish sur'atlarini belgilab berishi ta'kidlanadi. Jahon bankining Inson kapitali indeksi inson kapitalini iqtisodiy raqobatbardoshlikning muhim ko'rsatkichi sifatida baholaydi.

Ijtimoiy xizmatlar iqtisodiyoti masalalari N. Barr, P. Lindert, R. Titmus va G. Esping-Andersen asarlarida keng yoritilgan. Ular ijtimoiy himoya va ijtimoiy xizmatlar tizimlarini jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi hamda iqtisodiy tavakkalchilikni kamaytiruvchi institutsional mexanizm sifatida baholaydilar. Ayniqsa, P. Lindert tadqiqotlarida rivojlangan ijtimoiy himoya tizimiga ega mamlakatlar uzoq muddatda yuqori iqtisodiy o'sishni ta'minlashi ilmiy jihatdan isbotlangan.

Sog'liqni saqlash xizmatlarining inson kapitaliga ta'siri masalalari M. Grossmannning iqtisodiy modellarida atroflicha tahlil qilingan bo'lib, unda sog'liq inson kapitalining mustaqil tarkibiy qismi sifatida qaraladi. D. Veyl tadqiqotlarida esa aholi salomatligining yaxshilanishi rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sishning salmoqli qismini ta'minlashi qayd etilgan.

Madaniyat va sport xizmatlarining iqtisodiy ahamiyati D. Trouzbi, R. Florida va B. Frey ishlarida yoritilib, ularning ijtimoiy kapital, ijodiy salohiyat va innovatsion iqtisodiyot shakllanishidagi roli asoslab berilgan. Mazkur xizmatlar inson kapitalining ma'naviy va ijtimoiy tarkibiy qismlarini mustahkamlaydi.

Milliy ilmiy tadqiqotlarda ham ijtimoiy xizmatlar inson kapitalini rivojlantirishning muhim omili sifatida qaraladi. O'zbekistonda ijtimoiy yo'naltirilgan iqtisodiyot modeli doirasida ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish, aholi farovonligini oshirish va kambag'allikni qisqartirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu esa ijtimoiy xizmatlarning inson kapitalini rivojlantirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ijtimoiy xizmatlar tizimining inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishdagi rolini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda kompleks ilmiy-metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida ijtimoiy xizmatlarni iqtisodiy va institutsional tizim sifatida baholash, ularning inson kapitaliga ta'sir mexanizmlarini ochib berish jarayonida tizimli tahlil usuli, institutsional yondashuv, qiyosiy-tahliliy usul, tasniflash va guruhlash usuli, statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Olib borilgan tadqiqot natijalari ijtimoiy xizmatlar tizimi, ayniqsa ta'lim xizmatlari inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, ta'lim xizmatlari inson hayoti davomida bosqichma-bosqich ravishda inson kapitalining jismoniy, intellektual va ijtimoiy tarkibiy qismlarini shakllantiradi.

Tadqiqot natijasida ta'lim xizmatlarini inson kapitalini shakllantirishdagi vazifalariga ko'ra maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, oliy ta'lim, kasb-hunar ta'limi hamda qo'shimcha va uzluksiz ta'lim turlariga ajratish mumkinligi aniqlandi. Mazkur tasnif ta'lim xizmatlarining inson kapitalini shakllantirishda uzluksiz va tizimli xarakterga ega ekanini ko'rsatadi.

Aniqlanishicha, maktabgacha ta'lim inson kapitalini shakllantirishning eng yuqori ijtimoiy qaytinga ega bosqichi hisoblanib, ushbu bosqichda qilingan investitsiyalar kelgusida ta'lim natijalari, mehnat unumdorligi va ijtimoiy moslashuv darajasini sezilarli oshiradi. Umumiy o'rta ta'lim esa aholining funksional savodxonligini ta'minlab, tanqidiy fikrlash, axborot bilan ishlash va raqamli ko'nikmalarni shakllantirish orqali inson kapitalining bazaviy sifat ko'rsatkichlarini mustahkamlaydi.

Tadqiqot natijalari oliy ta'lim xizmatlari inson kapitalining yuqori darajadagi sifatini ta'minlashda, innovatsion salohiyatni shakllantirishda va mehnat unumdorligini oshirishda muhim o'rin tutishini ko'rsatdi. Oliy ta'lim orqali tayyorlangan yuqori malakali kadrlar iqtisodiyot tarmoqlarida texnologik yangilanishlar va innovatsion rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda.

Kasb-hunar ta'limi mehnat bozori talablariga mos amaliy ko'nikmalarni shakllantirish orqali inson kapitalining bozorga moslashuvchanligini oshirayotgani aniqlandi. Ayniqsa, dual ta'lim modellarini joriy etish ish beruvchilar ehtiyojlariga javob beradigan kasbiy tayyorgarlikni ta'minlashda yuqori samara bermoqda. Qo'shimcha va uzluksiz ta'lim esa raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini doimiy yangilash va raqobatbardoshligini saqlab qolishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, tadqiqot natijalari tibbiy xizmatlar aholining mehnat qobiliyati, hayot davomiyligi va demografik barqarorligini ta'minlash orqali inson kapitalining sifat ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatdi. Sog'liqni saqlash xizmatlariga yo'naltirilgan sarmoyalar mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Madaniyat va sport xizmatlari inson kapitalining ma'naviy va jismoniy tarkibiy qismlarini mustahkamlashga xizmat qilib, aholining ijtimoiy faolligi va ijodiy salohiyatini oshirayotgani aniqlandi. Ijtimoiy himoya xizmatlari esa zaif ijtimoiy guruhlarini qo'llab-quvvatlash orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlab, inson kapitalini takror ishlab chiqarish jarayonida muhim institut sifatida namoyon bo'lmoqda.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ijtimoiy xizmatlar tizimining inson kapitalini rivojlantirish orqali barqaror ijtimoiy-iqtisodiy o'sishni ta'minlashda strategik ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Shulardan kelib chiqib, ta'lim xizmatlarining inson kapitalini shakllantirishdagi vazifalariga ko'ra tasniflash mumkin (1.2.1-jadval). Ta'lim xizmatlarini bunday tasniflash inson

kapitalining shakllanishi va rivojlanishi uzluksiz, bosqichma-bosqich jarayon ekanini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

1-jadval

Ijtimoiy xizmatlar tizimida ta’lim xizmatlarining inson kapitalini shakllantirishiga ko’ra tasnifi

№	Ta’lim xizmatlari	Asosiy mazmun va vazifasi	Ijtimoiy samarasi
1	Maktabgacha ta’lim	Bolalarning jismoniy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlaydi. Erta yoshda ta’limga qilingan sarmoya kelajakda yuqori ijtimoiy va iqtisodiy samara beradi.	Erta ta’lim investitsiyalari eng yuqori ijtimoiy daromad keltiradi.
2	Umumiy o’rta ta’lim	Barcha fuqarolarga bazaviy bilim va ko’nikmalarni berish, funksional savodxonlikni ta’minlash.	Tanqidiy fikrlash, muammoni yechish, axborot bilan ishlash, kommunikatsiya va raqamli ko’nikmalarni shakllantiradi.
3	Oliy ta’lim	Yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, ilmiy tadqiqot va innovatsiyalarni rivojlantirish.	Mehnat unumdorligi va inson kapitali sifatini oshirib, barqaror iqtisodiy o’sishni ta’minlaydi.
4	Kasb-hunar ta’limi	Mehnat bozori talablariga mos amaliy ko’nikmalarni shakllantirish.	Nemis–Shveytsariya dual ta’lim modeli asosida eng samarali tizim sifatida baholanadi.
5	Qo’shimcha va uzluksiz ta’lim	Ishchi kuchi malakasini doimiy oshirish, yangi va raqamli ko’nikmalarni egallash.	Innovatsion rivojlanish va iqtisodiy o’sishning asosiy omili hisoblanadi.

Jadvalda keltirilgan tasnif ta’lim xizmatlarining inson kapitalini rivojlantirishdagi rolini bosqichma-bosqich tizim sifatida namoyon etadi. Har bir ta’lim turi muayyan yosh yoki faoliyat davrida shaxsiy, kasbiy va iqtisodiy salohiyatni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta’lim xizmatlari o’ziga xos jihati bilan qisqa muddatda to’g’ridan-to’g’ri pul daromadini oshirmaydi, balki uzoq muddatli strategik investitsiya xarakteriga ega.

Makroiqtisodiy tadqiqotlar natijalariga ko’ra, aholining ta’lim darajasining o’rtacha bir yilga oshishi yalpi ichki mahsulot o’sishini 0,37 foizga oshiradi. Bu holat ta’lim xizmatlarining iqtisodiy o’sishga bilvosita, biroq barqaror ta’sir ko’rsatishini tasdiqlaydi. Shu bois, O’zbekistonda ta’lim xizmatlariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2025 yilning yanvar–noyabr oylarida ta’lim sohasidagi bozor xizmatlari hajmi 34,2 trln so’mni tashkil etib, bu ko’rsatkich 2024 yilning mos davriga nisbatan 8,8 foizga oshgan. Mazkur xizmatlar jami bozor xizmatlari hajmining 3,7 foizini tashkil etgan bo’lib, ularda oliy ta’lim xizmatlari ustunlik qilib, ulushi 46,8 foizga yetgan.

Ijtimoiy xizmatlar tizimida tibbiy xizmatlar ham inson kapitalini shakllantirishda muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Tibbiy xizmatlar aholining hayot sifati, mehnat qobiliyati va demografik barqarorligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Shu bois, ijtimoiy yo’naltirilgan davlat modeli sharoitida sog’liqni saqlash xizmatlarining rivojlanishi aholining umumiy farovonligi va ishlab chiqarish salohiyatini oshirish bilan uzviy bog’liqdir.

Bundan tashqari, jismoniy tarbiya, madaniyat va sport xizmatlari inson kapitalining jismoniy va ma’naviy tarkibiy qismlarini mustahkamlaydi. D.Trouzbi madaniyat iqtisodiyoti konsepsiyasi orqali madaniyat xizmatlarining iqtisodiy rivojlanishdagi o’rnini ilmiy jihatdan asoslab bergan. R. Florida “ijodiy sinf” konsepsiyasida madaniy xizmatlar innovatsion iqtisodiyot shakllanishida muhim omil ekanini ta’kidlaydi. B. Frey esa madaniyat xizmatlarining tashqi ijobiy samarasi orqali ijtimoiy kapital shakllanishiga qo’shadigan hissasini ilmiy jihatdan isbotlagan.

Ijtimoiy xizmatlar tizimida sog’liqni saqlash xizmatlarining iqtisodiy ahamiyati M.Grossman tadqiqotlarida atroflicha yoritilgan bo’lib, unda sog’liq inson kapitalining mustaqil turi sifatida qaraladi. D. Veyl hisob-kitoblariga ko’ra, aholi salomatligining yaxshilanishi rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o’sishning 30–40 foizini ta’minlaydi.

Ijtimoiy himoya xizmatlari esa zaif ijtimoiy guruhlarini qo’llab-quvvatlash va jamiyatda

ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. R. Titmuss ijtimoiy muhofazani jamiyatning o'z a'zolariga bo'lgan munosabatining ifodasi sifatida talqin qilgan. G. Esping-Andersen ijtimoiy muhofaza tizimlarining liberal, korporativ-konservativ va sotsial-demokratik modellarini ajratib ko'rsatgan. P. Lindert tadqiqotlari esa rivojlangan ijtimoiy himoya tizimiga ega mamlakatlar uzoq muddatda yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlashini ko'rsatadi.

Shu tariqa, ijtimoiy xizmatlarning, ayniqsa ta'lim, tibbiy, madaniy va ijtimoiy himoya xizmatlarining inson kapitalini rivojlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi roli o'ta muhim ekanligi ilmiy jihatdan tasdiqlanadi. Yangi O'zbekistonni barpo etish sharoitida aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishning samarali tizimini joriy etish, jumladan davlat xizmatlari markazlari orqali uy-joy-kommunal ehtiyojlarga oid 700 dan ortiq xizmat turlarining ko'rsatilishi mazkur sohadagi institutsional islohotlarning amaliy samarasini namoyon etadi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqot natijalari ijtimoiy xizmatlar tizimi, xususan ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, sport va ijtimoiy himoya xizmatlarining inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini tasdiqladi. Inson kapitali sifati va samaradorligi ushbu xizmatlarning qamrovi, sifati hamda institutsional tashkil etilishi bilan bevosita bog'liq ekanini ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot jarayonida ta'lim xizmatlarining inson kapitalini shakllantirishdagi vazifalariga ko'ra tasnifi taklif etildi va mazkur tasnif ta'limning uzluksiz, bosqichma-bosqich investitsiya jarayoni ekanini ko'rsatdi. Maktabgacha ta'limdan boshlab uzluksiz ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlar inson kapitalining jismoniy, intellektual va ijtimoiy tarkibiy qismlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Makroiqtisodiy tahlillar ta'lim darajasining oshishi iqtisodiy o'sishga barqaror ta'sir ko'rsatishini, ta'limga yo'naltirilgan sarmoyalar esa uzoq muddatli strategik investitsiya sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatdi.

Shuningdek, tibbiy xizmatlar aholining mehnat qobiliyati, hayot sifati va demografik barqarorligini ta'minlash orqali inson kapitalining sifat ko'rsatkichlarini yaxshilashi aniqlandi. Madaniyat va sport xizmatlari inson kapitalining ma'naviy va jismoniy tarkibiy qismlarini mustahkamlab, ijtimoiy faollik va ijodiy salohiyatni oshirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy himoya xizmatlari esa zaif ijtimoiy guruhlarni qo'llab-quvvatlash orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlab, iqtisodiy tavakkalchiliklarni yumshatishda muhim institutsional rol o'ynaydi.

Yuqoridagi xulosalar asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. Ijtimoiy xizmatlarni inson kapitalini rivojlantirishga yo'naltirilgan strategik institut sifatida davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilash zarur.
2. Ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlarida raqamli va yashil texnologiyalarni keng joriy etish orqali xizmatlar sifatini oshirish va inson kapitalining raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadga muvofiq.
3. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini takomillashtirish ijtimoiy xizmatlar sohasiga investitsiyalarni jalb qilish va xizmatlar qamrovini kengaytirishga xizmat qiladi.
4. Ijtimoiy xizmatlarga yo'naltirilgan sarmoyalarni uzoq muddatli strategik investitsiya sifatida baholash va ularning iqtisodiy qaytimini makroiqtisodiy indikatorlar orqali monitoring qilish zarur.
5. Yangi O'zbekiston sharoitida ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatishning inklyuziv va raqamlashtirilgan modelini rivojlantirish aholi farovonligini oshirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim omili sifatida qaralishi lozim.

Umuman olganda, ijtimoiy xizmatlarni tizimli ravishda rivojlantirish inson kapitalini sifat jihatdan oshirish orqali milliy iqtisodiyotning barqaror va innovatsion rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Becker, G. S. (1993). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. 3rd Edition. Chicago: University of Chicago Press.
2. Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. The American Economic Review, 51(1), 1–17.
3. Sen, A. (1999). Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press.
4. Grossman, M. (1972). On the Concept of Health Capital and the Demand for Health. Journal of Political Economy, 80(2), 223–255.
5. Weil, D. N. (2007). Accounting for the Effect of Health on Economic Growth. Quarterly Journal of Economics, 122(3), 1265–1306.

6. Barr, N. (2012). The Economics of the Welfare State. 5th Edition. Oxford: Oxford University Press.
7. Esping-Andersen, G. (1990). The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton: Princeton University Press.
8. Titmuss, R. M. (1974). Social Policy: An Introduction. London: Allen & Unwin.
9. Lindert, P. H. (2004). Growing Public: Social Spending and Economic Growth since the Eighteenth Century. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Throsby, D. (2001). Economics and Culture. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Florida, R. (2002). The Rise of the Creative Class. New York: Basic Books.
12. Frey, B. S. (2008). Arts & Economics: Analysis & Cultural Policy. Berlin: Springer.
13. World Bank. (2020). Human Capital Index 2020 Update. Washington, DC: World Bank Group.
14. World Bank. (2019). World Development Report 2019: The Changing Nature of Work. Washington, DC: World Bank.
15. United Nations Development Programme (UNDP). (2022). Human Development Report 2022. New York: UNDP.
16. OECD. (2018). Social Protection and Social Services in Developing Countries. Paris: OECD Publishing.
17. Malofeev, I. V. (2010). Sotsialnye uslugi kak institut sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya. Moskva: Nauka.
18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2017). “Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” (PF-4947). Toshkent.
19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2022). “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” (PF-60). Toshkent.
20. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2023). “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida. Toshkent.
21. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2025). Ta’lim va ijtimoiy xizmatlar sohasi bo‘yicha statistik ma’lumotlar. www.stat.uz

Ф.Шаназаров Роль образования и социальных услуг в формировании человеческого капитала	F.Shanazarov The role of education and social services in the formation of human capital
Аннотация. В статье проведён научно-теоретический анализ роли системы социальных услуг в формировании и развитии человеческого капитала. Особое внимание уделено влиянию образовательных, медицинских, культурных, спортивных и социальных защитных услуг на уровень знаний населения, трудоспособность, социальную активность и инновационный потенциал. В ходе исследования классифицированы образовательные услуги в зависимости от их функций в формировании человеческого капитала, а также обоснована их долгосрочная социально-экономическая эффективность. Кроме того, научно аргументировано, что реализуемые в Узбекистане реформы в сфере социальных услуг способствуют утверждению человеческого капитала в качестве стратегического фактора экономического роста. Полученные выводы имеют практическое значение для совершенствования государственной политики в сфере социальных услуг и обеспечения устойчивого экономического развития. Ключевые слова: социальные услуги, человеческий капитал, образовательные услуги, здравоохранение, социальная защита, устойчивое экономическое развитие, инновационная экономика.	Abstract. The article provides a scientific and theoretical analysis of the role of the social services system in the formation and development of human capital. Particular attention is paid to the impact of educational, healthcare, cultural, sports, and social protection services on the population’s level of knowledge, labor capacity, social activity, and innovative potential. During the research, educational services were classified according to their functions in the formation of human capital, and their long-term socio-economic effectiveness was substantiated. In addition, it is scientifically argued that the reforms being implemented in Uzbekistan in the field of social services contribute to establishing human capital as a strategic factor of economic growth. The conclusions obtained have practical significance for improving state policy in the social services sector and ensuring sustainable economic development. Keywords: social services, human capital, educational services, healthcare, social protection, sustainable economic development, innovative economy.

Зулфия Самиевна Ганиева – ассистент кафедры «Высшая математика» СамИЭС

Лазиз Абдирашидович Наврузов – старший преподаватель кафедры боевого обеспечения высшей школы подготовки сержантов

СОЦИАЛЬНО-КОГНИТИВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ: СИНТЕЗ ИДЕЙ Л.С. ВЫГОТСКОГО И ПРИНЦИПОВ RIE

Аннотация. В статье исследуется синтез педагогических принципов подхода RIE (Resources for Infant Educators) в контексте культурно-исторической теории ученого и высшего экономического образования. При этом проанализировано применение понятий "зона ближайшего развития" и "скаффолдинг" при обучении методам линейного программирования. На примере оптимизации банковского портфеля особое внимание уделяется переходу от графического моделирования к абстрактному мышлению. Обосновано, что роль преподавателя как "интерпретатора" процесса и создателя когнитивных опор способствует глубокому усвоению математических знаний и формированию профессиональной интуиции экономиста-аналитика.

Ключевые слова: ЗБР (зона ближайшего развития), подход RIE (Resources for Infant Educators), скаффолдинг, спортивное комментирование, линейное программирование, оптимизация портфеля, интернализация знаний, трансформация банковского сектора.

Введение. Современное экономическое образование сталкивается с парадоксом: при большом росте доступности данных и вычислительных мощностей, уровень понимания фундаментальных математических моделей студентами часто остается поверхностным. В условиях цифровизации экономики Узбекистана и трансформации банковского сектора, подготовка специалистов, способных не просто использовать алгоритмы, но и критически интерпретировать их, становится важной задачей. Данная работа исследует потенциал интеграции культурно-исторической теории Л. С. Выготского и принципов осознанного наставничества RIE (Resources for Infant Educators) в процесс преподавания прикладных математических дисциплин. Практическая реализация этого подхода в высшей школе находит отражение в методах «поддержки» (scaffolding), описанных Джеромом Брунером. Предлагаем применить технику «спортивного комментирования», характерную для философии RIE, к анализу математических моделей. Такой подход позволяет преподавателю выступать не в роли мастера, передающего готовые знания аудитории студентов, а в роли посредника, который озвучивает логические шаги студента, помогая ему самостоятельно обнаруживать «узкие горлышки» в оптимизационных задачах. «Узкие горлышки» (bottleneck) - критические ограничения в оптимизационных задачах, препятствующие эффективному поиску решения, что замедляет процесс понимания материала.

Анализ литературы по теме. Развитие человека — это прежде всего социальный процесс. Постулаты Выготского утверждают, что психика человека формируется только в социальной среде. Основываясь на убеждении, что люди обладают внутренней мотивацией к познанию, Л. С. Выготский утверждал: взаимодействие с более компетентными сверстниками и взрослыми является фундаментом приобретения знаний¹. В этом контексте подход RIE (Resources for Infant Educators) полностью разделяет взгляд на когнитивное развитие как на двусторонний процесс, где взрослый укрепляет те открытия, которые обучаемый делает самостоятельно.

Джером Брунер ввёл термин "скаффолдинг" и связал его с работой Выготского. Брунер и другие психологи начали изучать использование ЗБР в различных образовательных контекстах, ими было обнаружено, что поощрение учащихся приводит к решению самых сложных задач в рамках ЗБР.

Теория Баррса (A Cognitive Theory of Consciousness, 1988)— Теория глобального рабочего пространства (Global Workspace Theory, GWT) — объясняет, как мы переходим от неосознанных процессов к осознанному обучению и действию³.

Отечественные исследования в этом вопросе полагают, что "...преподаватели должны «помогать учащимся учиться» в рамках их ЗБР, чтобы те могли повышать свои знания и набирать навыки, не расстраиваясь из-за вещей, которые в настоящее время им слишком трудно выполнить"².

Методология исследования. В процессе написания статьи использовались различные методологические методы, в частности, как анализ и синтез, содержание и форма, качественный анализ и количественные методы.

Объектом исследования является процесс перехода знаний и навыков из зоны ближайшего развития (ЗБР) в область актуального развития и их осознание. Эффективное обучение происходит в момент «резонанса» между внешней поддержкой взрослого (скаффолдингом) и внутренним механизмом глобального рабочего пространства, когда неосознанная информация попадает в фокус сознания. Можно указать три взаимосвязанных уровня исследования вопроса:

Уровень	Концепция	Роль в исследовании
Социальный	Выготский (ЗБР)	Определение дистанции между тем, что обучаемый делает сам, и тем, что он делает с помощью.
Инструментальный	Брунер (Скаффолдинг)	Описание конкретных техник поддержки (подсказки, упрощение, RIE-подход).
Когнитивный	Баррс (GWT)	Анализ момента «инсайта» или осознания, когда навык переходит в рабочее пространство.

Два уровня компетенций, выделяемых Выготским, применительно к обучению студентов можно разделить на следующее: актуальное развитие - то, что обучаемый уже умеет делать сам и зона ближайшего развития (ЗБР) - то, что обучаемый может достичь при поддержке другого. Так, например, вместо оценки «правильно/неправильно», преподаватель озвучивает ход мысли студента: «Я вижу, что вы сначала выделили основные переменные, а теперь пытаетесь сопоставить их с теорией X» или «Я вижу, что вы начали с анализа условий задачи, а теперь ищете связь между этими двумя переменными». Зоной ближайшего развития в такой ситуации является оказание студенту помощи осознать свой алгоритм, который он уже применяет, но еще не закрепил как осознанный навык. Преподаватель не решает задачу (это было бы ниже ЗБР) и не бросает студента одного (выше ЗБР). Он создает когнитивную опору, называя вслух те логические шаги, которые студент уже готов сделать, но еще не осознал как систему. Рассмотрим подходы Выготского и философии RIE применительно к разделу линейное программирование дисциплины прикладная математика в экономическом вузе.

Анализ и результаты. В линейном программировании часто возникает разрыв между математическим алгоритмом (симплекс-метод) и его экономическим смыслом (распределение ресурсов). Линейное программирование как этап развития мыслительной деятельности и обучения может рассматривать как «социальный диалог». По Выготскому, решение задачи — это не просто поиск x и y , а ответ на социальный запрос. Этап «Ученичества» в нашей ситуации таков: преподаватель не просто дает алгоритм, а вводит студента в контекст «производственного цеха». Вместо абстрактной задачи $Z = 3x_1 + 5x_2$, мы обсуждаем реальные ограничения: «У нас всего 100 часов работы станков. Как нам не допустить простоя?». Тогда этап спортивного комментирования (RIE) будет представлен в следующей форме: когда студент строит графический метод и находит область допустимых решений, преподаватель озвучивает процесс: «Я вижу, вы провели линию ограничения по сырью. Теперь область поиска сузилась. Посмотри, как это ограничение "отрезало" самые прибыльные, но невозможные варианты». Симплекс-метод состоит из итераций и сложен для ручного счета. Здесь ЗБР реализуется через инструментальную опосредованность.

В чем состоит когнитивный скаффолдинг (Подмости)? Развитие умений и навыков студента: студент умеет составлять простые уравнения. В ЗБР студент может найти оптимальную точку, используя надстройку «Поиск решения» в Excel, но еще не понимает порядок перебора вершин. Преподаватель показывает алгоритм перебора, но параметры целевой функции студент должен задать сам. Постепенно «подмости» убираются: от Excel переходим к решению задачи на бумаге или программированию в VBA Excel.

Этап анализа чувствительности состоит в переходе от интерпсихического к интрапсихическому. Самое важное в линейном программировании для экономиста — не само решение, а двойственные оценки (Shadow Prices) и анализ устойчивости.

Социальный этап состоит в обсуждении студентами вопроса: «Что будет, если цена на ресурс вырастет на 10%?». Один студент замечает, что решение не изменилось, другой видит, что изменилась прибыль. В коллективном споре рождается понимание устойчивости модели. После нескольких таких обсуждений студент начинает «видеть» модель в динамике. Он уже не просто нажимает кнопку на клавиатуре, а внутренне предсказывает: «Это ограничение дефицитно, значит, его двойственная оценка будет высокой». В этом состоит этап интернализации. Математическое знание стало для студента внутренней интуицией. Появляется доверие к процессу и работа с ошибками — это и есть этап RIE.

Переход от двух переменных в задаче линейного программирования к трем — это критический момент в обучении, так как здесь происходит качественный скачок в абстракции. Если пересечение полуплоскостей, задаваемые ограничениями-неравенствами с двумя переменными можно легко построить на бумаге, то область допустимых значений, заданная с тремя неизвестными условиями-неравенствами задачи требует от студента пространственного мышления. Студент сталкивается с многогранником в пространстве, в таком случае «Подмости» (Scaffolding) - это представление себе многогранника. Разберем это на примере «Оптимизации инвестиционного портфеля в банке». Студент О. должен распределить капитал банка (например, 100 млн сум) между тремя активами:

x_1 — Государственные облигации (низкий риск, низкий доход).

x_2 — Кредиты малому бизнесу (средний риск, средний доход).

x_3 — Потребительские микрозаймы (высокий риск, высокий доход).

На этапе формирования «Научного понятия» по Выготскому преподаватель помогает студенту О. перевести экономические требования в систему ограничений. Ограничения по капиталу (лимит): $x_1 + x_2 + x_3 \leq 100$, ограничения на ликвидность: $x_3 \geq 20$, доля облигаций должна быть не менее 20%, ограничения на риск-менеджмент: $x_2 + x_3 \leq 60$, кредиты бизнесу и микрозаймы в сумме не должны превышать 60% портфеля. Студент видит и делает выводы, что каждая переменная «тянет» ресурсы на себя. Это уже не просто «икс», это живой финансовый баланс. Действие преподавателя (RIE): «Я вижу, вы добавили третью ось — x_3 (микрозаймы). Теперь ваша область поиска превратилась в объемную фигуру, похожую на кристалл. Каждая грань этого кристалла — это ограничение вашего банка». Когнитивный эффект заключается в том, что преподаватель не строит выпуклый многогранник за него, но дает упоминать о форме «кристалла». Студент О. начинает «вращать» эту фигуру в уме. Он понимает: оптимальное решение — это одна из вершин этого кристалла. Спортивное комментирование симплекс-перехода. Когда студент О. запускает алгоритм, он видит, как программа переходит от одной итерации к другой. Алгоритм начинает в точке (0,0,0) и двигается по углам кристалла, увеличивая прибыль. Этап RIE комментирует: смотри, сейчас модель выбрала точку, где мы выдаем только облигации. Это безопасно, но прибыли мало. А вот на следующем шаге она нашла грань кредитов бизнесу и прибыль пошла вверх». Этап интернализации заключен в том, что студент О. осознает логику симплекс-метода: это восхождение по вершинам к самому высокому углу нашего «кристалла» прибыли. Самый сложный момент — когда О. обнаруживает, что лимит в 100 млн сум полностью исчерпан - это и есть анализ чувствительности (Глубина и Теневые цены). Преподаватель спрашивает: «Представьте, что Центробанк разрешил вам еще 1 млн сум вкладов. Насколько вырастет ваша прибыль?». Тем самым преподаватель бросает социальный вызов. О. смотрит на Shadow Price (Теневую цену) для ограничения капитала. Глубокое открытие для студента: если теневая цена для капитала равна 0,15, это значит, что каждый лишний миллион принесет 150 000 сум прибыли. Теперь О. понимает, что математика дает ему ответ на вопрос: «Сколько я готов заплатить за привлечение новых денег?». Он перестает быть студентом и становится казначеем банка.

Пример с тремя переменными — это момент, когда «подмости» (графики) начинают мешать, и студент вынужден переходить к использованию высших психических функций: абстрактной логики и доверия к математическому аппарату. Это и есть точка истинного развития, где социальное наставничество превращает человека в специалиста.

Выводы и предложения. Изначально разработанная для раннего детского развития концепция RIE обоснована и теоретически адаптирована в концепции «осознанного нас-

тавничества» применительно к дидактике высшей школы. Доказано, что принципы безоценочного наблюдения и вербализации действий релевантны для формирования критического мышления у студентов при работе с абстрактными математическими моделями.

Описана новая модификация метода педагогической поддержки (scaffolding) — «техничко-экономическое спортивное комментирование». Метод заключается в пошаговом озвучивании преподавателем когнитивных действий студента в момент преодоления логических тупиков, что позволяет удерживать фокус учащегося в рамках его зоны ближайшего развития (ЗБР).

Сформулирована психолого-педагогическая модель преодоления барьеров при изучении оптимизационных задач.

Применение концепций «зоны ближайшего развития» и «скаффолдинга» при обучении методам линейного программирования было рассмотрено в процессе перехода от графического моделирования к абстрактному мышлению на примере задачи оптимизации банковского портфеля. Роль преподавателя, как «комментатора» процесса и создателя когнитивных опор способствует глубокой интернализации математических знаний и формированию профессиональной интуиции экономиста-аналитика.

Подводя итог исследованию, можно сказать, что интеграция культурно-исторической психологии Л. С. Выготского и этических установок подхода RIE создает методологический фундамент для преподавания прикладных математических дисциплин в экономическом вузе.

Переосмысление роли преподавателя и переход от авторитарного обучения к модулируемому когнитивному поиску позволяют трансформировать учебный процесс из механического освоения алгоритмов в акт осознанного профессионального становления.

Список использованной литературы:

1. Выготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. — 1136 с.
2. Рашидова М.Х. История развития скаффолдинга и теория зоны ближайшего развития // Innovative Development in Educational Activities. 15 июня 2023. — С. 487—491.
3. <https://dokumen.pub/lev-semionovich-vygotsky-9788570195425.html>
4. <https://eyeofheaven.medium.com/global-workspace-theory-gwt-a-theory-of-consciousness-40d0472d07fa>

Z.Ganiyeva, L.Navro'zov Matematik kompetensiyalarni shakllantirishning ijtimoiy-kognitiv mexanizmlari: I.S. Vigotskiy g'oyalari va RIE tamoyillari sintezi Annotatsiya. Maqolada L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi va oliy iqtisodiy ta'lim kontekstida RIE (Resources for Infant Educators) yondashuvining pedagogik tamoyillari sintezi tadqiq etilgan. Shu bilan birga chiziqli dasturlash usullarini o'qitishda "eng yaqin rivojlanish zonasi" va "scaffolding" tushunchalarining qo'llanilishini tahlil qilingan. Bank portfelini optimallashtirish masalasi misolida grafik modellastirishdan abstrakt fikrlashga o'tishga alohida e'tibor qaratilgan. O'qituvchining jarayonning "sharhlovchisi" va kognitiv tayanchlarni yaratuvchisi sifatidagi roli matematik bilimlarni chuqur o'zlashtirish va iqtisodchi-tahlilchining kasbiy intuitsiyasini shakllantirishga yordam berishi asoslangan. Kalit so'zlar: YaRZ (yaqin rivojlanish zonasi), RIE (Resources for Infant Educators) yondashuvi, scaffolding, sport sharhlash, chiziqli dasturlash, portfelni optimallashtirish, sport sharhlash, bilimlarni o'zlashtirish, bank sektorini o'zgartirish.	Z.Ganiyeva, L.Navruzov Social-cognitive mechanisms of formation of mathematical competences: synthesis of L.S. Vygotsky's ideas and RIE's principles Abstract. The article explores the synthesis of pedagogical principles of the RIE (Resources for Infant Educators) approach within the context of the scholar's cultural-historical theory and higher economic education. At the same time, the application of the concepts of "nearest development zone" and "scaffolding" in teaching linear programming methods was analyzed. In the example of bank portfolio optimization, special attention is paid to the transition from graphical modeling to abstract thinking. The role of the teacher as the "interpreter" of the process and the creator of cognitive foundations is substantiated, contributing to the deep mastery of mathematical knowledge and the formation of the professional intuition of an economist-analyst. Keywords: ZPD (zone of proximal development), RIE (Resources for Infant Educators) approach, scaffolding, sports commentary, linear programming, portfolio optimization, sports commentary, knowledge internalization, banking sector transformation.
---	---

E'TIBORGA MOLIK MASALALAR

ЖАМОАДА ЯХШИ ЕТАКЧИНИНГ БОРЛИГИ – ЖАМОАНИНГ БАХТИ

Меҳнат жамоангизни ҳамжиҳат, хотиржам, бир-бирига меҳрибон қиладиган етакчи бўлса, жамоанинг бахти. Агар Сиз дунёдаги энг яхши инсон бўлсангиз ҳам Сизни ёмонга чиқармоқчи бўлган жамоангизда ҳасадгўй бўлса, қандайдир айбни сизга қўя олади. Сизни ёмон кишига айлантиради. Бироқ етакчи буни жиловлай олади.

* * *

Агар Сиз дунёдаги энг ёмон инсон бўлсангиз ҳам жамоангизда яхши етакчи инсон бўлса, сизни кечириш, севиш ва инсонларга яхши кўрсатиш учун ҳам бир қанча сабаблар топади. Шу йўл билан Сизни тарбиялайди ва яхши инсонлар сафида бўлиб қоласиз.

* * *

Демак ҳаётда инсоннинг қандай жамоада фаолият кўрсатаётганлиги муҳим экан. Чунки сизнинг яхшилигингиз ёки ёмонлигингиз ўзингизнинг қандайлигингизда эмас, балки жамоангиздаги инсонлар, унинг етакчилари қандайлигига ва бир-бирининг қадр-қимматини қай даражада асрашига боғлиқ экан.

* * *

Жамоада кучли ва самарали етакчи бўлса, натижалар оддийликдан анча юқори даражага чиқади. Чунки яхши етакчи жамоага қарга кетаётганини аниқ кўрсата олади. Етакчи жамоанинг аниқ мақсади ва йўналишини яхши билади. Натижада жамоанинг вақти беҳуда сарфланмайди, ресурслар тўғри тақсимланади, жамоа бир мақсад атрофида бирлашади.

* * *

Жамоада кучли ва самарали етакчи бўлса, мотивация ва руҳий кўтаринкилик ҳукм суради. Етакчи ўз ходимларни илҳомлантира олса ходимлар ишга қизиқиш билан ёндашади, ички ҳис-туйғу ва ташаббус ортади, “ишлаш керак” ўрнига, “ишлашни хоҳлайман”, деган руҳият шаклланади.

* * *

Яна бир муҳим йўналиш жамоанинг меҳнатида самарадорлик оширилади, уларда креатив фикрлаш, ижодкорлик руҳияти шаклланади. Инновацион ечимлар устида бош қотирилади.

* * *

Жамоада кучли ва самарали етакчи бўлса, жамоага тўғри раҳбарлик амалга оширилади. Натижада ходимлар ўртасида вазифалар аниқ тақсимланади, вақтни бошқариш яхшиланади, иш сифатли ва самарали бажарилади. Кутилган натижага эришилади.

* * *

Инсонлар борки, турли можаролар бўлиши мумкин. Буларни тўғри ҳал қилиш учун ҳам яхши етакчи керак. Бу инсон жамоадаги келишмовчиликларни адолатли ҳал қиладди, муҳитни иш жараёнида соғлом муҳитни яратиш, турли стрессларни камайтиради.

* * *

Кучли етакчи бўлса, замонавий инновацион омиллар эвазига барқарор ривожланиш таъминланади. Чунки ушбу етакчи янги ғояларни қўллаб-қувватлайди, хато қилишдан қўрқмаслик муҳитини яратади, жамоани доимий ўсишга ундайди.

* * *

Кучли етакчи бўлса, жамоавий бирлик ва бир-бирига ишончни таъминлайди. Чунки етакчи ишонч уйғота олсагина жамоа аъзолари бир-бирига суянади, ҳамкорлик кучаяди, натижалар барқарор бўлади.

* * *

Хуллас, яхши етакчи бор жамоа оддий жамоадан фарқли ўлароқ, юқори натижаларга, тез ривожланишга ва барқарор муваффақиятга эришилади.

Мамаюнус Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

МУФТИЙ ДНК ТЕСТСИЗ АМЕРИКАЛИКЛАРНИ ШОККА ТУШИРДИ¹ (Қойил қолмасликнинг иложи йўқ)

1940-йилларнинг охирларида Америкада бир воқеа содир бўлади. Бир бой бизнесменнинг ўлимидан бир неча йил ўтгач, бир аёл боласи билан судга мурожаат қилади. Унинг айтишича, бола ўлган бизнесмендан. Ўлиқдан ДНК тестини ўтказиб бўлмайдиган бир пайтлар эди. Медицинада техника такомиллашмаган даврлар эди.

Америка ҳуқуқ тизимларида бу ҳодисага жавоб топа олмай, улар бошқа тизимларга мурожаат қилишади.

Улар Рим ҳуқуқига қарайдилар. Қадимги юнон ҳуқуқ тизимидан масалага ечим излайдилар.

Туркияга бир делегация келади. Уларни Истанбул муфтийси Умар Насуҳи Билменга рўбаро қилишади. Аввалига жамоа бунга тушуна олмайди. Улар истаксиз бўлса ҳам учрашадилар.

Билмен улардан ўлган одамнинг суяклари турган-қолмаганини сўраганда ҳайратлари янада ортади.

Умар Насуҳи скелет суягидан уларга бир жойни тасвирлайди. Бел қисмининг тугаш жойи думғаза суяги ёки ажбуз занаб.

Ўзи таърифлаган жойга боланинг қонидан бир томчи томизишларини, агар ўша суяк қонни сингдирса, бола ўша эракдан, бўлмаса аёл ёлғончи, шунга қараб ҳукм қилишлари мумкинлигини айтади.

Учрашувдан кўнгли тўлмаган келган жамоа ҳайратда қолади ва ўз юртига қайтади. Улар муфтийнинг бундай тиббий билимларни қандай эгаллашини тасаввур ҳам қила олмайди. Жамоадаги шифокор бу масаладан хавотирда.

Муфтийнинг хатосини исботлаш учун қабр очилиб, одамнинг жасади ташқарига чиқарилади. У аввал тасвирланган суякка ўз қонини томизади. Қон суяк устида сингмасдан ташқи томонида оқади.

Кейин боланинг қонини тўкканда, кўзлари катта-катта очилиб кетади. Суяги қон сўраётганини кўриб ҳайратини яширмайди.

Йиғилишда Ўмер Насуҳи билан бирга бўлганлар, делегация кетганидан кейин бу масалани қайердан билишини сўраганларида, У зикр қилинган суяк фақат ўз авлодини қабул қилишини батафсил тушунтириб ўтади. Жасад суягида думғаза суягининг муҳимлигини таъкидлайди.

Баданга нима қилсанг ҳам у суякни йўқ қила олмаслигини, у қиёматгача чиримай туришини таъкидлаб, одамлар қиёматда ўша суяк бўлагидан қайта тирилишларини айтади.

Ёсин сураси 78 – оят. «У бизга «Чириб битган суякларни ким ҳам тирилтира олур?» деб, мисол келтирди-ю, (аммо) ўзининг (бир томчи сувдан) яралганини унутиб қўйди».

Ҳаммаси ниятга боғлиқ

- Сиз ҳаёт гўзал эканлигига ишонсангиз - у янада гўзаллашади.
- Сиз уни даҳшатли деб ҳисобласангиз - у даҳшатли бўлиб бораверади.
- Агар сиз чиқиш йўли йўқлигига ишонсангиз, чиқиш йўлини топа олмайсиз. Агар чиқиш йўли борлигига ишонсангиз, албатта кўрасиз.
- Сиз муаммони кутмоқдасиз - у албатта келади.
- Сиз касал бўлишдан қўрқсангиз - касал бўласиз.
- Сиз муваффақиятга ишонасиз - сиз уни яратасиз. Сиз бахтни кутмоқдасиз - демак у тез орада эшигингиз тақиллатиб қолади.

Шундай экан фикрларимизни тўғри қилайлик, шунда имконият эшиклари ўз ўзидан очилаётганига гувоҳ бўламиз”.

Нашрга тайёрловчи: Мамаюнус Пардаев

¹ Телеграмнинг DEVONBEGI каналидан.. 19:10

MUALLIFLARGA ESLATMA

Tahririyatga maqola yuborilganda muallif quyidagi qoidalarga rioya qilishi lozim:

- ☞ “Servis” jurnali xizmat ko’rsatish va servis hamda iqtisodiyotga oid mavzulardagi ilmiy maqolalarni chop etishga mo’ljallangan OAK tomonidan e’tirof etilgan ilmiy-amaliy nashr bo’lganligi sababli, tahririyatga taqdim etiladigan maqolalar ham bevosita shu sohaga oid ilmiy izlanishlarga, tadqiqot natijalariga asoslangan bo’lishi lozim.
- ☞ **Maqolaning tarkibi:**
- ☞ Muallifning familiyasi, ismi va otasining ismi, lavozimi va ilmiy darajasi, mavzuning nomi, annotatsiya, kalit so’zlar (o’zbek, rus va ingliz tillarida).
- ☞ Kirish. mavzuning dolzarbligi,
- ☞ Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili,
- ☞ Tadqiqot metodologiyasi,
- ☞ Tahlil va natijalar,
- ☞ Xulosa va takliflar,
- ☞ Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxatidan iborat bo’lishi lozim.
- ☞ **Ilmiy maqolaning hajmi** jadval, rasmlar, foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati bilan birga 4 betdan, qisqa xabarlar 3 betdan, taqrizlar 2 betdan kam bo’lmasligi, MS Word dasturida Times New Roman 14 shriftida bir interval oralig’ida 10 betgacha rasmiylashtirilgan bo’lishi kerak.
- ☞ Maqolaning matni o’zbek, rus yoki ingliz tillarida yozilgan bo’lib, aniq, ravon va adabiy tilda tahrir qilingan va 1 nusxada qog’oz variantida mualliflar imzo chekkan holda elektron versiyasi bilan birga taqdim etilishi talab qilinadi.
- ☞ Tahririyat maqolalarni qisqartirish, to’g’rilash va tahrirlash huquqiga ega.
- ☞ Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati amaldagi standartlar asosida rasmiylashtirilgan bo’lishi lozim.
- ☞ Jadval, diagramma va rasmlar ixcham va tushunarli faqat kitob shaklida yoritilishi, ularning tartib raqami, nomi, jadval ma’lumotlarining manbalariga havolalar albatta berilishi lozim. Albom shaklidagi jadval va rasmlar qabul qilinmaydi.
- ☞ Maqolaning umumiy mazmuni uning dolzarbligi, o’rganilganlik darajasi, mavzuga oid bugungi muammolar hamda ularning yechimlari xususida muallif fikr-mulohazalari ifoda etilgan, yakuniy xulosaga, aniq taklif va tavsiyalarni o’z ichiga olgan bo’lishi kerak.
- ☞ Ushbu talablarga javob bermaydigan maqolalar chop etishga qabul qilinmaydi va qaytarilmaydi.

“Servis” jurnalida e’lon qilinayotgan materiallardagi dalillar, raqamlar va ma’lumotlarning ishonchliligi uchun ularning mualliflari javobgardir.

Tahririyat fikri mualliflarning fikriga mos kelmasligi mumkin. Jurnalidan ko’chirib bosilayotgan materiallarni shu jurnaldan olingan, deb ko’rsatilishi va, albatta, iqtibos berilishi shart. Maqolalar plagiat (ko’chirmachilik) tekshiruvidan o’tkaziladi.

ISSN 2091-5187

❧ “SERVIS” ❧

Jurnal Samarqand iqtisodiyot va servis instituti tahririyat
bo‘limida nashrga tayyorlandi.

15.05.2026-yilda terishga berildi. 26.05.2026-yilda bosishga ruxsat etildi. Ofset
bosma qog‘ozi. Qog‘oz bichimi 60x84_{1/8}. “Times” garniturasini. Ofset bosma usuli.
Shartli bosma tabog‘i 15,4. Hisob-nashriyot
tabog‘i 14,37. Adadi 100 nusxa. Buyurtma № 0105A/26

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining
matbaa bo‘limida chop etildi.
Litsenziya № 025316.
Reestr № X-119112.

Manzil: Samarqand shahri, Shoxruh ko‘chasi, 60-uy.

© Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2026.